

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

“LALE DEVRİ”NİN LALESİ:
ÇİÇEK ÜZERİNDEN DÖNEM SORGULAMASI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Özlem KUMBAR

Ekim-2016

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

“LALE DEVRİ”NİN LALESİ: ÇİÇEK ÜZERİNDEN
DÖNEM SORGULAMASI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Özlem KUMBAR

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Selim KARAHASANOĞLU

Ekim-2016

ONAY

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrencisi olan Özlem KUMBAR'ın hazırladığı ve jüri önünde savunduğu “Lale Devri'nin Lalesi: Çiçek Üzerinden Dönem Sorgulaması” başlıklı tez başarılı kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Selim KARAHASANOĞLU

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İMZA

Üyeler:

Doç. Dr. Fehmi YILMAZ

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Gülhan BALSÖY

Kurumu: İstanbul Bilgi Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 28. 10. 2016

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Alıntılanan başkalarına ait tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini kaynak göstererek atıfta bulunduğum gibi, yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Özlem KUMBAR

[İmza]

ÖNSÖZ

Yüksek lisans ders döneminde Doç. Dr. Selim Karahasanoğlu'ndan aldığım dersler vesilesiyle başlayan Osmanlı tarihinin 18. yüzyıldaki problemlerine karşı olan merakım, hocamın önerisi üzerine belirlediğimiz tez konusuyla akademik bir sorumluluğa dönüştü. Araştırmanın temel meselesi 1718-1730 döneminin bir yeni okumasını lale çiçeği üzerinden yapmaktır. Kaynak taramalarımnda hem çok sayıda çiçek ve lale konulu yazma eser hem de ikincil literatür karşıma çıktı. İkincil literatürü başta yazma eserler olmak üzere birincil malzeme ile mukayeseli okuduğumuzda, revizeye muhtaç konular ve sahadaki boşluklar, tezimizin bu konuda yapılan ilk çalışma olduğunu gösterdi. Böyle önemli bir meseleyi benim ellerime teslim eden ve araştırmam boyunca desteğini ve teşvikini hiç eksik etmeyen, bilgisini ve elindeki kaynakları esirgemeyen hocam Selim Karahasanoğlu'na her zaman şükran borçlu olacağım. Henüz yayımlanmayan Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü'nden, İstanbul kadı sicilleri arasında tespit ettiği narh defterine, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ve ekibinin muhallefatin, yine İbrahim Paşa'nın hususi masraf defterlerine varana kadar elindeki pek çok malzemeyi lale için taradı. Çıkan sonuçları aşağıda tezin sayfaları arasında okuyacaksınız. Ayrıca Berlin Devlet Kütüphanesi'ndeki von Diez koleksiyonundaki lale konulu risaleleri inceleyerek yazma eser araştırmama da doğrudan katkı vermiş oldu. Kuşkusuz bu araştırmanın sonuçlanmasında en büyük pay onun, tüm eksik ve kusurlarsa bana aittir.

Tezi ilk tasarladığımızda kullanacağım yazma eserler 1718-1730 dönemi ile sınırlandırılmıştı. Ancak dönemler arasında yapılacak karşılaştırmanın sağlıklı bir zeminde yürütülmesi kaygısı, kaynak kullanımının 17. yüzyıl ve 18. yüzyılın tamamını kapsayacak şekilde genişletilmesini kaçınılmaz hale getirdi. Bu, araştırmada kullanılacak yazma sayısının artması demektir. Araştırma sürecinde kullandığımız yazma eserler konusunda olumlu gelişmeler de yaşandı. Bunlardan ilki 2014'ün ortalarında Seyit Ali Kahraman'ın, yazma eserlerden bazılarını sadeleştirerek *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri* ismiyle yayımlamasıdır. Kahraman, içeriğinde düzenleme yaptığı çalışmasını yeniden yayına hazırlayarak *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları* ismiyle 2015'in sonlarına doğru yayımladı. Bu kitaplar yazmalar üzerinde yaptığım araştırmada büyük katkı sağladı. Tezin yazım sürecinin tamamlanmasına az

bir zaman kala “lale çırağanı” konusunda kullandığım temel kaynaklarımdan biri olan *Tuhfe-i Çerâğân*’ın Neslihan Koç Keskin tarafından 2014 yılında basıldığını ancak 2016 Haziran’ında öğrenebildik. Kişisel bir yayın olmasından ötürü, yaygın olmayan; bu sebeple de literatür taramalarımızda karşımıza çıkmayan bu yayından çok geç elimize geçmesine rağmen yararlanma fırsatı buldum.

İki sene süren araştırmamızın ürünü olan bu tez, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri (İMÜ BAP) Koordinasyon Birimi tarafından S-YKS-2015-637 nolu proje kapsamında desteklenmiştir. Başta Özlem Tekin olmak üzere İMÜ BAP birimi çalışanlarına bu süreçteki çalışmaları için teşekkür ederim. Ayrıca proje kapsamında, Scheich Muhammed Lalezari, *vom Tulpen und Narcissen Bau in der Türkei*, çev. von Diez (Halle und Berlin: In Commission der Buchhandlung des Hallischen Waisenhauses, 1815) isimli eseri Almancadan Türkçeye çeviren üniversitemiz Sanat Tarihi bölümü öğretim elemanlarından Dr. Fatma Yıldız’a teşekkür borçluyum.

Birini diğerinden ayıtt edemeyeceğim tüm Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi çalışanlarına ve tez süresinde beni destekleyen İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı’na minnettarım. *Tuhfe-i Çerâğân*’ı okuyup anlamamda büyük katkısı olan Muhammed Emir Tulum’a emeği için müteşekkirim. Metni okurken yardım isteklerimi geri çevirmeyen Yrd. Doç. Dr. Ümran Ay’a, Fransızca bir kaynağın okunmasındaki yardımından ötürü Hatice Öztürk’e şükran borçluyum. Zaman ayırarak beni dinleyen, tavsiyelerde bulunan kıymetli büyüğüm Doç. Dr. Gültekin Yıldız’a, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Mert Sunar, Doç. Dr. Nalan Turna ve Doç. Dr. İsmail Hakkı Kadı ve Hasan Şahintürk’e şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca beni çeşitli kaynaklardan haberdar eden ve onları ulaştırma inceliğinde bulunan Prof. Dr. Tahsin Görgün, Doç. Dr. Nurettin Gemici, Dr. Ş. Pınar Özyalvaç, Can Alpgüven, Ahmet Üstüner, Burcu Uysal ve Sıla Ulutaş’a müteşekkirim. Tez jürimde bulunan Doç. Dr. Fehmi Yılmaz ve Doç. Dr. Gülhan Balsoy’a ayrıca teşekkür ederim. İhtiyacım olan birçok kaynağı temin eden ve bu süreçte desteğini hiç esirgemeyen kardeşim Kübra Gümüşok’a minnettarım. Ayrıca İSAM’daki çalışmam süresince sohbetlerini esirgemeyen tüm dostlarıma sonsuz teşekkürler.

Araştırma boyunca yeterince ilgilenemediğim sevgili annem ve babam Naciye ve Şevki Özdemir ile kardeşim Özden Özdemir ve ailesine, Ahmet ve Bedriye Kumbar'a beni hoş görüp desteklerini esirgemedikleri için ne kadar teşekkür etsem azdır, haklarını ödeyemem. Bu araştırmanın tüm safhalarında sayısız yardımı olan aynı zamanda sürecin getirdiği yorgunluk ve sıkıntıları paylaşan, teşvik ve desteğini hiç esirgemeyen sevgili yol arkadaşım ve eşim Timur Kumbar'a medyun-ı şükranım.

Son teşekkürümü akademik ilgimin asıl müsebbibi, üzerimde çok emeği olan ve akademik hayatımdaki bu ilk adımımı paylaşamayacağım için çok müteessir olduğum rahmetli Hocam Durmuş Hocaoğlu'na etmek istiyorum. Onun hakkını nasıl öderim bilemiyorum.

İÇİNDEKİLER

ONAY.....	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
TABLO LİSTESİ	ix
ÇİZİM LİSTESİ	x
GRAFİK LİSTESİ	xi
EK LİSTESİ	xii
ÖZET	xiii
ABSTRACT	xiv
GİRİŞ	1
A. Literatür Değerlendirmesi	5
B. Kaynaklar	14
1. Yazmalar.....	14
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi	21
3. Narh defterleri.....	21
4. Şeriye sicilleri, muhallefat ve terekeler	22
5. Kronikler.....	23
6. Günlük, mektup ve seyahatnameler.....	24
C. Tez Planı.....	24
I. BÖLÜM.....	26
LALE EĞLENCESİ NEDİR?	26
A. Modern Literatürün Durumu	26
B. Çırağan Eğlencesi: Zamanı, Mekânı, Değişmez Unsurları, Hazırlığı, Katılımcıları İle... ..	33
1. Mekânı	38
a) Hanzâdeler Bahçesi.....	40
b) Topkapı Sarayı.....	40
c) Çırağan Yalısı.....	44
d) Vefa Bahçesi.....	47
e) Ferahabad.....	47

f) Sadaret Kethüdası Mehmet Paşa'nın Hanesi.....	48
2. Zamanı	50
3. Hazırlığı, katılımcıları ve içeriği.....	53
4. Çırağan eğlencesinin bir gecelik masrafı.....	64
C. Gündüz Yapılan Lale Eğlencesi	67
D. Sonuç	68
II. BÖLÜM.....	71
LALE: 1718'DEN ÖNCE, 1730'DAN SONRA	71
A. Lale: 1718'den Önce	75
1. Rûmî Lale'nin ortaya çıkışı	81
2. 17. Yüzyılda lale tohumları nasıl elde ediliyordu ve el değıştiriyordu? ..	89
3. 17. Yüzyıl lale yetiştiricileri	91
4. 17. Yüzyılda çiçek müzakereleri ve ser-şükûfeciyânlık	99
B. Lale: 1730'dan Sonra	106
C. Sonuç	113
III. BÖLÜM.....	115
“LÂLE DEVRİ” NİN LALE'Sİ: Yazma Eserler Arasında Bir Gezinti	115
A. Modern Literatürün Durumu	116
B. Dönemin Lale Meraklıları ve Laleleri	117
1. Rumi Lalenin yetiştirilmesi ve özellikleri	118
a) 18. yüzyılda iklim koşullarının lale yetiştiriciliğine etkisi üzerine bir	
değerlendirme.....	123
b) 18. yüzyılda lale vasıfları.....	126
2. Dönemin lale yetiştiricileri	137
C. Sonuç	146
IV. BÖLÜM.....	148
LALE FİYATLARI ve <i>TULIPOMANIA</i>	148
A. Hollanda'da Lale Çılgınlığı.....	149
B. İstanbul Lale Fiyatları	162
C. Sonuç	169
SONUÇ	170
KAYNAKÇA	173

KISALTMALAR LİSTESİ

AEK: Atıf Efendi Kütüphanesi

AETby: Ali Emiri Tabiiye

AE. SAMD III: Ali Emiri tasnifi, Sultan Ahmed III

Bkz: Bakınız

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

c: Cilt

C. DH: Cevdet tasnifi, Dâhiliye

C. SM: Cevdet tasnifi, Saray

çev.: Çeviren

D.BŞM.MHF: Bab-ı Defteri, Başmuhasebe Muhallefat Halifelîği

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

ed.: Editör

İE. HLT: İbnülemin tasnifi, Hil'at

İE. SM: İbnülemin tasnifi, Saray Mesalihi

İ.Ü.: İstanbul Üniversitesi

KK: Kâmil Kepeci tasnifi

Kütüp.: Kütüphane

MAD: Maliyeden Müdevver Defterler

nr.: Numara

Nu.: Nuruosmaniye

TSMK: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

TSMA: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

TS. MA. d: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1: 1705-1814 dönemi lale çırağan sayısının yapıldığı yerlere göre dağılımı..	39
Tablo 2: İstanbul'daki bazı dokuma fiyatları.....	65
Tablo 3: Semper Augustus'un 1623-1637 dönemindeki fiyatları.....	153
Tablo 4: Avrupa'daki ev fiyatları.....	153
Tablo 5: Hollanda'daki bazı lale fiyatları.....	155
Tablo 6: Hollanda'daki muhtelif mallar ve fiyatları.....	156
Tablo 7: Kilo ile satılan lalelerin fiyatları.....	157
Tablo 8: 1725 ve 1727 tarihli narh defterlerindeki bazı lale fiyatları ve artış oranı	165
Tablo 9: 1718-1730 yılları arası İstanbul'daki gıda ve bazı malların fiyat ortalamaları.....	167
Tablo 10: 1138/1725 senesine ait bir terekedeki bazı eşya fiyatları.....	167
Tablo 11: 1718-1728 dönemi İstanbul'daki işçi ücretleri.....	168

ÇİZİM LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Çizim 1: Münif Fehim-Lale Çırağanı betimlemesi.....	30
Çizim 2: Topkapı Sarayı, Lale Bahçesi.....	43
Çizim 3: Gudenus'un krokisine göre köşkün restitüsyon planı.....	46
Çizim 4: Hollanda'daki lale alım-satımını gösteren ve bu durumu hicveden bir çizim.....	160

GRAFİK LİSTESİ

Sayfa

Grafik 1: Lale ırağanının yıllara göre tekrar edilen gün sayıları.....52

EK LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Ek 1: Hollanda lale soğanı ağırlıklarını gösteren çizim.....	184
Ek 2: 1727 tarihli Lale Narhı.....	185
Ek 3: Süheyl Ünver'in 1965 lale resimleri sergisine ait imza defteri.....	192
Ek 4: <i>Lâlezâr-ı Süheylî</i>	193
Ek 5: Süheyl Ünver'in defterinden bir not.....	194
Ek 6: Süheyl Ünver'in, 1921'de yetiştirdiği lalelere ait bir çizimi.....	195
Ek 7: Süheyl Ünver'in lale çizimleri.....	196
Ek 8: Berlin Devlet Kütüphanesi'ndeki <i>Lale Risalesi</i>	197

ÖZET

KUMBAR, Özlem, ‘Lale Devri’nin Lalesi: Çiçek Üzerinden Dönem Sorgulaması

Literatüre bakıldığında, lale çiçeğinin genellikle ‘Lâle Devri’ olarak bilinen 1718-1730 dönemi ile sınırlandırılarak ve bu döneme yönelik ‘sekülerleşme’, ‘çöküş’, ve ‘ahlaki yozlaşma’ gibi birbiri içine geçmiş bakış açıları çerçevesinde oluşturulan bir anlatı içinde yer aldığı dikkat çeker. Bu çalışma, literatürün titizlikle taranması ve eleştirel bakış açısıyla değerlendirilmesi sonucu elde edilen bulgulardan yola çıkarak, dönemin doğru bilinen yanlışlarının revizesine ve eksikliklerin tespitine yönelmektedir. Bu çerçevede araştırma, Osmanlı tarihini farklı bakış açıları geliştirerek yeniden anlamaya ve yorumlamaya yönelik revizyonist tarih yazımının bir parçası olarak alınmalıdır. Bahsedilen amaçlar doğrultusunda, araştırmada, Osmanlı topraklarında yetiştirilen lalelerin özellikleri ve fiyatları, kimler tarafından ve nasıl yetiştirildiği; lale çırağanının ne olduğu ve hangi çevrelerce yapıldığı; lale çılgınlığının (*tulipomania*) ne anlama geldiği gibi sorular çerçevesinde birincil kaynaklardan edinilen bilgilerle mevcut araştırmalardaki bilinenlerin mukayesesine dayalı bir metot izlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lale, Lale Devri, Ahmed III, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, Lale Çırağanı, Lale Çılgınlığı, *Tulipomania*.

ABSTRACT

KUMBAR, Özlem, The Tulip Flower in the “Tulip Age”: A Period’s Critique

The tulip flower in Ottoman historiography is mentioned exclusively in relationship to the “Tulip Age (*Lale Devri*)”, 1718-1730, and is treated in a discourse that relates to “secularization”, “decline” and “decadence”, which are overlapping concepts. This study ventures to revise the period on the basis of its common misconceptions and identify gaps in the existing literature through a meticulous review and critical treatment. Through this different approach, the study can be conceived of as a reinterpretation of this period in Ottoman history and thus be considered as a part of revisionist historiography. In line with the aforesaid aim, this study analyzes the features and prices of the tulips that were cultivated on Ottoman soil, how and by whom they were grown, what “tulip illumination (*lale çırağanı*)” meant, which circles organized the illumination, and the meaning of the term “tulipomania”. The method applied in resolving these questions is based on interpretation of findings obtained through a comparative analysis of primary sources as well as the more current research.

Keywords: Tulip, Tulip Age, Ahmed III, Nevşehirli Damad İbrahim Pasha, Tulip Illumination, *Tulipomania*.

GİRİŞ

“Son devrede Lâle Devri gözlerimizi kamaştırıyor. Nice Türkler’e, son on senede peydâ olan bu Lâle Devri unvânı kırmızı bir çiçek gibi güzel göründü; bütün bir devri bu lâl Devri kitâbesinin arkasından seyrediyorlar ve sanıyorlar ki ondan evvel ve ondan sonraki devirlerimiz onun yanında sönüktürler.

Bir devri gözlerimize böyle gösteren yalnız bir şâirin şiiridir. Bilirim ki bu iddiâyı kabul etmekte birçok zevk sâhipleri tereddüd ederler. Nedîm hazfedilince İbrâhim Paşa sadareti yüzde doksan söner.

Seyyid Vehbî, Sâmî gibi şâirlerin dîvanlarından pek soluk görünür.”¹

“Lâle Devri bir tutku devridir, lâleye ve yaşamaya, yeniliğe, şiire, müziğe, güzelliğe topluca yeryüzü nimetlerine duyulan tutku, yaratıcılığın, üretmenin vazgeçilmezi tutku, aşkın uzantısı tutku... En elle tutulur yansımasını lâlede bulduğundandır ki: “Lâle Devri” Tutkunun yönlendirdiği her şey gibi aşırılığa açık, heyecan verici ve şaşırtıcı.”²

Bu tezin konusu, lalenin ıslahıyla başlayan süreçte lale merakının toplumsal hayattaki izleri; lale yetiştiriciliği ve üreticileri, çiçek müzakereleri, lale eğlenceleri ve lale fiyatlarıdır. Konuya şimdiye kadar çeşitli kitap ve makalelerde umumiyetle ‘Lâle Devri’ kurgusundaki ‘Batılılaşma’, ‘modernizm’, ‘ilericilik-gericilik’ perspektifiyle yaklaşmış ve konu çoğu zaman zevk ü sefa, israf ve lale çılgınlığı gibi klişelerle ele alınmıştır. Ayrıca lale konusu içinde yer alan lale çırağanları, lale çeşitlerinin çoğalması, lale yetiştiricilerinin artışı lalenin soğanının alınıp satılması gibi başlıkların sınırları genellikle 1718-1730 dönemiyle çizilmiş ya da tarihsel süreçten koparılarak bu döneme fevkaladelik atfedilmiştir. Oysa ‘Lâle Devri’ fikri daha en başından, 1913’te kurgulanışının üzerinden yaklaşık on yıl geçmişken 1922’de Yahya Kemal tarafından eleştirilmiştir. ‘Lâle Devri’ isminin yaratıcısı olarak bilinen Yahya

¹ Yahya Kemal, *Edebiyâta Dâir* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1971), 186-187. Bu yazı ilk kez *Tevhid-i Efkâr*, 8 Mart 1922 tarihinde yayımlanmıştır. Bu vesileyle Yahya Kemal’in yazdıklarına bakmamı tavsiye ederek bu yazıya ulaşmama vesile olan Doç. Dr. Gültekin Yıldız’a teşekkür ederim. Ancak devam eden literatür taramalarımda Yahya Kemal’in bu yazısından Mustafa Armağan’ın da bahsetmiş olduğunu gördüm. Bkz. Mustafa Armağan, “Lâle Devri’nin Siyah-Beyaz Fotoğrafı”, içinde *Masaldan Gerçeğe: Lâle Devri*, ed. Mustafa Armağan (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 35-36.

² Gül İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 55.

Kemal'in³ Ahmed Refik'in 'Lâle Devri'ni olumsuz bir biçimde ele alması ironik bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Bu tez, lale çiçeği üzerinden uzun erimli olarak incelendiğinde lale konusunun, 'Lale Devri' anlatısı içine konumlandırılamayacağını ve 1718-1730 dönemiyle sınırlandırılmasının olanaksızlığını göstermeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede araştırmamız, erken modern dönem Osmanlı tarihini farklı bakış açıları geliştirerek yeniden anlamaya ve yorumlamaya yönelik revizyonist tarih yazımının bir parçası olarak alınmalıdır ve spesifik olarak da Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadaret yıllarına bakışım Artan,⁴ Erimtan⁵ ve Karahasanoğlu'nun⁶ bakışına uymaktadır.

Osmanlı tarihini yorumlamada kullanılan 'Gerileme' ve 'Batılılaşma' gibi yaklaşımları eleştiren çalışmalar⁷ Osmanlı tarihinin meselelerine odaklanan araştırmacıları Osmanlı'nın iç dinamiklerini keşfederek yeni yaklaşımlar ve kıyaslamalarla birçok meseleyi yeniden ele almaya yöneltmiştir. Yeniden ele alınan dönemlerden biri de Osmanlı modernleşmesinin ilk evresi olarak görülen 18. yüzyıl, özellikle de Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadaret yılları olan 1718-1730 arasındaki kısa dönemdir. Kısıtlı olmasına rağmen Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin kendisini 'modernleşme' çizgisine konumlandığı bir zamanda Ahmed Refik tarafından kurgulanan ve 'Lâle Devri' olarak isimlendirilen⁸ 1718-1730 dönemi, tekrar

³ Konur Ertop, Ahmed Refik'in, 'Lâle Devri' isimlendirmesini, Paris'teki bir buluşmada Yahya Kemal'den duyduğunu söylemektedir. Bkz. Konur Ertop, *Mektepten Memlekete Fotoğraflarla Yahya Kemal'in Yaşam Öyküsü* (İstanbul: Sel Yayıncılık, 1998), 41. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Yahya Kemal'den beri biz buna Lâle Devri diyoruz, çünkü onun gazeli Ahmet Refik'in kitabından evveldir." sözlerinden dönemin isim babasının Yahya Kemal olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, "Nedim'e Dair Bazı Düşünceler", içinde *Edebiyat üzerine makaleler*, ed. Zeynep Kerman, 2. baskı, Dergâh yayınları (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977), 172. 'Lâle Devri' isimlendirmesinin hikâyesinden bahseden yayınlar: İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 54; Beşir Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2003), 32. Bu isimlendirme hakkında ayrıca Bkz. Mustafa Armağan, "Lâle Devri'nin Siyah-Beyaz Fotoğrafi", 25-27.

⁴ Tülay Artan, "18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı", *Toplum ve Bilim*, sayı 83 (1999 2000): 292-321.

⁵ Can Erimtan, *Ottomans Looking West? The Origins of the Tulip Age and Its Development in Modern Turkey* (New York: Tauris Academic Studies, 2008).

⁶ Selim Karahasanoğlu, "A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Binghamton University, 2009).

⁷ Örneğin bkz. Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel ve Canay Şahin (Ankara: İmge Kitabevi, 2000); Cemal Kafadar, "Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi", içinde *Osmanlı Geriledi mi?*, ed. Mustafa Armağan (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006).

⁸ Karahasanoğlu, "A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)", 21-24; Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı Tarih yazımında 'Lâle Devri':

ele alınmayı gerektirecek birçok problemi barındırmaktadır. Bu kurguyla siyasi aktörlerin ilişkileri ve yaşamları üzerinden Osmanlı toplumunun hayat tarzı, eğlence biçimleri, gelir durumları ve ahlaki değerlerinin değişime uğradığı ileri sürülmüş ve bu değişime kanıt olarak dönemin edebiyat ve sanat eserleri, mimari yapıları, kılık kıyafetleri, eğlence hayatları ve uğraş alanları gösterilmiştir. Bu kurguda yer alan kültürel, sosyal ve ekonomik alanların her biri de ‘lale’ çiçeği üzerinden sembolize edilmiştir. Bu araştırmanın yeniden değerlendirilmesini gerekli gördüğü argümanlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Toplumun genelinde hâkim olmaya başlayan seküler-modern bir yaşantı ve eğlence anlayışını topluma kazandıran lale çırağanları yönetici elitlerin öncülüğünde saraydan toplumun geneline aktarılmıştır.⁹
2. Lale çırağanları ahlaki yozlaşma iddialarını destekleyen betimlemelerle sunulmuştur.¹⁰

Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, sayı 7 (2008): 129–44; Selim Karahasanoğlu, “İstanbul’un Lâle Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı”, içinde *Masaldan Gerçeğe Lâle Devri*, ed. Mustafa Armağan (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 57–106.

⁹ Bu görüşün kaynaklarından biri Cevdet Paşa’dır. “Kağıdhâne ricâl ve kibara taksîm olunarak altmış kadar kasırlar ve bağçeler tanzim olunub Kırkağac’a kadar âbâdân olmuş ve Sa’dâbâd Kasrı binâ olunub çağlayân tertîb ve çerâğân ile per-zîb kılınmışdı” diyerek ve Sadabad’ı lale çırağanlarının mekânı olarak göstermiştir. Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, 64. Aynı görüşü paylaşanlar şunlardır: “Kâğıthane artık, III. Ahmed devrinin en gözde eğlence mekânıydı; çırağan eğlencelerine revnak kazandırılmıştı. Geceleri lâle tarhları fenerlerle ışıl ışıl aydınlatılıyordu.” Bkz. Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 27. “Lâle Devrinin İstanbul yaşamına kattığı sosyal, kültürel ve sanatsal değerdeki yenilikleri “Teferrüçler/lâle tutkusu”, “çerağan âlemleri” ve “Helva sohbetleri” eksenlerinde toplamak mümkündür. Aralarında bağlantılar ve ortak espriler yakalanabilen bu üç yeniliğin de saray yaşamından toplum yaşamına aktarılması; buna koşut olarak İstanbul’u da bir baştan bir başa zevk ve eğlence ortamı kılacak geniş kapsamlı imar çalışmalarının başlatılması gerçekten ilginçtir.” Bkz. Necdet Sakaoglu ve Nuri Akbayar, *Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı’dan Günümüze İstanbul’da Eğlence Yaşamı* (İstanbul: Creative Yayıncılık, 1999), 51.

¹⁰ Bu görüşlere örnekler: “Sonra, âhenk, zevk ve sürür içinde bütün câriyelerin kumral ve siyah saçlarını dökerek, billûrî ve câzib kakhahalarla lâleler arasında koşuştukları, şeker kapışmak için birbirleriyle rekâbet ettikleri görülürdü.” Bkz. Ahmed Refik, *Lâle Devri (1130-1143)*, 4. baskı (İstanbul: Kitabhane-i Askerî, 1331). Refik’inkine çok benzer bir anlatı da Halil Nihad Boztepe’den gelmiştir. Bkz. Ahmed Nedim, *Nedîm Divanı: Külliyyat*, ed. Halil Nihad (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1338), 280-281. Anlatıya daha fazla erotizim katan Refik Ahmet Sevengil’in betimlemeleri şu şekildedir: “Bir aralık gözleri önünde fıkırdaşan bu davetkâr taze ve canlı et yığınının sinirleri ihtilale veren manzarasıyla tâb u tavandan kesilen vezirler, dalkavuklar, şairler, nedimler musahipler, vesâ’ireler, yer yer çiçek tarhları arasına dağılıp kızları kovalamağa başlarlar kandiller devrilir, şem’alar söner ve gecenin geç saatlerinde müsamahakar bir zulmete bürünen lâle bağçelerinin mahfi köşelerinde ataşâh ihtiraslar genç cariyelerin taşkın göğüslerinde söndürülürdü.” Bkz. Refik Ahmet, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?: Fetih’den Zamanımıza Kadar* (İstanbul: Sühulet Kütüphanesi, 1927), 129-130. Sakaoglu ve Akbayar, lale çırağanları hakkında farklı iki düşünceye yer vermişlerdir. Hem çırağanın “sazlı sözlü fakat çok edepli, sanatsal-kültürel ağırlıklı suareler” olduğunu söylemiş hem de Refik’in şu ifadelerine yer vermişlerdir: “gece yarılarında kadar “icrâ-yı âhenk eden” sazende ve hanendelerin ve uzak yakın koruluklardaki bülbüllerin sesleri arasında, cariyeler perişan saçlarını dökerek billuri ve cazip kakhahalarla lâleler ve ziyalar içinde koşuşur; şeker kapışmak için birbirleriyle müsabakaya

3. Lale merakı, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadaret dönemiyle zirveye çıkmış ve 1730 İsyanı akabinde sona ermiştir.¹¹
4. Lale merakı toplumun genelinde yaygın bir uğraş haline gelmiştir. Toplumun her kesiminden insan nadir lale soğanlarına sahip olmak için rekabete girişmiştir.¹²
5. "Lale Devri"nde lalenin bir soğanına 1000 altın narh konulmuştur. Laleye olan yoğun talep sebebiyle Hollanda'dakine benzer bir lale çılgınlığı/*tulipomania* yaşanmıştır.¹³

Modern literatürde ileri sürülen bu iddialar, herhangi bir biçimde birincil kaynaklara dayandırılmış değildir. Araştırma süresince ulaşılan veriler, literatürün abartılı iddialarını doğrulamamaktadır. Bu iddiaların ortaya çıkmasındaki nedenlerden biri döneme yönelik 'Batılılaşma', klasik Osmanlı düzeninin bozulması' ve 'ahlaki yozlaşma' şeklinde tasnif edilen iç içe girmiş bakış açılarıyla¹⁴ konunun ele alınmasıdır. Bir diğeryse var olan bilgilerin kaynak analizi yapılmaksızın aynen aktarılması ve yeni kaynak arayışına gidilmemesidir.

Bu araştırma kapsam olarak Osmanlı'da yetiştirilen lalelerin özelliklerini, kimler tarafından ve nasıl yetiştirildiğini; lale çırağanının ne olduğunu ve hangi çevrelerce yapıldığını; '*tulipomania*'nın ne anlama geldiğini ve Osmanlı'da bir lale çılgınlığı

girişirlerdi." Bkz. Necdet Sakaoğlu ve Nuri Akbayan, *Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı* (İstanbul: Creative Yayıncılık, 1999), 54-55.

¹¹ Bu konudaki görüşler için şu kaynaklara bakılabilir: Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, 95-96; Dayıgil, "İstanbul Çinilerinde Lâle", 85-86; Ekrem Hakkı Ayverdi, *18. Asırda Lâle*, ed. M. Uğur Derman (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), 15; Baytop, *İstanbul Lalesi*, 5; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 78-79.

¹² Bu görüşe dair bazı örnekler: "Öte yandan lâle aşkının toplumun her kesimine yaygınlığını burada anılan yetiştiricilerin mesleklerinin çeşidinden daha iyi ne gösterebilir?" Bkz. İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 56. "Her meslekten her tabakadan insanlar çiçek çılgınlığına katılmıştı lale devrinde" Bkz. Yıldız Demiriz, *Osmanlı Çiçek Yetiştiriciliği* (İstanbul: Yorum Sanat Yayınları, 2009), 6; Enis U. Tunç, "Lale Aşkı", *.tr Dergisi*, sayı 2 (2015): 27-29.

¹³ Cevdet Paşa, Mahbûb isimli lalenin "500 altın"a satıldığını ancak narh konularak "1000 guruşdan ziyadeye satılması"nın yasaklandığını söylemiştir. Bkz. Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, 64. Benzer satırlar Ahmed Midhat'ın (ö. 1912) bir yazısında da yer almaktadır."Dâmad İbrâhim Paşa'dan sirâyetle bu hastalık İstanbul kibarını öyle bir suret-i müdhîşde istilâ eylemiş idi ki, târihlerin rivâyet-i sahihasına göre emsâli kimsede bulunmayan bir tek lâle soğanı beş yüz altına satılmağa başladığından... işin bir fesâda varacağı anlaşılacak her türlü lâlâye narh kesilmiş ve en nâdide ve güzel olan ve "mahbûb tesmiye kılınan lâlenin bir soğanı bin guruşdan ziyadeye satılmaması için tenbîhât-ı şedide neşr olunmuş idi." Bkz. Ahmed Midhat, "Lâle Makalesi", Süheyl Ünver 472, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, 10-11. Bu görüş hakkında bazı örnekler: "*Vâlâşân* 1100 kuruş" Bkz. İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 56. "Lâle-i Duhteri adını verdikleri, İran'dan getirilmiş lâle kùltivarının bir tek soğanının 1000 altına, Lâle-i Rummani isimli lâlenin tek bir soğanının ise 400 altına satıldığı düşünülürse..." Gürkan Ceylan, *Osmanlı'dan Günümüze Dört Gözde Çiçek: Güller, Karanfiller, Lâleler ve Sümbüller* (İstanbul: Flora Yayınları, 1999), 84.

¹⁴ Karahasanoğlu, "Osmanlı Tarih yazımında 'Lâle Devri': Eleştirel Bir Değerlendirme", 131.

yaşanıp yaşanmadığını incelemek üzere yukarıda maddeler halinde verilen 1718-1730 dönemine ilişkin doğru bilinen yanlışların ve eksiklerin revizesine yönelmiştir. Böylece lale üzerinden 1718-1730 döneminin yeniden değerlendirilmesi amaçlanmakta ve 1718-1730 dönemini revize eden geniş problem alanına katkı sağlaması beklenmektedir. Dikkat edilmelidir ki, ‘Lâle Devri’ adlandırması Artan, Erimtan ve Karahasanoğlu tarafından ciddi anlamda eleştiriye maruz kalmış ve dönem yeni bir perspektifle revize edilmişse de doğrudan döneme adını veren çiçek üzerinden bir sorgulama yapıyor olması bakımından bu tez bir ilktir. Amacımız, döneme dair algıları bizzat ve doğrudan lale çiçeği üzerinden sorgulamaktır. Şüphesiz literatürdeki Lale Devri klişeleri; Artan, Erimtan ve Karahasanoğlu için dönemi revize etmeye yönelik son derece zengin malzeme sunuyordu ve bu üç yazar bu malzemenin eleştirisini başarıyla gerçekleştirdiler. Ancak doğrudan lale perspektifinden bakıldığında da tarihi gerçeklik ile tarihyazımsal kurgunun nasıl birbiri içerisine geçtiği bütün açıklığıyla görülebilmektedir.

A. Literatür Değerlendirmesi

Bu değerlendirmenin amacı günümüze değin laleyi konu eden çalışmaların konuyu hangi yönleriyle ve hangi bakış açılarıyla ele aldıklarını göstermek ve dolayısıyla literatürdeki temel meseleleri, tartışmalı noktaları ve boşlukları belirlemektir. Bu bölüme ‘Lâle Devri’ anlatısını kurgulayan Ahmet Refik ile başlayalım. Refik’in *Lâle Devri* isimli kitabı,¹⁵ 20. yüzyıl başlarından günümüze kadar özellikle Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’nın (sadaret 1718-1730) sadaret dönemini konu edinen araştırmaların meseleyi ele alış tarzını büyük oranda belirleyen eser olma özelliğini taşımaktadır. Kitap, lale konusunda müstakil bir eser olmasa da yazdıklarıyla lale literatürünün ilk konularını da belirlemiştir.¹⁶ Nitekim Refik, 17. yüzyılda İstanbul’a

¹⁵ Ahmed Refik, *Lâle Devri (1130-1143)*, 43-48; Ahmet Refik, *Lâle Devri*, 5. baskı (İstanbul: Hilmi Kitaphanesi, 1932), 44-52. Ahmed Refik’in diğer bazı yazıları: Ahmet Refik, *Eski İstanbul*, 1. baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998); Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicri’de İstanbul Hayatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988); Ahmet Refik, *Kafes ve Ferâce Devrinde İstanbul*, ed. Tahir Yücel (İstanbul: Kitabevi, 1998). Refik ve onun kullandığı kaynaklara dair geniş bir değerlendirme için bkz. Karahasanoğlu, “A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)”, 10-24.

¹⁶ Lale üzerine yayımlanan yazılarından ikisini de Ahmet Refik’e ithaf eden Rüştü, Refik’ten “*Tarihimize ve dilimize Lâle ve Sa’dâbâd’ı getiren müverrih...*” sözleriyle bahsetmektedir. Bkz. Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü’den Bir Güldeste*, ed. N. Hikmet Polat (İstanbul: Kitabevi, 2001), 81.

İran ve Avrupa'dan gelen lalelerden, lale narhı ve fiyatlarından, lalenin şiirlere konu oluşundan ilk bahseden isimdir. Daha 1914'te Refik'in 'Lâle Devri' kurgusu Musahipzâde Celal tarafından tiyatro oyunu olarak yazılmış ve sahnelenmiştir.¹⁷ Dönemi Ahmed Refik'e benzer biçimde ele alan başka bir isim de Refik Ahmet Sevengil'dir. O, bu dönemi Ahmed Refik'in argümanlarını daha da derinleştirerek kaleme almış olmasına rağmen literatürde çok fazla referans almamıştır.¹⁸

Cevat Rüştü, 1916 yılından başlayarak çiçek ve lale risalelerinden alıntılar yaparak çiçek meclisleri, lale özellikleri gibi belli konu başlıklarıyla lale hakkında yazılar yayımlamıştır.¹⁹ Rüştü'nün bu yazılardaki temel motivasyonu 'geri kalmışlık' psikolojisi ve Batı'ya cevap verme kaygısıdır. Lale ile ilgili bilgiler yorumlanmadan dağınık bir şekilde verilmiştir. Süheyl Ünver, 1926 yılından itibaren çiçek ve lale risalelerini tanıtan makale serisini *Milli Mecmua*'da yayımlamıştır.²⁰ Ayrıca lale konulu başka makaleleri de bulunmaktadır.²¹ Çiçek risalelerini görmüş olmalarına rağmen hem Cevat Rüştü'nün hem de Ünver'in Refik'in 'Lâle Devri' kurgusundan uzaklaşmadıkları ve bu dönemde laleye aşırı bir düşkünlük olduğunu savundukları görülmektedir. 1938 yılında Feyzullah Dayıgil, İstanbul'daki mimari eserleri araştırmış, çini süslemelerde kullanılan lale motiflerini tespit etmiştir. Makalenin girişinde lale tarihiyle ilgili verdiği bilgilerse Refik, Rüştü ve Ünver'in verdiği bilgilerin tekrarı niteliğindedir.²²

'Lâle Devri' anlatısı dışına çıkarak döneme eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşan araştırmalar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1950'de 1718-1730 dönemi lale

¹⁷ S. Dilek Yalçın Çelik, "Lâle Devri: Bir Lâle Muamması, Masal Diyarı Şiir Gibi Bir Aşk...", *Doğu Batı: Aşk ve Doğu*, sayı 26 (2004): 227-44.

¹⁸ Refik Ahmet Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?* (İstanbul: Sühulet Kütüphanesi, 1927).

¹⁹ Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*.

²⁰ Ahmed Süheyl, "Tarihimizde Lale Merakı", *Milli Mecmua*, nr. 60, 1926. Serinin diğer makaleleri mecmuanın 60-72 numaraları arasında bulunmaktadır. Süheyl Ünver, 1926 yılında, *Milli Mecmua*'da lale üzerine yazdığı makalelerinden birinde *Lalezar-ı İbrahim* isimli yazmayı tanıtmıştır. Tanıttığı bu yazma eser için Ebüzziya Tevfik'in Mart 1336'da *Tasvir-i Efkâr*'da yayımladığı bir dizi makaleyi kaynak olarak göstermektedir. Bkz. Ahmed Süheyl, "Tarihimizde Lâle Merakı V", *Milli Mecmua*, 1926, 1040.

²¹ A. Süheyl Ünver, "Türkiye'de Lâle Tarihine Bir Bakış", *Türk Yurdu* 2, sayı 284 (1960): 4; A. Süheyl Ünver, "Türk Halkı ve Lâle", *Türk Folklor Araştırmaları* 6, sayı 129 (1960): 2117-20; A. Süheyl Ünver, "Türkiye'de Lâle Tarihi", *Vakıflar Dergisi*, sayı 9 (1971): 265-70; A. Süheyl Ünver, "Türk Sanatında Çiçekler ve Buketler", içinde *Lâle Güzellemesi*, ed. Nevzat Bayhan (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Park ve Bahçeler Müdürlüğü, 2007), 71-83; Süheyl Ünver, "Çiçek Tarihimizde Türk Karanfilleri", *Türk Etnografya Dergisi*, sayı 9 (1966): 5-12.

²² Feyzullah Dayıgil, "İstanbul Çinilerinde Lâle", *Vakıflar Dergisi*, sayı 1 (1938): 83-90.

çizimlerini içeren *Lâle Mecmuası*'nı “18. Asırda Lâle” makalesiyle tanıtan Ekrem Hakkı Ayverdi'dir. Ayverdi, Osman Nuri Ergin tarafından 1922'de yayımlanmış olan²³ 1138 tarihli lale narhı üzerinden lale fiyatlarını kısaca değerlendirmiştir. ‘Lâle Devri’ klişelerinden biri olan lalenin soğanına 1.000 altın narh konulduğu yönündeki görüşe şüpheyile yaklaşmış ve bu yüksek fiyatın genellenmemesi gerektiğini belirtmiştir.²⁴ 1952-54 yılları arasında ise M. Münir Aktepe, dönemin kurgusu içinde yer alan abartılı lale fiyatlarına odaklanmış ve 1725 tarihli lale narhı ve 1727 tarihli lale narhının kopyası ile gerçek lale fiyatlarının abartıldığı kadar yüksek olmadığını ortaya koymuştur.²⁵ Ayrıca yaptığı çalışma, narh listelerinde yer alan lale yetiştiricilerinin kimler olduğu hakkında da önemli bilgiler içermektedir.

1954'te Mehmet Şakir Ülkütaşır, lale merakının ‘Lâle Devri’nde zirvede olduğunu söylemiş ve “‘Çırağan safaları’, ‘Helva sohbetleri’ gibi zevk ve safâ âlemleri de atbaşı gidiyordu”²⁶ diyerek bu konuda Refik'i takip ettiğini göstermiştir. Ülkütaşır'ın döneme bakışı, Batılı-modern yenilikleri olumlarken lale eğlenceleri ve helva sohbetlerine karşı olumsuz bir bakış sergilemektedir. Ayrıca 1968'de yayımlanan makalesinde çiçek müzakerelerini konu edinmiş, *Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm*'deki çiçek uzmanlarından ve meclisin çiçekleri değerlendirme usullerinden de bahsetmiştir.²⁷

Reşad Ekrem Koçu ise lale çırağanlarının klişe anlatılarını 1965 yılındaki bir yazısında eleştirmiştir. Ona göre çok eskilerden beri yapılmakta olan lale çırağanlarında ne

²³ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye: Tarih-i Teşkilat-ı Belediye*, c. 1, ; (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1922); Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), 416-421.

²⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *18. Asırda Lâle*, ed. M. Uğur Derman (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), 14-15. Ayverdi'nin 1950'de yayımladığı makale, tanıttığı *Lâle Mecmuası*'yla birlikte Uğur Derman tarafından basılmıştır.

²⁵ M. Münir Aktepe, “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle I”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 4, sayı 7 (1952): 85-126; M. Münir Aktepe, “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle II” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 5, sayı 8 (1953): 85-104; M. Münir Aktepe, “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle III”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 6, sayı 9 (1954): 23-38; M. Münir Aktepe, “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâleye Dâir Bir Vesika,” *Türkiyat Mecmuası* 11 (1954): 115-30.

²⁶ M. Şakir Ülkütaşır, “Tarihimizde Lâle ve Lâle Devri”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, sayı 144 (1954): 14-15; M. Şakir Ülkütaşır, “Çiçek Encümeni: Meclis-i Şükûfe”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: Türk Kültürü*, sayı 74 (1968): 160-163; M. Şakir Ülkütaşır, “Tarih ve Edebiyatımızda Lâle ve Lâle Devri”, *Hisar*, sayı 65 (1969): 6-7.

²⁷ M. Şakir Ülkütaşır, “Eski Türklerde Bahçe San'atı ve Türk Bahçeleri”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: Türk Kültürü*, sayı 43 (1966): 48-56.

kaplumbağalara ne de cariyelere rastlanır.²⁸ Koçu'nun dikkate alınmamış başka bir tespiti de lale ıslahının başladığı zamanla ilgilidir. Koçu, lale ıslahının başlamasıyla ilgili 1620'li yılları işaret etmektedir. Bununla beraber aynı tutumu lale fiyatları ve lale merakının yaygınlaşması konusunda gösterememiştir. Koçu, 1.000 altın değerinde olan laleden ve lale merakının "bütün İstanbul halkına sirayet"²⁹ etmesinden bahsetmektedir.

1971'de yayımladığı bir makalesinde Mehmed Cemil, Refik'in anlatısını aynen tekrar etmiş; lalenin "sırf zevk ve sefahat"³⁰ için sevildiğini söyleştir. 'Lâle Devri'nde devletin zirvesi gece gündüz eğlenmekte lale 1.000 altın narhla satılmaktadır.³¹ 1980 yılında yayımladığı kitapta Çelik Gülersoy, 'Lâle Devri'nde toplumun görenek ve beğenisinin en üst noktaya ulaştığını ifade etmektedir. Buna mukabil çırağanlardaki kaplumbağa klişesini eleştirmekte ve lale fiyatlarını gerçeğe uygun biçimde yansıtmaktadır.³²

Yıldız Demiriz, kitap sanatında yer alan çiçekleri ele aldığı kitabında lale süslemelerinden de bahsetmektedir. Lalenin yoğun olarak 17. yüzyılda resmedildiğini 18. yüzyılda sümbül motifinin daha çok kullanıldığını söylemektedir.³³ Ayrıca Osmanlı'da çiçek ithalatı yapıldığını öne süren bir makalesi de bulunmaktadır.³⁴

Turhan Baytop, ilki 1987'de başlayan yayınlarında lale ıslah çalışmalarının 16. yüzyılda başladığını iddia etmiştir. Ser-şükufeciyanlık makamı ve çiçek meclislerine de değinmiştir. Baytop, 'Lâle Devri'nde lalenin fahiş fiyatlara satıldığı argümanını

²⁸ Reşad Ekrem Koçu, "Çırağan Âlemleri", *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1965), 3932.

²⁹ Reşad Ekrem Koçu, "Eski İstanbul'un Hayatında Çiçek ve Çiçekçiler", *Hayat Tarih Mecmuası*, 1971, 9.

³⁰ Mehmed Cemil, "III. Sultan Ahmed Devrinde Lâle Eğlenceleri ve Ziyafetler", *Hayat Tarih Mecmuası*, 1971, 24.

³¹ Mehmed Cemil, "III. Sultan Ahmed Devrinde Lâle Eğlenceleri ve Ziyafetler", 22-27.

³² Çelik Gülersoy, *Lâle ve İstanbul* (İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, 1980). (Kitapta sayfa numarası yok) "Laleye Verilen İsimlerde Pırıldayan Duygular" isimli bölüm içinde.

³³ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında Naturalist Üslupta Çiçekler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 390. Kitap 2005 yılında revize edilerek tekrar basılmıştır. Bkz. Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında Doğal Çiçekler (Naturalistic Flowers in Ottoman Manuscripts)* (İstanbul: Yorum Sanat Yayınları, 2005).

³⁴ Yıldız Demiriz, "Topkapı Sarayı Kütüphanesi, H. 413 Sayılı Sümbülname ve Osmanlılarda Çiçek İthali Hakkında Bazı Notlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası: Prof. Dr. Sabri F. Ülgener'e Armağan* 43, sayı 14 (1987): 525-59.

reddetmekle beraber aynı dönemde lale merakının zirveye ulaştığı yönündeki iddiaya katılmaktadır.³⁵

Beşir Ayvazoğlu, Osmanlı çiçeklerini konu ettiği 1992 yılında yayımlanan kitabının bir bölümünü laleye ayırmıştır.³⁶ Daha sonra 2003 yılında lale konulu bir kitap da yayımlayan Ayvazoğlu, lale merakını ‘Lâle Devri’yle sınırlandıran görüşten ayrılarak bu merakın 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar devam ettiğini söylemiştir. Buna mukabil 1718-1730 döneminden bahsederken Batı taklidi yeniliklerden, halkın tümüne yayılmış bir lale merakı ve lalenin yüksek fiyatlarından bahsetmektedir. Sonuç olarak Ayvazoğlu’nun bu araştırması, lale ve ‘Lâle Devri’nin sorunlu ilişkisini revizeye yönelmemiştir.³⁷

1999’da Gürkan Ceylan tarafından hazırlanan *Osmanlı’dan Günümüze Dört Gözde Çiçek: Güller, Karanfiller, Lâleler ve Sümbüller* isimli kitabın³⁸ amacının söz konusu dört çiçeğin türlerini tanıtmak ve nasıl yetiştirildikleri hakkında bilgi vermek olduğu anlaşılmaktadır. Kitapta yer alan çiçeklerin tarihçeleriyle alakalı kısımlar ise tamamen dönemin klişelerinin bir tekrarıdır.

2000 yılında Ariel Salzmann, “The Age of Tulips: Confluence and Conflict in Early Modern Consumer Culture (1550-1730)” isimli makalesinde laleyi uluslar ve kültürlerarası elit bir tüketim metaı olarak görmektedir. Ona göre lale üzerinden bakıldığında Osmanlı, benzer koşulların yaşandığı Avrupa’nın bir parçasıdır.³⁹ Dana Sajdi de benzer bir yorumla lalenin kültürlerarası yorumlara konu edilebilecek iken 1718-1730 dönemiyle sınırlandırılmasını eleştirmiştir.⁴⁰

³⁵ Turhan Baytop, “Osmanlı Lâlesi”, içinde *Masaldan Gerçeğe: Lâle Devri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 177–95. Bu makale ilk olarak 1987’de yayımlanmıştır. Bkz. Turhan Baytop, “Osmanlı Lâlesi”, *Lale*, sayı 5 (1987): 2–8; Turhan Baytop, *İstanbul Lalesi* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992); Ayrıca bu yayında Ayverdi’nin tanıttığı *Lâle Mecmuası*’nın tamamı yayımlanmıştır. Turhan Baytop ve Cemal Kurnaz, “Lâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003).

³⁶ Beşir Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 13. baskı (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013).

³⁷ Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle.*; Beşir Ayvazoğlu, “Lâle Devri’nden Önce Lâle”, içinde *Masaldan Gerçeğe: Lâle Devri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 159–76.

³⁸ Ceylan, *Osmanlı’dan Günümüze Dört Gözde Çiçek: Güller, Karanfiller, Lâleler ve Sümbüller*.

³⁹ Ariel Salzmann, “The Age of Tulips: Confluence and Conflict in Early Modern Consumer Culture (1550-1730)”, içinde *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922*, ed. Donald Quataert (Albany: State University of New York Press, 2000), 83–106.

⁴⁰ Dana Sajdi, “Gerileme Hoşnutsuzlukları ve Osmanlı Kültürel Tarihi”, içinde *Osmanlı Laleleri ve Osmanlı Kahvehaneleri: On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, ed. Dana Sajdi, çev. Aylin Onacak (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014), 13–59, 52.

İlk basımı 2002 yılında yapılan Nurhan Atasoy'un *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek* isimli kitabında,⁴¹ bahçelerde çok tercih edilen bir çiçek olan laleye de geniş bir yer ayrılmıştır. Kitapta lalenin, gerek bahçelerde gerekse günlük eşyalar, giysiler ve mekânlar üzerinde süsleme unsuru olarak kullanım serüvenine yer verilmektedir. Atasoy, 16. yüzyılda lale konulu sanat eserlerinin bolluğuna dikkat çekerek Kanuni döneminde de bir 'Lâle Devri' yaşandığı yorumunu yapmıştır.⁴² Kitabının son bölümünde 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar çiçekçilik ve ziraat üzerine yazılan risale ve araştırma eserlerin çoğunu tanıtmıştır.⁴³ Ayrıca 1718-1730 döneminde Beşiktaş Çırağan Yalısı'ndaki bir lale çırağanını anlatan *Tuhfe-i Çerâğân* isimli yazmayı da tanıtan Atasoy'dur.

Gül İrepoğlu'nun 2012 yılında yayımladığı *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta* isimli kitap⁴⁴ bu konuda yazılmış hacimli bir monografidir. Kitabın ağırlık noktasını lale-sanat ilişkisi bağlamındaki bilgi ve yorumlar oluşturmaktadır. Kitapta lalenin bezediği dokuma, seramik, çini gibi birçok malzemeden geniş bir görsel seçki sunulmuştur. Yazar, lale tarihini de ele aldığı bölümde birçok seyahatname kullanmıştır. Ancak kitap 'Lâle Devri'ne kurgusuna özgü, birbiri içine geçmiş Batılılaşma-modernizasyon, ahlaki tefessüh ve çöküş algıları çerçevesinde kaleme alınmıştır. Ayrıca kitapta hem Aktepe'nin revize ettiği fiyatlar hem de laleye konulduğu iddia edilen yüksek lale narhı bir arada değerlendirme yapılmaksızın verilmiştir.⁴⁵ Kitapta yeni bir hayat tarzı vurgusu, toplum algısındaki büyük değişiklikler gibi klişeler seküler bir bakış açısı

⁴¹ Nurhan Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011). İlk baskısı: Nurhan Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, (İstanbul: AYGAZ, 2002).

⁴² Nurhan Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 63.

⁴³ Nurhan Atasoy'un bu önemli envanterine bir düzeltme ile katkıda bulunmalıyız. Atasoy, *Netâyicü'l-ezhâr*, AETby 162 numaralı yazma eserin içeriğinde lale isimleri ve fiyatlarının yer aldığı söylenmektedir; Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 344. Fakat bu numarada kayıtlı Ubeydi'ye ait olan *Netâyicü'l-ezhâr* isimli yazmada çiçekçilerin isimleri ve yetiştirdikleri çiçeklerle ilgili bilgiler olup eserde fiyat bilgisi bulunmamaktadır. Hem lale ismi hem de fiyat bilgisi bulunan tek yazma eser, yazarı belli olmayan İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki T 2760'de kayıtlı bir risale olup 4b-6a varakları arasında 1140 tarihli narh listesinin bir kopyasını içermektedir. Yazar, fiyat ve lale isimleri yanına tohum sahiplerini de yazmıştır. Atasoy'un verdiği bilgiler bu yazmaya ait bilgilerdir. *Hasbahçe*'deki bu yanlış bilgi, Aynur Koçak ve Gül İrepoğlu tarafından da tekrarlanmıştır. Bkz. Aynur Koçak, *Çiçeknâme* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2009), 62; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 56.

⁴⁴ İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*.

⁴⁵ "Lâlezârî Sayhan'ın yetiştirmiş olduğu Vâlâşân'a verilen 1100 kuruş ile o zaman neler neler yapılabilir olduğunu düşünmekten alamayız kendimizi!" Bkz. İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 56. Oysa Vâlâşân'ın yetiştiricisi Şeyh Mehmed Lâlezârî'dir.

içinde genişçe yer almaktadır. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ise yerine göre ileri görüşlü yerine göre zevk düşkünü bir aktör olarak resmedilmiştir.

Necdet Sakaoğlu ve Nuri Akbayer Osmanlı eğlence hayatını konu edindikleri kitapta lale çırağanlarından da bahsetmektedirler. Kitapta 1718-1730 dönemi ‘ilericilik-gericilik’, ‘şariatçı-modern’ bakış açısından ele alınmış, dönemin içinde lale konusu dâhil yer alan tüm konuları büyük toplumsal değişim çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu arada kitaptaki çırağan anlatısında da önceki çırağan betimlemelerine olduğu gibi “eğitilmiş kaplumbağaların sırtlarına renkli mumlar dikiliyor; yiyecek içecek tezgahları, konser şirvanları” hazırlanmış⁴⁶ akşam olunca “... cariyeler perişan saçlarını dökerek billuri kahkahalarla lâleler”⁴⁷ arasında koşuşmaya devam etmiştir.

Suraiya Faroqhi, Osmanlı çiçek satışını değerlendirdiği bir yazısında İstanbul piyasasını olumlu etkileyen olaylar zincirinden bahsetmekte; 18. yüzyılın başında sarayın Edirne’den İstanbul’a taşınmasının 1718-1730 döneminde ekonomiyi canlandırdığını ve bunun da lale fiyatlarına yansımış olabileceğini düşünmektedir.⁴⁸

2014 yılında Neslihan Koç Keskin çırağan eğlenceleri konusunda önemli kaynaklardan biri olan *Tuhfe-i Çerâğân*’ı Latinize ederek literatüre önemli bir katkı sağlamıştır. Keskin, lale çırağanları konusunda çalışmaların olmadığını söylemektedir fakat ‘Lale Devri’ literatürü içinde konuya dair birçok bahis olduğu gibi lale çırağanı, Necdet Sakaoğlu ve Nuri Akbayer’ın kitabında “Çerâğân Faslı” başlığıyla Râşid ve Çelebizâde Asım tarihlerine dayalı olarak ele alınmıştır. Yine aynı kaynakları kullanan bir başka bir yayın da P. Bora Keskiner ve Ünal Araç’ın “Çerâğân Eğlenceleri ve Çiçekçilik Tarihine Işık Tutan Bir Eser: Tuhfe-i Çerâğân” isimli makalesidir. Keskin’in çırağan araştırması, Osmanlı döneminin önemli kaynaklardan biri olan arşiv belgelerinden yoksundur. Râşid ve Çelebizâde Asım tarihlerini kullanarak çırağan

⁴⁶ Sakaoğlu ve Akbayer, *Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı’dan Günümüze İstanbul’da Eğlence Yaşamı*, 55.

⁴⁷ Sakaoğlu ve Akbayer, *Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı’dan Günümüze İstanbul’da Eğlence Yaşamı*, 55. Sakaoğlu’nun lale konulu diğer yayınları için bkz. Necdet Sakaoğlu, “Lale”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 178-182; Necdet Sakaoğlu, “Çiçekçilik”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Ankara: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 508-512; Necdet Sakaoğlu, “Lâle Devri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 182-185. Ayrıca bkz. Necdet Sakaoğlu ve Nuri Akbayer, *Osmanlı Dünyasından Yansımalar* (İstanbul : Deniz Bank, 2000).

⁴⁸ Suraiya Faroqhi, “Çiçek Satıcıları: Çiçek ve Çiçeksever Arasında Bağlantı Kuran Esnaf”, 1453: *İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 2013.

eğlencelerini ele almış ve buradaki malzemeyi tasnif ederek sunmuştur. Ancak literatürün bir değerlendirmesini yapmamış, modern literatürün çırağanlar konusunda tekrar edilen klişelerini revizeye yönelmemiştir.

1990 yılında Orhan Ş. Gökyay, “Divan Edebiyatında Çiçekler” isimli bir makale serisi içinde laleden bahsetmektedir.⁴⁹ Ahmet Kartal, 1998 yılında lale edebiyatına dair müstakil bir çalışma yapmıştır.⁵⁰ Yine 1998 yılında Fatma S. Kutlar’ın 18. yüzyılda yaşamış olan İzzet Ali Paşa’nın divanında yer alan lale isimleriyle ilgili bir dizin çalışması yaptığı görülmektedir.⁵¹ 2004 yılında *Lale Devri’nde Kültür ve Edebiyat* isimli tezinde Işıl Yılmaz Yıldırım, döneme ait edebi eserler yanında dönemin sosyal hayatına da değinmiştir. Yıldırım, mesire gezilerinden çırağan ve helva sohbetlerinden bahsederek 1718-1730 dönemini ‘Lale Devri’ anlatısına uygun biçimde betimlemekte ve sosyal hayatta seküler bir değişimin olduğu vurgusunu yapmaktadır. Lale çırağanları konusundaki “bahar ayları gelip de laleler açılmaya başladığında III. Ahmet’in yalı sefaları, eğlenceleri bütün haşmetiyle başlardı. Sadrazam da padişahın bu dönemde en güzel şekilde eğlenmesi için hiçbir fırsatı kaçırmaz, baharın geldiği günlerde tek bir günü tek bir geceyi bile boşa geçirmek istemezdi” diyerek bu dönemin zevk ve eğlence dönemi olduğu vurgusunu yinelemektedir.⁵² Metin Hakverdioğlu, 2008 yılında Damat İbrahim Paşa’ya sunulmuş olan Faiz Efendi ve Şakir Bey’e ait olan mecmualardaki kasidelerde geçen lale isimleri üzerine bir makale yayımlamıştır.⁵³ Hakverdioğlu, 2012 yılında yayımlanan kitabının birinci bölümünde lale tarihçesine de bir başlık ayırmıştır. Hakverdioğlu, ‘Lâle Devri’ kurgusu içindeki bütün klişelere yer vermiştir.⁵⁴ Sevda Önal, lale imgesinin tarihi gelişimini ve lale isimleri ile oluşturulan manzumeleri incelemiştir. Önal, başka bir makalede ise *Esami-*

⁴⁹ Orhan Şaik Gökyay, “Divan Edebiyatında Çiçekler I”, *Tarih ve Toplum*, Nisan 1990, 30-33; Orhan Şaik Gökyay, “Divan Edebiyatında Çiçekler II: Lâle Kitaplarından Öğrendiklerimiz”, *Tarih ve Toplum*, 1990, 34-39; Orhan Şaik Gökyay, “Divan Edebiyatında Çiçekler III: Kasideler”, *Tarih ve Toplum*, 1990, 18-23.

⁵⁰ Ahmet Kartal, *Klasik Türk Şiirinde Lale* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998).

⁵¹ Fatma S. Kutlar, “İzzet Ali Paşa Divanı’nda Lâle ve İstanbul Lâlesi İsimleriyle İlgili Bir Dizin Denemesi”, içinde *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1998), 250-70.

⁵² Işıl Yılmaz Yıldırım, “Lale Devri’nde Kültür ve Edebiyat” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2004), 131.

⁵³ Metin Hakverdioğlu, “Lale Devri ve Lale İsimleri”, *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı 3/4 (2008): 472-98.

⁵⁴ Metin Hakverdioğlu, *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa İçin Yazılan Lâle Devri Kasideleri* (Ankara: SAGE Yayınları, 2012), 15-27.

i Lale şiirleri olarak adlandırılan türe örnek olarak Hâtif Ali Efendi'nin yazdığı şiirleri incelemektedir. 18. yüzyılın sonlarında yazmış olduğu düşünülen Hatîf'in şiirleri, Lale Devri olarak adlandırılan 1718-1730 döneminden sonra devam eden lale ilgisini göstermesi açısından önemlidir.⁵⁵

Yukarıda değerlendirilen araştırma ve yazılar lale konusunu farklı disiplinler açısından ele almışlar ve konu hakkındaki literatüre katkıda bulunmuşlardır. Ancak bu araştırmalarda, 20. yüzyılın başlarında kurgulanan 'Lâle Devri' perspektifi ve klişeleri bir problem alanı olarak görülmemiş; araştırmalar genellikle bu perspektifin etkisinde ele alınmıştır. Bu sebeple yeni kaynak arayışına gidilmemiş 1990'larda yazılan makaleler genellikle revize edilmeden 2000'li yıllarda da tekrar tekrar farklı kitap ve dergilerde yayımlanmaya devam etmiştir. Daha yakın tarihli yayınların da problemleri tespit etmek onları revize etmek gibi bir kaygı taşımaksızın yapıldığı görülmektedir. Oysa 1718-1730 dönemi üzerine yukarıda da bahsettiğimiz gibi yeni yaklaşımlarla yeni araştırmalar yapılmaktadır. Lalenin bu dönemdeki serencamı üzerine de pekâlâ farklı yaklaşım, bilgi ve belgelerle yeniden ele alınabilir. Bu tezin amacı da budur.

1718-1730 Dönemi Üzerine Revizyonist Araştırmalar:

Dönemin sosyo-ekonomik bir okumasını yapan araştırmalar da bulunmaktadır. Tülay Artan, bu dönemdeki yönetici elitlerin yaptığı harcamaların abartıldığı gibi yüksek olmadığına dikkat çekmiştir.⁵⁶ Can Erimtan'ın da dönemin kurgusuna tarih yazımı açısından güçlü bir eleştirisi bulunmaktadır.⁵⁷ Ayrıca Erimtan, bu dönemde ortaya

⁵⁵ Sevda Önal, "Klasik Türk Edebiyatında Lâle ve Edebî bir Tür Örneği Olarak Lâle Şiirleri", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı 4/2 (Winter 2009): 911–27; Sevda Önal, "Esâmî-i Lâle Şiirleri ve İstanbullu Hâtîf'in Esâmî-i lâle Matlaları Üzerine Bir İnceleme", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı 8/1 (2013): 2013–29.

⁵⁶ Artan, bu görüşünün dayanaklarını açıklamaktadır. Bkz. Artan, "18. Yüzyıl Başlarından Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı" 299-300, 304.

⁵⁷ Can Erimtan, *Ottomans Looking West? The Origins of the Tulip Age and Its Development in Modern Turkey* (New York: Tauris Academic Studies, 2008); Erimtan'ın kitabının bir değerlendirmesi için bkz. Selim Karahasanoğlu, "Can Erimtan, Ottomans Looking West?: The Origins of the Tulip Age and Its Development in Modern Turkey", *International Journal of Turkish Studies*, sayı 16 (2010), 128-130; Can Erimtan, "The Sources of Ahmed Refik's Lâle Devri and the Paradigm of the 'Tulip Age': A Teleological Agenda", içinde *Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu: Societies, Cultures, Sciences : a Collection of Articles*, c. 1 (İstanbul: IRCICA, 2006), 259–78. Ayrıca yazarın bu minvaldeki görüşleri için bkz. Can Erimtan, "Sadâbad Algısı: 'Lâle Devri' ve Osmanlı-Safevi Rekabeti", içinde *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri: On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, ed. Dana Sajdi, çev. Aylin Onacak (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014), 61–88, 63-73.

konulan kültürel eserlerin ‘Batılılaşma’ paradigması yerine İslam medeniyeti dairesinde Osmanlı-İran rekabeti özelinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁸ Selim Karahasanoğlu, müsrif ve zevk ü sefa düşkünü oldukları iddia edilen siyasi aktörlerin servetlerini onların gelir gider kalemlerini inceleyerek ve karşılaştırmalar yaparak bu iddiaları boşa çıkarmıştır.⁵⁹ Karahasanoğlu, tarihyazımı bağlamında 1718-1730 dönemine yönelik temel algıları açıklayan ve ‘Lâle Devri’ kurgusunu irdeleyen iki makale kaleme almıştır.⁶⁰ Ayrıca lale ile ‘Lale Devri’ arasında kurulan bağlantılardaki problemlili alanlara dikkat çekmiştir.⁶¹

B. Kaynaklar

1. Yazmalar

Şükûfenâme, Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendi ferzend-i hafidi Abdullah Efendi tarafından 17. yüzyılın ilk yarısından yazılmıştır. Bu yazma nergis ve lale ekimi, saklanması yetiştirilmesi hakkında verdiği bilgiler yanında ıslah edilen ilk lalelerin ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı hakkındaki bilgileri de içermektedir. Ayrıca dönemin çiçek meraklılarının sosyal yaşamları hakkında da veriler bulunmaktadır.⁶² Bu yazma Aynur Koçak ve Seyit Ali Kahraman tarafından yayımlanmıştır.⁶³

Tuhfetü'l-İhvân, Fennî Çelebi tarafından 17. yüzyılda IV. Mehmed döneminde yazılmıştır.⁶⁴ Eserden yetiştirilen lale cinsleri, özellikle de Girid cinsi lale isimleri ve lale şiirleri hakkındaki bilgiler dışında çiçek meclisleri hakkında da bilgi almak

⁵⁸ Erimtan, “Sadâbad Algısı: ‘Lâle Devri’ ve Osmanlı-Safevi Rekabeti”.

⁵⁹ Karahasanoğlu, “A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)”.

⁶⁰ Karahasanoğlu, “İstanbul’un Lâle Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı”, 58-66; Karahasanoğlu, “Osmanlı Tarihyazımında ‘Lâle Devri’: Eleştirel Bir Değerlendirme”, 129-145.

⁶¹ Karahasanoğlu, “İstanbul’un Lâle Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı”, 59-60.

⁶² *Şükûfenâme*’ye ait nüshalar şunlardır: Millet Kütüphanesi, AETby, nr. 169, AETby, nr. 170, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4892, 203b-227a; Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 3115/1.

⁶³ Aynur Koçak, *Çiçeknâme* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2009); Seyit Ali Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, 2014); Seyit Ali Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2015).

⁶⁴ Yazmanın nüshaları şunlardır: Millet Kütüphanesi, AETby, nr. 161 ve Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 2704.

mümkündür. Eser Fatih Sona tarafından hem transkribe edilmiş hem de incelenmiştir.⁶⁵

Şükûfenâme, Ali Çelebi tarafından 1078/1667 senesinde yazılmıştır.⁶⁶ Eserde, lale, sümbül, zerrin ve gül gibi 17. yüzyılda yetiştirilen çiçek isimleri, özellikleri ve çizimleri bulunmaktadır. Kitabın bu şekilde sistematize edilmesi çiçek risaleleri için bir ilktir. Ayrıca eser, çiçeklerin yetiştiricilerine dair bilgileri de içermektedir. Esrin girişinde bazı rivayetler ve hikâyelerle Osmanlı toplumunun çiçek sevgisine dair bilgiler verilmiştir. Yazma, 2009'da Aynur Koçak, 2012'de İlyas Özdemir ve S. Atilla Sağlamçubukçu tarafından yayımlanmıştır.⁶⁷ Ayrıca Neslihan Koç Keskin tarafından yazmanın nüshaları tespit edilmiş ve eserin içeriği değerlendirilmiştir.⁶⁸ 2014 ve 2015 yıllarındaysa Seyit Ali Kahraman tarafından yayımlanmıştır.⁶⁹

Netayicü'l-Ezhar, Mehmed b. Ahmed tarafından 1110/1698 tarihinde yazılmıştır.⁷⁰ Eserde nergis, lale, gül, sümbül gibi daha başka çiçek isimleri ve tohum sahipleri tanıtılmaktadır. Kitabın içeriği çiçek yetiştiricilerinin isimlerine göre düzenlenmiştir. Bu özelliğiyle daha çok bir tezkire özelliği taşımaktadır. Bu bilgiler yanı sıra çiçek yetiştiricilerinin sosyal hayatlarına ışık tutan bilgiler de bulunmaktadır. Bu açıdan araştırmada en çok yararlanılan eserlerden biridir. Yazmanın bir kısmı, İrfan Dağdeviren'in bir makalesinde yer almıştır.⁷¹ Eser 2014 ve 2015 yıllarında Seyit Ali Kahraman tarafından yayımlanmıştır.⁷²

⁶⁵ Fatih Sona, "Mehmed Fennî ve Tuhfetü'l-İlhvân İsimli Şükûfe-nâmesi", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı 9/9 (2014): 923-43.

⁶⁶ Yazmanın nüshaları şunlardır: Nuruosmaniye Kütüp. nr. 4078-73b-76b, Nuruosmaniye Kütüp. nr. 4076, Nuruosmaniye Kütüp. nr. 4077, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. TY 02675 (Resimsiz).

⁶⁷ Aynur Koçak, *Çiçeknâme* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2009); İlyas Özdemir ve S. Atilla Sağlamçubukcu, çev., *Lâlezâr: Şükûfenâme-i Ali Çelebi ve Takvîmü'l-kibâr Min Mi'yâri'l-ezhâr* (İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Yayınları, 2012).

⁶⁸ Neslihan Koç Keskin, "Şükûfe-perest Bir Osmanlı Ali Çelebi ve Şükûfe-nâmesi", *Gazi Türkiyat*, sayı 8 (2011): 257-84.

⁶⁹ Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri.*; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları.*

⁷⁰ Yazmanın nüshaları şunlardır: Nuruosmaniye Kütüp. nr. 4079, Millet Kütüphanesi, AETby nr. 162, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüp. nr. T 3923 ve nr. T 2760, 9a-24b.

⁷¹ İrfan Dağdelen, "Netayicü'l-Ezhar Yahut Lale-name", *1453: İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sayı 12 (2011): 146-56.

⁷² Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri.*; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları.*

Mîzânü'l-ezhâr, Şeyh Mehmed Lâlezârî, tarafından III. Ahmed döneminde kaleme alınmıştır.⁷³ Yazmada, çiçek yetiştiricileri arasındaki adaleti sağlamak, lale ve zerrinlerin kıymetlerini belirlemek için konulan kıstaslardan konu edilmektedir. Bu eser 1815 yılında Heinrich Friedrich von Diez tarafından yayınlanmıştır.⁷⁴ Bu yayın, araştırmamızda kullanılmak üzere İstanbul Medeniyet Üniversitesi BAP Birimi desteğiyle Dr. Fatma Yıldız tarafından Almancadan Türkçeye çevrilmiştir. 2009'da Yıldız Demiriz risaleyi transkribe ederek kitabına almıştır.⁷⁵ 2014 ve 2015 yıllarında ise Seyit Ali Kahraman tarafından yayımlanmıştır.⁷⁶

Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm ve *Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul*, Mehmed Remzî b. Rüşdî tarafından yazılarak III. Ahmed'e sunulmuştur.⁷⁷ Remzî, yazmayı iki kısım olarak organize etmiştir. Birinci bölümde lale merakının kökenlerine, tarihçesine değinmiştir. Ayrıca lale için belirlenen özelliklerin sebeplerini anlatmış; çiçekçiler arasında bu gerekliliği anlamayanları da eleştirmiştir. İkinci bölüm olan *Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul*'da 17. yüzyıldan başlayarak lale isimleri, özellikleri ve onların yetiştiricilerini harf sırasına göre kaydetmiştir. Az da olsa çiçekçilerin sosyal hayatlarına ışık tutacak bilgiler bulunmaktadır. Bu eserin ilk kısmı, *Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm* 1992'de Orhan Şaik Gökyay tarafından tanıtılmış ve büyük ölçüde sadeleştirerek yayımlanmıştır.⁷⁸

Lale çırağanları hakkında tek bilgi veren eser diyebileceğimiz *Tuhfe-i Çerâğân*, Vâhidî tarafından yazılarak Damad İbrahim Paşa'ya sunulmuştur.⁷⁹ Yazar, çırağan eğlencelerinin eskiye dayanan bir gece eğlencesi olduğunu aktardığı hikâyelerle

⁷³ Yazmanın nüshaları şunlardır: Millet Kütüphanesi, AETby nr. 163 ve AETby nr. 174, Süleymaniye Kütüphanesi, AEK. nr. 2127, İ.Ü. nr. T9853, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, nr. H. 425. Millet Kütüphanesi, AETby nr. 163 ve AETby nr. 174, Süleymaniye Kütüphanesi, AEK. nr. 2127, İ.Ü. nr. T9853, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, nr. H. 425.

⁷⁴ Scheich Muhammed Lalezari, *vom Tulpen und Narcissen Bau in der Turkey*, çev. von Diez (Halle und Berlin: In Commission der Buchhandlung des Hallischen Waisenhauses, 1815).

⁷⁵ Demiriz, *Osmanlı Çiçek Yetiştiriciliği*.

⁷⁶ Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri*; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*.

⁷⁷ Yazmanın nüshaları şunlardır: Millet Kütüphanesi, AETby nr. 157, AETby nr. 172; İ.Ü. nr. T4319 ve nr. T2760; Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye nr. 1192. *Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul*, AETby nr. 164, İ.Ü. nr. 2760, 39a-71a varakları arasındadır. 61b'de *Kef* harfinde bulunan lale isimleri bir şekilde atlanmış olduğu için müstensih bu varak altına not düşerek devamının 74a-75b arasındaki varaklarda bulunduğunu işaret etmiştir.

⁷⁸ Orhan Şaik Gökyay, *Seçme Makaleler III* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002). Makale ilk kez 1992 yılında Sandoz Dergisi, sayı. 1, 1992, s. 8-16'da yayımlanmıştır.

⁷⁹ Yazma, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde nr. TSMK, H. 1442'de bulunmaktadır.

anlatır. Sonra Çırağan Yalısı'nda muhtemelen kendisinin de katıldığı bir lale çırağanını hazırlıklarıyla birlikte anlatmaktadır. Yazma, Philip Bora Keskiner ve Ünal Araç tarafından 2014 yılında bir makale ile kısaca ele alınmıştır.⁸⁰ Yine 2014'te Neslihan Koç Keskin tarafından tıpkıbasım ve transkript olarak basılmış ve değerlendirilmiştir.⁸¹

Risâle-i Esâmî-i Lâle, Ahmed Kâmil'e aittir.⁸² Yazar, I. Mahmud dönemi ile III. Ahmed dönemini lale merakının derecesi açısından karşılaştırmış; sonuç olarak I. Mahmud döneminde lalenin daha büyük bir ilgi gördüğünü savunmuştur. Eser karışık olarak yazılmış lale ve zerrin isimlerini içermektedir. Yazmanın sadece bu çiçek isimleri kısmı Seyit Ali Kahraman tarafından lale ve zerrin isimlerinin olduğu kısmı yayımlanmış ancak giriş bölümü yayında yer almamıştır.⁸³

Risâle-i Esâmî-i Lâle (Ferah-engîz) isimli yazarı belli olmayan eser, 1164/1750 yılında I. Mahmud döneminde yazılmıştır.⁸⁴ Yazar 18. yüzyılın başlarında yetişen laleleri kitabına dâhil etmemiş; sadece kendi döneminde yetiştirilen lale isimlerini kaydetmiştir. Yetiştiricilerin isimlerinden bahsedilememekte yalnız bazı lalelerin I. Mahmud ve 'Saadetlü Ağa Efendimiz' dediği bir kişi tarafından isimlendirildiğinden bahsetmektedir. Yazar, 1164 senesinden sonra kendi isimlendirdiği laleleri eklemiştir.

Mi'yârü'l-Ezhar-Takvîm-i Lâle, III. Selim döneminde 1216/1801 yılında Tabîb Mehmed Aşkî tarafından yazılmıştır.⁸⁵ Ayrıca bu yazmanın bazı nüshaları biçim

⁸⁰ Philippe Bora Keskiner ve Ünal Araç, "Çırağan Eğlenceleri ve Çiçekçilik Tarihine Işık Tutan Bir Eser: Tuhfe-i Çerâğân", içinde *İstanbul Araştırmaları Yıllığı* (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2014), 1–8.

⁸¹ Neslihan Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân* (Ankara: Semih Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık, 2014).

⁸² Eserin nüshaları şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi, AEK. nr. 2128, Millet Kütüphanesi, AETby nr. 158, İ.Ü. nr. T 2707.

⁸³ Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri*.

⁸⁴ Millet Kütüphanesi, AETby nr. 173.

⁸⁵ İ.Ü. nr. T 6687'de bulunan nüshada 1a'da *Risâle-i Takvîm-i Lâle* yazmaktadır. 2b'de yazar ismini Mehmed Aşkî olarak verirken eser ismini de Takvîm-i Lâle olarak yazmıştır. 3a'da Sultan Selim Han'a övgü bulunmaktadır. Bundan sonra bazı başlıklar altında Lalenin vasıflarına, güzellik ve ayıplarına dair bilgiler vermektedir. 5b'de "Ta'rîf-i Kayd-ı Cedîd" başlığı altında lalenin muayenesi ve deftere kaydı anlatılmaktadır. 6b'den itibaren takvim başlıyor. Takvimin son sayfasında 28a'da takriz ve 1216 (1801) tarihi bulunmaktadır. Millet Kütüp. AETby nr. 159'daki nüsha İ. Ü. nr. T 6687 ile aynıdır. AETby nr. 167'deki nüshada 2b'de yazar Mehmed Aşkî, 3a'da eser ismi *Takvîmü'l-kibâr min Mi'yârü'l-ezhâr* olarak verilmiştir. Diğer nüshalardan farklı olarak birkaç başlık fazla olup farklı bilgiler içermektedir. 15b'den itibaren takvim başlıyor. Son sahifede "adet 871" notu bulunmaktadır. Millet Kütüphanesi, AETby nr. 165'te 1b'de başlık olarak *Risâle-i Mukaddeme-i Mi'yârü'l-ezhâr* kullanılmış. 1b'de "... Tabîb Mehmed Aşkî dâileri fenn-i ezhâr-ı lâle-i vâlâ-nisârın kadr-ı ma'rûfun ve derâcât-ı rifâtin muhtasarü'l-mezîd-i hurûf-ı teheccî birle tertîb ve tahrîr teşbîhât ve ğayr-i

olarak diğerlerinden biraz daha farklı olarak hazırlanmış olduğu görülmektedir.⁸⁶ Risalenin iki nüshası da Almanya'da Staatsbibliothek zu Berlin'de Diez koleksiyonunda bulunmaktadır. Bu nüshalardan biri Pertsch kataloğunda *Taqvîm-i Lâle*⁸⁷ ismiyle kayıtlıyken diğer nüsha *Lale Sözlüğü* (Ein Lexicon von mehr als tausend Tulpenarten)⁸⁸ olarak kaydedilmiştir. Ancak yaptığımız karşılaştırma sonucunda *Lale Sözlüğü* olarak kaydedilen nüshanın da *Takvîm-i Lâle*'nin kopyalarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Aşkî'nin lale kayıtlarını sistemli biçimde; tablo halinde verdiği görülmektedir. Ayrıca bu kayıtlar lale konusundaki terminolojinin detaylandığını da göstermektedir. Risalenin farklı nüshalarındaki lale isimlerinin sonradan yapılan ilavelerle artmış olduğu anlaşılmaktadır. *Risale-i Takvim-i Lâle* isimli Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki nüsha Fatma Büyükkarcı Yılmaz tarafından 2000 yılında yayımlanmıştır.⁸⁹ *Takvîmü'l-kibâr Min Mi'yâri'l-ezhâr* ismiyle anılan nüsha 2012'de İlyas Özdemir ve S. Atilla Sağlamçubukçu tarafından⁹⁰ 2014 ve 2015 yıllarında ise Kahraman tarafından yayımlanmıştır.⁹¹

teşbihât ile ta'bir ve takrîr ve bin yüz doksan üç sene, ser-mâh-ı rûmî Nisânına [1779] değin mevcut bulunan ezhâr-ı lâle-i dil-güşâ-yı tohum sahipleri ile zabt ü rabt ve küşâdı zamanında kemâl-i rikkat edip her birilerini râyü'l- 'ayn müşâhededen sonra müfredâta şürû' olunmuştur ki ikmâl-i tarîk misâlen bir lâlenin ismi mevcûd ammâ acabâ kimin tohumudur ve ayârî ne rûtbededir didik de müfredâtıdan hallolunması âsân olup ve bir derece tohum sahipleri ma'lûm olundukda rahmete sebep vesile-i rifate bârîdir. Beyt: Mazhar-ı ism-i celâl olmasa idi lâle, Bulamaz idi bu kadar rûtbe-i vâlâyı lâle" 3a'da *Risâle-i Müfredât-ı Vâlâ-şân Mi'yâri'l-ezhâr* Tabîb Mehmed Aşkî dâ'iyelerinin ihtirâ'idır." yazmaktadır. Eserdeki Latin harfli kütüphane kaydına göre eser tarihi 1193 (1779). Eserde mebde' kısmından sonra lale mizacı ve marazları hakkında iki başlık bulunmaktadır ki vereceği bilgileri Şeyh Mehmed Lâlezârî'ye dayandırmaktadır. Risalede lale ve sahibinin isimleri olan kısımda tarih yazılmamıştır. TSM nr. H 2365'teki nüshada 2b'de yazar ismi Mehmed Aşkî, risale ismi Takvîm-i Lâle olarak belirtiliyor, 3a'da Selim Hana övgü var. Bundan sonra lalenin vasıfları ve güzellik ve ayıpları başlıklar altında yazılmış. 5b'de takriz ve 1216 (1801) tarihi bulunmaktadır. Sonra takvim başlıyor. Diğer nüshalara nazaran mebde' kısmı daha kısa tutulmuş. Örneğin fitil ve kitabe ile ilgili iki başlık bulunmamaktadır.

⁸⁶ AETby nr. 166, AEK. nr. 2129'da varak 1a'da "Risâle-i Müfredât-ı Mi'yârü'l-ezhâr, Tabîb Mehmed Aşkî Dâ'ilerinin ihtirâ'idır. 1192 [1779]" notu bulunmaktadır. Bundan sonra bu nüsha, diğer nüshalardan farklı olarak mebde' kısmı olmaksızın lale isimlerine başlamaktadır. İ.Ü. nr. T1498 ve İ.Ü. nr. T5822'de kapak içinde "Rıza Paşa Kütüphanesi" mührü bulunmakta. 1a'da kurşun kalemle "Esâmî-i Lâle" ibaresi ve temellük kaydı bulunmaktadır. Atıf Efendi nr. 2129'da olduğu gibi bir mukaddimesi bulunmamakta ve direkt olarak lale isimlerine başlamaktadır. Aynı zamanda bu nüshaların diğer nüshalardan içerik düzeni açısından farklıdır. Diğer nüshalarda içerik on sütun halinde düzenlenmişken bu nüshalarda tablolarının üç sütun halinde olduğu görülmektedir.

⁸⁷ *Türkische handschriften* (Berlin, 1889). Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. quart. 1548.

⁸⁸ Staatsbibliothek zu Berlin, Diez A. 8°. 52. Bu nüshanın bir sayfası örnek olarak Ek-8'de verilmiştir.

⁸⁹ Fatma Büyükkarcı Yılmaz, "Risâle-i Takvîm-i lâle", *Türklük Bilgisi Araştırmaları Ağâh Sırrı Levend Hâtıra Sayısı III*, sayı 24/III (2000): 81–111.

⁹⁰ Özdemir ve Sağlamçubukcu, *Lâlezâr: Şükûfenâme-i Ali Çelebi ve Takvîmü'l-kibâr Min Mi'yâri'l-ezhâr*.

⁹¹ Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri*; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*.

İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi'nde nr. T 2760'ta kayıtlı olan bir defterde Ubeydî, *Netâyicü'l-ezhâr*, Mehmed Remzî Efendi, *Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm* isimli iki adet risale ve 1140 tarihli lale narhı sureti yer almaktadır. Bu bilgiler defterin bir çiçeksever tarafından özel olarak hazırlandığını/hazırlatıldığını göstermektedir. Aslı İstanbul Kadı Sicilleri nr. 143'te bulunan Narh sureti, bu defterde 4b-6a arasındaki varaklarda bulunmaktadır. Defterde, 7b ile 9a arasında Sarı Abdullah Efendi'nin ser-şükufeci tayin edildiği berat, 9a-24b varakları arasında Ubeydî'nin *Netâyicü'l-ezhâr* isimli risalesi, 25a-39a aralığında *Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm*, 39a-71a arasında *Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul* bulunmaktadır.

İlk kez bu tezde kullanılan Süheyl Ünver'in Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ne bağışladığı defterler arasında lale hakkında kendi el yazısıyla kaleme aldığı defterler bulunmaktadır. Bunlardan biri, Süheyl Ünver nr. 472'de kayıtlı olan Ünver'in Ahmed Midhat Efendi'nin (ö. 1912) *Tercümân-ı Hakikat* gazetesindeki bir makalesinden istinsah ettiği yazının bulunduğu defterdir. Midhat Efendi bu yazıda lale çırağanlarından, İstanbul ve Hollanda'daki lale fiyatlarından bahsetmekte ve çok erken tarihlerde Osmanlı Devleti ve Hollanda'yı lale çılgınlığı konusunda kıyaslamaktadır. Defterlerden Süheyl Ünver nr. 742'de kayıtlı olanı, Ünver'in 1926'da *Millî Mecmua*'da tanıttığı ve değerlendirdiği lale ve çiçek risaleleri hakkında okumaları sırasında aldığı notlar, kendi kaleminden lale çizimleri ve gerek lale ile ilgili gerekse Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ile ilgili bazı yazılardan kesilmiş kupürlerden oluşmaktadır. Deftere ait bazı sayfalar Ek-4, Ek-5, Ek-6 ve Ek-7'de gösterilmiştir. Defterde *Şükûfenâme-i Musavver*, Mehmed Aşkî'nin *Ferahname'si* (*Karanfilnâme*), *Takvîm-i Lâle*, *Risâle-i Esâmî-i Lâle*, *Tezkire-i Şükûfeciyân*, *Lâlezâr-ı İbrâhim*, *Şükûfenâme* isimli lale ve çiçek risaleleri yer almaktadır. Süheyl Ünver nr. 158'de kayıtlı bir başka defter ise Ünver'in 1965 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü öğrencilerine verdiği Türk Tezyinatı Semineri kapsamında hazırlanan serginin imza defteridir. Deftere ait ilk sayfa Ek-3'te gösterilmiştir. Bu defterler Ünver'in lale ile ilgisinin sadece onun tarihini araştırmaktan ibaret olmadığını, lale çizimi ve yetiştiriciliğiyle de ilgilendiğini göstermektedir.

Yukarıda sayılan çiçek ve lale risalelerinden başka araştırma eserlerde *Lâlezâr-ı İbrahim* veya *Gülzâr-ı İbrahim* isimli bir yazmaya daha atıf yapılmaktadır. Bu eser hakkındaki ilk yazıları 1910 yılında art arda dokuz makale halinde *Yeni Tasvîr-i*

Efkâr'da tefrika eden Ebüzziyâ Tevfik'tir. Ebüzziyâ, 1902'de Konya'da bulunduğu yıllarda Konya Vergi Müdürü Bâdi Efendi'den ödünç aldığı bir mecmuadan öğrendiği eseri istinsah ettiğini söylemektedir. Ebüzziyâ, eserin Şeyhülislam Esad Mehmed Efendi (ö. 1753) tarafından telif edilip Damad İbrahim Paşa'ya sunulduğunu ve mükâfat olarak kendisine Edirne payesi verildiğini ayrıca esere Reisülküttap Üçanbarlı Mehmed Efendi (ö. 1732) tarafından da zeyil yazıldığını aktarmaktadır.⁹² Ebüzziyâ'nın gazetede ki seri yazılarından son üçü ise kendisinin yaptığı zeyildir. Ebüzziyâ, söz konusu risalenin yazma eser kütüphanelerinde olduğuna dair her hangi bir referans vermemiştir. Bu risaleden bahseden ikinci isim Süheyl Ünver, 1926'da *Millî Mecmua*'daki 64 ve 65 numaralı yazılarında yazma eserleri tanıtmış ve kaynak olarak da Ebüzziyâ'nın yukarıda bahsettiğimiz yazılarını referans göstermiştir.⁹³ 1950'de bir makalede eserin isminden bahseden Ekrem Hakkı Ayverdi ise eserin bulunduğu yeri Millet Kütüphanesi Ali Emiri Tabiiyye 163 ve 174 numaralar olarak vermiştir.⁹⁴ Daha sonra bu risaleye atıf yapan Turhan Baytop da eseri Millet Kütüphanesi Ali Emiri Tabiiyye 163 ve 174 numaralarda olduğunu göstermiştir.⁹⁵ Ancak Millet Kütüphanesi'nde yaptığımız araştırmalarda belirtilen numaralarda Şeyh Mehmed Lâlezârî'nin *Risale-i Lâle-Mizanü'l-Ezhar* isimli eserinin kayıtlı olduğunu gördük. Ayrıca diğer yazma eser kütüphanelerinde yerinden veya katalog üzerinden yaptığımız araştırmalarda da *Lâlezâr-ı İbrâhim* veya *Gülzâr-ı İbrâhim* isimli esere rastlayamadık. Şeyhülislam Esad Efendi'nin divanı bir inceleme yapan Muhammet Nur Doğan da *Gülzâr-ı İbrâhim (Lâlezâr-ı İbrâhim)* isimli eserin nüshasına kütüphanelerde rastlayamadıklarını söylemektedir.⁹⁶

Seyit Ali Kahraman 2015'te yayınladığı *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*'nda önceki kitabından farklı olarak Tabîb Mehmed Aşkî'nin *Karanfil*

⁹² Ebüzziyâ, "Ahmed Râsim Bey'e: Günü Gününe Tam İkinci Sene", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, nr. 275, 1910. 1; Ebüzziyâ, "Lâlezâr-ı İbrâhim", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, nr. 276, 1910, 6. Sonraki yazılar, söz konusu gazetenin art arda gelen 277, 278, 279, 280, 281, 282 ve 283 numaralı sayılarında "Lâlezâr-ı İbrâhim" ismiyle devam etmektedir.

⁹³ Ahmed Süheyl, "Tarihimizde Lâle Merakı V", *Millî Mecmua*, 1926, 1038-1040; Ahmed Süheyl, "Tarihimizde Lâle Merakı VI", 1055-1057. Bu risale hakkındaki notlar Ünver'e ait defterde de yer almaktadır. Bkz. Süheyl Ünver nr. 742.

⁹⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *18. Asırda Lâle*, ed. M. Uğur Derman (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), 13.

⁹⁵ Turhan Baytop, "Osmanlı Lâlesi", içinde *Masaldan Gerçeğe: Lâle Devri*, ed. Mustafa Armağan (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 182.

⁹⁶ Muhammet Nur Doğan, *Lâle Devri Şairi: Şeyhülislâm Es'ad ve Dîvânı* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 17.

Risâlesi'ni ve çiçek çizimlerini içeren *Revnak-ı Bostan*'ı yayımlamıştır. Ayrıca kitabın sonuna risalelerde geçen çiçek isimlerini, çiçek yetiştirme usullerini ve çiçek sözlüğünü eklemiştir.⁹⁷ Tüm bu yazma eser yayınları tezimizin temel kaynakları arasında olup araştırmada kullanılmıştır. Bu yayınlananlar dışında Ahmed Kâmil'in *Risâle-i Esâmî-i Lâle* isimli eserinin Kahraman tarafından kitaba dâhil edilmeyen giriş bölümü ve *Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm*'in yine Gökyay'ın makalesinde yer almayan son kısmı araştırmaya dâhil edildi. Ayrıca yayımlanmış olan yazmalardaki bilgilerin asıl nüshalarından kontrol edilerek kullanılmasına hassasiyet gösterildi.

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Arşiv kayıtlar, ser-şükufeciyanların görev ve harcamaları, lale bahçelerinin bakımı hakkında bilgiler verdiği gibi lale çırağanının yapıldığı mekânlar, tarihler, çırağan gecesinde verilen hediyelerin masrafları gibi birçok konuyu aydınlatacak malzeme sunmuştur. İncelenen belgelerden Dâhiliye Nezareti evrakı ile Cevdet tasnifi, Saray evrakında lale bahçelerinin bakım ve onarımıyla ilgili veriler elde edilmiştir. İbnülemin tasnifi, Saray Mesalihi'nde ser-şükufeciyanların ulaşım giderlerinin ödenmesine dair belgeler bulunmaktadır. İbnülemin tasnifi Hil'at evrakında ise lale çırağanlarında hediye edilecek ferace ve kürklerin temini için istenen bedeli içeren belgeler bulunmuştur. Ali Emiri tasnifi, Sultan III. Ahmed evrakında III. Ahmed'in Çırağan Yalısı'nda lale çırağanı yapmak niyetiyle Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya gönderdiği pusula bulunmuştur. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter kayıtlarındaysa lale çırağanlarında verilen hediyelerin fiyatları ile mum bahası ve hizmet edenlere verilen bahşişler bulunmaktadır. Yine Damad İbrahim Paşa ile Kethüda Mehmed Paşa'nın muhallefatındaki bilgiler de yukarıdaki kaynakları tamamlayıcı nitelikte bilgiler içermektedirler.

3. Narh defterleri

İstanbul Kadı Sicilleri, nr. 24'te bulunan 1138 tarihli narh defterinde 239 adet lalenin isimleri ve fiyatları bulunmaktadır. Defterdeki lalelere, 72 adedi 50 kuruşla 1 kuruş arasında değişen fiyatlar alırken 167 adedi 60 akçeyle 1 akçe arasında değişen fiyatlar almışlardır. Narh defterlerinde lale yetiştiricilerinin isimleri yazılı değildir. Bu narh

⁹⁷ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*.

defteri Osman Nuri Ergin tarafından 1922’de yayımlanmıştır.⁹⁸ Daha sonra Münir Aktepe tarafından 1952 ve 1954 yıllarında bir makale serisi ile lale fiyatları konusunda bu narh defterine dayalı önemli bir araştırma yapmıştır.⁹⁹ Aynı narh defteri M. Akif Aydın tarafından da *Kadı Sicillerinde İstanbul XVI. ve XVII. Yüzyıl* kitabında da yer almıştır.¹⁰⁰

İstanbul Bab Mahkemesi, nr. 143’te bulunan 1140 tarihli narh defteri, 175 adet lale fiyatını içermektedir. Bunlardan 111 adedi 200 kuruşla 1 kuruş arasında değişen fiyatlar alırken 64 adedi 80 akçeyle 2 akçe arasında değişen fiyatlar almışlardır. Defterin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde bulunan sureti, Aktepe tarafından 1954’te yayımlanmıştır.¹⁰¹ Defterin suretinde lale isimleri ve fiyatları yanında yetiştiricilerinin isimlerine de yer verilmiştir.¹⁰² Selim Karahasanoğlu’nun araştırmaları sırasında eline geçen İstanbul Bab Mahkemesi, nr. 143’te bulunan narhın aslı ise ilk olarak bu tezde kullanılmış ve transkribe edilerek Ek-2’de verilmiştir. Narh defterinin aslı, bize narh suretinde yanlış kaydedilen bir fiyatın düzeltilmesi noktasında katkı sağlamıştır.

4. Şeriye sicilleri, muhallefat ve terekeler

Havâss-ı Refî’a Mahkemesi Sicil Defteri, nr. 186 ve nr. 188’de bulunan iki tereke, 1750 ve 1751 tarihlerine ait olup 1730 sonrası lale isimleri ve fiyatlarına ilişkin önemli bir kaynaktır. Ayrıca bu iki tereke lale yetiştiricileri ve yaptıkları işlere dair önemli bilgiler vermektedir. Terekeler, 1995 yılında Ahmet Hezarfen tarafından yayımlanmıştır.¹⁰³

⁹⁸ Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye: Tarih-i Teşkilat-ı Belediye.*; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), 416-421.

⁹⁹ M. Münir Aktepe, “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. 4, sayı: 7, (1952), 85-126; c. 5, sayı: 8, (1953), s. 85-104; c. 6, sayı: 9, (1954), 23-38. Buna mukabil Aktepe, belgenin numarasını 24 olarak kaydetmiştir. Ayrıca 1950 yılında Ayverdi’nin Ergin’in yayımladığı lale narhını referans olarak gösterdiği görülmektedir. Bkz. Ayverdi, *18. Asırda Lâle*, 14, dipnot 6.

¹⁰⁰ M. Âkif Aydın, *Kadı Sicillerinde İstanbul: XVI. ve XVII Yüzyıl*, 2. baskı (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 145-149.

¹⁰¹ M. Münir Aktepe, “Damad İbrahim Paşa Devrinde Laleye Dair Bir Vesika”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt. XI, İstanbul: 1954, s. 115-130.

¹⁰² Narh defteri sureti, İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi’nde nr. T 2760, 4b-6a arasındaki varaklarda bulunmaktadır.

¹⁰³ Ahmet Hezarfen, “18. Yüzyılda Eyüp’te Lâle Yetiştirenler”, *Tarih ve Toplum*, 1995, 44-46.

Yine Mahkeme kayıtlarında bulunan tereke, muhallefat gibi kayıtlar lale fiyatlarının diğer ihtiyaç kalemleriyle kıyaslanmasını sağlamıştır. İstanbul Bab Mahkemesi, nr. 140'ta bulunan 1725 senesine ait bir terekedeki bazı eşya fiyatları, aynı seneye ait lale fiyatlarını karşılaştırmak için çok elverişli bir veri sunmuştur. Galata Mahkemesi, nr.15 ve Galata Mahkemesi, nr. 32'de bulunan terekelerde 17. yüzyıla ait kıyafetlerin fiyat bilgileri bulunmaktadır.¹⁰⁴ Havâss-ı Refî'a Mahkemesi nr. 61'de bulunan muhallefat defterinde bazı mallara ait fiyatlar bulunmaktadır.¹⁰⁵ Galata Mahkemesi, nr. 90'da 17. yüzyılda lale, zerrin gibi çiçeklerin de konu olduğu bir dava kaydı bulunmaktadır.¹⁰⁶

5. Kronikler

Bu araştırmada kullanılan kaynak türlerinden biri de kroniklerdir. *Târîh-i Cevdet*,¹⁰⁷ 1718-1730 döneminin bir Osmanlı tarihçisinin gözünden nasıl görüldüğünü vermesinin yanında ve modern literatürdeki lale yetiştiriciliğinin yaygınlaşması, lale fiyatları ve lale çırağanlarındaki bazı klişelerin kaynağını da göstermektedir. Araştırmada kullanılan *Târîh-i Râşid ve Zeyli*,¹⁰⁸ özellikle lale çırağanları konusunda çırağan mekânları, zamanı, hazırlığı, katılımcılar, verilen hediyeler gibi birçok detay barındırmaktadır. Bu konuda ikinci kaynak Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin *Mür'i't-Tevârîh*'idir. Ayrıca çırağan ve donanma gibi kavramların tarihi kökenlerine inmek için *Solakzâde Tarihi*'ne,¹⁰⁹ 1730 sonrasında yapılan çırağan

¹⁰⁴ Coşkun Yılmaz, ed., *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H. 981 - 1000 / M. 1573 - 1591)*, çev. Rıfat Günelan ve Talip Mert (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012); Coşkun Yılmaz, ed., *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil (H. 1015 - 1016 / M. 1606 - 1607)*, çev. Mehmet Akman (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012).

¹⁰⁵ Coşkun Yılmaz, ed., *İstanbul kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655)*, çev. Baki Çakır (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011).

¹⁰⁶ Coşkun Yılmaz, ed., *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663)*, çev. Fuat Recep ve Salih Kahriman (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012).

¹⁰⁷ Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*. 63.; Ahmet Cevdet Paşa, *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, ed. Behçet Kemal Çağlar ve Sadi Irmak (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1973), 36

¹⁰⁸ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, ed. Abdülkadir Özcan vd., c. II ve III (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013).

¹⁰⁹ Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzade Tarihi*, c. 2 (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989), 2: 140.

eğlencelerinin takibini yapmak için *Subhî Tarihi*¹¹⁰ ve I. Mahmud dönemine ait bir ruznâmeye¹¹¹ müracaat edildi.

6. Günlük, mektup ve seyahatnameler

Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi'nin 1711-1735 dönemine ait kayıtlarını içeren günlük, lale çırağanları hakkında *Târîh-i Râşid* ve arşiv belgelerini tamamlayan önemli bir kaynaktır. Ayrıca günlükte bulunan iklim ve hava durumuna ait veriler iklimin lale yetiştiriciliği üzerindeki etkilerini değerlendirmek için önemli bir malzeme sunmaktadır.¹¹² Kelemen Mikes'in 18. yüzyıl Osmanlı'sına dair yazdıkları arasında verdiği iklim ve hava durumu bilgileri de Sadreddinzâde günlüğündekiler kadar değerlidir.¹¹³ D'Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, Sir James Porter, *Observations on the Religion, Law, Government and Manners of the Turks*, Jean Claude Flachet, *Observations sur le Commerce et sur les Arts d'une Partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique, et Même des Indes Orientales*, P. Ğ. İncicyan, *18. Asırda İstanbul* ve François de Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında: Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Türkleri* isimli kitaplar, daha çok lale çırağanlarının dekoru ve yapılışı hakkında verdikleri bilgilerle araştırmaya katkıda bulundular.

C. Tez Planı

Bu tez dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde lale eğlencesinin (gece ve gündüz) ne olduğu üzerinde durulmuş; 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uzun bir dönemde tüm boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu çerçevede eğlencenin zamanı, mekânları, hazırlıkları, harcamaları, katılımcıları ve içeriği incelenmiştir. Bu bölüm 1718-1730 dönemi eğlence hayatıyla ilgili 'sekülerleşme' ve 'ahlaki yozlaşma' gibi klişeleri ve eğlencenin yapılma sıklığını test etmeyi amaçlamaktadır.

¹¹⁰ Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi: Sâmî ve Şâkir Tarihleri İle Birlikte, 1730-1744 (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, ed. Mesut Aydın (İstanbul: Kitabevi, 2007).

¹¹¹ Efkan Uzun, "Sultan I. Mahmud'a Ait Bir Ruznâme (h. 1147-m. 1734)", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı 8/7 (2013): 687-703.

¹¹² Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013); "BOA, KK 7500".

¹¹³ Kelemen Mikes, *Osmanlı'da Bir Macar Konuk Prens Rakoczi ve Mikes'in Türkiye Mektupları*, çev. Sadrettin Karatay, ; (Tekirdağ: Tekirdağ Valiliği, 2006).

İkinci bölüm, 1718 öncesi ve 1730 İsyanı sonrası şeklinde iki başlık olmak üzere planlanmıştır. İlki, lalenin söz ve biçim olarak kültürel malzemelerde yer aldığı dönemden, ilk lale ıslahı çalışmaları, lale yetiştiricilerinin toplumsal statüleri, çiçek meclisleri, lale eğlenceleri ve çiçekçibaşılık makamının teşekkülü ile lale literatürünün oluşması gibi konuların bulunduğu geniş bir dönemi ele alır. Burada lale ıslahının başlama zamanı, çiçek meclisi ve çiçekçibaşılık konularıyla ilgili modern literatürde var olan yanlış algıları ortadan kaldırmak amaçlanmıştır. İkinci başlık ise 1730 İsyanından 19. yüzyılın başlarına kadar olan süreçte lale, 1718 öncesi dönemdeki oluşumların sürekliliği bağlamından incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde, lale sembolü üzerinden verilen ‘Lale Devri’ klişelerine karşı 1718-1730 döneminin, 17. ve 19. yüzyıla yayılan sürecin devamı olduğu argümanının temeli oluşturulmuştur.

Üçüncü bölüm, 1718-1730 döneminde lale yetiştiriciliği, Rumi Lale’nin özelliklerine ve lale meraklılarının toplumsal yapıdaki yerlerine odaklanmaktadır. Böylece modern literatürde lale merakının toplumun geneline yayıldığı iddiası, yetiştirilen lalelerin maddi kıymetleri ve yetiştirici profiline dikkat çekilerek reddedilmektedir. Bu bölüm, dördüncü bölümde ele alınacak olan lale fiyatları konusu hakkında bir bakış açısı kazandıracaktır. İkinci ve üçüncü bölüm birlikte değerlendirildiğinde, İstanbul’da lale konulu etkinliklerin 17. ve 18. yüzyıldaki kesintisiz sürecini göstermektedir.

Araştırmanın sonuncu bölümü iki başlıktan oluşmaktadır. İlki, Tulipomania’nın ne olduğu hakkındadır. Hollanda’daki lale konusu, lale fiyatları ve piyasası üzerinden ele alınacaktır. İkinci başlık ise İstanbul’daki işçi ücretleri, dönemin gıda ve diğer mallarına ait fiyatlar ile lale fiyatlarının mukayesesi üzerinden halkın lale alım gücü incelenecektir. Dolayısıyla ‘Lâle Devri’ne ilişkin lale fiyatları ve lale soğanlarına olan talebin Hollanda’daki gibi bir çılgınlığa dönüştüğü yönündeki argüman teste tabi tutulmuş olacaktır.

I. BÖLÜM

LALE EĞLENCESİ NEDİR?

A. Modern Literatürün Durumu

“Baharın gündüzleri seyr-i bedâyi‘le geçtiği gibi, geceleri de çırağan safalarıyla imrâr olunurdu. Çırağan eğlenceleri Topkapu Sarayı’nın bağçelerinde icrâ olunduğu zaman, bu şenliğe sarışın, aşüfte kızlar ve câriyeler de iştirâk ederlerdi. Gece mehtâbın simîn parıltıları boğazın mest ü râkid suları üzerine elmas-pâreler serpdığı zaman, sarayın lâle bağçesi de rengârenk nurlara gark olurdu. Bütün lâleler arasına muhtelif renklerde şekerler konur, araları kandiller ve şem‘alarla donatılırdı. Sonra, âhenk, zevk ve sürûr içinde bütün câriyelerin kumral ve siyah saçlarını dökerek, billûrî ve câzib kakhahalarla lâleler arasında koşuştukları, şeker kapışmak için birbirleriyle rekâbet ettikleri görüldü.”¹

Lale çırağanı, hem Osmanlı’nın son dönemlerinde hem de Cumhuriyet döneminde laleyi konu edinen veya bir şekilde laleye temas eden modern literatürde kendine yer bulurken bazı tartışmalı yorumları da beraberinde getirmiştir. Genellikle ‘Lâle Devri’ ismiyle meşhur 1718-1730 dönemine hasredilen lale eğlencesinin, 18. yüzyıl Osmanlı’sında devletin zirvesinden toplumun alt kademelerine doğru yayılan ‘incelen zevkler’, ‘eğlence anlayışındaki değişim’ ve ‘şeriat baskılarını azaltma’ gibi söylemlerle ‘sekülerleşme’ argümanına dayanak olarak kullanıldığı açıkça görülmektedir. Diğer taraftan aynı eğlence, Ahmed Refik’in dizelerinde ahlaki zaafların yansıtıldığı bir sahne olarak kurgulanmıştır. Tabii literatürün bu algısını genellemek de yanlış olur. Bu sebeple yukarıdaki söylemlere karşı literatürün içinden yükselen eleştirileri seslerine de kulak vermek gerekiyor. Bu başlık altında lale eğlencesinin ne olduğuna geçmeden önce söz konusu eğlencenin literatürde nasıl algılandığına bakılacaktır.

¹ Bu bölüm, Ahmed Refik’in *Lâle Devri* (1130-1143) kitabının 1331/1913 tarihli dördüncü baskısından alıntılanmıştır. Bkz. Ahmed Refik, *Lâle Devri* (1130-1143), 4. baskı (İstanbul: Kitabhane-i Askerî, 1331), 57-58. Refik, bu kitabın bu baskısında bazı değişiklikler yaparak 1932’de yeniden basmıştır. Böylece alıntılanmış kısımdaki “aşüfte kızlar ve câriyeler” ifadesi “hasekiler ve cariyeler” olarak değiştirilmiştir. Bkz. *Lâle Devri*, 5. baskı (İstanbul: Hilmi Kitaphanesi, 1932), 70.

20. yüzyılın ilk yarısındaki literatüre bakıldığında ‘Lâle Devri’ kurgusu içinde yazarların en çok ilgi gösterdiği konunun lale eğlenceleri olduğu anlaşıyor. *Nedim Divânı*’nı yayına hazırlarken kitabın arkasına koyduğu lugatta yaptığı çırağan betimlemesi şu şekildedir:

“Lâle bağçelerinde geceleri çerâğân şenlikleri tertibolunurdu. Kaplumbağaların kabuklarına rengârenk ziyalar neşr eden meş‘aleler yapıştırılarak lâlezâra salıverilir, lâleler arasına türlü türlü şekerler konur ve bunların da araları kandiller ve meş‘alelerle donatılarak: “zemîn-i lâlezârin nurdan tâvusdur güyâ” hayâl-i rengîni vucûda getirilirdi. (boğazın mest ü râkid suları üzerine elmas-pâreler serpdği zaman) kaplumbağaların öteye beriye hareketleriyle hâsıl olan manzara-‘i nur-u envârdan semânın kehkeşanları yere inmiş zannolunurdu. ... gece yarlarına kadar icrâ-yı âhenk iden sâzende ve hânendelerin ve uzak yakın korulardaki bülbüllerin sesleri arasında câriyeler perîşân saçlarını dökerek billûrî ve câzip kakhahalarla lâleler ve ziyâlar içinde koşuşur, şeker kapışmak için birbiriyle müsâbakaya girişirlerdi.”²

Görüldüğü üzere Refik’in kurgusundan pek farkı olmamakla birlikte anlatıya eklediği sırtında mumla laleler arasına salınan kaplumbağalar en az ‘Lâle Devri’ kadar tutulmuş ve uluslararası ün yapmıştır. Ancak kurguyu 1927’de *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?* adlı kitabıyla abartılmış bir erotizim içinde sunan Refik Ahmed Sevengil’dir.

“Evveliden ihzâr edilmiş olan rengârenk şekerler lâlelerin aralarına konulur, çiçekler yer yer kandillerle donatılır, bazen üstlerinde şem‘alar yakılan kaplumbağalar tarhların arasına salıverilirdi. Çerâğân temâşâsına gelenler, mehtâbın güzelliği altında (mesker) sarhoş edici çiçek kokularıyla başları dönerek lâle tarhları arasında yanan, tutuşan, dolaşan bin bir renkli kandilleri, şem‘aları ve bu ışıkların sâkları üstünde aşktan meftûr genç kadınlar gibi kıvrılan İbrâhimî, Gülbahar, Şevk-gûn, Zer-efşân, Zer-târ lâlelere düşen akislerini seyreyleyerek bir tarafa yerleştirilmiş olan saz hey‘tinin mutrib ve havânendelerin latif terennümlerini dinleyerek canlarına can katarlar, yanlarındaki eşleri dostlarıyla can sohbeti ederlerdi. Çiçekler arasındaki çerâğânların sönmeğe başladığı gecenin geç saatlerinde bağçeye bırakılan genç, körpe, nârin, penbe, sarışın, elâ, türlü türlü güzellikte cariyeler gülüşüp oynasarak çiçek tarhları arasına dağılırlar, şu‘ursuz gazâl sürûleri halinde birbirlerini kovalayarak lâlelerin aralarından şekerleri kapışırlar, buldukları külahları kaparlarken birbirlerinin itip düşürerek, bağrışarak gülüşerek eğlenirler, kendilerini seyr edenleri eğlendirirlerdi. Bir aralık gözleri önünde fıkırdaşan bu davetkâr taze ve canlı et yığınının sinirleri ihtilale veren manzarasıyla tâb u tavandan kesilen vezirler, dalkavuklar, şairler, nedimler musahipler, vesâ‘ireler, yer yer çiçek tarhları arasına dağılıp kızları kovalamağa başlarlar kandiller devrilir, şem‘alar söner ve gecenin geç saatlerinde

² Bu bölüm, Boztepe’nin 1340/1921 yılında derlediği *Nedim Divânı*’nın sonuna eklediği lugat kısmından alıntılanmıştır. Bkz. Ahmed Nedim, *Nedim Divânı: Külliyyat*, ed. Halil Nihad (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1338), 280-281.

müsamahakar bir zulmete bürünen lâle bağçelerinin mahfî köşelerinde ataşân ihtiraslar genç cariyelerin taşkın göğüslerinde söndürülürdü.”³

1927’den sonra basılan muhtelif yazılarda anlatı, Sevengil kadar abartılı bir erotizim içermese de benzer şekilde devam etmiştir: Yazımı, Ahmet Talat Onay tarafından 1941’de tamamlanan sözlükte olduğu gibi.⁴ 1952’de basılan Kamil Kepecioğlu’nun *Tarih Lugatı*’nda ise kaplumbağa anlatısının devam ettiğini görmekteyiz. Daha sonra hazırlanan sözlüklerde de benzer ifadelerle bu anlatı tekrar etmiştir.⁵

Aynı dönemde bu anlatılara karşı sesini yükseltenler de olmuştur. Bunlardan ilki Yahya Kemal’dir. 1922 yılında *Tevhîd-i Efkâr*’daki bir yazısında ‘Lâle Devri’ne hasredilen çırağan eğlencesinin bu dönemin öncesinde de sonrasında da aynı şekilde devam ettiğini söyleyerek eğlenceler hakkındaki abartıları eleştirmiştir.⁶ 1968 yılında ise Reşad Ekrem Koçu, “çırâğân âlemlerini pek çok muharrir ve hattâ tarihî sohbet yazarları Lâle Devrine (1718-1730) mahsus bir lüks eğlence, orji sanmışlardır; türlü muhayyel tasvirler arasında kaplumbağaların sırtlarına mumlar diktirerek o hantal ve çirkin hayvanı çiçekler arasında dolaştırma gafletine düşmüşlerdir.”⁷ demektedir ve Halil Nihad Boztepe’yi “Lâle Devri şairlerinin hiç birinde meşaleli kaplumbağalara, şeker

³ Bu pasaj, Refik Ahmet Sevengil’in kitabının 1927 baskısından alıntılanmıştır. Bkz. Refik Ahmet, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu? : Fetih’den Zamanımıza Kadar*, 129-130. Ayrıca Latin alfabesiyle 1985 yılı baskısı için bkz. Refik Ahmet Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*, ed. Sami Önal (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 124-125.

⁴ “İlkbaharda lâleler açıldığı zaman mehtaplı gecelerde çırağan âlemi yapmak, III. Ahmet devrinde âdetti. Çiçek tarhları ve lâleler arasına konulan renk renk fânuslu mumlar ve kandiller ile içine zeytinyağı konulmuş ve fitil konularak ateşlenmiş midye ve yumurta kabukları tarhlar arasından geçen su arklarına bırakılır. Kaplumbağaların sırtlarına mumlar dikilip yakılarak salıverilirdi. Bezen çiçekler lâleler arasına saklanan inci, elmas ve âkide şekerleri çırılçıplak genç câriyeler tarafından kapışılır; renk ve ziyâ içinde onların cilve ve işvesi temâşâ olunurdu. İşte bu âleme çırâğân denilirdi.” Bkz. Ahmet Talat Onay, “Çırâğân”, ed. Cemal Kurnaz, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü* (Ankara: Birleşik Yayınları, 2007), 102. Sözlüğün önsöz bölümünde sözlüğün 1931-1941 tarihleri arasında yazıldığı bilgisi bulunmaktadır.

⁵ Kamil Kepecioğlu, “Çırağan”, *Tarih Lugatı* (İstanbul: Tan Matbaası, 1952), 88. Sonraki dönemlerde Kepecioğlu’nu tekrar eden çırağan maddeleri için bkz. Midhat Sertoğlu, “Çırağan”, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi* (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958), 66; Seyit Kemal Karaalioğlu, “Lâle Devri”, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü* (İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1978), 417; Mehmet Ali Ünal, “Çırağan”, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011), 170.

⁶ “Başlıca meziyeti on iki senelik hâricî bir sulh olan bu devrede İstanbul eğlenir. lâkin ondan evvel de, ondan sonra da, yine tıpkı öyle, Çırağan’la, helva sohbetiyle, yine aynı mesirelerde, Kâğıthâne’de, Göksu’da Bebek’de Çubuklu’da eğlenirdi. Eğlenceler başka türlü değildiler.” Bkz. Kemal, *Edebiyâta Dâir*, 187. Bu yazı ilk kez *Tevhîd-i Efkâr*, 8 Mart 1922 tarihinde yayımlanmıştır.

⁷ Reşad Ekrem Koçu, “Çırağan Âlemleri”, *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1965), 3932.

talânına ve hatta carîye adına rastlanmaz”⁸ diyerek ciddi bir şekilde eleştirmektedir. Boztepe’den alıntılacağı bölümün aralarına parantez açarak eleştirilerini şu şekilde açıklamıştır: “mum da değil, meşale, o bîçâre hayvan meşaleyi taşıyabilir mi? meşale çiçekleri kavurmaz mı?”, cariyelerin şeker toplamak için lalezarda koşuşturmaları içinse “bu curcuna içinde çiçek mi kalır?”⁹ Oysa Boztepe’den önce “Envâ’-ı mermerden masnû‘ tarhlar yapılub ve gûnâ gûn lâleler ile tezyîn olunub gicelerde kandiller ile donadılarak ve kaplumbağaların sırtına şem‘alar yakılıb lâlezâr içine bırakılarak çerâğân tertîb olunur”¹⁰ diyerek kaplumbağaları lale tarhları arasında dolaştıran Cevdet Paşa, “sarışın, aşûfte kızlar ve câriyeler”in “şeker kapışı”ndan bahseden de Ahmed Refik’tir.¹¹ Gerçi Cevdet Paşa da “nev icâd âyîn ve oyunlara düşülüp tabâyı‘-i nâsda dahî tenperverlik belâsına ve seyr ü sefâhat sefâsına isti‘dâd olduğundan herkes envâ‘ı sefâhat ve melâhîye düzüldü ve askerin nizâmı şöyle dursun halk içinde mer‘î olan âdâb ve usûl-ü kadîme ve zevc ile zevce beyninde olan revâbıt-ı tabi‘îye bile bozuldu.”¹² diyerek yönetici ve halk kesiminin eğlencelerini ‘tenperverlik’e indirgemıştır. Ayrıca lale eğlenceleri algısını toplumun genelini içine alacak şekilde genişletmiş; Osmanlı toplumunun ahlaki bir yozlaşma içinde olduğunu vurgulamıştır. Onun bu sözlerinin sonraki anlatılarda “ahlaki tefessüh”¹³ iddialarına

⁸ Reşad Ekrem Koçu, “Çırağan Âlemleri”, *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1965), 3932.

⁹ Reşad Ekrem Koçu, “Çırağan Âlemleri”, *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1965), 3932.

¹⁰ Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, 63; Ahmet Cevdet Paşa, *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, 36. Cevdet Paşa’nın bu ifadelerinden Mustafa Armağan da bahsetmiştir. Mustafa Armağan, “Lâle Devri’nin Siyah-Beyaz Fotoğrafı”, 40. Ahmed Midhat (ö. 1912) da bir yazısında lale çırağanlarındaki kaplumbağalardan bahsetmektedir. “İbrahim Paşa kanâdîl-i sâbite ile iktifâ idemeyerek müteharrik ve... bir san‘at-ı târiye icrâsı için kaplımbağaların sırtlarına şem‘alar yapıtırarak bunları bahçelerde gezdirmek derecesine kadar şüşünmüş” Bkz. Ahmed Midhat, “Lâle Makâlesi”, Süheyl Ünver nr. 472, 12.

¹¹ Ahmed Refik, *Lâle Devri (1130-1143)*, 57.

¹² Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, 63. Ahmed Cevdet’ten sonra Mustafa Nuri Paşa (ö. 1890) da çırağanlardaki kaplumbağalardan bahsetmese de ahlaki tefessüh argümanını destekleyecek sözler sarf etmekte ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa hakkındaki bu türden söylentileri nakletmektedir. “Helva sohbetlerinin ve lâle çerâğlarının tahtında bir takım fuhşîyyât mervî ve İbrahim Paşa’nın Kağıdhânede kadınlara altın atub yaşmaklarının içine düşürmekde olan mahâreti mer‘î idi” Bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü’l-vukû‘at I-IV (İndeksli Tıpkıbasım)*, ed. Yılmaz Kurt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 293. Aynı eserde ayrıca bkz. 291. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-vukuat: Kurumlar ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, ed. Neşet Çağatay, c. 3–4 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980), 38-39. Aynı eserde ayrıca bkz. 35. Cevdet Paşa ve Nuri Paşa tarihleri, Selim Karahasanoğlu tarafından 1718-1730 dönemine yönelik algıların tespiti çerçevesinde ele alınmıştır. Bkz. Karahasanoğlu, “A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)”, 17-21.

¹³ Selim Karahasanoğlu, “ahlaki tefessüh” argümanının 18. yüzyılda zirve yaptığını ve 20. yüzyıl yazarlarınca seküler argümanla birlikte çokça kullanıldığını, Ahmed Refik’in ise bu argümanı

dayanak olduğu söylenebilir. Boztepe ise hem Cevdet Paşa'nın hem de Refik'in yorumu kendi yazısında bir araya getirerek literatürde çokça tekrar edilen bir kurgu yaratmıştır. İlk baskısı 1927 yılında yapılan *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?* adlı kitabıyla Refik Ahmed Sevengil, hem kaplumbağaları hem de cariyeleri kullanarak Boztepe'nin anlatısındaki ahlaki tefessüh argümanını iyice derinleştirecek¹⁴ daha sonra da Münif Fehim'in (ö. 1983) çizimiyle bu kurgu resmedilecektir.¹⁵ Görüldüğü gibi modern literatürdeki lale çırağanı tarifi: Lale, mum, kadın ve erotizimdir. Bu anlatıların, lale eğlencesini anlatmaktan çok son derece seküler, 'liberten' bir gündelik toplumsal yaşam kurgusuyla ilgili olduğu sadece 'Lâle Devri' olarak değil çiçek olarak lale penceresinden bakıldığında da açıkça görülüyor.

Çizim-1: Münif Fehim-Lale Çırağanı betimlemesi.

kitabının her baskısında daha da derinleştirdiğini söylemektedir. Bkz. Karahasanoğlu, "İstanbul'un Lâle Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı", 62. Refik'ten sonra Sevengil'in aynı argümanı, bir iki adım daha ileriye götürdüğü görülmektedir.

¹⁴ Refik Ahmet Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*, 129-130.

¹⁵ Münif Fehim'in Lale Çırağanı için bkz. Çizim 3, Ezel Erverdi, ed., *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler: Kur'an Tercümeleleri - Necmi Ömer Efendi*, c. 6 (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1986), 65.

“Lale Devri” kadar meşhur olan bu anlatı Koçu’dan sonra 1980 yılında Çelik Gülersoy tarafından da eleştirilmiştir. Ancak o, yine de bu eğlencelerin haddinden fazla tekrar edildiğini düşünmektedir.¹⁶ Yukarıda tarihi seyrinden bahsettiğimiz anlatı, az da olsa yapılan eleştirilere rağmen 20. yüzyılda olduğu gibi 2000’li yıllarda da tarihçi, edebiyatçı, sanat tarihçi ve sözlük yazarları tarafından, elbette istisnaları olmakla birlikte, devam ettirilmiştir. Nitekim 1999 yılında yayımlanan Necdet Sakaoğlu ve Nuri Akbayer’ın kitabında ‘eğitimli kaplumbağalar’ ve ‘cariyeler’ lale tarhları arasında dolaşmaya devam etmiştir.¹⁷

“Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, payitahttaki durağan yaşamı canlandırmak, şeriat baskılarını azaltmak, tüketimi dolayısıyla üretimi arttırmak, kenti güzelleştirmek, estetik değerleri öne çıkartmak için çok yönlü bir açılım başlatmıştı. Amacı İstanbulluları içinde yaşadıkları doğal güzelliklerle tanıştırmak, Boğaziçi’nde yaşamaya alıştırmaktı. “Sa’dâbâd temaşağâhı” şenlikleri, “çerağan safaları” ve “helva sohbeti geceleri” bu amaç için canlandırılan ve dönemin modası kılınan gelenekler oldu.”¹⁸

Yine aynı yazarların kitabından yaptığımız bu alıntı, ‘Lâle Devri’ anlatısına uygun olarak seküler yaşam tarzını dönemin amacı, lale çırağanını ise bunun aracı olarak gören algıda bir değişiklik olmadığını göstermektedir. Cevdet Paşa’dan başlayarak yönetici kesimde olduğu gibi halkın da eğlence, zevk ve safa içinde yaşadığı dile getirilmiş,¹⁹ İstanbulluların hayat tarzında bir değişim olduğu vurgusu yapılmıştır. Refik’in öğrencisi olan Mehmed Cemil, 1971 yılında yayımladığı bir makalede “İstanbul zevk içinde yaşıyordu. Devlet erkânının bu sefihce hareketleri halka da sirayet etmiş, onlar da bu eğlencelerle meşgul olmaya başlamışlardı”²⁰ sözleriyle sosyal bir değişime vurgu yapmış; halkın, daha önce yaşamadığı bir eğlence hayatını benimsediğinden bahsetmiştir. Münir Aktepe de halkın, devlet erkânı ve zenginlerin

¹⁶ Gülersoy, *Lâle ve İstanbul*. Kitabın sayfa numaraları bulunmamaktadır. (Kitaptaki yeri: “Lâle’nin Devrine Geline” isimli bölümdür.) Ayrıca bkz. Işıl Pınar Yıldırım, “Lale Devri’nde Kültür ve Edebiyat” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2004), 131.

¹⁷ “eğitimli kaplumbağaların sırtlarına renkli mumlar dikiliyor; yiyecek içecek tezgahları, konser şirvanları hazırlanıyordu.”, “... cariyeler perişan saçlarını dökerek billuri kahkahalarla lâleler.” Bkz. Sakaoğlu ve Akbayer, *Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı’dan Günümüze İstanbul’da Eğlence Yaşamı*, 55.

¹⁸ Sakaoğlu ve Akbayer, *Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı’dan Günümüze İstanbul’da Eğlence Yaşamı*, 50.

¹⁹ “Velhâsıl İstanbul’un en büyük âlemi ve zevk ve sefâca en âlâ devri ve demi idi.” Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, 64.

²⁰ Mehmed Cemil, “III. Sultan Ahmed Devrinde Lâle Eğlenceleri ve Ziyafetler”. 22. Benzer bir yorum için Bkz. Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Padişahlarının Hayat Hikâyeleri*, 6. baskı (İstanbul: Ötüken, 2005), 317.

yaşamına imrenerek onları taklit yoluna gittiği görüşündedir.²¹ Acaba, 1718-1730 döneminde halkın eğlence anlayışı daha önceki yüzyıllara göre bir farklılık gösteriyor muydu? İstanbulluların gezinti yerlerinden biri olan Kâğıthane mesiresini²² Kanuni döneminde yaşamış ve 1524'te gözlemlerini kaleme almış olan birine kulak verelim.

“Bu vech ile teferrücgâh-ı dilkeş ve temâşagâh-ı ferah-bahş olduğu ecelden [ecilden olmalı] Şehr-i Stanbul'un mâddesi ve nehri, a'ni avratı ve eri ve zen ve şehveri zevraklarla zevk eder anda giderler a'ni. Muhabbet-i kıst bahtlar ve gidi erler bir alay gazzal ve gazaleler olub ol hitâ-i Hitâ misâli Hûten âhûları minvâlinde yayılıb ol deşt-i keşt eder lâbüd ol zeyl-i kühsârın sünbül ve lâlesin dermeğe çok gazal ve gazale üşer ve ol deşt-i keşt ederken kiminin mühresi kiminin nâfesi düşer”²³

“Sıfât-ı Kağıdhâne” başlığı altında Kâğıthane'nin türlü çiçeklerini ve güzelliklerini anlatan Lâtîfî, (ö. 1582) kayıklara binerek seyran eden İstanbullu kadın ve erkeklerin ceylan sürüleri gibi koşuşmalarından, koklamak için sümbül ve lalelerin başlarına üşüşüklerinden bahsetmektedir. ‘Lâle Devri’ni modern literatürün anlatısından okuyan birine Lâtîfî'nin bu satırları tarih vermeden okutulsa muhtemelen bize Lâtîfî'nin ‘Lâle Devri’nde yaşadığını söyleyecektir. Yani Lâtîfî'nin anlattıklarıyla modern literatürde betimlenen kadınıyla erkeğiyle, halkın eğlence anlayışı arasında bir fark yok gibidir. Kanuni döneminde de halk kırlara, lale küşayişlerine çıkmaktadır. Öyleyse tüm dönemlerde İstanbul halkının aşağı yukarı aynı biçimlerde eğlendiğini ya da 1718-1730 dönemi için halkın eğlence anlayışında değişim yaşandığı sözlerinin abartılı olabileceğini kabul etmemiz gerekecektir. Bu bölüm literatürde çokça temas edilen ama aslında detaylarını çok da bilmediğimiz ve içeriğine dair birçok çelişki barındıran lale çırağanı denilen hadisenin aslında ne olduğunu eldeki kaynaklar ışığında bütün yönleriyle ele almayı amaçlamaktadır.

²¹ M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1958), 42-43.

²² “Ol fezâ-yı hoş hevâ ve saha keh-i can-fezâ ki tamam şehr-i Stanbül'a teferrücgâh-ı bi-bahâne beyaz safha-i cihânda cânib-i Kağıdhânedir. Gül-rûlarla gülgeşt ve seyr-i küh u dest için mesire-i rindâne ve seyr-i sülûke nâzikânedir.” Bkz. Lâtîfî, *Evsâf-ı İstanbul*, ed. Nermin Suner Pekin (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977), 59. Kâğıthane'nin mesire olduğuna dair. Bkz. Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 26; Mitat Tekçam, “Osmanlı Eğlence Kültüründe Mesire Yeri Olarak Kâğıthane” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2006). Sayfa numarası bulunmamaktadır. (Tezdeki yeri: 4.2.5. “Çerağan Fasılları”)

²³ Lâtîfî, *Evsâf-ı İstanbul*, 61. Lâtîfî'nin 1524 yılında yazdığı *Evsâf-ı İstanbul* isimli kaynak 18. yüzyıl kaynaklarından yola çıkılarak yapılan “ahlâki tefessüh” ve “zevk ü safâ” argümanları bağlamında incelendiğinde aynı argümanların, Kanuni dönemi için de pekâlâ kullanılabileceği görülmektedir. Bkz. Lâtîfî, *Evsâf-ı İstanbul*, 47-51, 51-53.

B. Çırağan Eğlencesi: Zamanı, Mekânı, Değişmez Unsurları, Hazırlığı, Katılımcıları İle...

Lale çırağanının nasıl yapıldığı konusuna geçmeden önce *çırağan* tabirinin ne demek olduğu ve onun nasıl kullanıldığını açıklamak faydalı olacaktır. *Çırâğân* veya *Çereğân*, lamba, ocak, kandil anlamlarına gelen *çerâğ*²⁴ kelimesinden türemiş farsça bir kelime olup aydınlatma, donanma, şenlik, kandil donanması; meşale ve kandillerle yapılan donanma, düğün nedeniyle şehri donatma anlamlarına gelmektedir.²⁵ *Donanma* tabiri ise, süslenmek, bezenmek anlamında *donanmak* mastarından gelmektedir. Muharebelerde alınan galibiyetler, cülûs törenleri ve hükümdar çocuklarının doğumları ve düğünleri münasebetiyle yapılan kutlamalarda, bina ve meydanların süslenmesi, geceleri ise mekânın kandillerle aydınlatılması hatta havaî fişek, ber-hevâ ve ışıklı top güllerleri gibi ışık saçan çeşitli araçların kullanılmasına donanma denilmektedir. Tabir, şenlik, şehriyin, âyîn-i şehir, şehir donanması ve donanma gecesi karşılığında kullanılmaktadır.²⁶ Yine şenlikler sırasında havaî fişek ve benzerlerinin gece, deniz üzerindeki gemilerden fırlatılması da “derya donanması” olarak adlandırılmaktadır.²⁷ Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere *donanma*, daha genel

²⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2004), 225; Çerağ, kandil fitili, kandil anlamlarına gelip Osmanlı lehçesinde şenlendirilmiş, uyandırılmış ışık anlamında kullanıldığı hakkında bkz. Mehmet Zeki Pakalın, “Çerağ,” *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971), 1: 351.

²⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat : Eski ve Yeni Harflerle* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2011), 175; Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Birim Yayınları, 1993), 225; Kamil Kepecioğlu, “Çırağan,” *Tarih Lugatı : Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Temel Sözlüğü* (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, y.y.), 80; Abdullah Yeğin vd. ed. “Çerağân,” *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat* (İstanbul: Türdav, 1978), TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 245.

²⁶ Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi* (İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi, 1958), 83; Kamil Kepecioğlu, “Donanma,” *Tarih Lugatı : Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Temel Sözlüğü* (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, y.y.), 103; Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Gökkubbe, 2010), 140. Süsleme anlamına gelen “donanma” tabirinin, genel bir anlam kazanarak şenlikleri adlandırmaya başlaması hakkında bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Donanma,” *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1968), 9: 4695; Mehmet Zeki Pakalın, “Donanma,” *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971), 1: 474; Sakaoğlu ve Akbayan, *Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı’dan Günümüze İstanbul’da Eğlence Yaşamı*, 38.

²⁷ Sakaoğlu ve Akbayan, *Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı’dan Günümüze İstanbul’da Eğlence Yaşamı*, 38. “derya donanması” tabiri, 1776 senesinde I. Abdülhamid’in kızı Hadîce Sultan’ın doğumu münasebetiyle yapılan şenliğin anlatıldığı, Emin Bey’in *Târîh-i Vilâdet-i Hadîce Sultan* isimli manzum eserinde “deniz donanması” olarak geçmektedir. Bkz. Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri : Suriyye Kasideleri ve Tarihleri*, c. 8 (İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2011), 8: 82.

olarak şenlik anlamında kullanılırken “mum donanması”²⁸ ve “derya donanması” gibi tabirlerin özellikle gece yapılan ıııklı eğlenceleri anlatmak için kullanıldığı görülmektedir.

 ereğ n, * ehr yin* ve *donanma* tabirlerinin 17. ve 18. yüzyılda sünnet ve düğün vesilesiyle yapılan şenlikleri anlatan manzum ve mensur eserlerde kullanıldığı görülmektedir. Örneğin 1582 yılında III. Murad’ın şehzadesi olan III. Mehmed’in sünneti dolayısıyla yapılan şenlikleri anlatan kasidesinde B l   elebi, mum ve Çırağan eğlencelerini anlatmaktadır.²⁹ Yine II. Mahmud’un kızı S liha Sultan’ın düğün şenlikleri vesilesiyle Ayn ’nin yazdığı tarih manzumesinde Boğaziçi ve sahil-hanelerde Çırağan ve donanmaların yapıldığından bahsedilmektedir.³⁰ Sümbülzâde Vehbî ise Şehzade Selim’in doğumu için yazdığı manzumede şenlikleri anlatırken * er ğ n* tabirini, eğlencenin bir ögesi olarak, * ehriy r- y n* ve *donanma* tabirlerini ise eğlenceyi adlandırmak için kullanmaktadır.³¹ Araştırıldığında, bu tabirlerin kullanıldığı daha birçok manzum eser bulmak mümkündür. Aynı şekilde Na m , Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa ve Râşid T r hi’nde de * er ğ n* tabirine rastlanmaktadır.³² Fetih ve doğum vesilesiyle yapılan eğlencelerin * ehr yin* ve *donanma* olarak adlandırıldığı görülmektedir.³³ Ayrıca kaynakların verdikleri bilgilere göre * ehr yin* ve *donanma* olarak isimlendirilen şenliklerin, halkın katılımıyla yapılan eğlenceler oldukları anlaşılmaktadır.³⁴

²⁸ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*: 833. “mum donanması” tabiri Solakzâde T r hi’nde Mohaç Savaşı’ı öncesinde hükümdarın fermanı ile gece yapılan bir etkinlik olarak geçmektedir. Solakzâde “*G ya yedi göğün yıldızları bir yere toplanmış gibi oldu.  lemi ru en edip v diyi bir g l bahçesine çevirdiler*” ifadesini kullanmakta ve bir şenlik havasından bahsetmektedir. Bkz. Özlem Kumrular, ed. “Köpekler ve Domuzlar Savaşında Kanunî’nin Batı Siyasetinin Bir İz D   m  Olarak Türk İmajı Vah et, Kibir, Görkem”, içinde *Dünyada Türk İmgesi* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), 123; Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzade Tarihi*, c. 2 (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989), 2: 140.

²⁹ Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri : Suriyye Kasideleri ve Tarihleri*, 8: 54-56.

³⁰ Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri : Suriyye Kasideleri ve Tarihleri*, 8: 41.

³¹ Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri : Suriyye Kasideleri ve Tarihleri*, 8: 428-430.

³² Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*: 899; Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri:  er ğ n*, 7.

³³ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*: 968, 970, 1171; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, ed. Abdülkadir  zcan vd., c. III (İstanbul: Klasik Yayınları, 2113): 1410-1411.

³⁴ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*: 968, 970, 1171, 1206; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*: 1410-1411;  ks z, “ em’dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi’nin M r’i’t-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni”, 343; Hafız Mehmed Efendi, *1720 Şehzadelerin Sünnet Düğünü: Sur-ı Hümayun*,

Her ne kadar sözlük ve lugatlarda *çerâğân* tabirinin, donanma ve şehrâyin karşılığında kullanıldığı yazıyorsa da manzum ve mensur kaynaklar incelendiğinde çırağan ile donanma ve şehrâyin arasında bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır. Farklı kutlamalar için düzenlenen ve mekânsal olarak şehrin bir bölümü veya tamamını kapsayan ve halka açık olan eğlenceler, genel bir isimlendirmeye donanma ve şehrâyin olarak adlandırılırken çırağan tabiri ise bu gece eğlencelerinin kandil ve mumlarla yapılan ışıklı gösteri kısmını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu farklılığı zikrettikten sonra lale çırağanlarıyla şehrâyin ve donanmalardaki çırağanların aynı, benzer ya da farklı eğlenceler olup olmadığı konusuna geçebiliriz.

Lale çırağanlarının Sadrazam Damad İbrahim Paşa (sadaret. 1718-1730) tarafından icat edildiği yönünde yorumlar bulunmaktadır.³⁵ Neslihan Koç Keskin ise daha önce de yapılagelen çırağanların İbrahim Paşa döneminde lale çırağanı hüviyeti kazandığını söylemektedir.³⁶ Ancak bir 17. yüzyıl kaynağı olan Ubeydî'nin kayıtları, muhtelif arşiv belgeleri ve Râşid'deki kayıtlar durumun böyle olmadığını gösteriyor. Ubeydî, Hanzâdeler Bahçesi'nin bahçıvanı Mehmed Ağa'nın (ö. 1698) yetiştirdiği çiçekleri kaydederken IV. Mehmed'in katıldığı Hanzâdeler Bahçesi'ndeki³⁷ lale çırağanı ve 18. yüzyılın hemen başında, 1708'de yine aynı yerde bu defa IV. Mehmed'in oğlu III. Ahmed'in katılımıyla gerçekleştirilen lale çırağanı³⁸ bu eğlencenin çok daha önce lale çırağanı anlamı kazandığını göstermektedir. Ayrıca padişahın ceyb-i hümayun ve bazı ihsanlarını içeren bir defter, 1117/1705 senesinde yapılan bir lale çırağanını daha belgelemektedir.³⁹ Bu defterlerde bulunan belgeler ve *Târîh-i Râşid*'deki üç çırağan

ed. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008), 55, 140, 145; Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri : Suriyye Kasideleri ve Tarihleri*, 8: 424, 428-429.

³⁵ Fatma S. Kutlar, "İzzet Ali Paşa Divanı'nda Lâle ve İstanbul Lâlesi İsimleriyle İlgili Bir Dizin Denemesi", içinde *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1998), 250-70, 251, dipnot 2; Keskiner ve Araç, "Çırağan Eğlenceleri ve Çiçekçilik Tarihine Işık Tutan Bir Eser: Tuhfe-i Çerâğân", 1.

³⁶ Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 74-75.

³⁷ Çırağan eğlencesinin yapıldığı Karaağaç sahilinde bulunan bahçe, Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu İbrahim Han Paşa'ya aittir. Aynı soydan gelen İbrahim Hanzâde Ali Bey ve İbrahim Hanzâde Mehmed Bey ise birer lale yetiştiricisidir. Defter eminliği yapan ve 1666'da vebadan vefat eden İbrahim Hanzâde Mehmed Bey için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî III*, 964. Ubeydî ise vefat tarihini 1081/1670 olarak vermektedir. Bkz. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar". 4a-4b.

³⁸ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 83; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar". Nu. 4079, 57a; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 139-140; "BOA, D. nr. 2352. 328 (26 Muharrem 1120)".

³⁹ "BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 308 (2 Muharrem 1117)".

kaydı İbrahim Paşa sadarete gelmeden önce, 1705-1712 arasında yapılan lale çırağanlarının hiç de az olmadığı göstermektedir.⁴⁰ Yani lale çırağanları zannedildiği gibi III. Ahmed ve Damad İbrahim Paşa'nın Osmanlı kültürüne kattıkları bir yenilik olmadığı anlaşılmaktadır.

Elimizdeki arşiv belgelerine göre daha geniş bir zaman dilimini kapsayan 11 ayrı çırağan kaydı bulunmaktadır. Buna göre ilk lale çırağanı kaydı 2 Muharrem 1117/26 Nisan 1705, son çırağan kaydıysa II. Mahmud döneminde (saltanat: 1808-1839) 29 Cemaziyevvel 1229/19 Mayıs 1814 tarihinde Mustafa Paşa Kasrı'nda düzenlenen bir çırağana aittir.⁴¹ Bu belge, 18. yüzyıl boyunca I. Mahmud, III. Osman, III. Selim ve IV. Mustafa döneminde yapılmaya devam eden çırağanların⁴² 19. yüzyılda da yapıldığını göstermektedir. Ayrıca *Târih-i Râşid*'de arşiv belgelerinden farklı olarak 1707-1728 tarihleri arasında kaydedilmiş toplam 11 adet girdide 31 çırağandan

⁴⁰ “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 308 (2 Muharrem 1117)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 328 (26 Muharrem 1120)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 635 (27 Muharrem 1120)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 328 (29 Muharrem 1120)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 484 (2 Safer 1120)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2353. 196 (12 Rebiülevvel 1122)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2353. 0319 (25 Rebiülevvel 1124)”.

⁴¹ “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 308 (2 Muharrem 1117)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 328 (26 Muharrem 1120)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 635 (27 Muharrem 1120)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 328 (29 Muharrem 1120)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 484 (2 Safer 1120)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2353. 196 (12 Rebiülevvel 1122)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2353. 0319 (25 Rebiülevvel 1124)”; “BOA, İE. HLT. nr. 4. 353 (4 Receb 1133)”; “BOA, C. DH. nr. 234. 11678 (20 Receb 1135)”; “BOA, AE. SAMD III nr. 221. 21374 (18 Rebiülevvel 1143)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2460.5 (29 Cemaziyevvel 1229)” 3.

⁴² Abdülkadir Özcan, “Mahmud I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2003), 351; Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi: Sâmî ve Şâkir Tarihleri İle Birlikte, 1730-1744 (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, 649-651, 689-691, 653, 688-689, 692-695, 721, 725, 731-735; Efkân Uzun, “Sultan I. Mahmud’a Ait Bir Ruznâme (h. 1147-m. 1734)”, *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı 8/7 (2013): 687-703. 699; Karahasanoğlu, “A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)”, 217-218; Karahasanoğlu, “İstanbul’un Lâle Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı”, 73-74; Salâhüddîn Salâhî, *Destârî Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak*, ed. Bekir Sıtkı Baykal (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1962), 47; Necdet Sakaoğlu, *Tarihi Mekanları, Kitabeleri ve Anıları ile Saray-ı Hümayun: Topkapı Sarayı* (İstanbul: Denizbank Yayınları, 2002), 229, 231, 234, 238. Jean Claude Flachet, *Observations Sur Le Commerce Et Sur Les Arts D’une Partie de L’Europe, De L’Asie, De L’Afrique, Et Même Des Indes Orientales*, 2. c. (Lyon: Jacquenod père & Rusand, 1766), 95; François de Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında: Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Türkleri*, Çev. Reşat Uzman (İstanbul: Ad Yayıncılık, 1996), 37, dipnot 1; Baron de Tott, *Mémoires du Baron de Tott: sur les Turcs et les Tatares* (Paris: M. DCC. LXXXV.), 48-49, note 1; Sakaoğlu, “Çiçekçilik”, 509; Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri*, 26. Ruznameye göre IV. Mustafa için 10 Rebiülevvel 1223/6 Mayıs 1808 tarihinde Mustafa Paşa Köşkü veya Kasrı olarak bilinen Sofa Köşkünde lale çırağanı düzenlenmiştir. Bkz. Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü: 1802-1809*. (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007), 20, dipnot 20, 21.

bahsedildiği görülmektedir.⁴³ Girdi sayısıyla yapılan çırağanlar arasındaki farkın bu kadar çok olmasının sebebi, *Târîh-i Râşid*'deki 1720'de 7 gün 1721'de 10 gün kalınan Çırağan Yalısı'nda art arda çırağan yapıldığını ifade eden kayıtlardır.⁴⁴ 18. yüzyıl kroniklerinden *Mür'î't-Tevârîh*'te Şemdânizâde, toplam 8 girdide 10 adet çırağandan bahsetse de *Târîh-i Râşid*'dekilerle karşılaştırıldığında çırağanların tarih ve olay örüntülerinin örtüştüğü görülmekte ve 1707-1728 tarihleri arasında yapılmış olan çırağanların sayısında her hangi bir artış olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum Şemdânizâde'nin çırağanlar konusunda Târîh-i Râşid'i kaynak olarak kullandığını düşündürüyor. Arşiv belgeleriye Râşid'de kayıtlı çırağanlar dışında başka çırağanların da yapıldığını göstermiştir. Lale çırağanlarının zamanı ve mekânı hakkında başka bir kaynak da Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi'nin günlüğüdür. 1711-1735 döneminde yazılmış olan günlük, diğer kaynaklarda bulunmayan 1724, 1725, 1726 ve 1729 senelerindeki çırağarlardan da bizi haberdar etmektedir.⁴⁵

Râşid, kendi döneminde hükümdar, harem halkı ve devlet erkânının iştirakiyle gece yapılan özel eğlenceleri isimlendirmek için genellikle “Ziyâfet-i Çırâğân”, “Tertîb-i çırâğân”, “Temâşâ-yı çırâğân-ı lâlezâr” gibi isimlendirmeler yaparken sadece 1710/1711 tarihli bir kayıta, Veziriazam Çorlulu Ali Paşa'nın Arnavut Köyü'nde bulunan yalısında ziyafetten sonra gece başlayıp sabaha kadar devam eden eğlenceyi “mum donanması” olarak adlandırmıştır. Detayları verilmeyen eğlence hakkında “gice sâ'at beşe dek mum donanması olup temâşâdan sonra vakt-i avdetde sadrazamı semmûr kürk ilbâsıyla taltîf buyurdular” ifadesi kullanılmıştır. Sakaoğlu, “mum donanması” tabirinin çırağan eğlencelerinin isimlerinden biri olduğunu söylemektedir.⁴⁶ Arşiv belgelerindeyse çırağan eğlencelerinin genellikle “lâle donanması” olarak adlandırıldığı görülmektedir.⁴⁷ Râşid'den yaklaşık yarım asır sonra

⁴³ Neslihan Koç Keskin, Mayıs 1710 tarihinde Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın Arnavud Köyü'nde padişaha verdiği ziyafet gecesi yapılan ve “mum donanması olarak adlandırılan çırağandan bahsetmemektedir. Bkz. Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 8-9.

⁴⁴ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1183, 1221.

⁴⁵ Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 107, 109; “BOA, KK 7500, 187, 199.

⁴⁶ Sakaoğlu ve Akbayan, *Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*, 55.

⁴⁷ “Sofa köşkünde lâle donanması oldukça...” bkz. “BOA, TS. MA. d. nr. 2353. 0319 (25 Rebiülevvel 1124)”. “Lâle çerâğânı” bkz. “BOA, TS. MA. d. nr. 2460.5 (29 Cemaziyelevvel 1229)”.

Şem'dânîzâde (ö. 1779),⁴⁸ bu özel gece eğlencesini isimlendirmek için “lâle çırâğânı” tabirini kullanmıştır.⁴⁹ II. Mahmud dönemine ait belgede de “lâle çerâğânı” denildiği görülmektedir.⁵⁰ Bu bilgi, ‘lâle çırâğânı’ şeklindeki adlandırmanın 1718-1730 döneminden sonra, tarihi süreç içinde, literatüre yerleştiğini göstermektedir.

Sonuç olarak çırağan eğlencesini, halkın katılımlarıyla yapılan sokakların ve meydanların şamdan ve mumlarla süslendiği gece eğlencelerinden ayırmak gerekir. Lale çırağanının elitlere özgü bir eğlence olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda sürekliliği olan kültürel etkinliğin III. Ahmed dönemi veya Damad İbrahim Paşa’nın sadaret dönemiyle sınırlandırılması, onu kültür bağlamından da koparacaktır. İncelediğimiz arşiv belgeleri, kronik, günlük ve seyahatnamelerde bu eğlencelerin nerelerde yapıldığı, zamanı, eğlencenin hazırlıkları, katılımcıları ve yapılaş şekliyle ilgili hayli bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiler, lale çırağanlarının ‘Lâle Devri’ anlatısındaki klişelerini de test etmeyi sağlayacaktır.

1. Mekânı

Çırağan eğlencesini diğer şenliklerdeki ışıklı eğlencelerle kıyaslamak ve nasıl bir eğlence olduğunu anlamak açısından çırağanların düzenlendiği mekânları incelememiz faydalı olacaktır. Kaynaklara göre çırâğân eğlencesi için lale bahçelerinin mekân olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aşağıda ayrıntılı bilgilerini paylaşacağımız bu bahçelerin Topkapı Sarayı, İbrahim Hanzâdeler Yalısı, Beşiktaş Yalısı, Ferahabad ve Kethüda Mehmed Paşa’nın (ö. 1730) yalısı ve Kaptan-ı derya Mustafa Paşa’nın (ö. 1730) Vefa Bahçesi olduğu anlaşılmaktadır. 1705-1814 yılları arasındaki lale çırağanları, yapıldığı yerlere göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁴⁸ DİA, “Şem’dânîzâde Süleyman Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 501.

⁴⁹ Öksüz, “Şem’dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi’nin Mür’i’t-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni”, 289, 342, 345.

⁵⁰ “lâle çerâğânı” bkz. “BOA, TS. MA. d. nr. 2460.5 (29 Cemaziyelevvel 1229)”, 3.

Tablo-1: 1705-1814 dönemi lale çırağan sayısının yapıldığı yerlere göre dağılımı.⁵¹

	1705	1707	1708	1709	1710	1712	1720	1721	1722	1723	1724	1725	1726	1727	1728	1729	1730	1808	1814
Topkapı Sarayı	1	1	3	1	1	1									1			1	1
İbrahim Hanoğlu Yalısı			1																
Çorlulu Ali Paşa Yalısı					1														
Çırağan Yalısı							7	10	1	1	1	3	1			1	1		
Kapudan Mustafa Paşa-Vefa Bahçesi													1		1				
Ferahabad														2	1				
Kethüda Mehmed Paşa Hanesi													1	1	1				

⁵¹ Bu tablonun hazırlanmasında şu kaynaklardaki veriler kullanılmıştır: Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli II*: 968, 970, 1171, 1206; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli III*: 1410-1411; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 308 (2 Muharrem 1117)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 328 (26 Muharrem 1120)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 635 (27 Muharrem 1120)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 328 (29 Muharrem 1120)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 484 (2 Safer 1120)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2353. 196 (12 Rebiülevvel 1122)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2353. 0319 (25 Rebiülevvel 1124)”; “BOA, İE. HLT. nr. 4. 353 (4 Receb 1133)”; “BOA, C. DH. nr. 234. 11678 (20 Receb 1135)”; “BOA, AE. SAMD III nr. 221. 21374 (18 Rebiülevvel 1143)”; Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 8-9; Beyhan, *Saray Günlüğü: 1802-1809*, 21; Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, 106-107, 109; “BOA, KK nr. 7500, 187, 199”.

a) Hanzâdeler Bahçesi

Hanzâdeler Bahçesi, lale yetiştiricisi olan İbrahim Hanzâde Mehmed Bey'e (ö. 1666) aittir. Fennî Mehmed Çelebi'nin verdiği bilgiye göre bu bahçede yüz otuz çeşit lale bulunmaktaydı.⁵² Hanzâdeler bahçesinde 17. yüzyılda hem çiçek meclisleri hem de lale çırağanları yapılmış hatta bu çırağanlardan birine IV. Mehmed de davet edilmişti.⁵³ III. Ahmed döneminde de bahçenin lale çırağanı düzenlenen mekânlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim III. Ahmed dönemi lale çırağanlarından ikincisinin, detayı bulunmamakla birlikte 26 Muharrem 1120/17 Nisan 1708 tarihinde İbrahim Hanzâdeler Yalısı'nın bahçesinde yapıldığı görülmektedir.⁵⁴

b) Topkapı Sarayı

Topkapı Sarayı'nda, 1119/1707'de yapılan ilk çırağan eğlencelerinden birine "Sarây-ı Hümayûnda vâki' Çimşirlik ta'bîr olunan mevki'-i dil-pezîrde tarh olunan şükûfezâr"⁵⁵ mekân olmuştur. Hazine Daireleri ve Mustafa Paşa Köşkü'nün bulunduğu Lale veya Lale Bahçesi olarak bilinen mahalden⁵⁶ merdivenlerle inilerek

⁵² Fatih Sona, "Mehmed Fennî ve Tuhfetü'l-İhvân İsimli Şükûfe-nâmesi", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı 9/9 (2014): 930, 928.

⁵³ Sona, "Mehmed Fennî ve Tuhfetü'l-İhvân İsimli Şükûfe-nâmesi". 926-927; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*. 83; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar". Nu. 4079, 57a.

⁵⁴ BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 328 (26 Muharrem 1120)".

⁵⁵ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*: 777; Öksüz, "Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni", 289. Kayıta geçen Çimşirlik veya Şimşirlik olarak bilinen mevki, Kâmil Kepecioğlu'nun açıklamasına göre, hareme bitişik on iki odadan mürekkep bir yapı olup babası ölen şehzadelerin Topkapı Sarayı'nda kaldıkları yerdir. Yapının küçük bir bahçesi olup etrafı şimşir ağaçlarıyla çevrili olduğu için bu ismi almıştır. Bkz. Kamil Kepecioğlu, *Tarih Lugatı: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Temel Sözlüğü*, 21. Yüzyıl yayınları; 9 (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, y.y.), 310.

⁵⁶ Dördüncü Avlu'da Başlala Kulesi'nin bulunduğu yerde tarh edilmiş olan bahçe için farklı yorumlar bulunmaktadır. Gönül Aslanoğlu Evyapan bahçenin yanlışlıkla Lâle Bahçesi olarak adlandırıldığını asıl isminin Lale Bahçesi olduğu yönünde açıklamalarda bulunurken Necdet Sakaoğlu, konu hakkındaki tartışmalara yer vererek buradaki bahçenin lâle bahçesi olduğu destekleyen açıklamalar yapmaktadır. Yine Eldem, Mustafa Paşa Köşkü'nün Lale Bahçesi duvarı üzerine inşa edildiğini söylemektedir. Bkz. Gönül Aslanoğlu Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri* (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1972), 18; Necdet Sakaoğlu, *Tarihi Mekanları Kitabeleri ve Anıları İle Saray-ı Hümayun: Topkapı Sarayı* (İstanbul: Denizbank, 2002), 238; Sedat H. Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, c. 2 (İstanbul: Devlet Güzel Sanatlar Akademisi yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü, 1974), 262; Ferda Albek, "Topkapı Sarayı'nda Lâle Bahçesi", içinde *Sarayın Lâleleri*, ed. Bekir Cantemir ve Mustafa Göleç (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2006), 12-17.

ulaşılan ve şimşirlik denilen mevkideki bahçe,⁵⁷ 18. yüzyıldaki ilk çırağanların yapıldığı yerdir. Necdet Sakaoğlu’na göre, ilk olarak IV. Mehmed için yaptırılmış olan Mustafa Paşa Köşkü, 1704 yılında III. Ahmed tarafından yeniden yaptırılarak, önünde ve arkasında düzenlenen lale bahçeleri Çırağan eğlenceleri ve helva sohbetlerine mekânlık etmiştir. Köşkün kapı kemerinde bulunan kitabe, III. Ahmed tarafından tepeden tırnağa onartılan köşkün eteğindeki şimşirlik’te bir iek bahçesi, Başlala Kulesi ile Sofa Köşkü arasında da bir havuz yaptırıldığını belgelemektedir.⁵⁸ Aynı zamanda kitabede mekânın isimi “Sofa Köşkü” olarak zikredilmektedir.⁵⁹ Arşiv belgelerine göre III. Ahmed döneminin ilk çırağanı da 26 Nisan 1705 tarihinde Topkapı Sarayı’ndaki Sofa Köşkü’nde yapılmış, bu bahçe bu tarihten sonra 1708 senesi Nisan ayının 18, 20 ve 23’nde, 10 Mayıs 1710’da ve 2 Mayıs 1712’de lale çırağanları için kullanılmıştır.⁶⁰

Râşid’e göre Topkapı Sarayı’nda, bu kez Hâne-i Hâssa sofasının n tarafında hazırlanmış bir şkufezer, 1121/1709 tarihli çırağanın mekânı olarak kullanılmıştır. Râşid tarafından bu bahçede benzersiz lalelerin olduğu da kaydedilmiştir.⁶¹ Topkapı Sarayı ile ilgili literatürde “Hâne-i Hâssa Sofası” ismine rastlanmamakla birlikte Sedat H. Eldem, *Köşkler ve Kasırlar* isimli kitabında Sofa Köşkü’nn Has oda önündeki sahaya yapıldığı için Suffa-i Hmyn olarak adlandırıldığını söylemektedir.⁶² Bahsi geçen sofa ve bahçenin, Sakaoğlu’nun bahsettiği, III. Ahmed tarafından yenilenmiş ve Mustafa Paşa Köşkü olarak bilinen köşk ve onun n tarafında vcoda getirilmiş bahçe olduğu akla yatkın görünmektedir.⁶³ Nitekim Sakaoğlu, yukarıda bahsi geçen Sofa Köşkü’nn bir tarafı şimşirlik’teki bahçeye diğer tarafı Dördüncü Avlu’daki bahçeye

⁵⁷ Eyyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, 18; Sakaoğlu, *Tarihi Mekanları Kitabeleri ve Anıları İle Saray-ı Hümayun : Topkapı Sarayı*, 238; Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü: 1802-1809*, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007), 20, dipnot. 20.

⁵⁸ Sakaoğlu, *Tarihi Mekanları Kitabeleri ve Anıları İle Saray-ı Hümayun : Topkapı Sarayı*, 243. Kitabe ve III. Ahmed’in tamiratından Sedat H. Eldem de bahsetmektedir. Bkz. Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, 2: 261.

⁵⁹ Sakaoğlu, *Tarihi Mekanları Kitabeleri ve Anıları İle Saray-ı Hümayun : Topkapı Sarayı*, 247.

⁶⁰ “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 308 (2 Muharrem 1117)” ; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 635 (27 Muharrem 1120)” ; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 328 (29 Muharrem 1120)” ; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 484 (2 Safer 1120)” ; “BOA, TS. MA. d. nr. 2353. 196 (12 Rebiülevvel 1122)” ; “BOA, TS. MA. d. nr. 2353. 0319 (25 Rebiülevvel 1124)” .

⁶¹ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli II*: 807.

⁶² Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, 2: 261. Topkapı Sarayı, Lale Bahçesi ve Sofa Köşkü’nn bulunduğu yerin çizimi için bkz. Çizim: 1. Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, 2: 285.

⁶³ Sakaoğlu, *Tarihi Mekanları Kitabeleri ve Anıları İle Saray-ı Hümayun : Topkapı Sarayı*, 243. Bu bahçenin Sofa Köşkü’nn n tarafında bulunduğu bilgisi için başka bir kaynak, bkz. Mehmed Cemil, “III. Sultan Ahmed Devrinde Lâle Eğlenceleri ve Ziyafetler”, 24.

bakan bir konumda olduğunu belirtmektedir.⁶⁴ Yine Eldem, bu köşkün lale bahçesi duvarı üzerinde inşa edilmiş olduğundan bahsetmektedir.⁶⁵ Bu bilgiler, Râşid'in "Hâne-i Hâssa Sofası" ile Sofa Köşkü'nü ve onun önünde ihdas olunmuş bahçeyi kastettiğini düşündürmektedir. Mehmet Ali Beyhan da Mustafa Paşa köşkünün Sofa Köşkü olarak bilindiğini söylemektedir.⁶⁶ Topkapı Sarayı'nda yapılan çırağanlara ait arşiv belgelerinde de mekânın "Sofa Köşkü" olarak geçmesi bu düşüncüyü doğrulamaktadır.⁶⁷ 1229/1814'teki çırağanın da yine Mustafa Paşa Kasrı'nda yapıldığı görülmektedir.⁶⁸

Râşid ve Şemdânizâde'nin verdiği bilgilere göre 1140/1728'de Topkapı Sarayı'nda yapılan çırağanlardan birine mekânlık eden üçüncü mevki "Mermerlik bahçesi nâm hadîka"dır.⁶⁹ Topkapı Sarayı ile ilgili literatür incelendiğinde "Mermerlik" ve "Mermer Bahçe" isimlerine Sakaoğlu ve Eldem'in çalışmalarında rastlanmaktadır. Sakaoğlu, Lâle Bahçesi'nden, Revan Köşkü'nün yanındaki merdivenlerden çıkılan Mermerlik'in Revan ve Bağdat köşkleri, Sünnet odası, İftariye ve büyük bir havuz ile çevrelenmiş olduğunu ancak bazı kaynakların bu sofayı daha geniş bir alan olarak tarif ettiklerini söylemektedir.⁷⁰ Sedat H. Eldem'in, Sofa Köşkü ve diğer köşklerin bulunduğu iç bahçeyi görmüş olan Hammer'in izlenimlerinden yaptığı alıntılara göre bir teras tarafından ikiye bölünmüş olan iç bahçede mermer korkuluklarla çevrili bir havuz bulunmaktadır. Havuz korkuluklarında ve terasın kaplanması mermer kullanılmış olması sebebiyle "Mermer Bahçe" olarak isimlendirilen mekân, lale çırağanlarının burada yapılmış olması nedeniyle "Lâle Bahçesi" olarak da isimlendirilmiştir.⁷¹ Bu bilgiler Râşid ve Şemdânizâde tarihlerinde "Mermerlik Bahçesi" olarak geçen mekânın, iç bahçede Hırka-i Saadet, İftariye, Bağdat ve Revan köşkleryle çevrili bahçe olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Tüm bu bilgiler

⁶⁴ Sakaoğlu, *Tarihi Mekanları Kitabeleri ve Anıları İle Saray-ı Hümayun : Topkapı Sarayı*, 243.

⁶⁵ Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, 2: 262.

⁶⁶ Beyhan, *Saray Günlüğü: 1802-1809*, 20, dipnot 20.

⁶⁷ "BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 308 (2 Muharrem 1117)"; "BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 635 (27 Muharrem 1120)".

⁶⁸ "BOA, D. nr. 2460. 5 (29 Cemaziyelevvel 1229)"

⁶⁹ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli III*: 1592; Öksüz, "Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni", 376.

⁷⁰ Sakaoğlu, *Tarihi Mekanları, Kitabeleri ve Anıları ile Saray-ı Hümayun: Topkapı Sarayı*, 249; Sakaoğlu ve Akbayan, *Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*, 58-59.

⁷¹ Sedat Hakkı Eldem, *Türk bahçeleri*. (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1976), 101-103.

c) Çırağan Yalısı

Verilere göre 1132/1720'ye kadar lale çırağanlarının genellikle Topkapı Sarayı'ndaki bahçelerde, 1720-1730 tarihleri arasındaysa çırağanların ağırlıklı olarak Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın Beşiktaş'ta yaptırdığı sahil-hanede bulunan lalezarda yapıldığı görülmektedir.⁷² Çırağanların yoğun olarak yapıldığı bu mekânın 17. yüzyılda Kazancıoğlu ismiyle bilinen bahçe olduğu anlaşılmaktadır. Bahçe üzerindeki ilk yapı IV. Murad zamanına ait olup, bu yapının olduğu yere Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, eşi Fatma Sultan için bir yalı inşa ettirmiştir.⁷³ Râşid, 1132/1720 tarihli çırağanın mekânından, İbrahim Paşa'nın "Beşiktaş'da binâ buyurdukları sâhil-hâne-i devlet-âşiyâneleri" olarak bahsetmektedir.⁷⁴ Evyapan, sarayın lale eğlencelerinden ötürü III. Selim döneminde Çırağan Sarayı olarak anıldığını söylemektedir.⁷⁵ Ancak bina, *Mürî't-tevârih*'i 1773/1774'te bitirmiş olan Şemdânizâde'nin⁷⁶ çırağan bahislerinde "Çırağan Yalısı" olarak anılmaktadır.⁷⁷ D'Ohsson ve İncicyan'ın verdikleri bilgilere göre de İbrahim Paşa'nın yalısındaki lalezarında III. Ahmed adına düzenlenen çırağan eğlencelerinden itibaren yalı, Çırağan olarak adlandırılmıştır.⁷⁸ Dolayısıyla yalının, III. Selim döneminden önce Çırağan olarak isimlendirilmiş olması akla daha yatkın görünmektedir. Ş. Pınar Özyalvaç'ın incelediği 18. yüzyıla ait muhallefât defterlerine göre yalıda, bahçe ve köşkler

⁷² Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1183, 1221, 1288-1289; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1314-1315, 1424-1425; "BOA, İE. HLT. nr. 4. 353 (4 Receb 1133)"; "BOA, C. DH. nr. 234. 11678 (20 Receb 1135)"; "BOA, AE. SAMD III nr. 221. 21374 (18 Rebiülevvel 1143)"; Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, 106-107, 109; "BOA, KK 7500, 199; Şemdânizâde, Damad İbrahim Paşa'nın hanesinde, 1722'de yapılan çırağan hariç diğerlerinden bahsetmektedir. Bkz. Öksüz, "Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni", 342, 345, 353, 363.

⁷³ Selman Can, *Belgelerle Çırağan Sarayı* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999), 4.

⁷⁴ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1183.

⁷⁵ Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikler Eski İstanbul Bahçeleri*, 26.

⁷⁶ Öksüz, "Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni", XX.

⁷⁷ Öksüz, "Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni", 342, 345, 353, 363.

⁷⁸ M. de M. D'Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, çev. Zehra Yüksel (İstanbul: Tercüman Gazetesi, y.y.), 154; P. G. İncicyan, *18. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1976), 114. Çırağan isminin III. Ahmed döneminden kaldığına dair bkz. Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 301.

bulunmakta hatta köşklere biri Çırağan Köşkü olarak isimlendirilmektedir.⁷⁹ Çırağan Yalısı olarak bilinen sahil-hanenin bir köşkünün Çırağan olarak isimlendirilmesi çırağan eğlencelerinin bu köşkte yapılmış olabileceğini akla getirmektedir. Bu görüşü destekleyen başka bir bilgi de Çırağan Köşkü'nün “bahçe kapısı bitişiğinde soğan odası” ve onun yanındaki köşkte kapısı mühürlenmiş bir “Lâle Odası”nın bulunmasıdır.⁸⁰ Muhallefat defterlerindeki bir kayda göre, İbrahim Paşa'nın damadı ve Kethüdası Mehmed Paşa'nın Rumelihisarı'nda bulunan yalısının soğan odasında bir miktar lale soğanının bulunmuş olması⁸¹ bu odaların işlevi hakkında hayli aydınlatıcıdır. Özyalvaç'ın görüşü, 18. yüzyıl lüks konutlarında bulunan bu odaların lale soğanı saklamak için yapıldığı yönündedir.⁸² Bu bilgiler, lale çırağanlarının Çırağan Köşkü'nde yapılmış olması olasılığını güçlendirdiği gibi Çırağan Yalısı isminin de bu eğlencelere dayandığını göstermektedir. Bu köşkün görsel bir planı olmasa da Eldem, 1740-1741 yıllarında Avusturya elçilik heyeti arasında bulunmuş olan Gudenus'un çizimlerinden birinin Çırağan Yalısı'ndaki bir köşke ait olduğunu düşünmektedir.⁸³ Ancak Özyalvaç bu çizimin Çırağan'ın yanında bulunduğu tahmin edilen Gülşenabad yalısına ait olduğunu söylemektedir.⁸⁴

⁷⁹ Şükriye Pınar Özyalvaç, “İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2015), 41-44. Araştırmam için tezini bana gönderme inceliğinde bulunan Dr. Pınar Özyalvaç'a teşekkür ederim.

⁸⁰ Özyalvaç, “İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)”, 44, 145; “BOA, D.BŞM.MHF. nr. 12425”, 16.

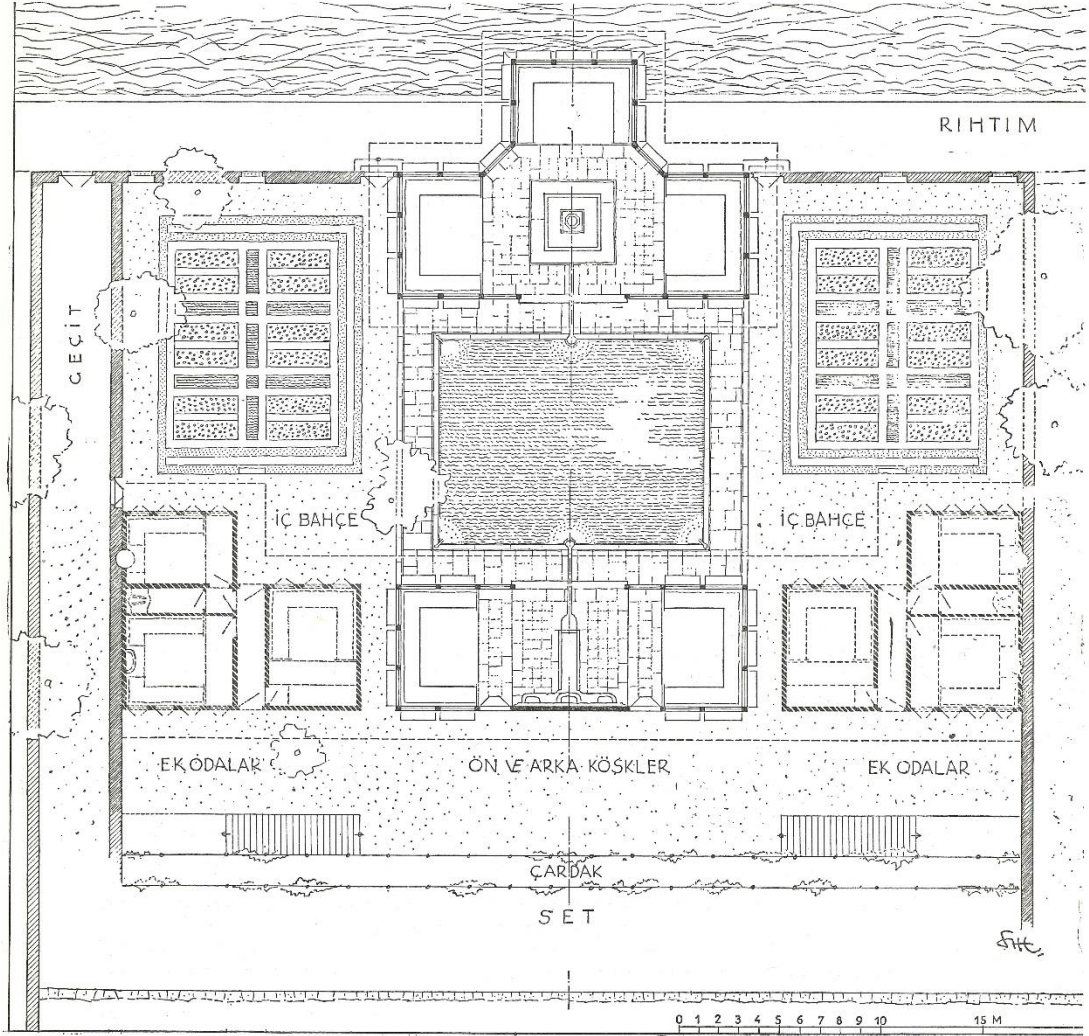
⁸¹ Özyalvaç, “İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)”, 297.

⁸² Özyalvaç, “İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)”, 299.

⁸³ Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, 213-218. Çırağan Yalısı'ndaki bu köşkün çizimi için bkz. Çizim 2, Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, 2: 217.

⁸⁴ Özyalvaç, “İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)”, 44.

Çizim-3: Gudenus'un krokisine göre Çırağan Yalısı'ndaki bir köşkün restitüsyon planı.

d) Vefa Bahçesi

Kroniklere göre Kapudan Mustafa Paşa'nın Vefa'da bulunan bahçesinde hükümdarın emriyle ilki 1138/1726'da⁸⁵, ikincisi 1140/1728'de⁸⁶ olmak üzere tertip edilen iki çırağana rastlanmaktadır. Mustafa Paşa'nın Vefa'daki bahçesinden bahseden Münir Aktepe, Vefa Külliyesi ile Atıf Efendi Kütüphanesi arasında bulunan konağın dış mekânında fıskiyeli büyük bir havuz, köşkler, çiçek ve meyve bahçeleri bulunduğunu bildirmektedir. Ayrıca Aktepe, Paşa'nın Anadoluhisarı'nda bulunan yalısında lale eğlenceleri ve bazı toplantıların yapıldığını söylemektedir.⁸⁷ Özyalvaç ise Paşa'nın Beylerbeyi'nde bulunan yalısının bahçesindeki lalelerin 1730 İsyanı sırasında yok edildiğini yazmaktadır.⁸⁸

e) Ferahabad

1727 senesine gelindiğinde lale çırağanı için bir mekânın daha hazırlandığı görülmektedir. Çelebizâde Âsım, “Beşiktaş'da vaki' sâhil-Sarây-ı Âsafî'ye nakilde huddâm-ı vâlâ-makâm-ı sultânîye bir mikdâr külfet-i usret âşikâr olduğundan, Âsâf-ı dûr-endîş hazretleri Cığalazâde Sarâyı civârında tarh-endâz olup, ber-hevâ-yı Ferahâbâd nâmıyla müsemmâ buyurdıkları hadîka-i dil-güşâ ve kasr-ı ferah bahşâ”⁸⁹ diye tarif ettiği bu yeni çırağan mekânının padişahın Çırağan Yalısına gidişindeki zorluktan dolayı yapıldığını belirtmiştir. Çelebizâde, ilk ikisi 26 Şaban 1139/18 Nisan 1727 diğeri 29 Şaban 1139/21 Nisan 1727 tarihlerinde, üçüncüsü Ramazan 1140/30 Nisan 1728 tarihinde yapılan üç çırağandan bahsetmektedir.⁹⁰ Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi de “Hocapaşa bâlâsında Yeşilli hânesi arsasında ihdâs olunan lâle-zâr-ı nev tarhda bu gece çırâğân-ı hümâyûn olmuş.” sözleriyle 1727'de yapılan ikinci

⁸⁵ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1488; Öksüz, “Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni”, 368.

⁸⁶ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1592-1593; Öksüz, “Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni”, 376.

⁸⁷ M. Münir Aktepe, “XVIII. Yüzyıl Vezirlerinden Kapdân-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'ya Ait Vakfiyeler”, *Vakıflar Dergisi*, sayı 8 (1969): 15-36, 16.

⁸⁸ Özyalvaç, “İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)”, 51.

⁸⁹ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1539.

⁹⁰ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1539, 1593. Şem'dânîzâde bu çırağanalardan sadece 29 Şaban 1139/21 Nisan 1727'de yapılan çırağandan bahsetmekte ve mekân olarak Çırağan Sarayı'nı göstermektedir. Bkz. Öksüz, “Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni”, 371.

çırağanı günlüğüne kaydetmiştir.⁹¹ Çelebizâde ve Sadreddinzâde'nin verdiği bilgilerden yola çıkarak Ferahabad'ın, Topkapı Sarayı'na Çırağan Yalısından daha yakın bir bölgede ve günümüzde Sirkeci'de Hocapaşa olarak bilinen mahal ile Cağaloğlu arasında bir yerde olduğunu söyleyebiliriz.

f) Sadaret Kethüdası Mehmed Paşa'nın Hanesi

1726, 1727 ve 1728 yıllarında Damad İbrahim Paşa'nın damadı ve kethüdası olan Mehmed Paşa'nın hanesinde lale çırağanı yapıldığı anlaşılmaktadır.⁹² Çelebizâde Âsım, burasının Mehmed Paşa'ya Damad İbrahim Paşa tarafından ihsan olunduğunu belirtmiştir.⁹³ Şemdânizâde ise bu hanenin Kazgancılar başında bulunduğunu söylemektedir.⁹⁴ Karahasanoğlu'nun muhallefat defterleri üzerinde yaptığı incelemelere göre Paşa'nın Ortaköy, Rumelihisarı ve Anadoluhisarı'nda olmak üzere üç hanesi bulunmaktadır.⁹⁵ Yalılardan üçünün de çiçeklerle bezeli bahçelere sahip olduğu bilinmektedir.⁹⁶ Şayet Şemdânizâde'nin belirttiği Kazgancılar, Kazancıoğlu Bağçesi olarak bilinen mevki ise 1728'deki çırağanın Ortaköy'deki yalıda yapıldığı düşünülebilir. Rumelihisarı'ndaki yalıda ise diğerlerinden farklı olarak, işlevi lale soğanlarının muhafazası olduğu düşünülen bir soğan odası bulunmaktaydı.⁹⁷ Bu ayrıcalığından ötürü Rumelihisarı'ndaki yalının da bu eğlencelere mekânlık ettiği söylenilebilir.

Kroniklerdeki kayıtlara göre çırağan olarak isimlendirilmiş eğlencelerin yapıldığı bahçeler, ister Topkapı Sarayı ister konak ya da yalılardakiler olsun, kamuya açık olmayan iç bahçe özelliği taşımaktadır. Bu bahçeler hükümdar ve haremi aynı zamanda devlet erkânı için özel dinlenme ve eğlenme mekânlarıdır. İç bahçelerdeki fiskiyeler, havuzlar, havuz etrafında duruma göre manzaraya ya da bahçeye karşı veya Sofa Köşkü'nde olduğu gibi "Zülveçheyn" denilen hem manzaraya hem de bahçeye

⁹¹ Mustafa Efendi günlükte çırağanın tarihini 28 Şa'bân 1139/20 Nisan 1727 olarak vermektedir. "BOA, KK 7500", 211.

⁹² "BOA, KK 7500", 199; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1541, 1592.

⁹³ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1541.

⁹⁴ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1592; Öksüz, "Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni", 376.

⁹⁵ Karahasanoğlu, "A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)", 60-61.

⁹⁶ Özyalvaç, "İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)", 46-48.

⁹⁷ Özyalvaç, "İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)", 48.

bakacak şekilde konumlandırılmış köşkler ve havuz etrafında uygun yerlere konumlandırılmış çiçek tarhları bu bahçelerin genel özelliklerini teşkil etmektedir. Atasoy’a göre bahçeler içinde bulunan, dinlenmek, çiçekleri seyretmek ve eğlenceleri izlemek için kullanılan köşk ve tahtlarda, oturanların rahatı için makat, minder, yastık ve perdeler kullanılmaktaydı.⁹⁸

Çiçek tarhı denilen çiçek tohum ve soğanlarının ekilmesi için hazırlanan yataklar, etrafı süslü veya düz taşlarla döşenerek taşlıktan ayrılmış dikdörtgenler olarak konumlandırılmıştır.⁹⁹ Çiçek tarhları arasındaki patikalar için genellikle çiçek uzmanları tarafından tercih edilmeyen çakıl ve benzeri malzemeler kullanılmıştır.¹⁰⁰ Bahçelerdeki çiçek tarhlarında, lale ve sümbül dışında mavi, sarı ve kırmızı renklerde çiçeklerin bulunduğu, sarayı ve paşa köşklerini ziyaret eden yabancı gözlemciler tarafından kaydedilmiştir.¹⁰¹

Kroniklerde çırağın yapıldığı mekânlar detaylı olarak betimlememekle birlikte Şemdânizâde’ye göre bu eğlenceler hep lalezarlarda yapılmıştır. Râşid ise Topkapı Sarayı’nda yapılan ilk çırağın Şimşirlik’teki şükufezar¹⁰², diğerinin ise Hane-i Hassa Sofası önündeki şükufezarda açan “bî-nâzir lâleler” içinde¹⁰³, Mermerlik’te olanın ise “lâle-zâr-ı dilârâda”¹⁰⁴ yapıldığını belirtmektedir. Damat İbrahim Paşa’nın Beşiktaş’taki yalısının bahçesini, “hadîka-i behişt âsâ”¹⁰⁵ diyerek cennete benzeten Raşid’in, “şükûfehâ-yı gûnâgûn ve lâlehâ-yı letâfet-nümûn”¹⁰⁶, “nîşande-i dest-i himmetleri olan enva-i şükûfenin her birisi ser-âmed-i dakayık u letâfet-i fasl-ı nev-bahârî ile küşâd olan lâlelerin”¹⁰⁷ sözlerinden bu bahçede çeşitli çiçeklerin ve

⁹⁸ Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 28-36. Makat ve minderlerin kullanımı hakkında bkz. Özyalvaç, “İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)”, 330, 341.

⁹⁹ Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 53; Topkapı Sarayı, III. Osman asma bahçedeki çiçek tarhları için bkz. Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, 92-93; Çırağan sarayı, Yalı Köşkü bahçesindeki çiçek tarhları için bkz. Eldem, *Türk bahçeleri*, 217.

¹⁰⁰ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 123. Abdullah Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, “Şükûfenâme”, Nuruosmaniye, 4892, 314b; Aslanoğlu Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, 22. 1711 senesine ait bir defter de saray bahçesine çiçek dikilmeden önce tarhın hazırlanması için çakıl kullanıldığına dair bilgi bulunmaktadır. Bkz. “BOA, D. nr. 9916. 1 (16 Zilkade 1123)”.
¹⁰¹ Eldem, *Türk bahçeleri*, 103; Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 46; Gül İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 249.

¹⁰² Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 777.

¹⁰³ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 807.

¹⁰⁴ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1592.

¹⁰⁵ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1288.

¹⁰⁶ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1288.

¹⁰⁷ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1314.

rengârenk lalelerin bulunduğunu öğrenmekteyiz. “envâ‘-ı lâle-i rengârenk-i Rûmînin”¹⁰⁸ ifadesinden ise Paşa’nın bahçesindeki lale çeşidinin Lâle-i Rumî olduğu anlaşılmaktadır. Kronikler, Ferahabad, Kethüda Mehmed Paşa ve Kapudan Mustafa Paşa’nın bahçelerindeki çiçekler için herhangi bir bilgi vermemektedirler. D’Ohsson, Türk bahçelerini “Türklerin en çok sevdikleri zengin sofalarla süslü köşkler, şadırvan dedikleri büyük, fıskiyeli havuzlar, çakıl döşeli ara yolları ve nihayet her cins çiçeğin yetiştirildiği çiçekliklerdir.” sözleriyle özetlemektedir.¹⁰⁹

2. Zamanı

Çırağan eğlencesinin zamanı başvurduğumuz kaynaklardan edindiğimiz verilere göre en erken 29 Mart en geç 19 Mayıs olarak tespit edilmiştir. Bu tarihler dikkate alındığında çırâğân eğlencesinin, mevsimsel olarak ilkbahar aylarında yapıldığı anlaşılmaktadır.¹¹⁰ *Tuhfe-i Çerâğân*’da da bu eğlencenin bahar aylarında yapıldığı belirtilmektedir.¹¹¹ Yine aynı kaynaktaki “bî-nazîr lâleler açılup”¹¹²; “adîmü’l-misl lâleler gereği gibi açılup”¹¹³ ve “şükûfehâ-yı gûnâgûn ve lâlehâ-yı letâfet-nümûn ber-vefk-ı dilhâh gûşâyîş-pezîr olup temâm-ı çırâğân vakti olmağın”¹¹⁴ ve “nev-bahârî ile küşâd olan lâlelerin temâşâsı şevketlü hünkâra lâyık olup”¹¹⁵ ifadelerden yola çıkarak çırağan vaktinin, lalelerin açılmasıyla başladığı anlaşılmaktadır. Yine *Târîh-i Râşid*’deki “Feyz-i ebr-i nîsânî ile gûşâyîş bulunan lâlelerin germiyyet-i havâ-yı tâbistan ile âb ü tâbları zâil”¹¹⁶ ve “bârî-i nîsân-ı feyz-i Bârî ile küşâde olan lâleler pezîrâ-yı reng-i hazân olup”¹¹⁷ ifadelerinden, lalelerin güzelliklerinin bozulup renklerinin solmasıyla birlikte çırağan eğlencesi vaktinin de sona erdiğini söylemek mümkün görünmektedir. Yani lale çırağanı sezonunun başlama ve bitiş zamanını belirleyen de yine lalelerdir.

Çırağan eğlencesinin gün içinde hangi vakitte yapıldığına dair bilgilere yine *Târîh-i Râşid*’de rastlamaktayız. Söz konusu kaynaklardaki “gice Sarây-ı Âsafî’de iftar

¹⁰⁸ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1424.

¹⁰⁹ D’Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler*, 153.

¹¹⁰ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 777, 1183.

¹¹¹ Vâhidi, “Tuhfe-i Çerâğân,” TSMK, H. 1442. 8b.

¹¹² Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 807.

¹¹³ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1183.

¹¹⁴ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1289.

¹¹⁵ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1314.

¹¹⁶ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1361.

¹¹⁷ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1488.

itdiklerinden sonra”¹¹⁸ “gice sâ‘at beşe dek mum donanması olup”¹¹⁹, “ol gice sâ‘at dörde değin”¹²⁰, ifadeleri çırâğân eğlencesinin gün batımından doğumuna kadarki zaman aralığı içinde yapılmakta olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte birkaç gece art arda yapılan çırağanlar da olmuştur.¹²¹ 1720’deki çırağan kaydında “Temâm bir hafta yalıda beytûtet ü ârâm buyurup evkât-ı rûzda sâz u söz ve ba‘zı letâyif melâ‘ib-i tarab-efzûn ile evkât-güzâr ve gicelerde zevk-yâb-ı temâşâ-yı çerâğân-ı lâlezâr oldular”¹²² diyerek Çelebizâde Âsım, bir hafta boyunca lale çırağanı yapıldığını ifade etmiştir. Yine 1721’deki kayıttaysa “... gündüzlerde gûnâgûn esbâb-ı tarab ile vakit imrâr ve gicelerde temâşâ-yı çerâğân-ı lâlezâr buyurdular... Bu vech üzere Şehinşâh-ı hümayun-câh hazretlerine sâhil-hâne-i hazret-i Âsafî on gün cilve-gâh olup” ifadesi de 10 gün boyunca lale çırağanı yapıldığını göstermektedir.¹²³ 1722 senesindeki çırağan hakkında kayıtta Râşid’in ifadesi tek bir çırağan yapıldığı yönünde yorumlanabilir.¹²⁴

¹¹⁸ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1592.

¹¹⁹ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 833.

¹²⁰ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1480.

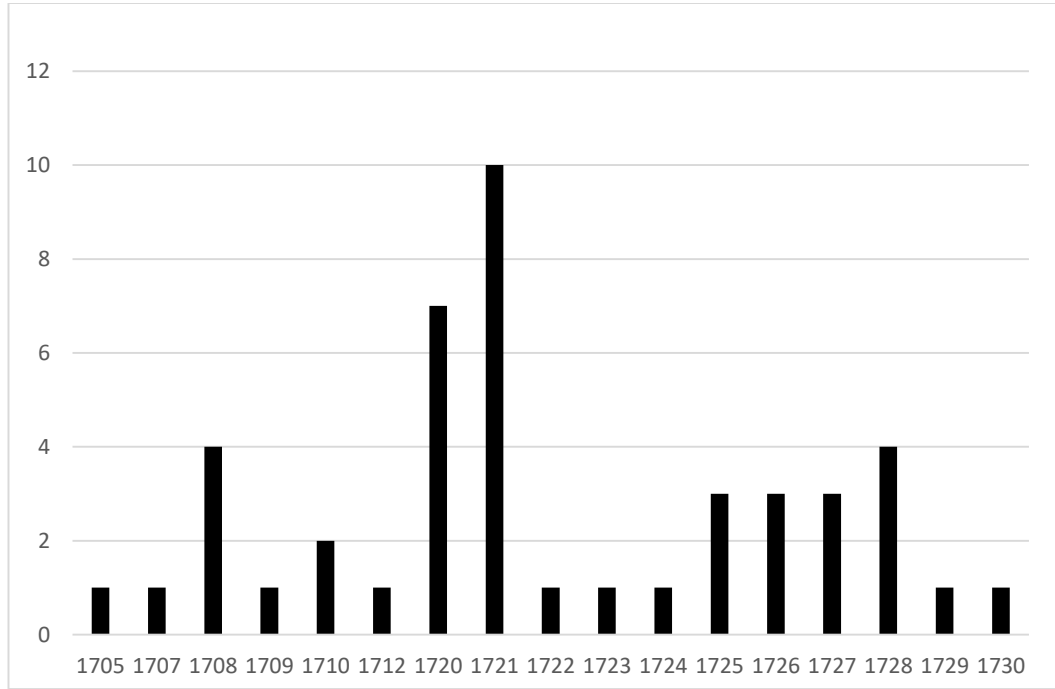
¹²¹ Koç Keskin, çırağanların süresi hakkında “birkaç saat ile bir hafta arasında değişen sürelerde geceleri” yapıldığını söylemektedir. Lale çırağanının bir gece eğlencesi olduğu düşünüldüğünde bu eğlenceyi gündüzleri de kapsayacak şekilde tanımlanması uygun olmayacaktır. Bkz. Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 10.

¹²² Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1183.

¹²³ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1221.

¹²⁴ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1288-1289. Neslihan Koç Keskin’nin görüşü ise 1722 senesindeki lale çırağanının birkaç gece devam ettiği yönündedir. Bkz. Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 10. Döneme ait Venedik balyoslarından Giovanni Emo’nun raporunda 1722 senesinde aralarında lale çırağanının da olduğu çeşitli eğlencelerin “günlük bir hal” aldığı belirtilmektedir. Shay Mary Lucille, *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu: Lale Devri ve Sonrası (1720-1734)*, çev. Münir Akın (İstanbul: ARK Kitapları, 2009), 27.

Grafik-1: Lale çırağanının yıllara göre tekrar edildiği gün sayıları.¹²⁵

Lale çırağanının sene içinde tekrar edilme sayılarına bakıldığında 1705’ten 1720’ye kadarki 15 sene zarfında 10 adet lale çırağanı olduğu, bunlardan dördünün 1708, ikisinin 1710 senelerinde yapıldığı görülmektedir. Ancak 1720’ye kadar bazı senelerde kaynaklara yansıyan lale çırağanı kaydına rastlanmamaktadır. 1720 ile 1730 arasındaki 10 sene zarfindaysa 35 adet lale çırağanının yapıldığı ve eksiksiz her sene tekrar edildiği görülmektedir. 1720’de art arda 7 gece ve 1721’de art arda 10 gece çırağan yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu seneler Çırağan Yalı’sının yeni inşa edildiği döneme denk gelmektedir.¹²⁶ Bunlar haricindeki kayıtların hiç birinde bu kadar uzun süreleri kapsayan çırağanlar görülmemektedir. 1728 senesinde dört çırağan

¹²⁵ Grafiğin hazırlanmasında şu kaynaklardaki veriler kullanılmıştır: Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli II*: 968, 970, 1171, 1206; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli III*: 1410-1411; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 308 (2 Muharrem 1117)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 328 (26 Muharrem 1120)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 635 (27 Muharrem 1120)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 328 (29 Muharrem 1120)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 484 (2 Safer 1120)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2353. 196 (12 Rebiülevvel 1122)”; “BOA, TS. MA. d. nr. 2353. 0319 (25 Rebiülevvel 1124)”; “BOA, İE. HLT. nr. 4. 353 (4 Receb 1133)”; “BOA, C. DH. nr. 234. 11678 (20 Receb 1135)”; “BOA, AE. SAMD III nr. 221. 21374 (18 Rebiülevvel 1143)”; Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 8-9; Beyhan, *Saray Günlüğü: 1802-1809*, 21; Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, 107, 109.

¹²⁶ “Beşiktaş’da binâ buyurdıkları sâhil-hâne-i devlet-âşiyâneleri” Bkz. Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli II*, 1183.

yapılmıştır. 1725, 1726 ve 1727 yıllarında üçer, diğer yıllarda ise ikişer çırağan yapıldığı görülmektedir. Bu veriler değerlendirildiğinde 17. yüzyılda IV. Mehmed döneminde yapıldığını gördüğümüz lale çırağanının III. Ahmed döneminde de lale mevsimi geldiğinde Topkapı Sarayı'nın lale bahçelerinde tekrarlanan bir eğlence olduğu görülmektedir. 1705-1712 döneminde iki sene hariç yapılmaya devam eden çırağanın 1720'ye kadar görülmemesinin sebeplerinden birinin Osmanlı Devleti'nin 1710'dan itibaren Rusya, Venedik ve Avusturya ile yapmış olduğu mücadeleler olduğu söylenebilir.¹²⁷ Ayrıca 1714-1716 döneminde Nisan ve Mayıs aylarının kar ve dolu yağışlarıyla kış mevsimini aratmadığı bilgisi ile bu senelerde lale çırağanının yapılamaması arasında bir bağlantı olması muhtemeldir.¹²⁸ Bunların 1705'ten itibaren yapılmaya başlanan eğlencenin süreklilik kazanmasında engel teşkil ettiği düşünülebilir. 1720'den sonra ise lale çırağanının her sene yapıldığı ve bazı senelerde ise birden çok tekrarlandığı anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle IV. Mehmed döneminde Osmanlı eğlence kültürü içine giren lale çırağanı III. Ahmed döneminin başlarında sevilen ve tekrar edilen bir eğlence olmuş, bazı sebeplerle kesintiye uğradıysa da 1720-1730 arasında lale mevsiminin vazgeçilmez bir eğlencesi haline gelmiştir. Ancak verilerin ortaya koyduğu bu tablo lale çırağanının bahar aylarının tüm gecelerinde yapılıyor zannını oluşturan modern literatürdeki algıyı desteklememektedir.

3. Hazırlığı, katılımcıları ve içeriği

Çırağan eğlencesinin hazırlık aşamaları ve yapılış şeklini *Tarih-i Râşid* ve *Tuhfe-i Çerâğân*'dan takip edebilmekteyiz. Ayrıca I. Mahmud dönemine ait İngiltere elçisi Sir James Porter ve Fransız tüccar Jean Claude Flachet'in gözlemlerine dayanan iki kaynakta verilen bilgiler de III. Ahmed dönemine ait kaynaklardaki çırağan eğlencesini anlatan bilgilerle örtüşmektedir. Bu iki kaynak, eğlencenin devamlılığını göstermeleri açısından da önemlidir. Dolayısıyla art arda gelen bu iki saltanat döneminin kaynakları beraber kullanılacaktır.

¹²⁷ Münir Aktepe, "Ahmed (III)," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), 35-36.

¹²⁸ Sadreddinzâde'nin günlüğündeki hava durumu ile ilgili kayıtlara göre 1714-1716 arasındaki bahar aylarında yağışların kar ve dolu şeklinde olduğu görülmektedir. "Zuhûr-ı bâd-ı sath ve nüzûl-ı barân-ı şedîd ve sülûc-ı câmide..." 1 Mayıs 1714, "Bu günlerde bi-emrillahi te'âlâ iki defa Maltepe ve Katırlı ve Alemdağı'na karlar yağıp mevsim gibi tebyiz eyledi" 7 Nisan 1716. Bkz. Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, 142, 143.

Baharın başlangıcı ve lalelerin açılış zamanı, mütehassıslarınca ince hesaplar yapılarak belirlendikten sonra lalelerin “temâşâsı şevketlü hünkâra lâyık”¹²⁹ olup “adîmü’l-misl lâleler gereği gibi açılıp tertîb-i bezm-i çerâğân olunmak üzere fermân buyurmalarıyla”¹³⁰ III. Ahmed ve beraberindekilerin, doğrudan Topkapı Sarayı’ndan Çırağan Yalı’sına veya Ferahabad’a geçtikleri gibi bazen de Sadabad veya Eyüp’teki Vâlîde Sultan Yalı’sından Çırağan’a gittikleri görülmüyor.¹³¹ Sadreddinzâde’nin günlüğündeki “Sa’âdetlü padişâh-ı âlem-penâh bugün cedîd baştardeye binüp sâde na’râ ile seher-i Sadr-ı A’zâm Dâmâd-ı muhterem İbrahim Paşa Yalısı’nı teşrîf eylediler berâ-yı çırâğân.”¹³² şeklindeki ifadelerinden bu nakl-i hümayunların sadece karadan olmayıp deniz yoluyla da yapıldığı anlaşılmaktadır.

Yalıya gelen hazeratın ritüel havasında, senenin ilk lalelerinin açılıp renklerini gösterdiği anı görmek için sabah vaktinden evvel lale tarhının yanında hazır bulunarak bekledikleri sonra açılan lalelerin arasında dolaştıklarını Vâhid ve Remzî anlatmaktadır.¹³³ Birkaç gün önceden başlayan çırağan hazırlıkları kapsamında¹³⁴ malzeme tedariki ve nizamı ile ilgili işler, Sadrazam İbrahim Paşa tarafından Kethüda Mehmed Paşa’ya tevdi edilmekteydi.

Ancak lale çırağanının mekânı olan lale bahçelerinin hazırlığına çırağan zamanı gelmeden çok daha önce; lale soğanlarının dikimiyle başlanmaktaydı. Her ne kadar Râşid ve Vâhidî, lale çırağanı için hazırlanan lalelerin rağbet gören en iyi cins lalelerden seçildiklerini söyleseler de¹³⁵ Mehmed Remzî’nin dediğine göre çırağanda kullanılan laleler “ârâyîşi-i çerâğân olan tahta lâleleridir ki rûy-i dükkân ve şâhid-i bazârîdir”¹³⁶ yani bu laleler pazar malı olan düşük kalitedeki lalelerdi. 1711’de

¹²⁹ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1314.

¹³⁰ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1183.

¹³¹ Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, 13a; Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 76-77, dipnot 4; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1424; Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhîsî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, 108-109.

¹³² Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhîsî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, 106-107.

¹³³ Vâhidî, “Tuhfe-i Çerâğân”, 8b; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, 13a; Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 76-77, 117-119.

¹³⁴ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1314.

¹³⁵ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 807, 1183; Vâhidî, “Tuhfe-i Çerâğân”, 9a.

¹³⁶ Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, 10b.

Topkapı Sarayı bahçelerine fiyatları 9 akçe ile 1.64 akçe arasında değişen lalelerden alınması Remzî'nin söylediklerini teyit etmektedir.¹³⁷

İlkbahar geldiğinde açılan laleler çok fazla irileşmeden soğanına yakın yerden kesilerek,¹³⁸ “âb-gîne”lere¹³⁹ yani lalenin boyuna uygun biçimde yapılmış bugün vazolar olarak adlandırdığımız uzun boyunlu şişelere konulmaktaydı.¹⁴⁰ Muhallefat defterlerine göre hem Damad İbrahim Paşa'ya ait Çırağan Yalısı'nda hem de Kethüda Mehmed Paşa'nın Ortaköy'deki hanesinde bulunan sayısı otuzu aşkın balgâmî, fağfûrî ve çini “lâle şişesi”, “lâle bardağı” ve “lâle saksısı” isimleriyle kaydedilmiş eşyalar bu anlatıyı desteklemektedir.¹⁴¹ Şişelere yerleştirilen laleler, “her biri yakut kaşlı mücevher yüzük misali altın kafeslerin içine konulup çimenliğin enine ve boyuna tek sıra halinde dizilerek”¹⁴² çırağan gecesi için hazırlanmaktaydı.¹⁴³ Vâhidî, bahçenin her köşesinde yer alan bu lalelerin bahçedekilere mutluluk verdiğini söylemektedir.¹⁴⁴ Yine ilk kez İstanbul'a 1755'te gelen François de Tott, “lâle bahçelerinin aydınlatılması ile yapılan bir bayram” olarak nitelendirdiği çırağan eğlencelerindeki “her çeşit saksılar içinde getirilmiş olan tabîi veya sunî çiçekler”den bahsetmektedir.¹⁴⁵

Tuhfe-i Çerâğân'daki anlatıma göre eğlence mekânı, çırağanın yapılacağı gün hava kararmadan hazır edilmekteydi.¹⁴⁶ *Târîh-i Râşid*'deki “envâ-ı kanâdîl ve şumû'-ı hurşîd-i adil... tertîb-i esbâb-ı zîb ü zînet ve Padişâh-ı enâm ziyâfet-i âliyesine mûktazî olan mühimmât-ı azîme-i mülûkâne Kethüda Bey mübâşeretiyile tedârük ü tertîb

¹³⁷ 26 Aralık 1711 tarihinde hasbahçeye alınan lalelerin toplam fiyatı: 2.316 akçe. Toplam adet: 1269. Bkz. “BOA, TS. MA. d. nr. 9916. 1 (16 Zilkade 1123)”.

¹³⁸ Flachet, *Observations sur le Commerce et sur les Arts d'une Partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique, et Même des Indes Orientales*, 19.

¹³⁹ Vâhidî, “Tuhfe-i Çerâğân”, 9a.

¹⁴⁰ Flachet, *Observations sur le Commerce et sur les Arts d'une Partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique, et Même des Indes Orientales*, 19.

¹⁴¹ Özyalvaç, “İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)”, 392-393, 486-487, 488.

¹⁴² Vâhidî, “Tuhfe-i Çerâğân”, 9a.

¹⁴³ Şehnâme-i Selim Han isimli eserdeki minyatürde görülen uzun vazolar içindeki lale ve diğer çiçekler, daha öncelerde de lalelerin kesme olarak mekânları süslediğini göstermektedir. Bkz. Seyyid Lokman, “Şehnâme-i Selim Han”, TSM A 3595, 13a.

¹⁴⁴ Keskiner ve Araç, bahçede lalelerden başka “işvekâr, aşkbâz dilberlerin beklediğini” söylemektedir. Ancak burada Vâhidî'nin laleleri güzel dilberlere benzettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu eseri neşreden Neslihan Koç Keskin de çırağan mekânında ‘işvekâr dilberlerden’ bahsetmemektedir. Keskiner ve Araç, “Çırağan Eğlenceleri ve Çiçekçilik Tarihine Işık Tutan Bir Eser: Tuhfe-i Çerâğân”. 7; Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 12-14, 72-77.

¹⁴⁵ François de Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında: Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Türkleri*, çev. Reşat Uzmen (İstanbul: Ad Yayıncılık, 1996), 37, dipnot 1; 37.

¹⁴⁶ Vâhidî, “Tuhfe-i Çerâğân”, 9b.

olundukdan sonra”¹⁴⁷ “çiçekçi başı ve etbâ’-ı tertîb-i cırâğân”¹⁴⁸ denilen görevlilerin, cırağanın yapılacağı bahçeyi aydınlatmak için çok sayıda ve çeşitlilikte mum, kandil, çeşitli süs materyalleri ve padişaha sunulacak her türlü ziyafeti gereği gibi tedarik ettikleri anlaşılmaktadır.¹⁴⁹

Tezyinat ve aydınlatma gereçlerinin tedarikinden başka bahçede lale şişelerini sergilemek için uygun bir yer hazırlandığını düşünmekteyiz. *Târîh-i Râşid*’de lale şişelerinin konulduğu yeri tarif eden bir ifadeye rastlanmasa dağ mumların konulacağı yeri anlatmak için “şükûfe tahtaları miyânı”¹⁵⁰ ifadesi kullanılmaktadır. *Tuhfe-i Çerâğân* yazarı Vâhidî ise lale şişelerinin “her biri yakut kaşlı mücevher yüzük misali altın kafesler içine çimenliğin enine ve boyuna tek sıra üzere dizilerek”¹⁵¹ yerleştirildiğini söylemektedir. Flachet, lale şişelerini ve tezyinde kullanılan malzemeleri yerleştirmek için bahçeye kurulan ahşap galerilerin her iki tarafına yine ahşap malzemeyle amfiteatr şeklinde yapılan raflardan bahsetmektedir.¹⁵² Bu durumda lale şişelerinin çimenlik üzerine ve/veya raflara konulduğunu; lale tarhları ile vazolar arasına mum ve kandil gibi ışıklandırma araçlarının yerleştirildiğini düşünebiliriz. Anlatımlardaki farklılıklar ise iki türlü yorumlanabilir. Bunlardan biri, I. Mahmud döneminde dekorun III. Ahmed dönemine göre biraz daha çeşitlendiğinin bir göstergesi olarak eğlence dekoruna ahşap galeriler ve amfiteatro şeklinde raf sistemleri eklenmiş olması, diğeri ise eğlence dekorasyonunun her zaman tek şekilde olmayıp çeşitlilik arz etmesidir.

Sarayın zanaatkâr grupları arasındaki ‘Çerağciyân-ı Hâssa’¹⁵³ tarafından tedarik edildiğini düşündüğümüz kandil ve mumların, ortamı aydınlatmak için olduğu kadar “şükûfe tahtaları arasına tezyîn olunmak”¹⁵⁴ için de önemli unsurlar oldukları görülmektedir. Bu tezyinatın detaylarını *Tuhfe-i Çerâğân*’dan takip edebilmekteyiz. Kâfurdan yapılmış mumlar, uzmanlar tarafından cırağan için seçilmiş ve şişelere

¹⁴⁷ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1183.

¹⁴⁸ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 807.

¹⁴⁹ Cırağan için mum alındığına dair bkz. “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 308 (2 Muharrem 1117)”.

¹⁵⁰ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1183.

¹⁵¹ Vâhidî, “Tuhfe-i Çerâğân”, 9a.

¹⁵² Flachet, *Observations sur le Commerce et sur les Arts d’une Partie de l’Europe, de l’Asie, de l’Afrique, et Même des Indes Orientales*, 20-21.

¹⁵³ Mum, kandil, şamdan gibi aydınlatmada kullanılan gereçleri üreten bu zanaat grubu sarayın Ehl-i Hıref denilen zanaat grupları arasında yer almaktaydı. Bkz. Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları: 18. yüzyılda Ehl-i Hıref* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008), 120.

¹⁵⁴ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1183.

yerleştirilmiş lalelerin hizasında, zemine konulurken birbirlerini takip eden kandil dizileri ise kameriye ve çardaklara asılarak yukarıdan onları aydınlatacak şekilde tam hizalarına yerleştirilmişlerdi.¹⁵⁵ Böylece laleler, kandil ve mumlarla hem zeminden hem de yukarıdan aydınlatılmaktaydı. Flachat ise “lamba” olarak isimlendirdiği bu aydınlatma araçlarının lale vazoları aralarına konulduğundan bahsetmektedir.¹⁵⁶ D’Ohsson da 1788’de yazdığı, 18. yüzyıl Osmanlı adetlerini anlatan eserinde III. Ahmed döneminde yapılan ve “lâle çırağanı” olarak adlandırdığı eğlencede çırağanın yapıldığı mekânın “sanatkârane bir suretle yerleştirilmiş” binlerce kristal lamba ile aydınlatıldığını söylemektedir.¹⁵⁷ I. Mahmud ve IV. Mustafa döneminde yapılan çırağanlarda billur tabaklara hazırlanmış yüzlerce kandilin çiçeklerin arasına yerleştirildiğini, kandillerden çıkan ışığın ise yine çiçeklerin arasına konan billur prizma ve aynalarla çiçeklere doğru aksettirildiğini öğrenmekteyiz.¹⁵⁸ Bu konuda çok fazla detay vermese de François de Tott da “değişik renklerde lambalardan çıkan renk cümbüşü”nden bahsetmektedir.¹⁵⁹

Aydınlatma tertibatı hazır edildikten sonra bahçenin farklı materyaller ile süslendiği de anlaşılmaktadır.¹⁶⁰ Bu süslemelerin betimlemelerine kroniklerde rastlayamadık. Ancak I. Mahmud döneminde çırağana iştirak etmiş gözlemcilerden Flachat bu noktada bizi aydınlatmaktadır. Flachat, lale şişelerinin dizildiği raflara içi çeşitli renklerde sıvılarla dolu küreler serpiştirildiğini söylemekte ve eğlencenin yapıldığı alanda belirli mesafelere çok iyi tasarlanmış piramit ve kule şeklindeki yapılar ve çiçek

¹⁵⁵ Vâhidî, “Tuhfe-i Çerâğân”. 9b, 10a; Keskiner ve Araç, “Çerağan Eğlenceleri ve Çiçekçilik Tarihine Işık Tutan Bir Eser: Tuhfe-i Çerâğân”, 7; Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 123. Koç Keskin, aydınlatma hususunda “1720’deki Çerâğân’da, çiçeklerin gövdelerine bağlanan tahtaların kandillerle” süslendiğini söylemektedir. Bkz. Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 13. Ancak Râşid’in ifadesi tam olarak şöyledir “envâ’-ı kanâdîl ve şumû’-ı hurşîd-i adîl ile şükûfe tahtaları miyânî tezyîn olunmak”. Burada Râşid’in “şükûfe tahtaları”ndan kastı lalelerin dikildiği ya da konulduğu özel alandır. Bu tahtaların ortasına mumların yerleştirildiğini söylemektedir. Yoksa lalelerin gövdesinin bir tahta ve onun üzerindeki mumu taşıması mümkün değildir.

¹⁵⁶ Flachat, *Observations sur le Commerce et sur les Arts d’une Partie de l’Europe, de l’Asie, de l’Afrique, et Même des Indes Orientales*, 21.

¹⁵⁷ D’Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler*, 154.

¹⁵⁸ I. Mahmud dönemi çırağan betimlemesi için bkz. Koçu, “Çırağan Âlemleri”. 3932. IV. Mustafa’nın 1808’de Sofa Köşkü’nde hazırlattığı çırağan için bkz. Beyhan, *Saray Günlüğü: 1802-1809*, 21.

¹⁵⁹ Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 49; Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında: Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Türkleri*, 37.

¹⁶⁰ Râşid, 17 Cemâziyelâhir 1132 (26 Nisan 1720) tarihinde Sadrazam Damad İbrahim Paşa’nın Beşiktaş sahil sarayındaki çırağan kaydında “ve sâir iktizâ eden vech üzere kemâ-yenbagî Tertîb ü esbâb-ı zîb ü zînet” derken mum ve kandiller dışında başka süsleme malzemelerinden bahsetmektedir. Bkz. Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1183.

kümelerinin yerleştirilmiş olduğunu anlatmaktadır.¹⁶¹ Yine I. Mahmud döneminde çırağana iştirak etmiş diğer bir gözlemci olan Porter, çok fazla detay vermediği bir takım süsler, hediyelikler, pahalı ve hoş malzemeler gördüğünden bahsetmektedir.¹⁶²

Yukarıdakilere ek olarak I. Mahmud ve III. Osman dönemi çırağan eğlencesini anlatan kaynaklarda, bahçeye kurulan çardak ve kameriyelerden başka dükkân benzeri yapıların kurulduğunu görüyoruz. Porter, geniş parterler içindeki lalelerden ve onların etrafına kurulmuş, “shops” olarak isimlendirdiği mağazalardan bahsetmektedir. Türlü hediyeler, oyuncaklar, pahalı ve güzel malzemelerle donatılmış bu mağazaların başlarında sarayın en lakayt kadınlarının durduğunu belirten Porter, sultanın bu mağazalardan bir şeyler aldığını anlatmaktadır.¹⁶³ Benzer bir şekilde bu mağazalardan III. Osman döneminde İstanbul’da bulunan François de Tott da bahsetmektedir. Tott’un verdiği bilgilere göre “bahçeye inşa edilmiş mağazalar benzer elbiseler giyinmiş harem kadınları tarafından doldurulmuştu. Hanım-Sultanlar, kız kardeşler, yeğenler Padişah tarafından eğlencelere davet edilmişlerdi; hep birlikte mağazalardan kıymetli taşlar, kumaşlar satın alarak, bunları birbirlerine armağan ediyorlar; Padişahın gözdeleri olmuş kadınlara cömertliklerini gösterme fırsatını da kaçırmıyorlardı.”¹⁶⁴

Bu atmosferi tamamlayan bir başka unsur da ortamda bulunan kafesler içindeki çeşitli kuşlardı. Râşid bahsetmese de *Tuhfe-i Çerâğân*’da kafesler içinde çok çeşitli ötücü kuşların olduğunu öğrenmekteyiz.¹⁶⁵ I. Mahmud döneminde kuşların, çırağanlarda ortamı tamamlayan ana unsur olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Porter, lale tarhlarının aralarına her türden ötücü kuşlar konulduğunu söylerken Flachet, vazoların dizildiği rafların en yüksek katında kanarya kafeslerinin bulunduğunu anlatmaktadır.¹⁶⁶ 19.

¹⁶¹ Eldem, *Türk bahçeleri*. 100; Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*. 49; Barnette Miller, *Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stambul* (New Haven: Yale University Press-London: Humphrey Milford. Oxford University Press, 1931), 125; Flachet, *Observations sur le Commerce et sur les Arts d’une Partie de l’Europe, de l’Asie, de l’Afrique, et Même des Indes Orientales*, 21.

¹⁶² Sir James Porter, *Observations on The Religion, Law, Government and Manners of The Turks*, c. 2 (London: Printed for J. Noursy, Bookfeller to His Majesty, 1768), 95.

¹⁶³ Sir James Porter, *Observations on The Religion, Law, Government and Manners of The Turks*, c. 2 (London: Printed for J. Noursy, Bookfeller to His Majesty, 1768), 95.

¹⁶⁴ Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında: Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Türkleri*, 37; Barnette Miller, *Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stambul* (New Haven: Yale University Press-London: Humphrey Milford. Oxford University Press, 1931), 126.

¹⁶⁵ Vâhidî, “Tuhfe-i Çerâğân”. 10b; Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 127.

¹⁶⁶ Eldem, *Türk bahçeleri*. 100; Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 49; Miller, *Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stambul*, 125; Flachet, *Observations sur le*

yüzyılın başında IV. Mustafa için hazırlanan bir çırağanda da kuşların bulunması 18. yüzyıl çırağan usulünün sürekliliğini göstermektedir.¹⁶⁷

Hem Târîh-i Râşid hem de Sadreddinzâde günlüğündeki bilgilerden 1722, 1725, 1726 senelerindeki çırağanlardan bazısında her zamankilerden farkı olarak fişek gösterileri yapıldığını öğreniyoruz. Sadreddinzâde günlüğüne göre lale çırağanının yapıldığı bazı “eyyâm-ı leyâlîde azîm fişek şenlikleri”¹⁶⁸ oluyordu. Râşid’in 1722’deki kaydında ise muhtemelen 1720 Sûr-ı Hümayûn’unda yer almış olan “müretteb ü masnû’ olan küçük kalyon ki, derûn u birûnu gûnâgûn musanna’ fişenkler ile memlû vü meşhûn”¹⁶⁹ bir halde Çırağan Yalısı’nın önüne gelerek çeşitli ışık oyunları yapmıştı.

I. Mahmud dönemi kaynaklarında çırağan eğlencesinin başka bir unsuru olarak karşımıza çıkan müzik icrası¹⁷⁰ III. Osman ve IV. Mustafa döneminde de müzik dinletisi bulunmaktadır.¹⁷¹ Ancak III. Ahmed döneminde, Râşid ve Şemdânizâde’nin kayıtlarında müzik dinletisi, Çırağan Yalısı’nın lalezarında gündüz yapılan eğlencelerde karşımıza çıkmaktadır.¹⁷² Çırağanın düzenleneceği mekâna birkaç gün önceden gelen sultan ve harem halkı muhtemelen çırağan gecesini hazırlıkları devam ettiği sırada, çeşitli gösterilerle vakitlerini geçirmekteydiler.

Çırağan daveti, genellikle hane sahipleri tarafından yapılmaktaydı. Topkapı Sarayı’nda gerçekleştirilen çırağanlarda davet sultan tarafından yapılırken¹⁷³ gerek

Commerce et sur les Arts d’une Partie de l’Europe, de l’Asie, de l’Afrique, et Même des Indes Orientales, 95.

¹⁶⁷ Beyhan, *Saray Günlüğü: 1802-1809*, 21. Abdülaziz Bey, 19. yüzyılda bahçelerdeki sefayı artırmak için oturlan mekânlara, sahilhanelerin merdiven, avlu ve sofalarına kanarya kafeslerinin konulduğunu bildirmektedir. Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri: Âdât ve Merasim-i Kadime, Tabirât ve Muamelât-ı Kavmiye-i Osmaniye* (İstanbul: İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 216-217.

¹⁶⁸ Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, 109; “BOA, KK 7500, 149, 199.

¹⁶⁹ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1289; Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 13. Kalyon: Yelkenli bir gemi çeşididir.

¹⁷⁰ Miller, *Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stambul*, 21.

¹⁷¹ Tott, hatıratında çırağan eğlencesinde müzik ve danstan bahsetmektedir: “Danslar, musiki ve daha önce bahsettiğim su oyunları gece yarısına kadar devam ederek, genellikle hüznün ve sıkıntıya terk edilmiş gibi gözken bu çevreye geçici bir neşe dağıtıyordu.” Bkz. Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında: Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Türkleri*, 37; Beyhan, *Saray Günlüğü: 1802-1809*, 21.

¹⁷² “evkât-ı rûzda sâz u söz ve ba’z-ı letâyif melâ’ib-i tarab-efzûn ile evkât-güzâr ve gicelerde zevkyâb-ı temâşâ-yı çerâğân-ı lâlâ-zâr oldular” Bkz. Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1183, 1289; “Çırağan safâsı gündüzlerde envâ-’ı müzhikât ve melâhî ile temâşâsı olunup” Bkz. Öksüz, “Şem’ânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi’nin Mür’i’t-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni”, 342.

¹⁷³ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 807, 1183; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1592.

Ferahabad gerekse Beşiktaş yalısında düzenlenen çırağanlar için genellikle sadrazam tarafından yapılmıştı.¹⁷⁴ Bu durumun Damad İbrahim Paşa sadaretinden önce de aynı şekilde olduğu görülmektedir. Sadrazam Çorlulu Ali Paşa, kendi yalısında yapacağı mum donanması için sultanı davet etmişti.¹⁷⁵ Ancak bazı kayıtlarda, çırağanlar ister sadrazamın isterse vezirlerin yalılarında olsun, çırağan isteğinin sultandan geldiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁶

Kroniklerdeki kayıtlara göre sultan, harem dairesinden sultanın kadınları, validesi, kızları, kız kardeşleri ve şehzadeler davet edilirken devlet erkânından sadrazam, vezirler, şeyhülislam, reisülküttap, defterdar ve bunların kapı halkı ile hizmetkârlarının çırağan eğlencesine katıldığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁷ Lale çırağanına katılan harem dairesi üyeleri şöyledir: III. Ahmed, onun kız kardeşi Hatice Sultan; şehzadeler Süleyman, Mehmed, Mustafa, Bayezid; sultanın kızları, Ümmü Gülsüm, Hatice, Atike, Saliha, Ayşe Rabia, Zeynep; Başkadın, İkinci kadın, Üçüncü kadın, Dördüncü kadın, Beşinci kadın; Saliha Sultan, Ayşe Sultan, Sultan Mehmed, Sultan İbrahim, Reyhane Sultan, Sultan Selim, Rukiye Sultan, Rabia Sultan, şehzade ve sultanların anneleri. Çorlulu Ali Paşa, Damad İbrahim Paşa, Kethüda Mehmed Paşa, Kaptanıderya Mustafa Paşa, şeyhülislam, müftü, vezirler, Feyzullah Efendi, Defterdar el-Hâc İbrahim Efendi, Reisülküttap Mehmed Efendi, Defter Emmini Hacı Mustafa Efendi, Rumeli kazaskerliğinden ma‘zûl Feyzullah Efendi, İstanbul’dan ma‘zûl Kadı İshak Efendi, Defterdar Hacı İbrahim Efendi, Defter Emmini Hacı Mustafa Efendi, Musahip Mehmed Paşa, Tevki‘i Ali Paşa, Küçük Osman Paşazade Ahmed Paşa ve Hafız Ahmed Paşa da ismi geçen devlet adamlarıdır.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli II*, 1221, 1289; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli III*, 1314, 1487, 1539, 1593.

¹⁷⁵ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli II*, 833.

¹⁷⁶ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli III*, 1315, 1424-1425, 1488, 1592; “BOA, AE. SAMD III nr. 221. 21374 (18 Rebiülevvel 1143)”.

¹⁷⁷ Çırağanlara sultan ve harem-i hümayundan hanım sultanlar, valideler, sultan kızları ve kız kardeşleri ve şehzadelerin katıldığına dair bkz. Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli II*, 1183, 1221-1222; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli III*, 1314. Çırağanlara sultan ve devlet erkânının katıldığına dair Bkz. Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli III*, 1315, 1425, 1488, 1539, 1541, 1592.

¹⁷⁸ Koç Keskin, katılımcıların isimlerini kayıtlardaki çırağanlara göre vermiştir. Bkz. Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 11-12.

Râşid'deki kayıtlar incelendiğinde, çırağan eğlencelerine Harem-i Hümayun kadınları ile devlet erkânının birlikte davet edilmediği sonucuna varılmaktadır.¹⁷⁹ Bununla beraber şehzadelerin hem harem dairesindeki kadınlar hem de devlet erkânıyla birlikte çırağanlara katıldıkları görülmektedir.¹⁸⁰ Râşid'in "Teşrif-i sadr-ı âli-şân sarây-ı Kethüdâ-yı Âsâfi-râ berâ-yı temâşâ-yı çerâğân" başlığıyla kaydettiği ve Kethüda Mehmed Paşa'nın hanesinde yapılan çırağana Damad İbrahim Paşa ve bazı devlet adamları katılırken sultanın bulunmaması dikkat çekmektedir.¹⁸¹ Bu da çırağan eğlencesinin tamamen sultana has bir özellik taşımadığını göstermektedir.

Bunların yanında davet olunan yalıya harem-i hümayun ile birlikte gelerek çırağanlarda hizmet eden görevliler de bulunmaktaydı. Bu vesileyle harem-i hümayun ağaları, darüssaade ağası, hazinedar-ı şehriyari ağası, silahdar ağa, çuhadar ağa, rikabdar ağa, babüssaade ağası, has odabaşı ağa, padişah musahipleri, pişgir ağası, şehzade musahipleri, darüssaade ağası kâtipleri, baltacılar kethüdaları, ağa kahvecibaşısı, has ahır halifesi ve silahşoran-ı hazret-i şehriyârî zikredilen görevlilerdir.¹⁸²

Çırağan eğlencelerinde padişah nedimlerinin ve şairler gibi edebiyat ve sanat erbabının da hazır bulunduğu anlaşılmaktadır. Vâhidî isimli edebiyatçı da İstanbullu olmadığı halde bir çırağan eğlencesine katılmış tanık olduğu bu eğlenceyi anlattığı *Tuhfe-i Çerâğân* isimli yazmayı Damad İbrahim Paşa'ya hediye etmiştir.¹⁸³ Bu eğlencelerin birçok şaire de ilham kaynağı olup edebi zevklerin paylaşıldığı yerler olduğu dile getirilmektedir.¹⁸⁴ Nihad Sami Banarlı, Nedim'in, Damad İbrahim Paşa'ya yakınlığı sayesinde çırağan eğlencelerinden eksik olmadığını söylemektedir.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Miller da benzer bir yorum yapmaktadır. Bkz. Miller, *Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stambul*, 125-126.

¹⁸⁰ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1221-1222; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1314, 1488, 1592, 1593.

¹⁸¹ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1541.

¹⁸² Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1221-1222.

¹⁸³ Keskiner ve Araç, "Çırağan Eğlenceleri ve Çiçekçilik Tarihine Işık Tutan Bir Eser: Tuhfe-i Çerâğân", 6; Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 18, 93-95; Vâhidî, "Tuhfe-i Çerâğân", 2a-2b.

¹⁸⁴ Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, 82.

¹⁸⁵ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 2 (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 753. Halil İnalçık da şair Nedim hakkında A. Refik'e atıfla benzer ifadeler kullanmaktadır. Bkz. Halil İnalçık, *Seçme Eserleri -III: Has-bahçede 'Ayş u Tarab Nedimler Şairler Mutribler* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 218.

Bahçe bu şekilde geceye hazırlandıktan sonra çırağana katılacak olan hane sahibi, davetli ve görevliler dâhil herkes havanın kararmasını, akabinde kandil ve mumların yanmasını beklemekteydi.¹⁸⁶ Hava tamamen karardığında ise mum ve kandilleri yakmak için bekleyen görevlilerin “ateş-zen ve kibritlerle gelip güneş zerrelere denk olan mum ve kandillere bir mertebe ateş” koyduklarını bildiren Vâhidî, belli bir sırayla dizilen lalelerin önündeki mumlar da yakılınca ortaya çıkan manzarayı “cennet bahçesi” olarak nitelendirmektedir.¹⁸⁷ Râşid, mum ve kandillerin görevliler tarafından yakılarak etrafın nasıl aydınlatıldığını “çiçekçi başı ve etbâ’ı tertîb-i çırâğân ve nücûm-ı felek gibi şem’a ve kandiller ile zemîn-i lâlezârı reşk-âver-i âsumân eylediler”¹⁸⁸ ifadesiyle anlatmaktadır. Önceden hazırlanan ötüşmekte olan kafesler dolusu farklı kuşların, işitsel olduğu kadar görsel olarak da ortama güzellik kattığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁹

Aydınlatılan laleler, müzik, şiir ve sohbetle herkesin memnun edildiği eğlencenin sonunda, iştirak edenlere hediye takdim edildiği anlaşılmaktadır.¹⁹⁰ Ancak Râşid’deki kayıtlara göre bazı çırağanlardaysa hediye verilmemektedir.¹⁹¹ Çırağan eğlencelerindeki hediye âdetinin Damad İbrahim Paşa’nın sadaret dönemine mahsus olmayıp 1718 öncesinde uygulandığı gibi 1730 sonrasında, I. Mahmud dönemindeki çırağanlarda da icra edildiğini, başvurduğumuz kaynaklardan öğrenmekteyiz.¹⁹²

Hediyeleri hazırlayan ve takdim eden tarafın, hane sahipliğine göre değiştiği anlaşılmaktadır. Topkapı Sarayı’nda yapılan çırağanlarda hediyeyi takdim eden taraf

¹⁸⁶ Vâhidî, “Tuhfe-i Çerâğân”, 9b.

¹⁸⁷ Vâhidî, “Tuhfe-i Çerâğân”, 9b, 10a.

¹⁸⁸ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 807.

¹⁸⁹ Vâhidî, “Tuhfe-i Çerâğân”, TSMK, H. 1442, 10b. Saraydaki zanaat gruplarından biri de Cemâat-i Bülbülcîyân-ı Hâssa idi. Bu grup kuşların eğitim ve bakımları ile meşgul idiler. Bkz. Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları: 18. yüzyılda Ehl-i Hiref*, 123.

¹⁹⁰ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 777, 833, 1183, 1222, 1289; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1315, 1593; Öksüz, “Şem’dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi’nin Mür’î’t-Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidî Metni”, 289, 342, 345-346.

¹⁹¹ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 807; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1425, 1488-1489, 1539, 1541, 1592, 1593.

¹⁹² Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 777, 833; Öksüz, “Şem’dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi’nin Mür’î’t-Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidî Metni”, 289; Flachet, *Observations sur le Commerce et sur les Arts d’une Partie de l’Europe, de l’Asie, de l’Afrique, et Même des Indes Orientales*, 2: 21; Miller, *Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stambul*, 126.

Sultan iken¹⁹³ Çırağan Yalı'sında yapılan lale çırağanında ise hediye takdiminin Damad İbrahim Paşa tarafından yapıldığı görülmektedir.¹⁹⁴ Ancak İbrahim Paşa'nın sadareti döneminde yapılan çırağanlardan birinde sadrazam ve sultanın karşılıklı olarak hediyeleştikleri de görülmektedir.¹⁹⁵

Çırağan gecesinden evvel diğer levazımatla birlikte hazırlanan hediyelerin türlerine kaynaklarda rastlanmaktadır. Râşid ve Şemdânizâde'nin kayıtlarına göre 1718 öncesi yapılan çırağanlarda sadrazam ve diğer davetlilere hükümdar tarafından samur kürk ve hilat hediye edildiği kaydedilmişken¹⁹⁶ arşiv belgelerinde III. Ahmed'in annesi Gülnûş Emetullah Sultan'a (ö. 1715) para, altın, mücevher, çeşitli kürkler, değerli kumaşlar; kız kardeşi Hadice Sultan'a (ö. 1743)¹⁹⁷ ise para ve çeşitli kumaşlar verildiği anlaşılmaktadır.¹⁹⁸ 1728 tarihindeki Topkapı Sarayı Mermerlik Bahçesi'nde yapılan çırağanda kimlere hangi hediyelerin verildiği açıkça yazılmıştır. "sadria'zam ve dâmâd-ı ekrem hazretleri avâtıf-ı âlem-şümûl-i husrevânîden otuz kîse kıymetli bir hançer-i mücevher ve ferâce semmûr kürk ve birkaç bin altun ve Müftî-i enâm hazretleri semmûr kürk ve vüzerâ-yı izâm hazerâtı birer dibâ kîseler içinde altun ve Feyzullah Efendi semmûr kürk ve İshak Efendi vâfir altun"¹⁹⁹ ile taltif edilmiştir." Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'ye iki ayrı çırağanda kürk hediye edilmiştir.²⁰⁰

1718'den sonra yapılan çırağanlarda verilen hediyeler, daha önce verilenlere benzer olmakla²⁰¹ birlikte hediye verilen kişi sayısının kaynaklara daha fazla yansıdığı

¹⁹³ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 777, 833; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1593.

¹⁹⁴ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1183, 1222, 1289.

¹⁹⁵ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1315.

¹⁹⁶ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 777, 833; Öksüz, "Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni", 289.

¹⁹⁷ Hatice Sultan hakkında bkz. Münir Aktepe, "Ahmed (III)," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), 35; Artan, "18. Yüzyıl Başlarından Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı", 297.

¹⁹⁸ "BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 635 (27 Muharrem 1120)"; "BOA, TS. MA. d. nr. 2353. 196 (12 Rebiülevvel 1122)"; "BOA, TS. MA. d. nr. 2353. 0319 (25 Rebiülevvel 1124)"; "BOA, TS. MA. d. nr. 2353.196 (25 Rebiülevvel 1124)".

¹⁹⁹ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1593.

²⁰⁰ "BOA, İE. HLT. nr. 4. 353 (4 Receb 1133)"; "BOA, İE. HLT. nr. 5. 531 (25 Şaban 1137)".

²⁰¹ Elmas ve zümrüt gibi değerli taşlar, para, mücevher, altın ve işlemeli dibâ keseler içinde altın, vâfir altın, dinar, otuz kese altın değerinde mücevher kaplı hançer, altın ve gümüş işlemeli samur hilat, ferace samur kürk, samur kürk, çeşitli kumaşlar, çeşitli mallar, donanmış ve eğitilmiş atlar ve detayları verilmeyen kıymetli hediyelik eşyalar Damad İbrahim Paşa'nın sadaret döneminde takdim edilen hediye çeşitleridir. Bkz. Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve*

görülmektedir. 1718'den önce kaynaklarda hediye alan kişiler bir iki devlet adamı ve haremden bir iki sultan iken 1718'den sonra yönetici, harem halkı, bunların kapı halklarından olmak üzere hediye alanların listesi uzamaktadır. Geniş katılımlı çırağan eğlencelerinde hediyelerin sadece devlet adamlarına değil “Dâire-i hümayûn ve ol cem'iiyyetde mevcûd hademe-i sâireden ferd-i vâhid kalmamak üzere şânına lâıyk ve rütbesine muvâfık”²⁰² olarak kadın erkek ayırt edilmeksizin o gece orada bulunan herkese verildiği görülmektedir. Çırağanlarda verilen hediye çeşitlerinin 1730 sonrası hediyelerden bir farkı olmadığı; I. Mahmud dönemindeki hediye cinslerinin kaftan, mücevher ve paradan oluştuğu anlaşılmaktadır.²⁰³

4. Çırağan eğlencesinin bir gecelik masrafı

Çırağan eğlencesinde verilen hediyeler, bazı hizmetler karşılığında verilen ihsanlar ve geceyi aydınlatmada kullanılan mumların gider kalemleri olarak muhtelif arşiv belgelerine yansıdığı görülmektedir. Kroniklerdeki hediye cinslerinin tamamının maliyetini bu belgelerde göremesek de bir kısmı için harcanan tutarı görmek mümkün. Bu fiyatlar ve tutarlar bize bir çırağanın ne kadarlık bir maliyeti olabileceği hakkında fikir verecektir.

1708 tarihli belgede Gülnûş Emetullah Sultan ve sultanın kız kardeşi Hatice Sultan'a verilen hediyelerin toplam maliyeti 404.800 akçeydi.²⁰⁴ 1712'de de benzer hediyeler

Zeyli II, 1183, 1222, 1289; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1315, 1393; Öksüz, “Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni”, 342, 345-346. Târîh-i Râşid'de bulunan hediyeler, Keskin Koç tarafından özetlenmiştir. Bkz. Neslihan Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân* (Ankara: Semih Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık, 2014), 14. Dîbâ, ağır, gösterişli, tok bir kumaş olan kemha ile atlas arasında telli ve desenli bir cins kumaştır. Bkz. Hülya Tezcan, *Atlaslar Atlası: Pamuklu, Yün ve İpek Kumaş Koleksiyonu* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993), 29, 31.

²⁰² Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1183; Öksüz, “Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni”, 345-346. Benzer bir ifade “herkesin merâtib-i lâıykasına göre hedâyâ-yı Âsîfâne Tertîb ve bi'l-cümle müte'allıkât-ı dâire-i hümayûnun sagîr u kebîri tefâvüt-i rütbe-i tarakküb vechi üzere tatyb olundu” için bkz. Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1222.

²⁰³ Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 49; Miller, *Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stambul*, 126.

²⁰⁴ “Şevketlü mehabetlü salabetlü padişahım Sofa köşkünde lale donanması oldukda devletlü valide sultan hazretlerine verilen: Zemin ve satı'ları 12 sağır ve 16 hurde la'l kırk elmasla murassa sürme kuşak. 1 Samur kürk, 10 Samur kürk, 7 donluk, 5 Telli Hatayî donluk, 4 adet sade hatayî donluk, Kakum kürk: 20 kuruş, 15 akçeden 55 dane kakum kuyruğu, 2 kebir tuğralı altun, Beşer yüz kuruşluk 6 kise, Saadetlü Hatice Sultan Hazretlerine 3 dîbâ donluk, 3 telli hatayî donluk, 3 sade hatayî donluk, Beşer yüz kuruşluk 2 kise. Minval-i meşruh üzre mecmuî sekiz kise akçe ile kırk guruş etmişdir” Bkz. “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 635 (27 Muharrem 1120)”.

verilmiş olup içinde “5 kise para, 5 kise zolta, 25 kese akçe” de bulunuyordu.²⁰⁵ 1710 tarihli belgedeysen yine Gülnûş Emetullah’ın hediyeleri maliyeti 1.000 adet tuğralı altın olarak kaydedilmiştir.²⁰⁶ 1721 ve 1725’te yapılan çırağınların her ikisinde de Şeyhülislam Yenışehirli Abdullah Efendi’ye hediye edilen “çuha ferâceye kaplı bir top semmûr kürk” için 600 kuruş verildiği kaydedilmektedir.²⁰⁷ 1728’de yapılan çırağında iki adet samur kürk hediye edildiği görülmektedir.²⁰⁸

Tablo-2: İstanbul’daki bazı dokuma fiyatları (Birim başına akçe)²⁰⁹

	Atlas ²¹⁰	Çuha	Kadife ²¹¹
1735	190,7	285,3	
1736	211,6	300,0	
1744	385,2	350,6	240,0

1723’teki çırağında padişah tarafından Sadrazam İbrahim Paşa’ya fiyatını bilmediğimiz bir “serâsere kaplı hilat” verilmiştir.²¹² Bunların dışında Râşid’in kayıtlarında “birkaç bin altın”, vezirlere “birer dîbâ kîseler içinde altın”, “vâfir altın”, dinar, otuz kese altın değerinde mücevher kaplı hançer ve iyi cins atlar da hediye kaleminde bulunmaktaydı.²¹³

Hediyeler dışında hem alınan mumların hem de mumları yerleştirenlere verilen ihsanın tutarı belgelerde yer alıyor. 1705 tarihli arşiv belgesine göre adedi belirsiz olan

²⁰⁵ “BOA, TS. MA. d. nr. 2353. 0319 (25 Rebiülevvel 1124)”.

²⁰⁶ “BOA, TS. MA. d. nr. 2353. 196 (12 Rebiülevvel 1122)”.

²⁰⁷ “BOA, İE. HLT. nr. 4. 353 (4 Receb 1133)”. “BOA, İE. HLT. nr. 5. 531 (25 Şaban 1137)”.

²⁰⁸ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1593.

²⁰⁹ Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler* (Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000), 145.

²¹⁰ Atlas: İnce ipekten, sık dokunmuş, genellikle düz renkte, sert ve parlak bir kumaştır. Bkz. Tezcan, *Atlaslar Atlası*, 29.

²¹¹ Kadife, örgüsü ve atkısı ipek olan, havlı yani tüylü bir kumaş çeşididir. Bkz. Tezcan, *Atlaslar Atlası*, 30-31.

²¹² Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1315. İpek, altın ve gümüşle dokunan ve daha çok hilat yapımında kullanılan serâserden yapılmış bu hilatin fiyatının samur kürkten yüksek olduğu düşünülebilir. Bkz. Tezcan, *Atlaslar Atlası*, 33. 999/1590 yılına ait Mehmed Reis’in terekesinde bulunan Serâser kaftanın fiyatı 4440 akçedir. Bkz. “Galata Mahkemesi, No:15”, 15. 106a. 1060/1650 yılına ait Fâtıma Hâtun bt. Hasan’ın muhallelfatında bulunan Serâser kaftanın fiyatı 12500 akçedir. Bkz. “Galata Mahkemesi, 32. 48a.

²¹³ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1183, 1222, 1289; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1315, 1393, 1593.

munlara 113 kuruş,²¹⁴ 1708'deyse mum diken kişilere 100 kuruş verildiği görülüyor.²¹⁵ Belgelerde lale çırağanıyla ilgili başka hizmet bedellerinin de olduğu anlaşılıyor. Örneğin, 1708'de bir tıraş hizmeti karşılığında 5 altın ihsan edilmiş.²¹⁶

Çırağanlarda lalelerin bazısının tarhlarda bazısının kesme olarak şişelerde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak çırağanlara ait masraf bilgileri olan defterlerde şişeler ile mumların konulduğu şamdan ve kandillere ilişkin bir kayda tesadüf edilmemiştir.²¹⁷ Râşid'deki kayıtlara göre şamdan, kandil gibi çırağan levazımatının, her çırağanda alınmayıp önceki senelerde yapılan çırağan levazımatından kullanıldığı anlaşılmaktadır.²¹⁸

Çırağan eğlencesinde en önemli unsuru olan lalelerin de muhtelif masraf defterlerinde yer aldığı görülüyor.²¹⁹ Acaba çırağanlarda kullanılan laleler çiçek meclisinin tasnifine göre hangi kategoride yer alıyordu? Çırağan gecelerinde kullanılan laleler, Râşid ve Vâhidî'ye bakılırsa nadir bulunan kaliteli lalelerden seçilmekteydi.²²⁰ Böyle bir nitelendirme çırağanlardaki lalelerin nadir ve pahalı olanlardan seçildiklerini akla getirmektedir. Buna mukabil Remzî, “ârâyîşi-i çerâğân olan tahta lâleleridir ki rûy-i dükkân ve şâhid-i bazârîdir”²²¹ demekle çırağan için seçilen lalelerin düşük kalitedeki lalelerden olduklarını belirtmiştir. Arşiv kayıtları da Remzî'nin dediklerini doğrular niteliktedir. 1711'de Topkapı Sarayı bahçelerine alınan farklı isimlerdeki lalelerin fiyatları 9 akçe ile 1.64 akçe arasında değişmektedir. 1269 adet lale karşılığında 2.316

²¹⁴ “Silahdar ağa Ağa marifetiyle Soffa Köşkü'nde lale donanması için alınan mum bahası olmak üzere virilen 13 guruş” Bkz. “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 308 (2 Muharrem 1117)”.

²¹⁵ “İbrahim Hanoğlu Yalısı'na biniş olup lale donanması oldukda mum diken adamlara Çuhadar Ağa marifetiyle ihsan olunan 100 guruş” Bkz. “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 328 (26 Muharrem 1120)”.

²¹⁶ “Soffa Köşkü'nde lale donanması olup Hazine Osman dilsüz yığını tıraş eyledikde Silahdar Ağa marifetiyle ihsan buyrulan 5 altın” Bkz. “BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 328 (29 Muharrem 1120)”.

²¹⁷ 17. yüzyılda çiçek şişesi ve bardağı fiyatları: Billur şeshane altınlı üç emzikli çiçek bardağı: 25 akçe. Billur şeshane iki kat çiçek şişesi: 10 akçe. Billur alaca sade çiçek şişesi: 3,5 akçedir. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983), 204. 17. yüzyılda bir şamdanın fiyatı: Şâkire Hâtun bt. Abdullah'ın muhalledatında bir adet şamdanın 20 akçe olduğu yazılıdır. “Eyüb Mahkemesi No: 61”, 71a.

²¹⁸ “Mehmed Paşa Hazretleri birkaç gün mukaddem tedârük-i esbâb-ı ziyâfete kıyâm ve sinni sabıkadan bâlâ-ter levâzım ü mühimmâtı i'dâd ü itmâm etledikten” Bkz. Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1314.

²¹⁹ “BOA, TS. MA. d. nr. 9916. 1 (16 Zilkade 1123)”.

²²⁰ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 807, 1183; Vâhidî, “Tuhfe-i Çerâğân”, 9a.

²²¹ Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, AETby 157, 10b.

akçe ödenmiştir.²²² Üstelik pahalı olan lalelerden az sayıda alınırken fiyatı düşük olanlardan çok miktarda lale alındığı anlaşılmaktadır. Sarayın lale konusunda müsrif davranmadığı söylenebilir. 1726 ve 1727'deki narh defterinde de 10 akçe ile 1 akçe aralığında birçok lale olduğu görülmektedir.²²³ 1718-1730 döneminde çırağanlar için seçilen lalelerin Remzî'nin dediği gibi daha düşük kalitede olan fakat daha ucuz lale cinslerinden seçilmiş olması akla yatkın görünmektedir. Çırağan eğlencesinin bir dekoru olarak kullanılan lalelerin hemen yanında mumların yakılması lalelere zarar vereceği düşüncesini beraberinde getiriyor. Bu da nadir lale türlerinin tercih edilme ihtimalini zayıflatıyor.

C. Gündüz Yapılan Lale Eğlencesi

Modern literatüre daha çok çırağan eğlenceleri vesilesiyle konu olan lale bahçeleri sadece çırağan eğlenceleri için değil gündüzlerde de seyirlik dinlenme mekânları olarak kullanılıyordu. *Târîh-i Râşid*'deki kayıtlar incelendiğinde “temâşâ-yı lâlezâra izhâr-ı şevk u rağbet”²²⁴ eden III. Ahmed'in Çırağan Yalısı ziyaretlerinden bazısının laleleri seyretmek için gündüz vakitlerinde yapıldığı anlaşılmaktadır. 14 Receb 1136/8 Nisan 1724 tarihinde Eyüp'teki Valide Sultan Saray'ından ayrılarak Sadabad üzerinden Beşiktaş'taki Çırağan Yalısı'na geçen padişah, lalelerin bozulmaya başlamasıyla 21 Receb 1136/15 Nisan 1724'te yalıdan ayrılarak Topkapı Sarayı'na dönmüştür. Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi de günlüğüne bu gezilerden ikisini kaydetmiştir. Bu iki kayıt şöyledir: 6 Receb 1136/31 Mart 1724 tarihinde “Sadr-ı a'zam Yalısı'na berây-ı lâle bu esnâda nakl-i hümayûn vâki' oldu mukaddime.”²²⁵ 5 Şabân 1137/19 Nisan 1725 tarihindeki “Şevketlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri bugün Sa'dâbâd'a ândan dahi berren alay ile berây-ı fasl-ı lâle Dâmâd-ı mükerrerem

²²² 26 Aralık 1711 tarihinde hasbahçeye alınan lale fiyatları ve adetleri: Kızıl kırlangıç: 9 akçe 50 adet = 450 akçe, Sultanî 9 akçe: 23 adet = 207 akçe, Peyk-i Bahâr: 6 akçe 50 adet = 300 akçe, Gülrû: 9 akçe 16 adet = 144 akçe, Elvan: 2 akçe 220 adet 9 kuruş = 440 akçe, Sûrî: 1.64 akçe 470 adet = 775 akçe. Toplam fiyat: 2.316 akçe. Toplam adet: 1269. Bkz. “BOA, TS. MA. d. nr. 9916. 1 (16 Zilkade 1123)”.

²²³ “İstanbul Kadı Sicilleri, No: 24”, 1138. 29; Aktepe, “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâleye Dâir Bir Vesika”, 123-124.

²²⁴ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1360.

²²⁵ Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, 107.

Sadr-ı a‘zam hazretleri yalıların teşrîf buyurdular.”²²⁶ Doğrudan lalelerin seyri için yapılan başka ziyaretler de bulunmaktadır.²²⁷ Padişahın gündüz vakitlerinde yaptığı lale seyirlerinden bazısında müzik icrası ve diğer eğlencelerle de vakit geçirdiği kayıtlardan anlaşılır.²²⁸ Bu bilgiler, lalelerin sadece çırağan için tercih edilen bir çiçek değil aynı zamanda gündüzlerde de dinleme ve eğlenme vakitlerinde seyrinden keyif alınan bir çiçek olduğunu göstermektedir.

D. Sonuç

Târîh-i Râşid’deki anlatılar, Osmanlı bahçe ve çiçek kültüründe önemli bir yeri olan lalenin sadece gece eğlencelerine mahsus bir çiçek olmayıp gündüzleri de hasbahçeler, yalı ve rical konaklarının bahçelerinde ‘temâşâsı’ arzu edilen bir çiçek olduğunu ortaya koymaktadır. Kayıtlara göre yalı bahçeleri baharda lalelerin açılmaya başlamasıyla birlikte ziyaret edilmektedir. Bazen daha sessiz sakin geçen bu ziyaretler bazen çeşitli gösterilerin yapıldığı sazlı sözlü gündüz eğlencelerine dönüşmektedir.

1718-1730 döneminde yönetici elitin zevk u sefa âlemlerinin bir alameti olarak gösterilen ve sadece bu döneme hasredilen lale çırağanlarının, araştırma eserler, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan kronikler, seyahatnameler, yazma eserler ve ceyb-i hümayun defterleri incelenerek yapılan araştırma sonucunda saray, yalı ve rical konaklarındaki özel lale bahçelerinde lale tarhlarının aydınlatılmasıyla gerçekleştirilen bir eğlence olduğu anlaşılmıştır. Bu özelliğiyle halka açık mesirelere ve meydanlardaki çırağan, donanma ve şenliklerden farklılık arz ettiği anlaşılmaktadır. Lale çırağanı bu özellikleriyle bir elit eğlence özelliği göstermektedir. Bu araştırma, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan bir eğlence olduğunu ortaya koyduğu lale çırağanının, Osmanlı tarihinde çok kısa bir süreyi ifade eden ‘Lâle Devri’ ile sınırlandırılmasını geçersiz kılmıştır. Tarihsel sürekliliği olduğu anlaşılan lale çırağanlarının Osmanlı eğlence kültürünün bir parçası olarak değerlendirilebilmesinin de önünü açmıştır.

²²⁶ Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, 108.

²²⁷ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1360-61, 1487, 1488.

²²⁸ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 1183, 1221, 1289; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1314-1315, 1424-1425. Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 14.

Hazırlıklar çerçevesinde bahçenin düzenlenmesi en önemlisi de kandil ve mum gibi aydınlatma araçlarının yerleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bazı çırağan programlarında ziyafet verildiği anlaşılmaktadır. Davetli listesinin kalabalık olduğu çırağanlar olduğu gibi daha az kişiyle yapılan çırağanların olduğu da anlaşılmaktadır. Davetli listesinde devlet erkânının isimleri geçmekle birlikte katılanlar arasında edebi çevrelerden kişilerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Saray halkının katılımıyla yapılan çırağanlar da olmuştur. Râşid ve Çelebizâde'nin verdiği bilgiler harem halkı ve devlet erkânının birlikte davet edilmediğini göstermektedir.

Eğlencenin detaylarına bakıldığında eğlencenin kandil ve mumlarla aydınlatılan lale bahçesinde sazlı sözlü ve şiirli sohbet havasında geçtiği anlaşılmaktadır. Tüm bunlarla birlikte kronik yazarlarının bazı çırağanlar hakkında yaptıkları kıyaslamalar çırağanların her zaman aynı şekilde yapılmadığını göstermektedir. İncelenen belgelerde kaplumbağaların sırtında mum yakılarak dolaştırıldığı bilgisine rastlanmadığı gibi çırağanlar hakkında modern literatürün ileri sürdüğü ahlaki yozlaşma argümanını destekler nitelikte verilere de tesadüf edilmemiştir.

17. yüzyılda IV. Mehmed'in katılımıyla saray dışında bir bahçede yapılan lale çırağanının III. Ahmed döneminde 1705'ten itibaren Topkapı Sarayı bahçelerinde de yapıldığını görülmektedir. 1712 senesine kadar neredeyse her sene yapılan ve bazı senelerde birkaç kere tekrarlanan lale çırağanına, 1720'ye kadar kaynaklarda rastlanmamaktadır. Bunun sebepleri arasında Osmanlı Devleti'nin 1710'dan itibaren Rusya, Venedik ve Avusturya ile yapmış olduğu mücadeleler sayılabilir. Ayrıca 1712-1716 döneminde Nisan ve Mayıs aylarının kar ve dolu yağışlarıyla fazlasıyla soğuk geçmesi de bu senelerde lale çırağanının yapılamamasındaki etkenler arasında sayılabilir. Bunların 1705'ten itibaren yapılmaya başlayan eğlencenin süreklilik kazanmasında engel teşkil ettiği söylenebilir. 1720-1730 yılları arasındaysa 1712'de sekteye uğrayan lale çırağanının her sene yapıldığı ve bazı yıllarda sayısı iki, üç ve dört gece olmak üzere tekrar edildiği görülmektedir. Hatta 1720'de yedi, 1721'de ise on gece olmak üzere çırağanının tekrar edildiği anlaşılmaktadır. Bu veriler, 1720-1730 döneminde lale çırağanının bahar mevsiminin sevilen bir eğlencesi olduğunu göstermektedir. Ancak bu veriler, devlet erkânının bahar mevsiminin tamamını 'çırağan âlemlerinde zevk u sefa' ile geçirdikleri yönündeki iddiaları desteklememektedir. 1718'e kadar çırağanlar, ikisi hariç Topkapı Sarayı'nda

yapılırken 1720'den itibaren daha çok başta Çırağan Yalı'sı olmak üzere Boğaziçi'ndeki yalı bahçelerinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Yine 1718 öncesindeki çırağanlarda III. Ahmed'in saray dışında Sokullu ailesinden İbrahim Hanzâdeler'in ve Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın çırağan davetine gitmesi padişahın hem devlet erkânının hem de elitlerin davetlerine 1718'den önce de icabet ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla Padişahın Damad İbrahim Paşa ve Kapudan Mustafa Paşa'nın çırağan davetlerine katılması daha önceden pratiği olan bir uygulamadır. Ayrıca Damad İbrahim Paşa ve diğer yöneticilerin padişahın katılımı olmadan lale çırağanı düzenlemeleri de Hanzâdeler gibi elit konaklarının bahçelerinde 17. yüzyılda yapılan lale çırağanlarını anımsatmaktadır. Çırağanlar üzerinden yönetici elitin eğlence düzenleme pratiklerine bakıldığında bunun 1718-1730 dönemine has bir eğlence olmadığı ortaya çıkmıştır.

II. BÖLÜM

LALE: 1718'DEN ÖNCE, 1730'DAN SONRA

“Ahmet Refik Sultan III. Ahmed dönemi üzerinde olduğu kadar, Kanunî Sultan Süleyman dönemi ve kaynakları üzerinde de öylesine derinlemesine dursaydı, belki de Sultan III. Ahmed dönemi yerine Kanunî dönemini “Lâle Devri” veya “Çiçek ve Bahçe Devri” diye isimlendirirdi.”¹

XVI. yüzyılda kültür yoluyla yeni türleri elde edilmeye başlanan lâle gül’le amansız bir rekabete girer. Tarihimizde ve dünyada ilk lâle deliliği (tulipo-mania), XVI. yüzyılda İstanbul’da yaşanmıştır.²

Daha önce yabancı türleri bilinen lalenin, ıslahına başlanması ve farklı çeşitlerinin elde edilmesi, lale yetiştiriciliğinin yaygınlaşması ve bu merakın ortadan kalkma zamanını tayin etme noktasında modern literatür, meseleyi aydınlatmak yerine bir karışıklığa sebep olmaktadır. Bu bölümde modern literatürdeki çelişkilerin ortaya konulması, ardından lale yetiştiriciliğinin zaman düzleminde başlangıç noktasını tespit edilmesi ve 1718-1730 dönemiyle sınırlandırılıp sınırlandırılmayacağı yani lale merakının bu dönemden sonraki durumunun tespiti amaçlanmaktadır. Bu hedefler doğrultusunda öncelikle lalenin çiçek literatüründeki varlığının ne zamana denk düştüğü belirlenecektir. Ardından kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında lalenin kimler tarafından yetiştirildiği, lale merakının ne zaman yaygınlık kazandığı ve var olan çiçekçilik uğraşı içinde nasıl bir yer edindiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede, çiçek yetiştiriciliğinin ne kadar ciddiye alınan bir uğraş olduğunu anlamak açısından çiçek müzakereleri ve ser-şükufeciyan denilen çiçekçibaşılık görevinin ele alınması gerekiyor. Ayrıca bu bölüm, çiçek ve lale soğanlarının alınıp satılmasının sadece 1718-1730 döneminde has bir şey olmadığını da göstermeyi amaçlıyor.

¹ Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 63.

² Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 123; Beşir Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2003), 160.

Öncelikle konu hakkında çiçek literatürü ve modern literatürdeki tartışmalı konulara değinelim.

Araştırmacılar arasında lalenin ıslahı çalışmalarının ve lale merakın başlangıcı ile zirveye ulaştığı zamanı tayin etme noktasında farklı görüşler olduğu görülmektedir. Nurhan Atasoy, Kanunî Sultan Süleyman dönemi (saltanat: 1520-1566) kaynaklarının bu dönemi ‘Lâle Devri’ olarak isimlendirmeye yetecek derecede malzemeye sahip olduğunu düşünmektedir.³ Beşir Ayvazoğlu ise dünyada ilk lale çılgınlığının 16. yüzyılda İstanbul’da yaşandığını söylemiş,⁴ ardından ‘Lâle Devri’nin III. Ahmed devrinden en az elli yıl önce başladığını⁵ ifade etmiştir. Aynı zamanda da III. Ahmed döneminde laleye duyulan rağbeti, IV. Bölümde ayrıntısıyla ele alacağımız, Hollanda’da yaşanan ‘Lale Çılgınlığı’na kıyasla ‘delilik’ olarak nitelendirmiştir.⁶ Diğer yazarlarımızın da bu dönemlendirmelere iştirak ettikleri görülmektedir.⁷ Ancak Reşat Ekrem Koçu’nun, lale merakının başlaması ve bu merakın 1730’dan sonra devamı konusundaki yorumu dikkate değerdir. Koçu, lale merakının 1718’den bir asır önce başladığını ve 1730’dan sonra da devam ettiğini düşünmektedir.⁸

³ Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 63.

⁴ Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 123; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 160.

⁵ Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 137; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 19;

⁶ Beşir Ayvazoğlu, “Nadir lâle soğanlarına sahip olma tutkusunun, çok kısa bir sürede, XVII. yüzyıl başlarında Hollanda’dakine benzer bir delilik halini almıştı” ifadesinde dönemi, yanlışlıkla 17. yüzyıl olarak vermiş olmalıdır. Çünkü Ayvazoğlu, III. Ahmed döneminden bahsederken bu ifadeyi kullanmaktadır. Bkz. Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 146-147; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 29.

⁷ Aktepe, “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle I”. 86; Feyzullah Dayıgil, “İstanbul Çinilerinde Lâle”, *Vakıflar Dergisi*, sayı 1 (1938): 84; Ali Çankaya, “Lâle”, *Türk Ansiklopedisi* (Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1975), 459; Turhan Baytop, “Osmanlı Lâlesi”, içinde *Masaldan Gerçeğe: Lâle Devri*, ed. Mustafa Armağan (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 195; Turhan Baytop, *İstanbul Lalesi* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992), 4-5; Kaya Üçer ve Münevver Üçer, *Lâle-i Münevverân* (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2006), 22, 84; Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü’den Bir Güldeste*, 77-78, 89-90. Gürkan Ceylan, *Osmanlı’dan Günümüze Dört Gözde Çiçek: Güller, Karanfiller, Lâleler ve Sümbüller* (İstanbul: Flora Yayınları, 1999), 72-73; Mike Dash, İstanbul’daki lale yetiştiriciliğinin başladığı tarih hakkında 16. yüzyılı işaret edenlere karşın bazı otoritelerin de 17. yüzyılın ortalarını gösterdiklerini belirtmektedir. Bkz. Mike Dash, *Lale Çılgınlığı*, çev. Özden Arıkan (İstanbul: Sabah Kitapları, 2000), 175. Süheyl Ünver, Anadolu ve İran’dan getirilen türlerle çoğalan lalenin, 1717’den sonra genele yayılan bir merak olduğunu düşünmektedir. Bkz. A. Süheyl Ünver, “Türkiye’de Lâle Tarihi”, *Vakıflar Dergisi*, sayı 9 (1971): 266. Turhan Baytop ise ilk lale soğanı ıslahının Kanuni döneminde yapıldığını ancak, 17. yüzyılın sonlarından itibaren de lale yetiştirme merakının olağanüstü bir şekilde arttığını söylemektedir. Bkz. Turhan Baytop, “Osmanlı Lâlesi”, içinde *Masaldan Gerçeğe: Lâle Devri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 190; Baytop, *İstanbul Lalesi*, 4.

⁸ Reşat Ekrem Koçu, “Eski İstanbul’un Hayatında Çiçek”, *Hayat Tarih Mecmuası*, 1971, 9.

Modern literatürde ilk lale soğanı ıslahının Kanuni döneminde (saltanat: 1520-1566) Ebussuud Efendi tarafından (ö. 1574) yapıldığı bilgisi bulunmaktadır. Bu bilgi, Tabîb Mehmed Aşkî Efendi'nin *Takvîmü'l-Kibâr min-Mi'yâri'l-ezhâr* isimli risalesi ile 1698 tarihli *Netâyicü'l-ezhâr*'a dayandırılmaktadır.⁹ Ebussuud Efendi'nin lale soğanlarını ıslah ederek yetiştiren ilk kişi olduğu bilgisinin, 1216/1801 tarihli yazmanın çeşitli nüshalarından sadece birinde bulunması düşündürücüdür. *Netâyicü'l-ezhâr*'ın bazı nüshalarını yayımlayan yazarların da Ebussuud'un lale yetiştiricisi olduğu yönündeki bu bilgiyi doğrulamak amacıyla nüshalar arasında karşılaştırma yapmadıkları anlaşılmaktadır.¹⁰ Ebussuud'un ilk lale yetiştiricisi olduğu yönünde atıf yapılan diğer eser, *Netâyicü'l-ezhâr*'da Ebussuud Efendi'den bahsedilen satırlar şu şekildedir: “Sahib-i tohmu zerrîn olup zamân-ı sıhhatlerinde üç aded *zerrini* zuhûr idüp biri Sarı kendi isimleriyle tesmiye etmiştir ve biri dahî âna müşâbih Ebussuud Müşâbihi derler biri dahî beyazdır âna da Ebussuud Beyazı derler halâ üçü dahî mevcûddur.”¹¹ *Netâyicü'l-ezhâr*'ın farklı bir nüshasına bakıldığında da Ebussuud Efendi'nin lale

⁹ Dayıgil, “İstanbul Çinilerinde Lâle”, 84; M. Münir Aktepe, “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle I”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 4, sayı 7 (1952): 86; Baytop, “Osmanlı Lâlesi”, 2014, 179; Baytop, *İstanbul Lâlesi*, 4-5. Aktepe ve Baytop'un atıf yaptıkları nüsha için bkz. Ahmed Ubeydî, “Netâyicü'l-ezhâr”, AETby 162, 5; A. Süheyl Ünver, “Türk Halkı ve Lâle”, *Türk Folklor Araştırmaları* 6, sayı 129 (1960): 2117; A. Süheyl Ünver, “Türkiye’de Lâle Tarihine Bir Bakış”, *Türk Yurdu* 2, sayı 284 (1960): 4. Bilgiyi tekrar eden yazarlar: Necdet Sakaoğlu, “Lale”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 178; Fatma Büyükkarcı Yılmaz, “Risâle-i Takvîm-i lâlâ”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları Ağâh Sırrı Levend Hâtıra Sayısı III*, sayı 24/III (2000): 81–111, 81; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 24; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 123; Sevda Önal, “Esâmî-i Lâle Şiirleri ve İstanbullu Hâtif’in Esâmî-i lâlâ Matlaları Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı 8/1 (2013): 2013–29. Lale hakkındaki yazılarında pek çok bilgiyi ana kaynaklarından kullanan Cevat Rüştü, Ebussuud'un zerrin yetiştiricisi olduğunu ilk kez 1926'da yazmıştı. Bkz. Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü'den Bir Gölde*, 190. Yazı ilk kez, 11 Nisan 1926 tarihli Akşam Gazetesi No. 2694, sayfa 3'te yayımlanmıştır.

¹⁰ Mehmed Aşkî, “Takvîmü'l-kibâr min-Mi'yâri'l-ezhâr”, AETby 167, Millet Kütüphanesi, 3b-4a. *Takvîmü'l-kibâr min-Mi'yâri'l-ezhâr*'ın AETby 167 numarada kayıtlı nüshası, 2012 senesinde İlyas Özdemir ve S. Atilla Sağlamçubukcu tarafından, 2014 ve 2015 yıllarında da Seyit Ali Kahraman tarafından yayımlanmış olmasına rağmen yazarların nüshalar arasında bulunan bu ciddi fark konusunda herhangi bir açıklama yapmadıkları görülmektedir. Bkz. İlyas Özdemir ve S. Atilla Sağlamçubukcu, çev. *Lâlezâr: Şükûfenâme-i Ali Çelebi ve Takvîmü'l-kibâr Min Mi'yâri'l-ezhâr* (İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Yayınları, 2012), 7, Önsöz bölümü. Ayrıca yazarların kullandığı nüshalara dair bkz. sayfa 56. Kahraman'ın AETby 159 ve AETby 167 numaralı nüshaları kullandığı anlaşılmaktadır. Bkz. Seyit Ali Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, 2014), 13; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 18. Aynı eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan *Risâle-i Takvîm-i Lâle* ismiyle TSM H. 2365 numarada kayıtlı nüshası 2000 yılında Fatma Büyükkarcı Yılmaz tarafından yayımlanmış ancak nüsha farklarına değinilmemiştir. Bkz. Büyükkarcı Yılmaz, “Risâle-i Takvîm-i lâlâ”.

¹¹ Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-ezhâr” 1110, AETby 162, Millet Kütüphanesi, 5. İtalikler tez yazarına ait.

değil nergis yetiştirdiği bilgisi değişmemektedir.¹² Ebussuud Efendi'nin lale yetiştiricisi olduğu yönündeki bilgi, Abdullah Efendi *Şükûfenâme*'si, Ali Çelebi *Şükûfenâme*'si, Mehmed Remzî'nin *Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm*'inde ve 1750 tarihli *Ferah-engîz*'de de bulunmamaktadır. Ana kaynaklar arasında yapılan bu inceleme sonucunda Ebussuud'un ilk lale yetiştiricisi olduğu bilgisinin, III. Selim döneminde veya daha sonra Tabîb Mehmed Aşkî Efendi'nin *Takvîmü'l-Kibâr min-Mi'yâri'l-ezhâr* isimli risalesine yapılan bir ilave ile kurgulandığını söyleyebiliriz.

Aktepe'ye göre Behram Bey ve Vusûlî Mehmed Çelebi de Kanuni döneminin lale yetiştiricilerinden idi.¹³ Bu şekilde 16. yüzyılda lale ıslahıyla uğraşanların sayısı üçe çıkıyordu. Oysa hem 1698 tarihli *Netâyicü'l-ezhâr*'a hem de 1728 veya 1730 tarihlerinde yazılmış olan *Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul*'a göre bu üç isimden sadece Vusûlî Mehmed Çelebi nam-ı diğer Monla Çelebi (ö. 1590) Kanuni dönemi sonlarında yaşamış bir lale yetiştiricisidir.¹⁴ *Netâyicü'l-ezhâr*'a göre, Behram Bey de Ebussuud Efendi gibi bir zerrin heveskârdır.¹⁵

Lalenin ıslahının ne zaman başladığı konusunda olduğu gibi yeni lale türlerini yetiştirmeye duyulan ilginin azalması ve lale yetiştiriciliğinin ortadan kalkmasıyla ilgili de bir dönemleme sorunu bulunmaktadır. Yeni lale türleri yetiştirme merakının 1730 İsyanı ile birlikte tamamen ortadan kalktığını söyleyenler varsa da¹⁶ bu ilginin 18. yüzyılın sonuna kadar devam ettiğini¹⁷ hatta isyandan sonra laleye duyulan rağbetin en üst seviyede olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.¹⁸

¹² Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar” 1110, Nuruosmaniye 4079, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, 3a.

¹³ Aktepe, “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle I”. 86-87; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 24.

¹⁴ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 85; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 53b-54a.

¹⁵ Behram Bey'in soğanını Bosna'dan getirerek yetiştirdiği çiçek, Behram Bey Sîm'i adında farklı bir tür çiçektir. Bkz. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-ezhâr”, AETby 162, 16. Ubeydî'nin yazdığı sîm çeşitleri için bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 102; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-ezhâr”, AETby 162, 66.

¹⁶ Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü'den Bir Göldeste*, 95-96; Dayıgil, “İstanbul Çinilerinde Lâle”, 85-86; Ekrem Hakkı Ayverdi, *18. Asırda Lâle*, ed. M. Uğur Derman (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), 15; Baytop, *İstanbul Lalesi*, 5.

¹⁷ İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 31; Üçer ve Üçer, *Lâle-i Münnevverân*, 36.

¹⁸ Ayyazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 152; Ahmet Hezarfen, “18. Yüzyılda Eyüp'te Lâle Yetiştirenler”, *Tarih ve Toplum*, 1995, 44.

A. Lale: 1718'den Önce

Bu başlık altında öncelikle henüz ıslahı yapılmamış yabani bir tür olan lalenin 17. yüzyıla kadar, tabiattaki varlığını ve edebiyata, sanata ve diğer kültürel unsurlara olan yansımalarını takip etmeyi amaçlıyoruz. Kültür bitkisi olarak yetiştirilmeye başlamadan çok daha önce lale, kırlarda doğal olarak yetişen ve bu yabani haliyle bile hasbahçeleri süsleyen bir çiçektir. Edebi eserler ve farklı sanat kollarındaki varlığı ise çok eskilere dayanan lalenin varoluşunu anlatan öykülere, hem Pers hem de Yunan mitolojisinde rastlanmaktadır.¹⁹ Ana vatanı, Orta Asya'daki Tien-Şan Dağları ile Pamir Dağları olduğu bilinen lalenin,²⁰ Orta Asya kökenli bir çiçek olduğunu arkeolojik bulgular da göstermektedir.²¹ Lale Kafkasya, İran ve Kuzey Afrika'da da yetişmektedir. Güney ve Güneydoğu Anadolu'da doğan olarak yetişen lalenin, Anadolu'ya göçebe Türk halkları tarafından getirildiği düşünülmektedir.²²

Edebi metinlerdeki varlığı, 12. yüzyılda Ömer Hayyam ve 13. yüzyıla, Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin rubailerini yazdığı döneme kadar giden²³ lale, içlerinde II.

¹⁹ “İran edebiyatında lâle şimşekten, ateşten yaratılmış bir çiçek farz edilir.” Bkz. Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, 88; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 121; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 19-20; Üçer ve Üçer, *Lâle-i Münnevverân*, 16; İreçoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 15-18; Metin Hakverdioğlu, *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa İçin Yazılan Lâle Devri Kasideleri* (Ankara: SAGE Yayınları, 2012), 15. Ayrıca Ferhat ve Şirin hikâyesinde lalenin ortaya çıkışı için bkz. Robert Curzon, *Armenia: A Year at Erzerum, and on the Frontiers of Russia, Turkey, and Persia* (London: John Murray, Albemarle Street, 1854), 181.

²⁰ Orhan Şaik Gökyay, “Divan Edebiyatında Çiçekler I”, *Tarih ve Toplum*, Nisan 1990, 31; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 17-18; İreçoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 15. Kâtip Çelebi, Taşkent, Kâbil, Şam gibi doğu bölgelerinde ve Kırimda kırlarda ve bahçelerde yetişen lalelerden söz etmektedir. Ayrıca Anadolu'da Niğde Livası sınırlarında lale yetişmektedir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, ed. Said Öztürk (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2010), 444, 324, 663, 718, 699.

²¹ Üçer, Orta Asya'da yapılan arkeolojik kazılarda milattan önceki tarihlere dayanan lale temalı eşyaların bulunduğunu, M.S. 8. ve 9. yüzyıllarda ise aynı bölgede bulunan duvar resimlerinde lalenin görüldüğünü söylemektedir. Bkz. Üçer ve Üçer, *Lâle-i Münnevverân*, 16-19. Cevat Rüştü, lalenin doğuya ait bir çiçek olduğunu düşünmektedir. Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, 73; Özdemir ve Sağlamçubukcu, *Lâlezâr: Şükûfenâme-i Ali Çelebi ve Takvîmü'l-kibâr Min Mi'yâri'l-ezhâr*, 12.

²² Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 121; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 19; Üçer ve Üçer, *Lâle-i Münnevverân*, 16; Mehtap Dilik, “Şemdinli Lalesi (*Fritillaria imperialis* L.) ve Adıyaman Lalesi (*F. persica* L.)'nin Doku Kültürüyle Çoğaltılması” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 3; Aşıyan Başkent, “Ring (Yüzük) Kültüründe Farklı Katı Ortamların Lale Soğanı Oluşumu ve Özelliklerine Etkileri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008), 10.

²³ Dash, *Lale Çılgınlığı*, 19; Ünver, “Türkiye'de Lâle Tarihi”, 265; İreçoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 93; John Burns, “Tulip Q&A: Selim Karahasanoğlu”, *Brownbook: An Urban Guide to the Middle East*, 54 (2015): 138. Dosya konusu olarak bitkileri belirleyen bu dergide laleye özel bir bölüm ayrılmıştır.

Murad, Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman gibi padişahların da bulunduğu birçok şairin şiir ve gazellerinde sıkça kullanılan bir benzetme unsuru olarak görülüyor.²⁴ 1582 senesinde III. Murad'ın şehzadesi Mehmed için yapılan sünnet düğününü, *Sûrnâme-i Hümayûn* isimli eserinde hem manzum hem de mensur olarak anlatan İntizâmî'nin, şenlik için hazırlanan lale, gül, sümbül, karanfil, sûsen ve zambak gibi çiçeklere yer verdiği görülmektedir.²⁵ Lalenin etki alanının sadece şiirle sınırlı kalmayıp katı' sanatı,²⁶ kitap tezyinatı, minyatürler, çiniler ve taş süslemeleri, dokumalar, madenden yapılmış savaş aletleri ve günlük eşyalarda kullanılan önemli bir figür olduğu da anlaşılmaktadır.²⁷

Âşık Çelebi Tezkiresi'nde Kanuni döneminin katı' ustası Mehmed'in renkli kâğıtlardan keserek hazırladığı katı' bahçeleri anlatılmaktadır. Bu kesme bahçelerdeki çiçekler arasında laleler de bulunmaktaydı. Daha sonra Mehmed Efendi'nin hastalığından ötürü bu sanatı devam ettiremediği için *Efşancı Bahçesi* olarak adlandırılan bir bahçe yaptığı, içinde türlü çiçekler ve ağaç cinsleri yetiştirdiği bilinmektedir.²⁸ Takip eden yüzyıllarda da katı' sanatında lalelerin kullanıldığı anlaşılmaktadır.²⁹

Kanuni dönemine ait Kur'anlarda, divanlarda ve kitap ciltlerinde de lale tezyinatına rastlanmaktadır.³⁰ Kanuni'nin *Divan-ı Muhibbî* olarak isimlendirilen divanı, Karamemi'nin natürel formlu farklı cinsten çiçekleriyle doludur. Lale ise bu çiçekler

²⁴ Üçer ve Üçer, *Lâle-i Münevverân*, 21; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 93-97; Sevda Önal, "Klasik Türk Edebiyatında Lâle ve Edebî bir Tür Örneği Olarak Lâle Şiirleri", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı 4/2 (Winter 2009): 911-27, 916-917; Hakverdioğlu, *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa İçin Yazılan Lâle Devri Kasideleri*, 16.

²⁵ Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri II: İntizâmî Sûrnâmesi* (İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2009), 66-70.

²⁶ "Sözlükte "kesmek" anlamına gelen katı' (kat') kâğıt veya deri üzerine çizilmiş yazı, motif yahut bir şekli oyup çıkararak bir başka kâğıt ya da deriye yaptırmak suretiyle gerçekleştirilen bir sanatın adıdır. Bu şekilde yapılmış esere kâtia (mukatta'), sanatkârına kâtî' ve kattâ' denir." Bkz. Filiz Çağman, "Katı'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 32.

²⁷ Ünver, "Türkiye'de Lâle Tarihi", 265; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 10; Ayvazoğlu, "Lâle Devri'nden Önce Lâle", 355-356; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 117-118, 123-127, 133-134, 176-177, 182-183. 16. yüzyıla ait savaş aletlerinde kullanılan lale motifleri hakkında bkz. Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 151-152.

²⁸ Gökyay, "Divan Edebiyatında Çiçekler I", 30-31; Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 73.

²⁹ Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 74, 80-84; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 133.

³⁰ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında Naturalist Üslupta Çiçekler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 355-35.

arasında çok belirgin olarak kendini göstermektedir.³¹ Kanunî'nin Irak seferlerini anlatan eseri *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*'in minyatürlerinde Matrakçı Nasuh'un İstanbul'dan itibaren yol güzergâhında gördüğü farklı renklerdeki laleleri resmettiği görülmektedir.³² I. Selim ve Kanunî dönemlerindeki minyatürlerde de laleler bulunmaktadır. *Şehnâme-i Selim Han*'da Nakkaş Osman'ın betimlediği II. Selim'in devlet adamlarıyla yaptığı bir görüşme sahnesinde vazolar içinde mekânı süsleyen karanfil ve laleler bulunmaktadır.³³ 1582 senesinde yapılan III. Murad'ın şehzadesi Mehmed'in sünnet düğünü için hazırlanan nahılların büyük ölçüde lalelerle bezeli olduğu görülmektedir.³⁴ Aynı sünnet düğünü şenliğinde, "Lale-i Kırtâs-kâri" başlığı altında anlatılan, boyu servi ağacından daha uzun, kâğıttan yapılmış, sarı bir lale bulunmaktadır.³⁵

12. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu Selçuklu dönemi çini bezemelerinde görülmeye başlanan laleler,³⁶ Osmanlı dönemine ait çiniler üzerindeki varlığını, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayarak 18. yüzyıla kadar devam ettirilmiştir.³⁷ 16. yüzyılda Mimar Sinan tarafından yapılan camii çinilerinde de bol miktarda kullanılmıştır.³⁸ Lale motifli çinilerin eşyalarda kullanılan formlarını ise 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görmek mümkündür.³⁹

Verilen tarih aralığı itibariyle I. Murad ya da Yıldırım Beyazıt'a ait olduğunu düşünebileceğimiz lale ve başka çiçek motiflerinin bulunduğu dualı bir iç gömlek, lalenin dokumalardaki varlığını epey geriye, 14. yüzyılın sonu veya 15. yüzyılın başına kadar götürmektedir.⁴⁰ 16. yüzyılda da doğal üsluptaki lale motiflerinin, hanedanın

³¹ Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 140; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 117-178; Kanunî Sultan Süleyman, "Divân-ı Muhibbî", T 5467, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 11b, 12a, 21a, 42a, 43b, 44a, 80b, 81a, 85b, 86a, 109a, 126a, 135b, 159a,

³² Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 132-134; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 123-125.

³³ İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 125-126; Seyyid Lokman, "Şehnâme-i Selim Han", 13a.

³⁴ İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 131-132; Nakkaş Osman, "Sürnâme-i Hümayûn", TSM H 1344, Topkapı Sarayı Müzesi, 1a.

³⁵ İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 132; Nakkaş Osman, "Sürnâme-i Hümayûn", 200a.

³⁶ Üçer ve Üçer, *Lâle-i Münevverân*, 20; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 149-150; Özdemir ve Sağlamçubukcu, *Lâlezâr: Şükûfenâme-i Ali Çelebi ve Takvîmü'l-kibâr Min Mi'yâri'l-ezhâr*, 12.

³⁷ Dayıgil, "İstanbul Çinilerinde Lâle", 86.

³⁸ İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 153-156.

³⁹ Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 106, 108; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 157.

⁴⁰ Dash, *Lale Çılgınlığı*, 24; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 204, 206;

kullandığı giysileri süslemeye devam ettiği görülmektedir.⁴¹ Yine kullanılan mefruşatta da lale motifleri bulunmaktadır.⁴² Ancak 17. yüzyıl dokumalarındaki lale, natüralist özelliğini kaybederek stilize bir üsluba bürünmeye başlamaktadır.⁴³ 16. yüzyılda Kanuni'nin kullandığı bir zırh üzerinde kabartma olarak yer alan lale ile miğferindeki laleye benzetilmiş işlemler, lalenin dokumalarda yer aldığı kadar savaş giysilerinde de kullanıldığını göstermektedir.⁴⁴

Görüldüğü kadarıyla kültür malzemesinin hemen her alanında yer almış olan lalenin İstanbul hasbahçelerindeki varlığı, İstanbul'un fethinden sonra bahçe ve laleliklere bakım yaptıran Fatih Sultan Mehmed dönemine (1451-1481) kadar götürülmektedir.⁴⁵ 16. yüzyılın ilk yarısında Kâğıthane bahçesinde sümbül, süsen, zerrin kadeh ve lale gibi çiçekler bulunmakta,⁴⁶ hasbahçeler için de Kırım-Kefe'den siparişle Kefe Lâlesi getirilmektedir.⁴⁷ Atasoy, belki de bu siparişler nedeniyle, lalenin hasbahçelerdeki itibarlı yerini, Kanuni dönemine borçlu olduğunu düşünmektedir.⁴⁸ II. Selim döneminde de Kırım-Kefe'den lale soğanı siparişine devam edildiği gibi Manisa'dan da lale soğanı getirtilmiştir.⁴⁹ Turhan Baytop'un 17. yüzyılda ortaya çıkan ve Rumî Lâle denilen ünlü lale türünün, sivri yapraklara sahip olan Kefe Lâlesi'nden türetilmiş

⁴¹ Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 89-91; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 199-200.

⁴² Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 100, 102-103, 146; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 208-211.

⁴³ Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 94.

⁴⁴ Dash, *Lale Çılgınlığı*, 28; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 188-189.

⁴⁵ Ünver, "Türkiye'de Lâle Tarihi", 265; Özdemir ve Sağlamçubukcu, *Lâlezâr: Şükûfenâme-i Ali Çelebi ve Takvîmü'l-kibâr Min Mi'yârî'l-ezhâr*, 12. Gürkan Ceylan, Fatih Sultan Mehmed'in (saltanat: 1451-1481) fiyatının yüksekliğine bakmadan farklı ülkelerden pek çok lale soğanı getirttiğini ve zengin bir lale koleksiyonu oluşturduğunu ve Fatih döneminde lale ıslahına başladığını söylemektedir. Bkz. Ceylan, *Osmanlı'dan Günümüze Dört Gözde Çiçek: Güller, Karanfiller, Lâleler ve Sümbüller*, 72-73; Önal, "Esâmî-i Lâle Şiirleri ve İstanbullu Hâtîf'in Esâmî-i lâle Matlaları Üzerine Bir İnceleme", 2014-2015.

⁴⁶ Suner Pekin, *Evsâf-ı İstanbul*, 60-61; M. Şakir Ülkütaşır, "Eski Türklerde Bahçe San'atı ve Türk Bahçeleri", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: Türk Kültürü*, sayı 43 (1966): 48-56, 55.

⁴⁷ Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 49; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 129; Üçer ve Üçer, *Lâle-i Münnevverân*, 21-22; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 29; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 25.

⁴⁸ Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 65.

⁴⁹ İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 25. Manisa Lâlesi'nin laleye benzeyen yabancı bir çiçek olduğuna dair bkz. Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 129. Kâtip Çelebi, Manisa lalelerinin genişçe, yuvarlak biçimli bir çiçek olduğunu, bu anlamda Kefe Lale'sine benzemediğini söylemektedir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, 718. Yıldız Demiriz de yabancı bir çiçek türü olduğunu söylediği Manisa Lâlesi'nin çizimlerdeki stilize şekillerinin lale ile karıştırılabileceğini söylemektedir. Bkz. Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında Naturalist Üslupta Çiçekler*, 359.

olabileceği yönündeki araştırmalardan söz etmesi,⁵⁰ 16. yüzyılın sonlarına doğru hasbahçeleri süsleyen Kefe Lâlesi'nin İstanbullu çiçek yetiştiricileri tarafından terbiye edilerek yeni lale formları üretilmeye başlandığı düşüncesini güçlendirmiş olmalıdır. Nitekim İrepoğlu, “16. yüzyılda lâle soğanlarının çoğunlukla Kırım-Kefe'den ve Manisa'dan getirildiği ve ıslah edildiği görülür”⁵¹ demektedir. Ancak Kırım-Kefe'den ve Manisa'dan getirilen soğanların bu dönemde ıslah edildiğine dair bir bilgi yer almamaktadır. Bu dönemde sipariş edilen bahçe bitkisi sadece lale de değildir. Maraş beylerbeyinden elli bini beyaz elli bini mavi olmak üzere sümbül soğanı istenmiştir.⁵² III. Murad döneminde beş yüz bin adet sümbül soğanı ile gül fidanı sipariş edilmiştir.⁵³ Habsburg Kralı I. Ferdinand'ın Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği elçi Ogier Ghiselin de Busbecq'in 1581'de yayımladığı anılarında Edirne'den İstanbul'a seyahati sırasında yol güzergâhında gördüğü lalelerden bahsetmesi ve memleketine bazı bitki tohumlarını gönderdiği veya dönerken yanında götürdüğü bilgisi,⁵⁴ Kefe ve Manisa dışında Edirne kırlarında da lale yetiştigini göstermektedir. Nitekim Edirne'deki Hünkâr Bahçesi Sarayı'nın, “lâlelik ve çimenlik”⁵⁵ olan bir alana yapıldığı, Edirne Sarayı'nın ve hastanesinin bahçesinde ise sümbül, menekşe, nergis, yasemin ve karanfil gibi türlü çiçek cinsleri yanında lalenin de bulunduğu anlatılmaktadır.⁵⁶ 16. yüzyılın sonlarında İstanbul'a gelen yabancı gözlemciler, yazılarında Osmanlı bahçelerindeki çiçek varlığından söz etmekteyseler de henüz bu metinlerde laleden

⁵⁰ Baytop, *İstanbul Lalesi*, 5.

⁵¹ İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 25.

⁵² Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 165, dipnot: 1; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 29; Philip Mansel, *Dünyanın Arzuladığı Şehir: 1453-1924*, çev. Şerif Erol (İstanbul: Sabah Kitapları, 1996), 153; Ceylan, *Osmanlı'dan Günümüze Dört Gözde Çiçek: Güller, Karanfiller, Lâleler ve Sümbüller*, 105.

⁵³ Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988), 6, 12; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 130; İzzet Sak, “Osmanlı Sarayının İki Aylık Meyve ve Çiçek Masrafı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 25, sayı 40 (2006): 149, 150, Dipnot: 41 ve 44.

⁵⁴ Ogier Augerius de Busbecq, *Türk Mektupları*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1939), 38; Ghiselin de Busbecq, *Kanuni Devrinde Bir Sefirin Hâtıratı: Türk Mektupları* (Ankara: Serdengeçti Yayınları, 1953), 27; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 126-127; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 36; Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 128-129; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 41.

⁵⁵ Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 223.

⁵⁶ Ceylan, *Osmanlı'dan Günümüze Dört Gözde Çiçek: Güller, Karanfiller, Lâleler ve Sümbüller*, 74; Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 224; Ülkütaşır, “Eski Türklerde Bahçe San'atı ve Türk Bahçeleri”, 52.

bahsedilmemektedir. Dışarıdan gelen ziyaretçilerin gözlem notlarında lalenin yer alması, ancak 17. yüzyılda gerçekleşmiştir.⁵⁷

16. yüzyılda edebi eser, cilt, çini ve mimari elamanlardaki tezyinat ile kıyafet ve günlük kullanım eşyaları gibi kültürel malzemede çokça görülen lalenin, bu dönemde kırlarda doğal olarak yetişen bir çiçek türü olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte hasbahçeler için Kefe ve Manisa'dan lale soğanı getirtilmesi, laleye duyulan bir ilginin olduğunu da göstermektedir. Ancak yukarıda açıklanan 16. yüzyıla ait lale konulu tüm bu malzeme, 16. yüzyılda lale soğanlarının ıslah edilerek farklı türlerinin yetiştirilip yetiştirilmediği hakkında bir sonuç çıkarma imkânı vermemektedir. Hasbahçeler ile sair bahçelerde yetişen veya soğanı getirtilerek dikilen laleler ıslah edilmemiş yabancı türdeki lalelerdir.

Bu dönemde lalenin ıslahına ilişkin tek bilgi kaynağı III. Selim dönemine (1789-1807) ait *Mi'yârü'l-ezhâr* isimli yazma eserin sadece bir nüshasıdır. Bu nüshaya göre Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Bolu sahralarından kendisine hediye olarak gelen bir lale soğanını yetiştirmiş ve laleyi gören 'ehl-i irfân' da merak edip lale yetiştirmeye başlamıştır.⁵⁸ Ubeydî'nin "mâlik-i zerrin-hâ ve lâle-i Rûm" diyerek vasıflandırdığı Vusûlî Mehmed Çelebi, on adet zerrin ile "Monla Çelebi lâlesi" diye bilinen ve soğanını "Frenkden" getirdiği rivayet edilen bir lalenin sahibi olarak görülmektedir.⁵⁹ Ailesinin, Şehzade Selim'in (II. Selim) maiyetinden olması sebebiyle Kanuni Sultan Süleyman ve Şehzade Selim'e yakınlığından dolayı önce müderrislik sonra Bursa ve İstanbul kadılıklarında bulunduğu anlaşılan⁶⁰ Mehmed Çelebi, 16. yüzyıldaki ilk ve tek lale yetiştiricisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki, Ebussuud Efendi'nin lale yetiştirdiğini kabul etsek bile bu durum, lalenin farklı türlerini elde edecek bir meraklı kitlesine ulaşıldığını kanıtlama noktasında zayıf kalmaktadır.

⁵⁷ İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 247-249.

⁵⁸ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 209-210; Özdemir ve Sağlamçubukcu, *Lâlezâr: Şükûfenâme-i Ali Çelebi ve Takvîmü'l-kibâr Min Mi'yâri'l-ezhâr*, 123; Mehmed Aşkı, "Takvîmü'l-kibâr min-Mi'yâri'l-ezhâr", 3b-4a.

⁵⁹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 85; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 53b-54a.

⁶⁰ Vusûlî Çelebi hakkında bilgi için bkz. Necdet Öztürk, "Vusûlî Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), 145; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî II*, c. II (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996), 1665. Ubeydî vefat tarihini 6 Mayıs 1590 olarak vermektedir. Bkz. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", 54a.

1. Rûmî Lale'nin ortaya çıkışı

16. yüzyıl boyunca görsel malzeme üzerinde çokça karşılaşılan lale betimlemelerinin 17. yüzyılda da devam ettiği, padişah meclislerinin konu edildiği minyatürlerde mekânın vazo içindeki lalelerle süslendiği görülmektedir. Örneğin 17. yüzyılın başlarına tarihlenen *Divân-ı Nâdirî*'de Nakşî'nin betimlediği III. Mehmed'in (saltanat: 1595-1603) bir meclisinde, taht etrafına yerleştirilmiş çini vazolardaki kırmızı ve sarı laleler yer almaktadır.⁶¹ Yıldız Demiriz, çiçek çizimlerine bakıldığında 17. yüzyılda lalenin yoğun olarak resmedildiğini söylemektedir.⁶² Ayrıca bazı eşya üzerinde de lale motifi yer almaya devam etmiştir.⁶³

16. yüzyılın sonlarından itibaren çiçek yetiştirenler ya da çiçeğe merakı olanlar hakkındaki ilk bilgilere ancak 17. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren yazılmaya başlanan el yazması kitaplarda rastlanmaktadır.⁶⁴ Ali Çelebi Şükûfenâme'sinde Koca Mustafa Paşa Şeyhi Hasan Efendi'nin her cuma günü bahçıvanları evine davet ederek çiçek müzakereleri yaptığı ve Şeyh Sümbülü adında bir sümbül yetiştirdiği aktarmıştır.⁶⁵ Veziriazam Hadım Gürcü Mehmed Paşa'nın (ö. 1626)⁶⁶ çiçeklere düşkünlüğünüye haftada iki gününü "bağçevanların a'lâsın ve ednâsın cem'" ederek çiçekler hakkında müzakereye ayırmasından ve bahçıvanlara verdiği ziyafet ve hediyelerden anlayabiliriz.⁶⁷

Osmanlı padişahlarının farklı derecelerde de olsa her zaman çiçeklere karşı ilgilerinin olduğu anlaşılmaktadır. 17. yüzyılın başında tahta geçen I. Ahmed'in (saltanat: 1603-1617) hangi çiçek türlerini yetiştirdiği belirtilmese de bizzat tohum terbiye etmekle

⁶¹ İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 127-128.

⁶² Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında Naturalist Üslupta Çiçekler*, 390.

⁶³ "BOA, TS. MA. d. nr. 1111. 1 (1109 Safer)".

⁶⁴ Sakaoğlu, farklı lale çeşitleri yetiştirme hevesinin ortaya çıkışı ve lale risalelerinin kaleme alınmaya başlamasını, 17. yüzyılın ikinci yarısına tarihlemektedir. Bkz. Sakaoğlu, "Lale", 178-179. Ancak bu yazma eserlerden ilki Abdullah Efendi'nin *Şükûfenâme*'sidir. Eserin tarihi belli olmamakla birlikte yaptığımız incelemelere göre eseri 1630-1640 yılları arasına tarihleyebiliyoruz. Diğer eserler ise Fennî Çelebi *Tuhfetü'l-ihvân* ve Ali Çelebi'nin *Şükûfenâme* isimli eserleridir. 17. yüzyılın sonunda Ubeydî tarafından kaleme alınan *Netâyicü'l-ezhâr* ise lale yetiştiricileri hakkında daha geniş malumat vermektedir.

⁶⁵ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 29, 50; Ali Çelebi, "Şükûfenâme" 1078, Nuruosmaniye, 4078, 5a, 32b.

⁶⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, çev. Seyit Ali Kahraman, c. IV (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1996), 1054; Mahmut Ak, "Mehmed Paşa, Gürcü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 509-511.

⁶⁷ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 29; Ali Çelebi, "Şükûfenâme", 1078. Nu. 4078, 5a;

meşgul olduğu ve Bahtî mahlasıyla yazdığı şiirlerinde teşbihlerini genellikle çiçeklerden seçtiği bilinmektedir.⁶⁸ IV. Murad'ın (saltanat: 1623-1640) çiçeklere karşı böyle bir alakasını bilemiyor olsak da padişahın bir eğlence meclisini betimleyen nakkaşın yansıttığı kadarıyla, hem sofraya üzerine vazolar içinde yerleştirilmiş olan lale ve karanfiller hem de bahçede bulunan farklı renklerdeki laleler, IV. Murad'ın etrafında çiçek görmekten hoşnut olduğunu göstermektedir.⁶⁹ Bu çizimdeki lalelerin henüz 18. yüzyıldaki uzun ince ve sivri yapraklı formuna kavuşmadıkları da görülmektedir.

17. yüzyılın başlarında yetiştiriciliği en iyi bilinen çiçek türlerinin karanfil, sümbül ve Lale-i Numân⁷⁰ denilen şakayık çiçeği olduğu, buna mukabil sarı nergis ve lale soğanlarının ıslahının kısa bir süre önce başladığı ancak henüz yaygınlaşmadığı anlaşılmaktadır.⁷¹ Nitekim bu dönemde çiçekçiler, yabani bir lale türü olan Manisa Lalesi için baharda Manisa kırlarına geliyorlar fakat lale soğanlarının ıslahıyla henüz uğraşmıyorlardı.⁷²

Bununla birlikte çiçek yetiştiricilerinin yavaş yavaş sümbül yetiştiriciliği yanında nergis ve laleye ilgi duymaya başladıklarını söylemek mümkün. III. Ahmed döneminin reisülküttabı Üçambarlı Mehmed Efendi, IV. Murad'ın 1638 yılındaki Bağdat Seferi'ne katılan Müverrih Koca Hasan Efendi'nin⁷³ seferden dönüşünde İran'dan aldığı yedi çeşit lale soğanı getirdiğini rivayet etmektedir.⁷⁴ Muhtemelen bu şekilde farklı yerlerden getirilen soğanların melezlenerek yetiştirilmeye de başlanmıştı.

⁶⁸ Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 129.

⁶⁹ İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 126-128; "Murakka", TSM H 2128, 11b.

⁷⁰ Gökyay, Lale-i Numan'ın şakayık çiçeği olduğunu, Hire'de Lahmi sülalesinin son hükümdarı olan Numan b. Munzir'in ismine izafeten de bu ismin verildiğini söylemektedir. Bkz. Gökyay, "Divan Edebiyatında Çiçekler I".32; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 123.

⁷¹ Cevat Rüştü, çiçek ıslahının 1000/1592 tarihlerinde başlamış olduğunu düşünmektedir. Bkz. Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, 77-78.

⁷² Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 49; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 25; Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, 718.

⁷³ Risalede Koca Hasan Efendi'nin 1052/1642 tarihinde Reisülküttap olduğu bilgisi bulunmaktadır. Sicill-i Osmanî'de ise 1624, 1628 ve 1634 tarihlerinde olmak üzere üç defa Reisülküttaplık görevinde bulunduğu yazmaktadır. Aynı zamanda *Ahbârü'd-Düvel* isimli bir tarih kitabı yazarak IV. Murad'a takdim etmesi onun müverrih olduğunu da göstermektedir. Bkz. Ahmed Süheyl, "Tarihimizde Lâle Merakı V", *Millî Mecmua*, 1926, 1039; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî II*, 624.

⁷⁴ Ebüzziyâ Tevfik, Koca Hasan Efendi'nin İran'dan getirdiği bu lale isimlerini ve özelliklerini vermiştir. Bkz. Ebüzziyâ, "Lâlezâr-ı İbrâhim", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, nr. 277, 1910. 5; Ahmed Süheyl, "Tarihimizde Lâle Merakı V", 1039, 1040; Dayıgil, "İstanbul Çinilerinde Lâle", 84; Ayverdi, 18. *Asırda Lâle*, 15-15; Baytop, "Osmanlı Lâlesi", 2014, 178-179; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 130; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 25

Şükûfenâme yazarı Abdullah Efendi, Ahmed Dede, Çorbacı Ağa, Molla Çelebizâde, Musâ Beyzâde, Ulvanzâde ve Salih Efendi'nin soğan ıslahı çalışmalarına başlamışlardı. Soğan ıslahı yapmak emek ve zaman gerektiren bir işti ve iyi bir soğanın elde edilmesi 5-17 senelik bir süreç gerektiriyordu.⁷⁵ Yüzyılın ikinci çeyreğinde bu çalışmalar sonuç vermiş ve bir nergis cinsi olan zerrinler açılmıştı. Lalenin ıslah edilme çabalarının sonucundaysa “Berberin Lâlesi” ve Hüseyin Efendi'nin Cüce Lâlesi denilen bir lalesi elde edilmişti.⁷⁶ Yukarıda isimleri verilen kişilerden başka zerrin ve lale soğanlarını terbiye ederek yeni türler elde etme gayretinde olanlar da bulunmaktaydı.⁷⁷ Devlet erkânından da çiçek yetiştiriciliğine ilgisi bulunanlar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Abdullah Efendi, *Şükûfenâme*'yi yazması için kendisini teşvik edenin Mustafa Paşa⁷⁸ olduğunu söylemektedir.⁷⁹

Bu dönemde nergis cinsinden sarı zerrin çeşitleriyle birlikte lalenin de yeni yeni yetiştirilmeye başlandığı çiçek yetiştiricilerin birbirlerinin bahçelerine giderek soğanlarını gösterdiklerini ve fikir alışverişinde bulunduklarını görmekteyiz. Nitekim

⁷⁵ Seyit Ali Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2015), 119. Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, “Şükûfenâme”. 307a. Ali Çelebi de benzer bir yorum yapmakta ve kıymetli bir tohumun 5-15 senelik bir zaman dilimi içerisinde hâsıl olabileceğini söylemektedir. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 30; Ali Çelebi, “Şükûfenâme”, 1078, 7a.

⁷⁶ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 129; Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, “Şükûfenâme”, 326b.

⁷⁷ “Bu şehirde nice yüz adam tohum ekti, takayyüd eden behre-mend oldu ve nicesi mahrum kaldı” Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 129. Abdullah Efendi, başından geçen bir olaya göre zerrin yetiştirmek isteyen bir zat bir türlü muvaffak olamadığını söyleyerek Abdullah Efendi'den yardım ister. O da toprağın uygun olmadığını, zerrin için Sarı kesme toprak getirmesi gerektiğini söyler. Bahçe sahibi buna muktedir olmadığını beyan edince Abdullah Efendi, daha fazla emek vermemesi gerektiğini aksi halde emeklerinin boşa gideceğini belirtir. Ancak adam iki sene daha mevcut toprak üzerinde zerrin yetiştirmeye uğraşıp sonunda zerrinleri söküp yerine lale dikmek zorunda kalır. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 120; Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, “Şükûfenâme”, 307b.

⁷⁸ Abdullah Efendi'nin yaşadığı ve kitabı yazmaya kadir olacağı zamandan ölüm tarihi olan 1668'e kadar tamamlanmış olacağını düşündüğümüzde bu zaman aralığında vezirlik rütbesi alan isimler şunlardır: 1650 ve 1652'de defterdar, 1655'te kaptanıderya 1656'da sadaret kaymakamı ve çok kısa bir süre sadrazam olan Zurnazen Mustafa Paşa. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, 1210; Abdülkadir Özcan, “Mustafa Paşa, Zurnazen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2006), 346-348. 1654 yılında sadrazam olan İpşir Mustafa Paşa için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî III*, çev. Seyit Ali Kahraman, c. III (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 790-791; M. Münir Aktepe, “İpşir Mustafa Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 375-376. 1655 yılında beylerbeyi payesi ile başdefterdar ve akabinde sadaret kaymakamlığı görevine getirilen Morali Mustafa Paşa için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, 1183; Mehmet İpşirli, “Derviş Mehmed Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 194. 1662'de kubbe veziri olan Kibleli Mustafa Paşa için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî VI*, 1748.

⁷⁹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 117; Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, “Şükûfenâme”, 4892, 304b.

Mahmud Efendizâde Abdullah Efendi, kendisi gibi tohum ıslahı yoluyla çiçek yetiştiren meraklılarla birçok defa bir araya gelerek yaptıkları çiçek müzakerelerini anlatmaktadır.⁸⁰ Abdullah Efendi, meraklılarının çiçek yetiştirme konusunda danışma mercii olarak gördükleri sayısı on üçü bulan bir uzman kadronun bulunduğunu da beyan etmektedir.⁸¹ Sümbül gibi farklı cins çiçeklerin soğanlarını ıslah eden çiçekçilerin karşılaştıkları sorunların çözümü için⁸² Sultan İbrahim'in (saltanat: 1640-1648) 1642 senesinde bir beratla Sarı Abdullah Efendi'yi (1584-1660) bütün çiçekçiler üzerinde yetkili kıldığı görülmektedir.⁸³ Berata göre Abdullah Efendi'den çiçek yetiştiriciliği ve muhtemelen satıcılığıyla da uğraşanların arasındaki anlaşmazlıkları çözmesi istenmekte, aynı zamanda çiçeklerin ve ağaçların incelenmesiyle ilgili tüm işlerde usulünce ve adaletle icrada bulunması beklenmekteydi. Çiçek yetiştirenlerden de Sarı Abdullah Efendi'yi mümeyyiz bilip bütün işlerinde ona müracaat etmeleri ve verdiği kararlara muvafık olup hadlerini aşmamaları istenmiştir.

Abdullah Efendi'nin isimlerini verdiği çiçek meclisi üyeleri içinde yer alan Sarı Abdullah Efendi,⁸⁴ Reisülküttap kaymakamlığı ve reisülküttaplık yapmış ve ser-şükufeciyan olduğu bu dönemde muhtemelen hem devlet kademesindeki görevine hem de ilmi çalışmalarına devam etmekteydi.⁸⁵ 1660 yılında vefatına kadar Sümbül Efendi Dergâhı yakınındaki evinin bahçesinde çiçeklerle meşgul olan Sarı Abdullah Efendi'nin⁸⁶ zerrinle birlikte lale de yetiştirdiğini Ubeydî'nin kaydettiği iki lalesinden

⁸⁰ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 119, 120, 121, 123, 124.

⁸¹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 117; Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, "Şükûfenâme", 4892, 304b, 305a.

⁸² İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 27; Baytop, "Osmanlı Lâlesi", 2014, 188.

⁸³ "mahrûse-i İstanbul, Galata ve Eyûb ve Üsküdar ve sâir kalem-rev-i hükm ü hümâyûnum olan memâlikde vâk'ı bilâd u emsârda terbiye-i riyâz u ezhar ve tenmiye-i hadâyık u eşcâra tekayyüd eden hüner-mendân ve şükûfe-dârâna mümeyyiz ve başbuğ ve mihr-i ikbalini pertev-i nazar-ı iclâlîmle pür-füruğ idüp bu nişân-ı meserret-unvân-ı belâgat-beyânımı verdim. Evâil-i Zilkade sene 1051" Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 88-89; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 36a-37a; Ahmed Rasim, *Tarih ve Muharrir* (İstanbul: Muhtar Halid Kitabhanesi, 1329), 156-157; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 15-157; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 37-38. Nihat Azamat, berat metninin Müstakimzâde'nin Risâle'sinde 57a-58b'de bulunduğunu söylemektedir. Bkz. Nihat Azamat, "Sarı Abdullah Efendi" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 147.

⁸⁴ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 117; Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, "Şükûfenâme", 304b. Abdullah Efendi'nin Sarı Abdullah'ın ser-şükufeciyan olduğundan bahsetmemiş olması, Şükûfenâme'nin 1642den önce yazılmış olabileceğini göstermektedir.

⁸⁵ Azamat, "Sarı Abdullah Efendi", 146.

⁸⁶ Azamat, "Sarı Abdullah Efendi", 146.

anlamaktayız.⁸⁷ Onun lalelerini yine çiçek uzmanlarından olan Çorbacı Mehmed Ağa'nın (ö. 1666) Çorbacı Ablağı denilen endamı uzun ve sivri uçlu lalesi ile⁸⁸ *Şükûfenâme* yazarı Abdullah Efendi'nin Sîm-i Ablak isimli lalesi takip etti.⁸⁹ İlk lale yetiştiricilerinden Kızkulesi Dizdarı Hüseyin Ağa nam-ı diğer Cüce Çelebi (ö. 1650) kendi lakabıyla anılan Rûmî cinsi lalelerini çoğaltmıştı. Cüce Ablağı denilen lalesinin soğanının "Frenk'ten" geldiği söyleniyordu.⁹⁰ Hollanda'yı saran lale çılgınlığının üzerinden on yılı aşkın bir zaman geçtikten sonra⁹¹ 1651 senesinde İstanbul'a gelen Avusturya elçisi on farklı cinsten kırk adet beyaz lale soğanını hediye olarak getirdi.⁹² Bu hediyeler devletin zirvesinde lale çeşitlerine olan ilgiyi göstermektedir.

1667 senesine kadar Cüce Çelebi, Sarı Abdullah Efendi, Mahmud Efendizâde Abdullah Efendi ve Çorbacı Mehmed Ağa gibi çiçek uzmanlarının yetiştirdikleri zerrin ve lale çeşitlerinin artması ve bu tür çiçekleri yetiştirenlerin de birer birer terk-i dünya ediyor olması, Keresteci Ali Çelebi'nin *Şükûfenâme* isimli risaleyi yazma sebeplerinden biriydi. Ali Çelebi, *Şükûfenâme*'de 1667 senesine kadar yetiştirilen çiçek cinslerinden seçme yaparak çok meşhur olanlarının isimlerini, vasıflarını ve yetiştiricilerinin kimler olduğunu yazmıştır. Risalede kendi yetiştirmiş olduğu Gülreng Kırlangıç isimli lale de bulunmaktadır.⁹³ Vasıflarını verdiği lale, zerrin, sümbül ve

⁸⁷ Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 34b.

⁸⁸ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 46. Ali Çelebi, "Şükûfenâme", 1078, Nu., 4078, 30b. Kahraman'ın yayımladığı nüshada Çorbacı'nın *Çorbacı* isimli bir lalesi olduğu yazılı olduğu halde Kahraman'ın yayımladığı kitapta lalenin isim bilgisi yazılmamıştır. Bkz. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", AETby 162, 25; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar" Nu., 4079, 14a.

⁸⁹ Neslihan Koç Keskin, "Şükûfe-perest Bir Osmanlı Ali Çelebi ve Şükûfe-nâmesi", *Gazi Türkiyat*, sayı 8 (2011): 257-84, 279; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 60; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu., 4079, 37a.

⁹⁰ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 46-50, 64; Ali Çelebi, "Şükûfenâme", 1078, Nu., 4078, 31b; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 13b-14a.

⁹¹ Tulipomania'nın serüveni için bkz. Sam Segal, "Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century", içinde *The Tulip: A Symbol of Two Nations*, ed. Michiel Roding ve Hans Theunissen (Utrecht/İstanbul: M. Th. Houtsma Stichting/Turco-Dutch Friendship Association, 1993), 19.

⁹² Ebüzziyâ, "Lâlezâr-ı İbrâhim", 1910. 6; Ahmed Süheyl, "Tarihimizde Lâle Merakı V", 1039; Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, 89; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 19-20; Sakaoğlu, "Lale", 178; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 27.

⁹³ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 55; Ali Çelebi, "Şükûfenâme", 1078, Nu. 4076, 31b-32a. Şükûfenâme'nin Nuruosmaniye 4076 numarada kayıtlı olan nüshasında Gülreng Kırlangıç isimli lalenin çizimi ve evsafı bulunurken laleyi kimin yetiştirdiği yazmamaktadır. Bu bilgiyi Ubeydî'den öğrenmekteyiz. Ubeydî, Ali Çelebi'nin "Lâle babası" olarak bilindiğini söylemekte ve yetiştirdiği on dokuz adet lalenin isimlerini vermektedir. Verdiği laleler arasında Gülreng Kırlangıç da bulunmakta ve çiçek ismi altında "Li-sâhibihî" denilerek bir şiir yazılmıştır. Aynı şiir, *Şükûfenâme*'nin Nu. 4076 numaralı nüshasında da bulunmaktadır. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar". Nu. 4079, 49b-50a. Ali Çelebi'nin Gülreng Kırlangıç isimli lalesi için

güllerin çizimlerini de yaptırarak verdiği bilgileri görsel olarak desteklemiştir.⁹⁴ Böylece ilk defa isimleri, vasıfları ve biçimleri ile lale örneklerini içeren bir çiçek risalesi ortaya çıkmıştır. Ancak *Şükûfenâme*'nin üç ayrı nüshasında bulunan toplam kırk üç adet çiçekten ancak yedisi laledir.⁹⁵

Şükûfenâme'de lalenin diğer çiçek çeşitlerine olan oranı çok düşüktür. Bu durumda lalenin diğer çiçek çeşitlerine oranla daha az yetiştirildiği düşünülebilir. Ancak Ali Çelebi *Şükûfenâme*'siyle ile yakın tarihlerde telif edildiğini düşündüğümüz Fennî Mehmed Çelebi'nin *Tuhfetü'l-ihvân*'ında⁹⁶ bulunan bilgiler, lalenin en az nergis kadar sevildiğini göstermektedir. *Tuhfetü'l-ihvân*'da Fennî Mehmed Çelebi on dokuz adet lale ismi verse de kendisinin bildiği yirminin üzerinde Girid cinsi lale yetiştiricisi olduğunu söylemektedir. Bunlardan İbrahim Hanzâde'nin bahçesinde yüz otuz çeşit lale bulunmaktadır.⁹⁷ Üstelik İstanbullu çiçekçilerin ıslah yoluyla elde ettikleri,⁹⁸ ayırtıcı özellikleri olan “Rûmî Lale”⁹⁹ cinsinden de ilk defa *Tuhfetü'l-ihvân*'da

bkz. Mehmed Remzî, “Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul, içinde Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, Millet Kütüphanesi, 56b.

⁹⁴ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 30-31; Ali Çelebi, “Şükûfenâme”, 1078, Nu. 4078,

⁹⁵ Çizimi bulunan 5 adet laleden 2'sinin çizimi ve isimleri haricinde başka bir bilgi bulunmamaktadır. *Şükûfenâme*'nin Nuruosmaniye 4076 numaralı nüshasında Cüce Ablağı, Cüce Moru, Çorbacı Ablağı ile Risale yazarı Keresteci Ali Çelebi'nin Gülrenk Kırlangıç isimli lalesi; Nuruosmaniye 4077'de Cüce Ablağı, Cüce Erguvânîsi ve Çorbacı Ablağı; Nuruosmaniye 4078'de Cüce Ablağı, Cüce Moru, Çorbacı Ablağı, Dil-nüvâz ve Sultânî Kabak isimli laleler bulunmaktadır. Farklı nüshalarda farklı lalelerin olması, muhtemelen istinsah yapanların yaptığı eklerle alakalıdır.

⁹⁶ Fennî Mehmed Çelebi, bu eseri 1666'da vefat eden İbrahim Hanzâde Mehmed Bey'in isteğiyle yazıp ona sunmuştur. Dolayısıyla Eserin 1666 senesinden önce yazılmış olması gerekir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî III*, 964. Ubeydî ise vefat tarihini 1081/1670 olarak vermektedir. Bkz. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, 4a-4b.

⁹⁷ Fatih Sona, “Mehmed Fennî ve Tuhfetü'l-ihvân İsimli Şükûfe-nâmesi”, *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı 9/9 (2014): 923–43, 930, 928.

⁹⁸ Araştırmacılar, Lale-i Rumi'nin *Kefe Lâlesi* denilen *T. schrenkii* cinsinden türetildiğini düşünmektedirler. Bkz. Baytop, *İstanbul Lalesi*, 5; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 129-130. Kâtip Çelebi, Manisa Lalesi'ni tarif ederken “Kefe Lalesi boyunda hacmi uzunca değildir” demektedir. Bu tarife göre Kefe Lalesi'nin Lale-i Rumi gibi uzun ensiz bir lale cinsi olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, 718.

⁹⁹ Sakaoğlu, “Lale”, 178. Rûmî Lâle hakkında modern literatürde az sayıdaki bazı yorumlar dikkati çekmektedir. Özellikle 1138 ve 1140 tarihlerinde lale için hazırlanan narh defterlerindeki ibareler üzerinden yapılan yorumlamalarda Rûmî Lâle'nin “Batı tipi lale” olarak anlaşıldığı görülmektedir. “Rûmî” ismi üzerine yüklenen bu mana, lale merakının Osmanlı'ya Bizans'tan geldiği yönünde yorumlar yapılmasına sebep olmuştur. Osman Nûri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*'de 1138/1725 tarihli, 24 numaralı İstanbul Kadı Sicilinde, 17b'de bulunan lâle cinslerine narh uygulanması yönündeki fermanla “Ahâlî-i Dârü's-saltanat-ı Aliyye iktizây-ı letâfet-i tabî'at ile öteden berû üşkûfe-perverliğe meyl ü rağbet ve kudret-i ilâhiyyeyi temâşâ ve müşâhede için Lâle-i Rûmî terbiyesine zamân-ı kadîmeden berû âdet idüp ricâl-i Devlet-i Âliyyeden dahî niceleri dahî rağbet...” şeklindeki ibarede bulunan “lâle-i Rûmî” ifadesine atıfla “Lâle merakının Bizanslılardan Türklere intikal ettiği tezkirenin ibaresinden anlaşılmaktadır” yorumunu yapmaktadır. Bkz. Osman

bahsedilmektedir.¹⁰⁰ Bu bilgiler Ali Çelebi'nin, *Şükûfenâme*'yi hazırlarken laleler arasında bir seçme yapmış olduğunu göstermektedir.¹⁰¹

Buraya kadarki bilgiler, 17. yüzyılın ortalarına doğru, kabaca 1630'larda artık İstanbul'daki çiçekçilerin terbiye ettiği lale soğanlarından elde edilen bir kültür lalesi formundan bahsetmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Bunu gerek Ali Çelebi *Şükûfenâme*'sindeki çizimi yapılan laleler gerekse IV. Mehmed'e (saltanat: 1648-1687) sunulan Gazneli Mahmud'un şiirlerinin bulunduğu *Gaznevî Albümü*'nün tezyinatında kullanılan lale çizimleri göstermektedir.¹⁰² Lale soğanlarının terbiye edilmesi ile birlikte artan lale türleri dışarıdan gelen gözlemcilerin dikkatini çekmeye başlamış olmalı ki, IV. Mehmed döneminde İstanbul'la gelen Fransız elçi Marquis de Nointel'in heyetinde yer alan Antonie Galland, Fındıklı semtinde gittiği bir bahçede gördüğü farklı türdeki lalelerden bahsetmektedir.¹⁰³

Saltanat döneminde lale soğanlarının İstanbul'a has lale çeşitlerine dönüştüğü IV. Mehmed'in, babası Sultan İbrahim'in yaptığı gibi, çiçekçilerin sorunlarına kayıtsız kalmayarak Sarı Abdullah Efendi'den boşalan ser-şükûfeciyânlık makamına bir atama yaptığını görüyoruz. Bu kişi, Ali Çelebi'nin *Şükûfenâme*'de bahsettiği kadarıyla çiçekçiler arasında sevilen, aynı zamanda da devlet ricalince tanınır bir zat olduğu anlaşılan Solakzâde Halil Çelebi'dir.¹⁰⁴ Altı adet zerrini olan Solakzâde Halil

Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Beledîyye*, c. I (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), 417, dipnot, 1. Aynı ibare üzerine benzer bir yorum Çelik Gülersoy'dan gelmektedir. Gülersoy, "İstanbul halkının "öteden beri çiçekseverliğe düşkünlüğü vardır ve Batı tipi lâlelerin yetiştirilmesini eski zamanlardan bu yana âdet edinmiştir." demektedir. Bkz. Gülersoy, *Lâle ve İstanbul* içinde "Lâle nasıl parlamasın ki, zaten her yer çiçekti" isimli bölümdedir. (Kitabın sayfa numarası yok); Baytop, İstanbul'da yetiştirildiği için Rûmî Lâle'ye "İstanbul Lâlesi" veya "Osmanlı Lâlesi" denilmesini uygun bulduğunu ifade etmektedir. Bkz. Baytop, *İstanbul Lalesi*, 4. Daha sonra sadece "Osmanlı Lâlesi" denilmesini uygun bulduğunu söylemektedir. Bkz. Baytop, "Osmanlı Lâlesi", 2014, 178.

¹⁰⁰ Sona, "Mehmed Fennî ve Tuhfetü'l-İhvân İsimli Şükûfe-nâmesi", 928; Fennî Çelebi, "Tuhfetü'l-ihvân", Millet Kütüphanesi, AETby nr. 161, 6b.

¹⁰¹ Fennî Mehmed Çelebi'nin eserine konu ettiği lale çeşidinin Girid olduğu düşünülürse Ali Çelebi'nin yaptığı seçimin Rumi ve Girid cinsi laleler üzerinden olduğunu düşünebiliriz.

¹⁰² Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 160; Gaznevî Mahmud, "Mecmua-i Eş'ar ve Resimler" (İstanbul, 1685), T 5461, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 10b, 13a, 31a, 35b, 38a, 39b, 50b.

¹⁰³ İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 247-249.

¹⁰⁴ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 46, 91; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 31a; Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 169; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, Millet Kütüphanesi, 4a; Ali Çelebi, "Şükûfenâme", 1078, Nu. 4078, 25b; Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, 298; M. Şakir Ülkütaşır, "Çiçek Encümeni: Meclis-i Şükûfe", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: Türk Kültürü*, sayı 74 (1968): 161; Gökyay, "Divan Edebiyatında Çiçekler I", 31; Atasoy, *Hasbahçe:*

Çelebi'nin kendisine ait bir lale kaydına ise rastlanmamaktadır.¹⁰⁵ Solakzâde laleye ilgi duymasa da birçok kimsenin laleye merak sarardığını Ali Çelebi'nin risalesinden 32 sene sonra 1698'de kaleme alınan Ubeydî'nin *Netâyicü'l-ezhâr*'ından takip edebiliyoruz. *Netâyicü'l-ezhâr*'da hem lale yetiştiricilerinin hem de lale sayısının, *Şükûfenâme*'ye oranla kat kat arttığını görmekteyiz. Bu eserde 'Rûmî Lale', isimleri ve soğan sahipleriyle birlikte yer almaktadır. Rumi Lale yanında 'Girid Lâlesi', 'Kâğıthane Lâlesi'¹⁰⁶ ve 'Kıbrıs Lâlesi'¹⁰⁷ gibi lale cinslerinden de bahsedilmektedir.

Ubeydî'nin 1110/1698 tarihine kadar isimlerini ve sahiplerini tespit ettiği 481 adet Lâle-i Rûmî ve eserin sonunda sahibi belli olmayan 20 adet Rûmî Lâle'yi kayıt altına almıştır. Böylece toplam 501 adet Rûmî Lâle Ubeydî tarafından tespit edilmiştir.¹⁰⁸ Yine aynı eserde toplam 177 adet Girid Lâlesi bulunmaktadır.¹⁰⁹ *Netâyicü'l-ezhâr*'daki kayıtlara göre hızla sevilip aynı hızla terkedildiği anlaşılan Girid Lalesi'nin Rûmî'ye oranı hayli düşüktür. Anlaşılan bu dönemde en sevilen ve çok yetiştirilen lale türü Rûmî'dir.

Sonuç olarak başvurduğumuz yazma eserlerin verdiği bilgiler, soğan ıslahıyla elde edilen kültür lalesinin 17. yüzyılın ortalarına doğru yetiştirilmeye başlandığını ortaya koymaktadır. Henüz 17. yüzyılın başlarında 'lale' kelimesiyle yabancı lale çeşitleri ile Manisa Lalesi ve Lale-i Numan gibi laleye benzeyen yabancı çiçekler kast ediliyorken¹¹⁰ kabaca 1630'lu yılların sonlarında veya 1640'larda lale soğanlarının

Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek, 146; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 135; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 18; Sakaoğlu, "Lale", 179; Necdet Sakaoğlu, "Çiçekçilik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Ankara: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 510; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 27; Özdemir ve Sağlamçubukcu, *Lâlezâr: Şükûfenâme-i Ali Çelebi ve Takvîmü'l-kibâr Min Mi'yâri'l-ezhâr*, 25.

¹⁰⁵ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 46, 91; Ali Çelebi, "Şükûfenâme" 1078, Nuruosmaniye, 4077, 24b; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 31a-31b.

¹⁰⁶ Üçer ve Üçer, *Lâle-i Münevverân*, 34; 16. yüzyılda Kâğıthane Mesiresinde kırmızı lalelerin yetiştiğine dair Bkz. Ülkütaşır, "Eski Türklerde Bahçe San'atı ve Türk Bahçeleri", 54. 17. yüzyılda lale yetiştiricilerinden Balıkçı Safer'in ve Aşçı Hüseyin'in Kâğıthane cinsi laleleri vardı. Bkz. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", 10a, 5a; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 63; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 10a.

¹⁰⁷ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 67, 100; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 43a, 63b.

¹⁰⁸ Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", 2b, 65b-66a. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 57, 103.

¹⁰⁹ Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", 2b, 67a. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 57, 103.

¹¹⁰ Ayvazoğlu, "lale" kelimesinin 16. yüzyıla kadar yabancı lale çeşitleriyle birlikte Manisa Lalesi, Lale-i Numan gibi laleye benzeyen yabancı çiçekleri de kapsayacak şekilde kullanıldığını söylemişti. Bkz. Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 123.

ıslahıyla birlikte lale denildiğinde çiçekçiler tarafından yetiştirilen birkaç çeşit lale cinsi akla geliyordu. Bunlar Kâğıthane, Girid, Kıbrıs ve Rumi olarak isimlendirilen lale türleriydi. Ancak diğer lale cinsinin Rumi kadar kalıcı olmadığı görülmektedir.

Lale ıslahının başlamasından 17. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde dört adet çiçek risalesinin telif edildiği görülmektedir. Bunlardan ilki olan *Şükûfenâme*'nin yazarı Abdullah Efendi, risaleyi kaleme alma sebebini daha önce karanfil, sümbül ve Lale-i Numan yani şakayık gibi çiçek türlerinin ziraatı hakkında *Felâhatnâme*¹¹¹ olarak bilinen birçok risale yazılmış olmasına karşın nergis ve lale hakkında telif edilmiş hiçbir eserin bulunmamasıyla açıklamaktadır.¹¹² Literatürdeki bu boşluğun asıl nedeniyse nergis ve lale ıslahının 17. yüzyılın başlarında gerçekleşmesidir. Bu risaleyi Ali Çelebi *Şükûfenâme*'si, *Tuhfetü'l-ihvân* ve *Netâyicü'l-ezhâr* takip etmiştir. Sırasıyla bu risaleler incelendiğinde çiçek meraklılarının laleden çok sarı nergis çeşitlerini elde etmeye heves ettikleri görülse de¹¹³ giderek lale çeşitlerinin çoğaldığı ve lale yetiştirenlerin sayısının arttığı görülmektedir.

2. 17. Yüzyılda lale soğanları nasıl elde ediliyordu ve el değiştiriyordu?

Bu başlık altında çiçek veya lale soğanlarının alınıp satılmasının 1718-1730 dönemi öncesinde de vaki olduğunu göstermeyi amaçlıyoruz. 17. yüzyıl hem lale çeşitliliğinin hem de lale meraklılarının sayısının arttığı bir dönemdi. Bu durum muhtemelen zerrin ve lale gibi çiçeklere karşı bir talep yaratmıştı. Acaba bu çiçeklerin soğanları nereden bulunuyor ve nasıl el değiştiriyordu? Bu konuyla ilgili bazı bilgileri Fenni Çelebi ve Ubeydî'den öğreniyoruz. 17. yüzyılda lale yetiştiricilerinin soğan tedarikiyle ilgili birkaç yol bulunuyordu. Bunlardan biri soğanların satın alınmasıdır. Eski çiçek

¹¹¹ Felâhatnâme'nin ziraat usulleriyle ilgili kitaplar olduğu anlaşılmaktadır. Literatürde ilk zikreden Cevat Rüştü olarak görünmektedir. Bkz. Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, 375. Ziraat hususunda bilgiler içeren Felâhatnâme'lerin kütüphanelerde bulunan nüshaları için bir liste bulunmaktadır. Bkz. Uğur Uzunkaya, "Klasik Osmanlı Dönemi Ziraat Metinlerinde Geçen Ay İsimleri", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı 8/1 (2003): 2697-2717, 2701-2702.

¹¹² "karanfil, sümbül ve Lâle-i Nu'mân için Felâhatnâme demek ile ma'rûf hayli resâil vardır. Amma bu sarı nergis ve berberin lâlesi ki bunların zuhuru sonradan olmağla bu âna gelince bunlar için bir şey tahrîr olunmamış. Bi-hamdillah-i Te'âlâ bu abd-i fakire müyesser oldu." Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 129; Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, "Şükûfenâme", 326a-326b.

¹¹³ Abdullah Efendi, risalenin taksimatında ele alacağı başlıkları vermektedir. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 117; Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, "Şükûfenâme", 4892, 304b.

tüccarlarından Çivizâde Ahmed Çelebi, 1697 senesinde *Mülûkî* isimli lale soğanının birini 6 kuruşa satmıştı.¹¹⁴ Ancak bazen rağbet gören soğanın sahibi tarafından satılmadığı durumlarda o kişinin vefatından sonra mirasçılarında da satın alındığı oluyordu. Şükûfe Meclisi üyelerinden Salih Efendi,¹¹⁵ Hekimbaşı Mehmed Efendi, Muharrem Usta¹¹⁶ ve Çorbacı Mehmed Ağa, Ahmed Sûfî'nin 1070 senesinde vefatı üzerine onun soğanlarını satın alıp aralarında taksim etmişlerdi.¹¹⁷ Aynı durum Abdülaziz Çelebi'nin (ö. 1698) vefatı sonrasında da yaşanmıştı. Merhumun laleleri, Pîrî Paşazâde Mehmed Cemâlî Bey tarafından alındı.¹¹⁸ Demek ki, yirmi dört Rumi lalesi olan Cemâlî Bey, soğanlarının hepsini kendisi terbiye etmemiş bazılarını satın alarak yetiştirmişti. Çiçek yetiştirenlerin, iyi bir soğanı almak için birbirleriyle yarıştıklarını görüyoruz. Abdullah Çelebi, Hasan Kapudanzâde, Çorbacı Hırsto Kulu isimli birinde iyi bir soğan olduğunu öğrenip almak için yola çıktıklarında karşılaştıkları Balatlı Solak diye birinin onlardan önce davranarak soğanı aldığını öğrenmişlerdi.¹¹⁹ Ancak nadir de olsa yetiştirdiklerinden birbirine hediye edenlerde vardı. Örneğin, Eyyüb el-Ensari İmarethanesinde görevli olan Aşçı Hüseyin, çokça yetiştirdiği Al Kâğıthane isimli laleyi birçok kişiye hediye etmişti.¹²⁰

17. yüzyılda çiçek yetiştiricilerinin Avrupa veya başka yerlerden de çiçek soğanı aldıklarını görüyoruz. Ubeydî'ye göre padişahın musahiplerinden Kızkulesi Dizdarı Cüce Çelebi Hüseyin Ağa'nın, Cüce Ablağı'nın soğanını "Frenk'ten" getirdiği rivayet edilmişti.¹²¹ Yapukçu Mehmed Çelebi'ye hediye edilen lale soğanıysa Girid, İspirlonga'dan gelmişti.¹²² Kıbrıslı bir aileye mensub olan Yümnî Efendi de Kıbrıs

¹¹⁴ Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", 8b-9a.

¹¹⁵ Salih Efendi için bkz. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", 30b-31a.

¹¹⁶ Ubeydî'nin Ayazma Bahçesi'nde usta, Ali Çelebi'nin ise Üsküdar'da Hünkâr Bahçesi'nde üstad olarak nitelendirdiği Muharrem Usta (ö. 1062/1651) için bkz. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", 54a-54b. Ali Çelebi, "Şükûfenâme", 1078, Nu. 4076, 29b.

¹¹⁷ Çiçek tohumlarının satın alınma hadisesi için bkz. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", 3b-4a. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 61.

¹¹⁸ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 63, 84. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", 10a, 11a.

¹¹⁹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 127; Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, "Şükûfenâme", 322a-322b.

¹²⁰ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 62; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", 5a.

¹²¹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 46-50, 64; Ali Çelebi, "Şükûfenâme", 1078, Nu. 4078, 31b; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 13b-14a.

¹²² Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 100; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 63a-63b.

cinsi lale soğanlarını Kıbrıs'tan getirmiş ve yetiştirmişti.¹²³ Bunlardan başka 1638 Koca Hasan Efendi,¹²⁴ İran'dan yedi çeşit lale soğanı getirmişti.¹²⁵ 1062/1651 senesinde III. Ferdinand'ın elçisi ile IV. Mehmed'e hediye olarak gönderdiği on çeşit beyaz lale soğanı göndermişti.¹²⁶ Bu bilgiler çiçek soğanı tedarikinin sadece İstanbul'dan değil İstanbul dışından veya yabancı topraklardan da yapıldığını göstermektedir.

17. yüzyıla ait nergis ve karanfil fiyatlarına dair bilgiler bulunmaktadır. Rivayete göre Kapucuzâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1683) *Kapucu Alı* denilen karanfilini satın almak isteyenler çıkmış, Mehmed Efendi de bu karanfili satıp, aldığı akçelerle kızının çeyizini hazırlamıştı.¹²⁷ *Şükûfenâme* yazarı ve bir çiçek uzmanı olan Abdullah Efendi, iyi bir nergis soğanının 70-80 kuruş edebileceğini söylemişti.¹²⁸ Nitekim Çorbacı'nın kendi ismiyle anılan zerrini ilk zuhur ettiğinde zerrinine karşılık teklif edilen fiyat 100 kuruştur.¹²⁹ Sonuç olarak 17. yüzyılda lale ve diğer çiçek tohum ve soğanları yetiştiricileri tarafından alınıp satılıyorlar hatta İstanbul dışından da tohum ve soğan getiriyorlardı. Böylece çiçek çeşitliliği de artıyordu.

3. 17. Yüzyıl lale yetiştiricileri

Tarihi seyrine başladığı noktayı tespitte çalıştığımız lalenin meraklı kitlesinin kimlerden oluştuğunu, hangi gelir grubundan oldukları, bir araya geldiklerinde oluşturdukları ortamlar ve aralarındaki anlaşmazlıkları tespit etmek lale yetiştiricilerinin sosyal yaşantılarını anlamada bize yardımcı olacaktır. Modern literatürde, 18. yüzyılda lale yetiştirme merakının geniş halk kitlelerine yayıldığı

¹²³ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 101; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 63b.

¹²⁴ Risalede Koca Hasan Efendi'nin 1052/1642 tarihinde Reisülküttap olduğu bilgisi bulunmaktadır. Sicill-i Osmanî'de ise 1624, 1628 ve 1634 tarihlerinde olmak üzere üç defa Reisülküttaplık görevinde bulunduğu yazmaktadır. Aynı zamanda bir tarih kitabı yazarak IV. Murad'a takdim etmesi onun müverrih olduğunu da göstermektedir. Bkz. Ahmed Süheyl, "Tarihimizde Lâle Merakı V", 1039; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî II*, 143.

¹²⁵ Ebüzziyâ, "Lâlezâr-ı İbrâhim", 1910. 5; Ahmed Süheyl, "Tarihimizde Lâle Merakı V", 1039, 1040; Ayverdi, *18. Asırda Lâle*, 15-15; Baytop, "Osmanlı Lâlesi", 2014. 178-179; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 130; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 25

¹²⁶ Bu lale kayıtlarını bizzat gören müellif isimleri, adetleri ve renkleriyle birlikte laleleri aktarmaktadır. Bkz. Ahmed Süheyl, "Tarihimizde Lâle Merakı V", 1039.

¹²⁷ Ubeydî, *Netâyicü'l-ezhâr*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no: 4079, 45a.

¹²⁸ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 125; Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, "Şükûfenâme", 318b.

¹²⁹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 65; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 14a-14b.

yönünde yorumlar bulunmaktadır.¹³⁰ Bu yorumların altında yatan sebepse, lale risalelerinde soğan yetiştiricisi olan kişilerin isimlerindeki lülecî, berber gibi lakaplardır. Acaba 17. yüzyılda lale meraklıları kimlerdi? İsimlerde bulunan meslekî ifadeler kişilerin geçimlerini kazandıkları bir mesleğe mi delalet ediyor? Yoksa sadece birer lakaptan mı ibaretler? Bu soruların yanıtları lale yetiştiricilerinin kimler olduğunu anlamada önem arz etmektedir.

Netâyicü'l-ezhâr'daki bilgiler, lale ve diğer türdeki çiçekleri yetiştirenlerin meslekleri, meşguliyetleri ve mensup oldukları sosyal çevreler hakkında bizi aydınlatmaktadır. 17. yüzyılda çiçek ve lale yetiştirenler arasında farklı tarikatlara mensup Şah Sultan İsmail Efendi ve Osman Efendi gibi şeyhler;¹³¹ Mirahur Camii imamı Seyyid Hasan Efendi gibi imamlar;¹³² Mevlûdî Seyyîd Abdülbâkî Efendi gibi musikişinaslar;¹³³ nişancı, kazasker, kadı ve defterdar gibi yüksek devlet memurları;¹³⁴ Seyyid Hasan Efendi ve Fazlullah Efendi gibi hattatlar ve IV. Mehmed'in musahiplerinden Fennî

¹³⁰ “Hâlbuki gariptir ki merhumun asıl san‘atı dibâgattı.” Bkz. Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, 273. Esnaftan da lale yetiştirenler olduğuna dair Rüştü'nün yorumu için ayrıca bkz. sayfa 94. “III. Ahmed devrinde lâle merakı sadece saray çevresinde değil, her kesimde yaygındı... Deri tabaklamak gibi sevimsiz bir işten artakalan zamanlarında lâle yetiştiren Ataullah Efendi'yi anlamak herhalde zor değildir.” Bkz. Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 148.

¹³¹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 92, 93, 94; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 29a, 30a. Şeyh Necmeddin Hasan Efendi, Acemzâde Şeyh Mehmed Efendi ve Şeyh El-hac Abdullah Efendi için aynı eserin şu varaklarına bkz. 27a-28a, 29b, 30a, 61a-61b.

¹³² Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 60, 85, 87, 98, Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 29a-29b, 41b, 56a.

¹³³ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 97; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 33a-3b,

¹³⁴ Nişancı Mehmed Bey, Rumeli Kazaskeri Seyyîd Ali Efendi, Anadolu Kazaskeri Seyyid Osman Efendi ve Fenârîzâde namıyla bilinen eski İstanbul kadısı Seyyid Ahmed Efendi, Defterdar Mehmed Paşa, için bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 60, 66, 84, 90; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 37a, 37b, 42b, 43b, 58b-59a. Defterdar Mehmed Paşa'nın vefat tarihini *Sicill-i Osmanî*, 1066/1656 olarak verirken Ubeydî, 1688 olarak veriyor. Kapıcıbaşılarından olan Mehmed Paşa'nın oğlunun vefatı ise Ubeydî'nin verdiği vefat tarihi olan 1688'dir. Ubeydî Defterdar Bey olarak oğlunu kastediyor olabilir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, 1048; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 23b.

Mehmed Çelebi gibi şairler,¹³⁵ yeniçeri ocağında ağalık ve kâtiplik yapanlar¹³⁶ ile tüccarlar¹³⁷ bulunmaktaydı.

Kaynaklarda ismi geçen birçok lale yetiştiricisi içinde Ubeydî ve Mehmed Remzî'nin zikrettiği lale yetiştiricilerinden biri olan Hamamcı Mehmed Çavuş, (ö. 1689) isim ve sosyal statü ilişkisi açısından enteresan bir örnektir. İsminin başındaki "Hamamcı" lakabı Mehmed Çavuş'u esnaf zümresi içinde düşük gelir grubuna yerleştirmemize neden olmaktadır. Ancak Mehmed Remzî'nin soğan yetiştiricisi hakkında verdiği bilgi, lakaptan yola çıkarak zihnimizde canlanan görüntüyü değiştirecek niteliktedir. Hamamcı Mehmed Çavuş, "Sultan Mehmed Han-ı tâbe serâhu Hazretleri'nin damadı vezîr-i sâni meşhûr-ı âlem olan Musâhib Mustafa Paşa'nın etibbâ'ından"¹³⁸ yani IV. Mehmed'in damadı ve veziri Mustafa Paşa'nın¹³⁹ doktorlarından. Çiçekçiler arasında isminin başında keresteci, imam, kavukçu, tezkireci gibi bir mesleğe aidiyeti çağrıştıran lakapları olan başka kişiler de bulunmaktadır. Ancak bu lakaplar bazen kişinin mesleğine işaret etse de bazen sosyal statüsü açısından lakap sahiplerini yanlış değerlendirmemize neden olmaktadır. Yukarıda saydığımız lakapların sahiplerinden Kavukçu İbrahim Efendi'nin mevlithan;¹⁴⁰ İmam Veli Efendi'nin ise çok farklı milletlerden ziyaretçileri olan hatta IV. Mehmed'in de ziyaret ettiği, halk içinde

¹³⁵ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 85, 67; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 56a, 43a. Ayvazoğlu, Fennî Mehmed Çelebi'nin Ayas Mehmed Paşa'nın torunu olduğunu söylemektedir. Fazıl Ahmed Paşa'ya sunduğu bir kaside sayesinde padişaha yakınlaştığı söylenen Fennî Mehmed Efendi, hem Halvetî hem de Mevlevî'dir. Bkz. Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 139. Fennî Mehmed Dede bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî II*, 516.

¹³⁶ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 76, 92, 100; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 7a, 26b, 61a.

¹³⁷ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 94, 98; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 6b, 13a.

¹³⁸ Mehmed Remzî, "Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul, içinde Gonçe-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm", T 4319, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 56a-56b. Hamamcı Mehmed Çavuş'un Sultân-ı Cihân Müşâbihi isimli lalesi vesilesiyle bir kaydı daha bulunmaktadır. "Musâhib-i Şehriyârî ve damad-ı Hüdâvendigârî Mustafa Paşa tesmiye etmiştir. Kendilerinin alay çavuşu ibn-i Hamamcı Çavuş tohumlarındandır." Bkz. Mehmed Remzî, "Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul, içinde Gonçe-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm", T 4319, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 58a. Hamamcı Mehmed Çavuş'un yetiştirdiği Rûmî laleler 1110 tarihinde Ubeydî tarafından kaleme alınan Netâyicü'l-ezhâr'da kayıtlıdır. Bkz. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", 18a; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 71.

¹³⁹ Mustafa Paşanın aynı zamanda IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan ile evlendiği görülmektedir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, 479.

¹⁴⁰ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 80; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 48b-49a.

sayılan sevilen bir zat olduğu¹⁴¹ anlaşıyor. Memikzâde Tezkireci Mehmed Efendi'nin ise (ö. 1689) müderrislik, mollalık ve kadılık görevlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁴² Bu bilgiler, kişilerin isimlerindeki meslek bildiren lakapların her zaman o kişinin mesleğine işaret etmediğini göstermektedir. Dolayısıyla bu bilgiler, emeği ve sermayesi çok olan nadir lale ve nergis soğanlarını edinen ve yetiştirenlerin düşük gelirli kimseler olduğu konusunda şüphe doğurmaktadır.

Ubeydî'nin kayıtlarında satır aralarında verdiği bazı bilgiler de çiçek ve lale yetiştirenlerin birbirleriyle olan sosyal ilişkilerini, nerelerde bir araya geldiklerini göstermektedir. Bu bilgilere göre lale yetiştiricileri ve meraklılarının yönetici elit ile irtibat halinde olup yeni yetişen laleler münasebetiyle bir araya geldikleri anlaşılmaktadır. "Lâle babası" olarak bilinen Keresteci Ali Çelebi'nin¹⁴³ (ö. 1678) Leylâkî isimli lalesinin özellikleri "pây-i taht-ı padişâhîde"¹⁴⁴ yani IV. Mehmed'in huzurunda değerlendirilmişti. Bu örnek, bazı çiçek müzakerelerinin padişahın huzurunda yapıldığını göstermektedir. Başka bir örnekte IV. Mehmed'in de çiçek bahçelerini ziyaret ettiği anlaşıyor. Nitekim padişah, zerrin, gül ve sümbül cinsleri yanında otuz beş çeşit lalesi bulunan Eyyüb el-Ensari Camii imamı Veli Efendi'yi ziyaret etmiş ve onu hürmet gösterdiğini ifade eden sözler sarf etmişti.¹⁴⁵ Yine IV. Mehmed'in Üsküdarlı Nasuh Hoca'nın Gül-i Sadberk cinsi güllerinin tamamını satın aldığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁶

Çiçeklere düşkünlüğü uğruna altınlar dökecek derecede olduğu anlaşılan Sadrazam Kara Mustafa Paşa, (ö. 1683) çiçek meclisinde bulunan kişiler tarafından yeni yetiştirilen çiçeklerden haberdar ediliyor, beğenip talip oldukları çiçekler karşılığında

¹⁴¹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 98-100; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 59b-61a.

¹⁴² Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 95; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 11b-13a. Şeyhülislam Mustafa Efendi'nin biraderzadesi olup müderrislik ve mollalıktan sonra Bursa kadılığı, 1681 ve 1687 tarihleri arasında önce İstanbul sonra Anadolu ve Rumeli (kadılığı) payesi alması hakkında bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, 223.

¹⁴³ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 81; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 49b-50a.

¹⁴⁴ Mehmed Remzî, "Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul, içinde Gonçe-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", T4319, 80b.

¹⁴⁵ Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle I", 88; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 98-100; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", 59b-61a.

¹⁴⁶ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 87; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 59a. Tesadüf ettiğimiz belgede 1091/1680 senesinde Gül-i Sadberg fidanı karşılığında Ser-şükufe-i Hassa olan Halil Efendi'ye 48 bin akçe verildiği yazılmaktadır. Bkz. "BOA, İE. SM. nr. 8.793 (25 Muharrem 1091)".

altınlar veriyordu.¹⁴⁷ Bu örnekler IV. Mehmed'in çiçek ve lale merakını gösterdiği gibi çiçek yetiştiricileriyle saray arasında devam eden bir iletişimi de göstermektedir.

17. yüzyılda yönetici elitlerle çiçek yetiştiricilerinin bir araya geldiği etkinliklerden birinin de rical konaklarında düzenlenen lale çırağanları olduğu anlaşılmaktadır. Hanzâdeler bahçesinde hazırlanan lale çırağanına¹⁴⁸ davet edilen IV. Mehmed, bahçeyi çok beğenmiş, Hanzâdeler Bahçesi'nin bahçıvanı Mehmed Ağa'yı (ö. 1698) ödüllendirmek istemişti. Bu sayede Mehmed Ağa'nın Ravza-i Mutahhara'da bulunan Hanzâdeler Vakfı'na mütevellî olduğu görülmektedir.¹⁴⁹ Bu tür sohbet meclislerinin lalelerin açtığı vakitlerde tekrar edildiği ve toplantılara edebiyat çevresinden lale heveskârı olan kişilerin katıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim lalelere yazılmış şiirlerle dolu olan *Tuhfetü'l-ihvân*'ın yazılmasına Hanzâdeler bahçesinde düzenlenen çiçek meclisi vesile olmuştu. Bu mecliste, İbrahim Hanzâde Mehmed Bey, (ö. 1666) Halvetî ve Mevlevî meşrep bir şair olan Fennî Çelebi'den laleye mahsus bir risale kaleme almasını istemişti.¹⁵⁰ Anlaşılan çiçeklerin müzakere edildiği bu toplantılar sadece çiçek konuşulan meclisler olmayıp edebiyat çevrelerinin katılımıyla daha renkli bir eğlence havasında yapılmaktaydı.¹⁵¹ Fuyûzî Osman Efendi, Cemâlî Bey, Halil, Ubeydî, Ali, Zeki ve Nihâdî'nin hazır bulundukları bu toplantılarda yeni türetilmiş çiçeklere isimler koydukları görülmektedir. Sonuç olarak bu ortamlar, telif edilen

¹⁴⁷ IV. Murad'ın torunlarından Davud Paşazâde Süleyman Bey, Şeyhülislam Ali Efendi'nin kayınpederi Keresteci Hacı Mehmed'in zerrinlerinden birini Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya göndermişti. Sadrazam, çiçeklere güzel isimler koyup beytler söylemesiyle bilinen Zeki Ali Efendi'den zerrine isim vermesini istemiş, emir üzerine çiçeğe Âsaf-pesend ismini veren Zeki Ali Efendi'ye kırk altın ihsan edilmişti. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 96; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079,32b. Davud Paşazâde Süleyman Bey için bkz. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", 22b.

¹⁴⁸ Arşivde bulunan bir belge, Hanzâdeler Yalısı'nın III. Ahmed döneminde de lale çırağanı yapılan mekânlar arasında olduğunu gösteriyor. Bkz. BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 328 (26 Muharrem 1120)

¹⁴⁹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 83; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 57a; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*,139-140. Çırağan eğlencesinin yapıldığı Karaağaç sahilinde bulunan bahçe, Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu İbrahim Han Paşa'ya aittir. Aynı soydan gelen İbrahim Hanzâde Ali Bey ve İbrahim Hanzâde Mehmed Bey ise birer lale yetiştiricisidir. Defter eminliği yapan ve 1666'da vebadan vefat eden İbrahim Hanzâde Mehmed Bey için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî III*, 964. Ubeydî ise vefat tarihini 1081/1670 olarak vermektedir. Bkz. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", 4a-4b.

¹⁵⁰ Sona, "Mehmed Fennî ve Tuhfetü'l-İhvân İsimli Şükûfe-nâmesi", 926-927.

¹⁵¹ Sona, "Mehmed Fennî ve Tuhfetü'l-İhvân İsimli Şükûfe-nâmesi", 925.

çiçek risalelerinin şiirler ve çiçek çizimleriyle zenginleşmesine katkı sağlamış; lale ve nergis gibi çiçek isimleri ise şiirin konusu olmaya başlamıştır.¹⁵²

Tecrübelerin paylaşıldığı ve yeni yetiştirilen çiçeklerin görücüye çıkarıldığı hoş ortamlar kadar çiçek yetiştirenler arasında yaşanan anlaşmazlıkların da yazma eserlere yansıdığı görülmektedir. Nitekim Sultan İbrahim döneminden itibaren çiçekçiler arasında yaşanan sorunların çözümü için ser-şükûfeciyân denilen bir görevlinin atandığından bahsedilmişti. Bu durum, modern literatürde dile getirilen bir gelişme olmasına rağmen yaşanan sorunların içeriğinden bahsedilmemiştir.¹⁵³ Oysa *Netâyicü'l-ezhârın*'ın verdiği bilgiler, 17. yüzyılda yaşamış çiçekçilerin hayatlarının çiçeklerle ilgili olan kısmına ışık tutarken aralarındaki ilişki biçimlerini de bir yere kadar aydınlatmaktadır.

Ubeydî'nin “Bâd-ı perverîden Lâle-i Girîd” yani eski Girid lalesi yetiştiricisi olarak tasvip ederek mesleğini Gümrük Emîni olarak verdiği, Fennî Çelebi'ninse Kandiye fatihi Fazıl Ahmed Paşa'nın¹⁵⁴ kethüdası olarak tarif ettiği Mahmud Ağa, (ö. 1673) Girit cinsi laleyi İstanbul'a getirdiğinde¹⁵⁵ lale yetiştirenler arasında nasıl bir etki yaratacağını bilemezdi. Mahmud Ağa'nın getirdiği laleler İstanbullu laleciler tarafından pek bir beğenilmiş, herkes onlara sahip olmak istemişti. Fennî Çelebi, Girid'in revaç bulduğu dönemdeki etkisini “bir mertebe şöhret-şi'âr oldu ki Girid Cezîresi'nde elân erbâb-ı mesâlih bir lâle köküyle nice düşvâr işlerin gördürür oldular”¹⁵⁶ diye anlatmaktadır. Kimi getirterek kimi de Turnacı Süleyman Ağa gibi Girit'e kadar gidip edinerek bu lale cinsine sahip oldular. Girid Lale'sine bir şekilde sahip olanlar, bu lalenin soğanını elde edemeyenlerden kendi soğanlarını sakınmaya başlayınca belki de kırk yıllık dostlar arasında kırgınlık hâsıl olmuştu.¹⁵⁷ Öyle ki, bu

¹⁵² Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 22-55; Ali Çelebi, “Şükûfenâme” 1078, Nu. 4076, 9-35; Fennî Çelebi, “Tuhfetü'l-ihvân”, 7a-8b. *Netâyicü'l-ezhâr*'ın da birçok yerinde laleler için söylenmiş beytler, şiirler yer almaktadır. Bazı örnekler için bkz. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 5b-6a, 12a-12b, 17a, 31a, 33a, 40b, 41a-41b, 45b, 51b, 53a, 54a, 56a, 60a.

¹⁵³ Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 135; Baytop, “Osmanlı Lâlesi”, 2014, 188; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 27.

¹⁵⁴ Abdülkadir Özcan, “Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), 260-263.

¹⁵⁵ Ubeydî'ye göre “İbtidâ bu şehre Girid envâ'ından gelen” laledir. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 55a-55b.

¹⁵⁶ Sona, “Mehmed Fennî ve Tuhfetü'l-İhvân İsimli Şükûfe-nâmesi”, 928; Fennî Çelebi, “Tuhfetü'l-ihvân”, 5a.

¹⁵⁷ Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 55a-55b.

kadar rağbet gören Girid için Ubeydî, “Allahü'l-hamd Girid'in köküne za'îf gelüb dahî vâde dek çürümeğe başlayub bir vecihle tabîa'tı bilinmeyüb 'ilaç-pezîr olmamağın herkes nefret idüb i'tibârdan sâkıt oldu” diyerek bu türün yok olmasına şükretmektedir.¹⁵⁸ Yeni bir lale cinsi olan Girid'in yapısı bilinemediği için hastalanan soğanlara ilaç bulunamaması, hızlıca hâsıl olan bu ilginin belki aynı hızda nasıl yok olduğunu açıklamaktadır. Bununla birlikte Girid cinsi lalelere 18. yüzyılın ortasında biri çiçekçi diğeri berber olan bir baba oğulun terekelerinde rastlanması Girid cinsi lalenin tamamen yok olmadığını göstermektedir.¹⁵⁹

Yukarıdaki hikâyede olduğu gibi soğanlarını kimseyle paylaşmayan, verdikten sonra pişman olan laleciler de vardı. Balıkçı Safer yetiştirdiği lale soğanlarını çok kimseler istediye de hiçbirine vermemiş; soğanlara talip olanlar ancak Balıkçı Safer'in vefatından sonra terekesinden alabilmişlerdi.¹⁶⁰ Tezkireci Mehmed Efendi ise soğanını verdikten sonra pişman olanlardandı. Kara Mustafa Paşa, Tezkireci Mehmed Efendi'nin çok beğenilen *Tuhfetü'l-ezhâr* isimli kırmızı kadehli zerrinini istemiş, karşılığında da kırk altın ve çeşitli hediyeler vermişti. Ancak akıllı, verdiği o soğanda kalan Mehmed Efendi, o soğanı şimdi biri bana getirse ben de karşılığında kırk altın verir ve altınları ayağımın altında ezerdim, mealindeki sözleri sarf etmiştir.¹⁶¹ Bu örneklere mukabil soğanlarını hediye edenler de vardı. Eyyübel Ensari İmarethanesinde görevli olan Aşçı Hüseyin, yetiştirdiği Al Kâğıthane isimli lalenin soğanından birçok kişiye hediye etmişti.¹⁶²

Soğan sakınmak çok büyük bir problem teşkil etmese de çiçek yetiştirenler arasında daha ciddi olan bir problem, yeni yetiştirilen bir lale soğanı üzerinde hak sahibi olduğunu iddia eden birden fazla kişinin olmasıydı. Anlaşmazlıkları çözmekle

¹⁵⁸ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 83; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 55a-55b.

¹⁵⁹ Hezarfen, “18. Yüzyılda Eyüp'te Lâle Yetiştirenler”, 45-46; “Havâss-ı Refî'a Mahkemesi, No: 186”, 1163, 50b-51b. “Havâss-ı Refî'a Mahkemesi, No: 188”, 1164, 12b-13a.

¹⁶⁰ Aktepe, “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle I”, 88; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 63; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, 10a.

¹⁶¹ Aktepe, *Tuhfetü'l-ezhâr* isimli zerrini lale olarak okumuş. Aktepe ile aynı nüshayı kullanan Kahraman ise zerrin olarak okumuştur. Nuruosmaniye 4079'da kayıtlı nüshada da zerrin olarak okunmaktadır. Bkz. Aktepe, “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle I”, 88; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 95; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 11b-12a. Yetiştirdiği çiçekler herhangi bir maddi karşılık bulamayan çiçek yetiricileri, Lale Çılgınlığı'nın yaşandığı Hollanda'da da vardı. Bkz. Dash, *Lale Çılgınlığı*, 74.

¹⁶² Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 62; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, 5a.

yükümlü olan ser-şükufecilerden birinin bu türden bir anlaşmazlığa taraf olması gerçekten şaşırtıcıdır. IV. Mehmed döneminde ser-şükufeciyan olarak atanan Üsküdarlı Mevlûdî Ali Çelebi (ö. 1685) ve Sun‘ızâde Kethüdâsı arasında tam da bu türden bir sorun yaşanmış ve sorunu çözmek IV. Mehmed’e kalmıştı. Sorunun çözümü için padişah tarafından görevlendirilen Mustafa Paşa, lalelerden birini Behişt-ârây-ı Mevlûdî diğerini Behişt-ârây-ı Mahmûdî olarak isimlendirerek tarafların arasını bulmaya çalışmıştı. Hâlbuki Ubeydî, ikisinin de aynı tohumdan olduğunu söylemektedir.¹⁶³ Üsküdar’da bir meyhanede İmamzâde Üsküdârî’nin yetiştirmesi olup 1697 yılında kaydı yapılan Mîrû'l-ezhâr’ın, bazı kişiler tarafından isminin Çemen-ârâ olarak değiştirildiği ve bu şekilde satılmaya başlandığı konuşulmaktaydı.¹⁶⁴

Benzer bir durum, 1696’da çiçekçilerin kendisine “baba” diye hitap ettikleri Mustafa Ağa’nın da başına gelmişti. Mustafa Ağa’nın Sadr-ı nişîn ismini verdiği lale için kendilerinin soğanı olduğunu iddia eden kimseler ortaya çıkmıştı. Meselenin üstüne gitmeyen Mustafa Ağa, lale yetiştirmekteki amacını bir beyt söyleyerek ortaya koymuştu. “Tohmumuzdan zuhûr etti yine bir lâle-i küçük / Kimi der Bârek-allah kimisi der bizim çiçek / Sizin olsun bizim olsun nedir, rağbet şükûfeye”¹⁶⁵ Zeki Ali Efendi de Haremeyn muhasebecisi İbrahim Efendi’ye bir nergis soğanı vermişti. Sonra verdiği soğanın kendine ayırdığı soğanlardan olduğunu anlamış ancak bunun için üzölmek yerine nadide soğanlarına İbrahim Efendi’yi de ortak etmek maksadıyla nergislerin isimlerini İbrahim Efendi’ye hitaben Muhterem koymuştu.¹⁶⁶ Çiçek yetiştiricileri arasında yaşanan bu olaylardan Ubeydî’nin aktarmadığı daha birçok hadise olsa gerektir. Bu aktarılan bilgiler lale yetiştiricileri arasında yaşanan problemlerin neler olabileceğini ve 1642 yılında Sultan İbrahim’in ser-şükufeciyan atamasının sebebini göstermesi açısından önemlidir.

¹⁶³ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 85; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü’l-Ezhar”, Nu. 4079, 55b-56a.

¹⁶⁴ “Bazı erbâb-ı gadr ve hiyel hâlâ ismini tağayyüre ve Çemen-ârâ nâmıyla sù-be-sù mübâyaa ve teşhîr ve âsâr-ı selefi tahkîr ve kem-gerde-i bâzâr-ı tezvîr ettikleri ve reh-i râstdan insirâf ve udûl edüp semt-i hilâfa gittikleri destân-serâ-yı mastaba-i Üsküdardır.” Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 193.

¹⁶⁵ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 86; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü’l-Ezhar”, Nu. 4079, 57a-58a.

¹⁶⁶ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 101; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü’l-Ezhar”, Nu. 4079, 24b-25b.

4. 17. Yüzyılda çiçek müzakereleri ve ser-şükûfeciyânlık

Bir önceki bölümde çiçek yetiştiricileri arasında lale soğanı ıslahı konusunda uzman kişilerin olduğundan ve bu kişilerin çiçekleri müzakere etmek için bir araya geldiklerinden bahsedilmişti. Çiçek yetiştiricilerinin yaptıkları çiçek müzakereleri ve devlet tarafından çiçek yetiştiricilerinin sorunlarıyla ilgilenen bir ser-şükûfeciyân atanması çiçek yetiştirme işinin uzmanları tarafından profesyonelce yürütülen bir uğraş olduğunu ve bu uğraşın devlet tarafından nasıl desteklendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak öncelikle modern literatürde karşılaştığımız bir kaç yoruma yer vermek gerekiyor.

1642 senesinde Sultan İbrahim'in (saltanat: 1640-1648) bir beratla Sarı Abdullah Efendi'yi (ö. 1660) bütün çiçekçiler üzerinde yetkili kılması¹⁶⁷ modern literatürde “Terbiye-i Riyâz u Ezhâr ve Tenmiye-i Hadâyık u Eşcâr Cemiyeti” isminde bir enstitü kurulduğu kanaatini doğurmuştur.¹⁶⁸ IV. Mehmed döneminde (saltanat: 1648-1687) aynı göreve Solakzâde Halil Çelebi'nin getirilmesi ve Mehmed Remzî'nin çiçek uzmanlarının bir listesini vermesi¹⁶⁹ “Meclis-i Şükûfe” veya “Çiçek Encümen-i Dânişi” denilen bir çiçek akademisinin kurulması olarak anlaşılmıştır.¹⁷⁰ Birbiri ardına gelen bu iki taht dönemi arasında aynı işlevi gören bir müessesenin iki kez oluşturulduğuna dair bir işaret bulunmamaktadır. Sultan İbrahim döneminde oluşturulan bu makama IV. Mehmed döneminde de bir atama yapılmıştır. Bu atamanın

¹⁶⁷ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 88-89; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 36a-37a; Ahmed Rasim, *Tarih ve Muharrir*, 156-157; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 15-157; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 37-38.

¹⁶⁸ Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, 294; Ahmed Rasim, *Tarih ve Muharrir*, 153-154; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 132; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 17-18; Özdemir ve Sağlamçubukcu, *Lâlezâr: Şükûfenâme-i Ali Çelebi ve Takvîmü'l-kibâr Min Mi'yâri'l-ezhâr*, 25; Ceylan, *Osmanlı'dan Günümüze Dört Gözde Çiçek: Güller, Karanfiller, Lâleler ve Sümbüller*, 79.

¹⁶⁹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 91; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 31a; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, 4a.

¹⁷⁰ Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, 302; Ülkütaşır, “Çiçek Encümeni: Meclis-i Şükûfe”, 161; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 135; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 18; Baytop, *İstanbul Lalesi*, 5; Baytop, “Osmanlı Lâlesi”, 2014, 188; Sakaoglu, “Lale”, 179; Sakaoglu, “Çiçekçilik”, 510; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 27; Özdemir ve Sağlamçubukcu, *Lâlezâr: Şükûfenâme-i Ali Çelebi ve Takvîmü'l-kibâr Min Mi'yâri'l-ezhâr*, 25. Cevat Rüştü ise IV. Mehmed zamanında yapılan atama ile bir akademinin kurulduğunu söylemekte ve onu *Çiçek Encümen-i Dânişi* diye isimlendirmektedir. Bu akademinin kurulmasında “yegâne bir sebep teşkil eden” unsurun lale olduğunu söylemektedir. Bkz. Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, 297-298.

yapılmış olması, görevin sürekliliğine ve bu makamın işlevini yerine getirdiğine işaret etmektedir.

III. Mehmed döneminde “Meclis-i Şükûfe” kurulduğunu iddia eden modern literatürde, atanan bu kişiler ile çiçek müzakereleri yapan uzmanların aynı kurum içinde yer aldıkları düşüncesi hâkimdir. Yani başkanlığını ser-şükufeciyanın yaptığı çiçek uzmanlarının da üyelerini oluşturduğu bir enstitü tahayyül edilmiştir. Ancak ser-şükufeciyanlığın devlet eliyle oluşturulmuş bir makam olduğu çıkarılan fermanan anlaşılıyorken çiçekçilerin oluşturduğu meclis hakkında böyle bir belgenin olmayışı onun gayr-i resmî, sivil bir oluşum olduğu izlenimini vermektedir. Bununla birlikte çiçek uzmanlarının yaptığı müzakere ortamlarının bir enstitü gibi çalıştığı söylenebilir.

Cevat Rüştü, “Çiçek Encümen-i Dânişi” dediği çiçek müzakerelerini, lalenin kazandırdığı bir yenilik olarak kabul etmiştir.¹⁷¹ Oysa 18. yüzyılda yazılmış *Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm* yazarı, vezirler, vekiller ve şeyh efendilerin nadir lale türleri ve diğer çiçeklere olan rağbetlerinin ve şükûfe-perverânın yaptığı çiçek müzakerelerinin birden bire ortaya çıkmış olmadığını söylemektedir.

“Neş’e-dârân-ı mecâlîs-i şükûfe-perverâna selef ü sâğır-keşân bezmgâh-ı halefe hafî ve puşîde değildir ki, mesbûki’z-zıkr-i lâle-i nâdîde ve şükûfe-i nâdirenin cihan cihan müzâkere ve sohbetleri ve çemen çemen akd-i meclîs ü cem’iyetleri ve vüzerâ ve vükelâ ve küberâ ve ulemâ e meşâyih-ı kirâmın rağbet ve iltifatları heman şimdi olma değildir.”¹⁷²

Abdullah Efendi *Şükûfenâme*’si çiçek müzakerelerinin ne kadar eski olduğu konusuna ışık tutmaktadır. Abdullah Efendi, nergis ve lale yetiştiriciliği hakkında bilgiler verirken çiçek uzmanlarının isimlerini de saymış ve yaptıkları müzakerelerden bahsetmiştir. Ayrıca bu liste modern literatürde yer alan IV. Mehmed dönemine ait olan listeden¹⁷³ daha erken bir tarihe aittir. 17. yüzyılın başlarında yaşamış bu çiçek uzmanlarının isimleri: Abdullah Efendi, onun kayınpederi Hasan Kapudanzâde,¹⁷⁴ Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri’nin müntesiplerinden Ahmed Dede (Sûfî), Ulvan

¹⁷¹ Ancak Cevat Rüştü, “Çiçek Encümen-i Dânişi’ni de bize kazandıran bu tarihi çiçeğimiz (lale) olmuştur.” Bkz. Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü’den Bir Güldeste*, 302. Parantez bana aittir.

¹⁷² Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, T 4319, 5a.

¹⁷³ Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü’den Bir Güldeste*, 298; Ülkütaşır, “Çiçek Encümeni: Meclis-i Şükûfe”, 74; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 135; Sakaoğlu, “Lale”, 179.

¹⁷⁴ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 120; Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, “Şükûfenâme”, 308b.

Kapudanzâde, Padişah musahiplerinden Cüce Çelebi lakaplı Hüseyin Ağa, Molla Çelebizâde, Çorbacı Mehmed Ağa, Hekimbaşı Emir Mehmed Efendi, Ârif Efendi, Bey Dede Efendi lakabıyla bilinen Musâ Beyzâde, Hattat Mahmud Çelebi, Sarı Abdullah Efendi ve Tezkireci Memikzâde Mehmed Efendi'dir.¹⁷⁵ Bu kişilerin çiçekleri inceleyerek onların kalitesine karar veren ve ıslah çalışmaları yapan kişiler oldukları anlaşılmaktadır.¹⁷⁶

Yukarıda isimleri geçenlerden çoğu, birbirlerinin bahçelerinde bir araya gelerek çiçek tohumları ve soğanları, bahçe düzeni, çiçek yetiştirmek için hangi toprağın uygun olduğu gibi birçok konuda fikir alışverişinde bulunuyorlardı. Hatta bazı konularda fikir ayrılığı yaşadıkları da oluyordu ki, bazı meselelerde ekoller bile oluşmuştu. Örneğin, toprağın hazırlanması hususunda Molla Çelebizâde, Cüce Çelebi ve Ulvanzâde ayrı ayrı uygulamalar yapmışlar ancak *Şükûfenâme* yazarı Abdullah Efendi, bu üç uygulamadan Cüce Çelebi'nin metodunu takip etmiştir. Yine çiçek tohumlarının alınması konusunda ise Ulvanzâde, Hasan Kapudanzâde ve Molla Çelebizâde aynı görüşü savunurken Ahmed Sûfî (Dede), Cüce Çelebi ve Abdullah Efendi'nin onlara karşı başka bir görüşü savundukları anlaşılmaktadır.¹⁷⁷

Çiçek meclisinin bu tecrübelerinden çiçek yetiştirmek isteyenlerin istifade ettiğini gösteren olaylar da yaşanmıştır. Zerrin yetiştirmek isteyen birinin Abdullah Efendi'yi bahçesine davet ederek ondan yardım istemesi¹⁷⁸ çiçek uzmanlarının üstlendiği sorumluluklardan birinin de çiçek yetiştirmek isteyenlere yol göstermek olduğu anlaşılmaktadır. Çiçek meclisinin sorumluluklarından bir diğeri yetiştirilen çiçeklerin özelliklerine bakılıp isimlendirilmesi ve deftere kaydının yapılmasıydı. Yetiştirdiği çiçeklere isim verme konusunda gevşek davrananlar çiçek uzmanları tarafından her halde pek hoş karşılanmıyordu ki, Hattat Bekir Ağa, kısa süre zarfında birçok laleye sahip olduğu için övülürken yetiştirdiği çiçeklere isim vermediği için "bî-vefâ" olmakla suçlanmıştı.¹⁷⁹ Bu sitemin sebebi yetiştirilen soğanların, çiçek meclisinin

¹⁷⁵ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 117; Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, "Şükûfenâme", Nu. 4892, 304b, 305a; Abdullah Efendi'nin Mehmed Efendi'den kasti Tezkireci Memikzâde Mehmed Efendi olmalı.

¹⁷⁶ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 117.

¹⁷⁷ Aynur Koçak, *Çiçeknâme* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2009), 98-100; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 119, 120, 121, 123, 124.

¹⁷⁸ Koçak, *Çiçeknâme*, 97-98; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 120, 129; Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, "Şükûfenâme", Nu. 4892, 307b, 326a.

¹⁷⁹ Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 10b.

huzuruna getirilip isim almadan bir hüviyete kavuşamamalarıdır. Lalenin özelliklerinin belirlenip bir isme kavuşması ve deftere kaydının yapılması, adeta o lalenin hayat bulması anlamına gelmektedir. Bu sebeple olsa gerek lalelere, diğer çiçeklerde olduğu gibi güzel isimler koymaya özen gösterilmiştir. Bu konuda Çorbacı Mehmed Ağa'nın hareketi güzel bir örnektir. Çorbacı'nın kendi ismiyle anılan zerrini ilk açtığında 100 kuruş karşılığında satmasını isteyenler olmuş fakat o bu parayı geri çevirip yetiştirdiği zerrin ve lale soğanlarını alarak çiçek meclisine götürmüş ve tümünü kaydettirmişti.¹⁸⁰

Lalelerin isimlendirilmesi konusunda yaşanan bazı esprili durumlar da yaşanıyordu. Çiçekçiler arasında yetiştirdiği laleye düşkünlüğü had safhada olan İbrahim Paşazâde Mehmed Bey, (ö. 1689) çok sevdiği bir lalesini, yanından geçenler görmesin diye giydiği elbisenin eteği ile örtmüştü. Bu durum çiçek meclisi üyeleri arasında da yankı bulmuş olacak ki, Ubeydî, “Eteği ile örtüp halkdan sakınduğundan Dâmen-pûş ismi konmuştur”¹⁸¹ demektedir. Böylece Mehmed Bey'in lalesi, etekle örtülü anlamında Dâmen-pûş olarak anılmıştır. Lale merakın sebep olduğu başka ilginç lale isimleri de bulunuyor. Karga Mehmed Çelebi'nin yetiştirdiği bir lale ise sahibinin lakabından nasibini alarak safi karga anlamına gelen Pûr-zağ olarak isimlendirilmişti.¹⁸² Bazen de lale merakı yetiştiricilerin bir lakapla anılmasına sebep oluyordu. Günün büyük bölümünü çiçekle uğraşarak geçiren Mehmed Çelebi'ye bu yüzden “Yeşilli” lakabı uygun görülmüştü.¹⁸³ Buraya kadar anlatılanlar, lale yetiştiriciliğinin profesyonelce yapılan bir uğraş olduğunu göstermektedir. Aynı profesyonellik, çiçek literatürünü oluşturan çiçek ve lale defterlerinde de görülmektedir.

Çiçek meclisinin yaptığı kayıtların zaman içinde nasıl sistemli bir hale geldiği çiçek risalelerinden takip edilebiliyor. Abdullah Efendi *Şükûfenâme*'sinde bazı zerrin ve lale isimleri ile bunların yetiştiricilerinin kimler olduğuna rastlanıyorsa da bunların sistemli bir şekilde sıralanmadığı görülmektedir. Muhtemelen çiçek meclisinde

¹⁸⁰ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 65; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 14a-14b.

¹⁸¹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 75; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 8a.

¹⁸² Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 79; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 49a.

¹⁸³ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 100; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”. Nu. 4079, 63b-64a.

çiçeklerin kaydedildiği defterler vardı ancak Ali Çelebi'ye göre bu kayıtlar eksikti. 17. yüzyılın ortalarında çiçekçiler, yetiştirdikleri iyi cins çiçeklere birer isim koyarak defterlere kaydediyor ancak çiçeklerin vasıflarını ve yetiştiricilerinin kimler olduğunu yazmıyorlardı.¹⁸⁴ Ali Çelebi'nin 1667'de yazdığı *Şükûfenâme*'de çiçeklerin isimlerini, renk ve şekil özelliklerini ve yetiştiricilerini birlikte kaydederek bu eksikliği gidermeye çalıştığı görülmektedir.¹⁸⁵ Ubeydî ise 1698'de bir tezkire niteliğinde hazırladığı risalede tohum sahipleri hakkında daha geniş bilgiler vermiş ancak çiçeklerin özellikleri hakkında detaylı bilgi vermemiştir. Yine de Ubeydî'nin, özellikleri belirlenen laleler için “güzîde”, “gâyet güzîde”, “meşhûr”, “imtiyazlı” gibi, lalelerin birbirinden ayırt edilmesini sağlayan terimler kullandığını da görmekteyiz.¹⁸⁶

Çiçek meclisinin müzakerelerinde kimlerin bulunduğu konusuna gelince lale ve diğer çiçeklerin incelendiği bu toplantıların her zaman mümkün olmasa da kalabalık bir katılımcıyla yapıldığını düşünebiliriz. Çünkü vasıfları belirlenip sıra isim koymaya geldiğinde birçok lale için beytler söylendiği görülmektedir. Meclis üyelerinden şiirleriyle meşhur olanlar meziyet ve güzelliğini gördükleri lalelerin isimlerini koyarken bir de beyit söyleyerek lale sahibini onurlandırıyorlardı. *Netâyicü'l-ezhâr*'daki Nakşî Efendi,¹⁸⁷ Ubeydî,¹⁸⁸ Tezkireci Memikzâde Mehmed Efendi,¹⁸⁹ Zeki Efendi,¹⁹⁰ Pîrî Paşazâde Mehmed Cemâlî Bey¹⁹¹ ve Toygar Baba¹⁹² çiçeklere isim verenlerden sadece birkaçıdır.

Yaptığı uygulamalardan bahsettiğimiz çiçek meclisinin günden güne artan çiçek meraklılarının aralarında olan anlaşmazlıkları çözmede etkili olsa da bir yaptırım gücü

¹⁸⁴ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 30; Ali Çelebi, “Şükûfenâme”, 1078, Nu. 4078, 7a.

¹⁸⁵ Ali Çelebi de kaydettiği laleleri isim, tohum sahibi ve özellikleriyle kaydetmiştir. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 46-50; Ali Çelebi, “Şükûfenâme”, 1078, Nu. 4078, 30b-31b. *Şükûfenâme*'deki terimler ve anlamları için bkz. Koç Keskin, “Şükûfe-perest Bir Osmanlı Ali Çelebi ve Şükûfe-nâmesi”, 266-267.

¹⁸⁶ Mustafa Ağa'nın Sadr-ı Nîşân'ı için “güzîde”; Nâdîde isimli lalesi için “Gâyet güzîde” tabiri kullanılmış. Bkz. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 57b-58a. Boşnakzâde'nin Mercan-pâre'i için “meşhur” kullanmış. Bkz. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 19b. Enserci Ahmed Çelebi'nin Mümtâz-ı Âlem isimli Rûmî'si için “İmtiyazlı” ifadesi kullanılmıştır. Bkz. Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 6b.

¹⁸⁷ Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 26a, 38a, 52a.

¹⁸⁸ Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 15a, 33a, 42a, 58a.

¹⁸⁹ Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 6b, 33a, 39a, 62a.

¹⁹⁰ Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 6b, 62a.

¹⁹¹ Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 11a, 41b, 42b, 44a.

¹⁹² Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü'l-Ezhar”, Nu. 4079, 33a, 49a.

bulunmuyordu. İşte tam bu noktada çiçekçiler arasındaki anlaşmazlıklara müdahale yetkisi olan bir makam oluşturulduğunu görüyoruz. Sultan İbrahim tarafından 1642’de ser-şükufecilik makamı ihdas edilerek Sarı Abdullah Efendi (ö. 1660) bu göreve atandı.¹⁹³ Aynı göreve IV. Mehmed döneminde atanan kişi Solakzâde Halil Çelebi’dir.¹⁹⁴ Makamın üçüncü sahibinin yine IV. Mehmed döneminde Üsküdarlı Mevlûdî Ali Çelebi (ö. 1685) olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁵ Tohum sahibi ve birer çiçek uzmanı olan bu kişiler çiçek meclisinin doğal üyeleri olup çiçek yetiştiricisi veya satıcıları üzerinde de yetkili tek merci idiler.

Makamın oluşturulduğu 1642 senesinde atanan ser-şükufeciyanın görevine dair bildiklerimiz atama kararının bulunduğu berat metnine dayanmaktadır. Buna göre ser-şükufeciyanın İstanbul’daki profesyonel veya amatör tüm çiçekçiler üzerinde yaptırım gücü olduğu ve çiçekçilerin de onu tüm işlerinde danışılacak tek merci olarak görmeleri ve itaat etmeleri isteniyordu.¹⁹⁶ Başka bir görevi de çiçeklerin ve ağaçların incelenmesiyle ilgili çalışmalar yapmaktı. Ancak bir arşiv belgesine göre ser-

¹⁹³ Sarı lakabının kendisine yetiştirdiği sarı zerrinlerden ötürü verildiği rivayet edilmektedir. Son yıllarını Koca Mustafapaşa’da Sümbül Efendi Dergâhı yakınındaki evinde ilim, ibadet ve çiçek yetiştirmekle geçiren Sarı Abdullah Efendi 23 Safer 1071/28 Ekim 1660 tarihinde vefat etti. Geniş bilgi için bkz. Azamat, “Sarı Abdullah Efendi”. 145-147; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 133-134.

¹⁹⁴ Altı adet zerrini olan Solakzâde Halil Çelebi’nin kendisine ait bir lale kaydına ise rastlanmamaktadır. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 46, 91; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü’l-Ezhar”, Nu. 4079, 31a; Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 169; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, 4a; Ali Çelebi, “Şükûfenâme”, 1078, Nu. 4078, 25b; Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü’den Bir Güldeste*, 298; M. Şakir Ülkütaşır, “Çiçek Encümeni: Meclis-i Şükûfe”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: Türk Kültürü*, sayı 74 (1968): 161; Gökyay, “Divan Edebiyatında Çiçekler I”, 31; Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 146; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 135; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 18; Sakaoğlu, “Lale”, 179; Sakaoğlu, “Çiçekçilik”, 510; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 27; Özdemir ve Sağlamçubukcu, *Lâlezâr: Şükûfenâme-i Ali Çelebi ve Takvîmü’l-kibâr Min Mi’yâri’l-ezhâr*, 25.

¹⁹⁵ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 85; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü’l-Ezhar”, Nu. 4079, 55b-56a.

¹⁹⁶ “mahrûse-i İstanbul, Galata ve Eyûb ve Üsküdar ve sâir kalem-rev-i hükm ü hümayûnum olan memâlikde vâk’ı bilâd u emsârda terbiye-i riâyât u ezhâr ve tenmiye-i hadâyık u eşcâra tekayyüd eden hüner-mendân ve şükûfe-dârâna mümeyyiz ve başbuğ ve mihr-i ikbalini pertev-i nazar-ı iclâlîmle pür-füruğ idüp bu nişân-ı meserret-unvân-ı belâgat-beyânımı verdim. Evâil-i Zilkade sene 1051” Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 88-89; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, “Netâyicü’l-Ezhar”, Nu. 4079, 36a-37a; Ahmed Rasim, *Tarih ve Muharrir*, 156-157; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 15-157; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 37-38. Nihat Azamat, berat metninin Müstakimzâde *Risâle*’sinde 57a-58b’de bulunduğunu söylemektedir. Bkz. Azamat, “Sarı Abdullah Efendi”, 147.

şükufecilerin hasbahçe veya yöneticilere ait bahçelerle ilgili işleri takip ettikleri ve gereken harcamaları yaptıkları da anlaşılmaktadır.¹⁹⁷

Padişah tarafından atanmış olan bu kişilerin görevleriyle ilgili yaptıkları bazı harcamaların devlet tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır. Üsküdarlı Mevlûdî Ali Çelebi'nin 1683 tarihinde bir dilekçeyle Rebiülahir ayında sarf ettiği kayık ücretini talep ettiği görülmektedir. İşleme alınan dilekçe üzerindeki “Vech-i meşrûh üzere çiçekçibaşı kayığı ücreti için Şehr-i Rebî‘u’l-evveline mahsûb olmak üzere hazîne tezkiresi virilüp hâlen Şehr-i Rebî‘u’l-âhir aylığı için dahî hazîne tezkiresi ricâ eder”¹⁹⁸ ibaresi kayık ücretinin her ay devlet tarafından kendisine ödendiğini göstermektedir.

Buraya kadar ele aldığımız başlıklar, 18. yüzyıla gelene kadar lale yetiştiriciliğinin arka planında nasıl profesyonel bir birikimin olduğunu göstermiştir. 17. yüzyılın ikinci çeyreğinde çiçek yetiştiricileri tarafından ıslahı yapılan lalenin, çiçek meraklılarının dikkatini nasıl çektiği, çiçek uzmanlarının yaptığı meclislere nasıl konu olduğu ve çiçek literatüründe nasıl bir ihtisas dalı haline geldiği açıklanmaya çalışıldı. Ayrıca lale uzmanlarının ve meraklılarının kimler olduğu ele alındı. Gelecek başlıktaysa ‘Lâle Devri’nin sonu kabul edilen 1730 sonrası konu edilmiştir.

¹⁹⁷ Eyüp, Üsküdar ve Beşiktaş bahçelerinde yapılan harcamaların ser-şükufeciyan Ali Efendi marifetiyle yapıldığına dair belge bkz. “BOA, İE. SM. nr. 5.355 (18 Zilhicce 1095)”. Ser-şükufe-i Hassa Halil Efendi’ye teslim olunan gül-i sadberk ve fidan bahasına dair belge. Bkz. “BOA, İE. SM. nr. 8. 793 (25 Muharrem 1091)”.

¹⁹⁸ Özdemir ve Sağlamçubukcu, *Lâlezâr: Şükûfenâme-i Ali Çelebi ve Takvîmü’l-kibâr Min Mi’yâri’l-ezhâr*, 51; “BOA, İE. SM. nr. 17. 1744 (1 Zilhicce 1094)”; “BOA, İE. SM. nr. 5. 360 (3 Safer 1096)”.

B. Lale: 1730'dan Sonra

“Lale Devri’ni kanlı bir şekilde kapatan Patrona Halil Ayaklanması’ndan sonra, İstanbul genelindeki tahribat ve yaratılan korku sonucu lale tutkusunun da giderek soğuduğu saptanmaktadır. Diğer yandan lalenin İstanbul’daki evrimi, 1730 sonrasında, Hollanda’dan getirilen türlerin revaç bulmasıyla köken değişimine uğramış, eski lâle-i rûmî soğanları yitirilmiştir.”¹⁹⁹

“Lâleye olan düşkünlüğüyle tanınan Mehmed Tabîb-i Aşkî (Uşşâkî) Efendi, lâlelerin Kanunî döneminin etkin şeyhülislamı Ebussuud Efendi ile; ona Bolu sahralarından bir beyaz lâle getirilmesi ve onun yetiştirdiği nadide lâleye Nûr-ı Adn ismini vermesiyle başlayan yabaniyetten sıyrılıp zirveye giden yolunu dile getirirken, ilk ve esas sınıflandırmasını 1730 yılıyla, yani o zamanlar henüz adı konmamış olsa da, anlaşılan gönüllerde o zamanlar da aynı anlamda anılmış olan Lâle Devri’nin sonlanmasıyla sınırlar.”²⁰⁰

“Lâle Devri” olarak isimlendirilmiş 1718-1730 dönemini sonlandıran 1730 İsyanı ile birlikte bu devirde yapılan her şeyin yok olduğu düşüncesi, söz konusu dönem hakkında yazılmış modern literatürde hâkim bir problemdir. İstanbul’da elde edilen lale çeşitlerinin ve çok sayıda lale meraklısının da bu isyanla birlikte kaybolmaya yüz tuttuğu veya kaybolduğu düşünülmektedir.²⁰¹ Bu bölüm, 1730 İsyanının lale merakına herhangi bir etkisi olup olmadığını, lale merakı etrafında oluşmuş ser-şükufeciyanlık, çiçek meclisi, çiçek literatürü ve lale çırağanı gibi kültürel etkinliklerin 1730 sonrasında devam edip etmediğini dönemin kaynaklarına dayalı olarak tespit etmeyi amaçlamaktadır.

17. yüzyılda lalenin ıslahı ile başlayıp yeni türlerinin yetiştirilmesi ve meraklılarının artmasıyla devam eden süreç, 1718’den önce olduğu gibi 1730 İsyanı’ndan sonra da herhangi bir kesintiye uğramadan I. Mahmud, (saltanat: 1730-1754) III. Osman, (saltanat: 1754-1757) III. Mustafa, (saltanat: 1757-1774) I. Abdülhamid (saltanat: 1774-1789) ve III. Selim (saltanat: 1789-1807) dönemlerinde de devam etmiştir. I. Mahmud döneminde yazılmış *Risâle-i Esâmî-i Lâle*, *Ferah-engîz (Risâle-i Esâmî-i Lâle)*, III. Selim döneminde yazılmış *Mi’yarü’l-Ezhar-Takvîm-i Lâle* isimli yazma eserler bize bu sürecin bir sekteye uğramadan devam ettiğini göstermektedir.

1730 İsyanı sırasında muhtemelen birçok lale yetiştiricisi ıslahı için emek verdikleri soğanlardan çıkacak yeni türleri görmek için gelecek baharı beklemekteydi. I.

¹⁹⁹ Sakaoğlu, “Lale”, 180.

²⁰⁰ İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 78-79.

²⁰¹ Dayıgil, “İstanbul Çinilerinde Lâle”, 85-86; Ayverdi, *18. Asırda Lâle*, 15; Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü’den Bir Güldeste*, 95-96; Baytop, *İstanbul Lalesi*, 5; Sakaoğlu, “Lale”, 180; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 78-79; Selim İleri, *İstanbul Lâle ile Sûmbül* (İstanbul: Doğan Kitap, 2007), 154, 155.

Mahmud'un saltanat yıllarının ilk yirmi senesinde bu beklentilerin sonuç verdiğini “lâle-i Rûmiyân-ı cihan-ârâ gibi cilde-nümâ olan nev şükûfe” yani yeni ortaya çıkan lale çeşitlerinin isimlerinin kaydedildiği 1164/1750 tarihli *Risâle-i Esâmî-i Lâle*'de görmekteyiz.²⁰² Risaleye giren 1164 adet lalenin yeni yetiştirilen laleler arasından seçme yapılarak belirlendiği de anlaşılmaktadır.²⁰³ Laleler arasında bir seçimin yapılmış olması, 1750 senesine kadar yetiştirilen lale sayısının 1164 adetten daha fazla olduğunu gösterir. Ayrıca yazarın daha sonra risaleye eklediği lale isimleri, 1750'den sonraki senelerde de yeni çeşitlerin yetiştirilmesine devam edildiğini göstermektedir. Müellif, 1765 senesine kadar yetiştirmiş 380 laleyi de eserin sonuna eklemiş ve risalede bulunan toplam lale sayısı 1585 adede çıkmıştır.²⁰⁴ Yine I. Mahmud döneminde Ahmed Kâmil Belgrâdî'nin yazdığı *Risâle-i Esâmî-i Lâle*²⁰⁵ isimli eserde karışık olarak yazılmış 500 küsur lale ve zerrin ismi bulunmaktadır.²⁰⁶ Bu iki yazma eser dikkate alındığında I. Mahmud döneminde risalelere giren lale adedinin yaklaşık 1800 civarında olduğu söylenebilir.²⁰⁷ *Netâyicü'l-ezhâr* ve *Defter-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm*'de kayıtlı lale ve yetiştirici isimlerine göre 18. yüzyıla kadar yetiştirilmiş lale sayısı ise yaklaşık 2400'dür.²⁰⁸ Bu sayılar arasında yapılacak mukayese, 1730-1750 döneminde yetiştirilen lale sayısının çok yüksek olduğunu gösterir. I. Mahmud dönemi kaynakları göstermektedir ki, lale meraklılarının yetiştirdiği 1800 civarında yeni lale çeşidi elde edilmiştir.²⁰⁹ Şayet, “binden fazla yeni lale formu” elde edilmesi ‘Lâle Devri’ ile lale merakı arasındaki ilişkiye işaret ediyor ise 1730'dan sonra da eski-yeni

²⁰² “Risâle-i Esâmî-i Lâle” AETby 173, Millet Kütüphanesi, 1b.

²⁰³ Müellif, eserin telif tarihi olan 1164 senesine işaret etmesi için esere 1164 adet laleyi dâhil ettiğini söylemektedir. Bu da müellifin var olan laleler arasından bir seçme yaptığını gösterir. Bkz. Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri*, 127; “Risâle-i Esâmî-i Lâle”, 1b.

²⁰⁴ Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri*, 141.

²⁰⁵ Ahmed Kâmil, 4a ve 5a'da I. Mahmud'a hem de Mustafa Paşa'ya övgüde bulunduğu göre kitabın telif tarihi 1752 ile 1754 arası olmalıdır. Mustafa Paşa, I. Mahmud döneminde, 1165/1752 tarihinde sadrazam olmuş, 1765 tarihinde ölümüne kadar geçen süre zarfında birkaç defa sadarete gelmiştir. Bkz. Mücteba İlgürel, “Mustafa Paşa, Köse”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006).

²⁰⁶ Ahmed Kâmil Belgrâdî, “Risâle-i Esâmî-i Lâle”, T 2707, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 14b; Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri*, 147-150.

²⁰⁷ Yukarıda belirttiğimiz üzere *Risâle-i Esâmî-i Lâle*'de verilen 500 adet lale ve zerrin ismi karışık olarak yazılmıştır. Dolayısıyla hangilerinin lale ismi olduğu ayırt edilememektedir. Yukarıda tahmini olarak verdiğimiz sayı, bu eserde verilen 500 sayısının yarısı alınarak hesaplanmıştır.

²⁰⁸ Bu yaklaşık sayının belirlenmesinde şu eserlerdeki bilgiler kullanılmıştır: Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 59-101, 131-205; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, *Netâyicü'l-Ezhar*, Nu. 4079; Mehmed Remzî, “Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul”, AETby 157 ve İ.Ü. T 4319.

²⁰⁹ Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri*, 141, 146-150.

lale yetiştiricilerinin elde ettiği 1800 civarında yeni lale formu ile lalenin devrinin devam ettiğini düşünebiliriz.²¹⁰

Laleye duyulan ilginin 1730 sonrasında azaldığı iddiasının arkasında 1730 İsyanı'nın lale merakı ve etrafında gelişen etkinlikleri hedef aldığı düşüncesi yatmaktadır.²¹¹ Hâlbuki yukarıda verilen yeni lale türlerine ait rakamlar, 1730 İsyanı neticesinde lale yetiştiriciliğinin sarsılma veya yok olması bir tarafa, isyandan hiç etkilenmediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca I. Mahmud döneminde lalenin nergise göre hala, daha çok sevilmesi²¹² 1730 İsyanı'nın sebepleri arasında lale merakı ve meraklılarının iddia olunanın aksine son derece tali kalabileceğini de göstermektedir.²¹³ Dolayısıyla modern literatürde 1730 sonrasındaki anlatıyı içeren bölümler için “Ve Bahçeler Tarûmâr”, “Zirve ve Düşüş” gibi başlıklar atılması, tarihi gerçekliği yansıtmaya kaygısından çok lale ve ‘Lâle Devri’ ilişkisinin popülerliğinden kaynaklanan çekiciliği kullanma amacı gütmektedir.²¹⁴

İsyan sonrası lale yetiştiriciliğinin durumu hakkında bizi aydınlatacak bir yorum da o dönemdeki müelliflerinin birinden gelmiştir. Ahmed Kâmil, yeni lale türlerinin elde edilmesi hususunda I. Mahmud ve III. Ahmed dönemleri arasında kıyas yaparak kendi döneminde lale yetiştiriciliğine duyulan ilgi ve lale sayısındaki artışa dikkat çekmektedir. III. Ahmed'in bizzat laleye rağbet etmesi, etrafındaki ricali de lale yetiştirmeye meylettirmiştir. Bu kişiler, Ahmed Kâmil'in deyişiyle “zevk-i ruhânî,

²¹⁰ Ayvazoğlu ve İrepoğlu, 1730'a kadar yetişen lale sayısını, ‘Lâle Devri’nin fevkaladelik vurgusuna dayanak olarak kullanmışlardır. Bkz. Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 147; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 31.

²¹¹ Sakaoğlu ve Akbayan, *Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*, 51.

²¹² Ahmed Kâmil, dönemin çiçekleri arasında lale ve zerrinin ayrıcalıklı bir yeri olduğunu izahtan sonra lalenin, zerrine nazaran daha çok sevildiğini şöyle ifade etmektedir: “Eğer lâlenin muhassenât-ı zâtıyye ve arziyyesi zerrine gâlib olduğu hüveydâ” Ahmed Kâmil Belgrâdî, “Risâle-i Esâmî-i Lâle”, 8b.

²¹³ Sam Segal, 1730 İsyanı'nın, bu dönemde lale ve lale eğlencelerine yapılan harcamaları hedef aldığını düşünmektedir. Bizdeki modern literatür yazarları da Segal'i haklı çıkaracak görüşler beyan etmişlerdir. Cevat Rüştü, 18. yüzyılda lalenin “ihtişam ve debdebe” anlamına geldiğini söylerken ve Mehmed Cemil laleye verilen önemin zevk ve sefahat için verildiğini ve lalenin bir sefahat kaynağı olduğunu düşünmektedir. İrepoğlu ise “abartılı masraflar gerektiren gösterişli” eğlenceleri ve “hayattan tat alma” gayretini, 1718-1730 döneminin öne çıkan özelliklerinden addetmiştir. Bkz. Segal, “Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century”, 10; Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, 54; Mehmed Cemil, “III. Sultan Ahmed Devrinde Lâle Eğlenceleri ve Ziyafetler”, 24; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 55.

²¹⁴ Çünkü bu başlıkların altında aslında 1730 İsyanı ile lale yetiştiriciliğinin hemen sona ermediği de belirtilmektedir. Bkz. Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 33; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 29.

erbâb-ı menâfi‘ ve nef‘-i cismânî hâsıl ederek aldılar sattılar gördüler geçirdiler.”²¹⁵ III. Ahmed dönemindeki lale yetiştiricileri bu merakları sayesinde hem sosyal bir çevre edinmiş hem de sattıkları soğanlarla maddi kazanç sağlamışlar sağlamasına ama yine Ahmed Kâmil’e göre I. Mahmud döneminde lalelerin “efrâdları envâ‘a ve envâ‘ları ecnâsa tahavvül ederek esmâ ve elkaplar”²¹⁶ çoğalmış yani lale çeşitleri iyice artmıştır. Çiçek üstadlarının tavsiyesine uygun biçimde İhlas-ı şerîf ve Fatiha okunarak²¹⁷ yetiştirilip çeşitleri çoğaltılan bu lalelerden güzel vasıfları haiz olanlara güzel isimler verildikten sonra isimleri ve şöhretleri belirlenip “sînelerinde dağlar, serlerinde çerâğınlar yakarak” meraklıların huzuruna çıkarılmıştır.²¹⁸

Lale yetiştiriciliğine gönül veren meraklı kitlesinde de bir değişiklik olmamış, III. Ahmed döneminde laleye ilgisi olanlar için 1730’da sadece bir taht değişikliği yaşanmıştı. Nitekim Damad İbrahim Paşa’nın himayesinde kariyerine başlayıp III. Mustafa döneminde 1760’da şeyhülislamlığa kadar yükselecek olan Veliyyüddin Efendi, I. Mahmud döneminde Halep ve Galata kadılığı yaptığı sırada birçok lale de yetiştirmişti.²¹⁹ ‘Lâle Devri’nin ünlü siması, lale meraklısı Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin (ö. 1731)²²⁰ ailesinden olduğu anlaşılan Çelebiler’in 1748-1763 tarihleri arasında çok sayıda lale yetiştirdikleri görülmektedir.²²¹ Yetiştiriciler bunlarla sınırlı kalmamıştır. Eyyüb el-Ensârî türbedarı Osman Efendi, Mehterbaşı Halil Ağa, Eyüplü Salih Ağa ve tâbiîlerinden Ahmed Beşe, Hattat Seyyid Abdülhalim Efendi, Asım İsmail Efendi, Ortaköylü Kuyumcu Zimmî, Cağalazâde İbrahim Bey, Eski Yedikule ağası Ahmed, Dümbelekçi Mehmed Çelebi ve Debbâğ Atâullah Efendi²²² gibi isimler

²¹⁵ Ahmed Kâmil Belgrâdî, “Risâle-i Esâmî-i Lâle”, 9a.

²¹⁶ Ahmed Kâmil Belgrâdî, “Risâle-i Esâmî-i Lâle”, 9a-9b.

²¹⁷ Ahmed Kâmil Belgrâdî, “Risâle-i Esâmî-i Lâle”, 12b.

²¹⁸ Ahmed Kâmil Belgrâdî, “Risâle-i Esâmî-i Lâle”, 11b, 12b.

²¹⁹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 218, 220, 232, 254; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 152. Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü’den Bir Göldeste*, 243-246. Geniş bilgi için bkz. Tahsin Özcan, “Veliyyüddin Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 38-40.

²²⁰ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 158, 178, 185, 204; Mehmed Remzî, “Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul, içinde Gonçe-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157,

²²¹ Aktepe, Çelebiler’in Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi ailesinden olduklarını düşünmektedir. Bkz. Aktepe, “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâleye Dâir Bir Vesika”, 128, notlar 48. Yetiştirdikleri laleler için Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 218-265; Mehmed Aşkî, “Takvîmü’l-kibâr min-Mi’yârî’l-ezhâr”, AETby 167, 15b-35a.

²²² Ayvazoğlu, Debbâğ Atâullah Efendi’nin III. Ahmed dönemi lale yetiştiricisi olduğunu söylemektedir. Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 148. Atâullah Efendi’nin kayıtlı birçok lalesinden bir kısmı tarihleriyle kaydedilmiştir. Erîke-i Elmas, 1766; Netîce-i Zer, 1774; Feyz-i Kudret, 1777 tarihiyle kayıtlı laleleridir. Buna karşın III. Ahmed

I. Mahmud döneminden III. Selim dönemine kadar lale yetiştirmekle meşgul olan kişilerden bazılarıdır.²²³ Bu dönemde kaleme alınmış Sümbülzade Vehbî'nin *Lutfiye*'si, laleye duyulan merakın açık bir dille eleştirildiği tek örnek olmasının ötesinde²²⁴ 18. yüzyılın sonunda bile lale yetiştirmeye duyulan ilginin seviyesini açıkça gösteren bir kaynaktır.²²⁵ Ayrıca lale yetiştiricileri arasında zikredilen Tophaneli Çiçekçibaşı Hafız Efendi ve arşiv belgelerinde ismi ser-şükufeci Ali olarak geçen bu iki ser-şükufeciyan 1730 döneminden sonra da bu ser-şükufeciyanlık görevinin devam ettiğini göstermektedir.²²⁶

Lale, 1730'dan sonra devletin en üst kademesinde de ilgi görmeye devam etmiştir. Selefi gibi I. Mahmud da laleye merak sarmış hatta 1752 senesinde yetiştirilen 38 lalenin isimlerini bizzat kedisı vermiştir. Lale risalelerinde III. Ahmed'in yetiştirdiği ya da isimlendirdiği bir tek lale ismine tesadüf edilmezken I. Mahmud'un lalelere, neşe, zevk ve eğlence çağrışımları yapan Gül-i İşret, Neş'e-i Şevk, Fânus-ı Şem', Bağ-ı Aşk, Sâkî-i Çeşm gibi isimler vermesi²²⁷ adeta 'Lâle Devri' anlatısındaki çırağan âlemlerini anımsatmaktadır. Nitekim I. Mahmud döneminde de lale çırağanları devam etmekte²²⁸ hatta bu eğlence dekoruna farklı detaylar eklenerek eğlence daha cazip hale

dönemine ait lale risalelerinde kayıtlı hiçbir lalesi bulunmamaktadır. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 220, 260, 246. Ayrıca Ayvazoğlu, Debbâğ Atâullah'ın deri tabaklama işi yaptığını düşünmektedir. Bkz. Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 148. Ancak Osmanlı toplumunda isim ve meslek ilişkisi üzerinden kişilerin mesleğini belirlemenin pek sağlıklı olmadığını daha önce belirtilmişti. Dolayısıyla Atâullah Efendi'nin de debbâğ olduğu bilgisine şüphe ile yaklaşılması gerekmektedir. Atâullah Efendi'nin sicili ile ilgili bilgilere rastlayamasak da aynı ismi taşıyan farklı mesleklerdeki kişilerden Debbâğ lakaplı Mehmed Paşa için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî II*, 1048. Ayrıca Debbâğ ve Debbâğzâde lakaplı olup biri Halvetî şeyhi diğerleri müderris olan Mustafa Efendi isimli kişiler için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, 1163.

²²³ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 218-265; Mehmed Aşkî, "Takvîmü'l-kibâr min-Mi'yâri'l-ezhâr", AETby 167, 15b-35a.

²²⁴ Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 152-153; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 33-35; Sakaoğlu, "Çiçekçilik", 511.

²²⁵ Sümbülzâde Vehbî, *Lutfiye-i Vehbî: Çeviri Yazı-Günümüz Türkçesi-Tıpkıbasım*, ed. Gülcan Tanıdır Alıcı, (Kahramanmaraş: UKDE Kitaplığı, 2011), 256-257.

²²⁶ Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri*, 244, 254, 258. I. Abdülhamid döneminde "Rebiülahir kayık ücretinin ihsan buyrulmasına dair imzasıyla yazılan tezkire" için Bkz. "BOA, İE. SM. nr. 5. 429 (2 Zilhicce 1094)".

²²⁷ Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri*, 137; "Risâle-i Esâmî-i Lâle", AETby 173, 15a.

²²⁸ Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi: Sâmi ve Şâkir Tarihleri İle Birlikte, 1730-1744 (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, 47, 733; Reşad Ekrem Koçu, "Çırağan Âlemleri", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7 (1965): 3932; Karahasanoğlu, "A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)", 217-218; Karahasanoğlu, "İstanbul'un Lâle Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı", 73-74; Ceylan, *Osmanlı'dan Günümüze Dört Gözde Çiçek: Güller, Karanfiller, Lâleler ve Sümbüller*, 84.

getirilmektedir.²²⁹ 1730 öncesinde olduğu gibi Boğaziçi'nde ve Sadabad'ta imar ve tadilatlar için harcamalar yapılırken²³⁰ Kazgancılar başında ve Paşa Kapısındaki bahçelerin lale tenteleri de yenilenmiştir.²³¹ Ayrıca Topkapı Sarayı'ndaki Sofa-i Hümayun bahçelerinin lale topraklarının, Eyüp'ten kayıklarla getirilen yeni toprakla yenilenmesi²³² de ihmal edilmemiş padişahın vakit geçirdiği ve eğlendiği bahçelerin her zaman bakımlı ve hazır bulunması istenmiştir. Ayrıca saraya düzenli bir şekilde alınan laleler ve çiçeklerle bir anlamda bahçe, sarayın iç mekânlarına taşınmıştır.²³³ I. Mahmud döneminden sonra da 18. yüzyılın sonuna kadar lale yetiştiriciliği ve lale merkezli eğlenceler devam etmiştir. III. Osman ve III. Selim'in kendilerinden önceki padişahlar gibi geceleri lale bahçelerinde çerağânlarla eğelendikleri görülmektedir.²³⁴ IV. Mustafa'nın mum, kandil, ayna ve kuşlarla donatılmış Topkapı Sarayı'ndaki Lale Bahçesi'nde gece dörde kadar müzik icrası eşliğinde çırağan yaptığı bilinmektedir.²³⁵ II. Mahmud döneminde (saltanat: 1808-1839) de muhtelif kasırların bahçeleri çerağân eğlenceleri için kullanılmış ve bu gecelerde ihsanlarda bulunulmuştur.²³⁶

1730 sonrası, lale literatürü için de parlak bir dönemdir. Yukarıda bahsettiğimiz *Risâle-i Esâmî-i Lâle* ve *Ferah-engîz-Risâle-i Esâmî-i Lâle* isimli eserler bu dönemde telif edilmiş daha sonra eserlerden *Risâle-i Esâmî-i Lâle* III. Mustafa döneminde çoğaltılmıştır.²³⁷ III. Ahmed döneminde Remzî'nin kaleme aldığı *Gonce-i Lâlezâr-ı*

²²⁹ Flachet, *Observations sur le Commerce et sur les Arts d'une Partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique, et Même des Indes Orientales*, 21; Porter, *Observations on The Religion, Law, Government and Manners of The Turks*, 95; Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 45-46.

²³⁰ Karahasanoğlu, "İstanbul'un Lâle Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı", 73; Saadi Nâzım Nirven, "Sadabad Su Tesisleri", içinde *Masaldan Gerçeğe: Lâle Devri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 145-58, 155-156.

²³¹ Önceki bölümde laleleri yağmur ve güneşten korumak için örtü kullanıldığına değinilmişti. 10 Kasım 1742 yılına ait bu belgede "lâle tentesi"nin ne olduğu hakkında bilgi verilmesi de bunun laleleri korumak için bahçeye hazırlanan yerin üstünü örtmeye yarayan bir örtü olduğunu düşünebiliriz. Bkz. Özdemir ve Sağlamçubukcu, *Lâlezâr: Şükûfenâme-i Ali Çelebi ve Takvîmü'l-kibâr Min Mi'yâri'l-ezhâr*, 50; "BOA, C. DH. nr. 124.6199 (12 Ramazan 1155)".

²³² Özdemir ve Sağlamçubukcu, *Lâlezâr: Şükûfenâme-i Ali Çelebi ve Takvîmü'l-kibâr Min Mi'yâri'l-ezhâr*, 49; "BOA, C. SM. nr. 80. 4020 (12 Cemaziyelahir 1157)".

²³³ Sak, "Osmanlı Sarayının İki Aylık Meyve ve Çiçek Masrafı", 153-154.

²³⁴ François de Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında: Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Türkleri*, Çev. Reşat Uzman (İstanbul: Ad Yayıncılık, 1996), 37, dipnot 1; Baron de Tott, *Mémoires du Baron de Tott: sur les Turcs et les Tatares* (Paris: M. DCC. LXXXV.), 48-49, note 1; Sakaoğlu, "Çiçekçilik", 509; Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri*, 26.

²³⁵ Beyhan, *Saray Günlüğü: 1802-1809*, 21.

²³⁶ "BOA, D. nr. 2460.5 (29 Cemaziyelahir 1229)", 3.

²³⁷ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki T 2707'de kayıtlı nüshanın 4a ve 5b arasındaki varaklarında Sultan Mahmud ve Sadrazam Mustafa Paşa'ya övgü, 21b'de 15 Cemaziyelahir 1184/6 Ekim 1770 tarihinin bulunması bize eserin I. Mahmud döneminde yazılıp III.

Bâğ-ı Kadîm’dekine benzer hem lalenin özelliklerinden bahseden hem de 18. yüzyılda yetişen lale isimlerini ve yetiştiricilerini içeren *Mi’yarü’l-Ezhar-Takvîm-i Lâle* adlı eser, III. Selim döneminde Mehmed Aşkî tarafından yazılmıştır. Bu eserde, daha önceki risalelere göre kullanılan terim sayısının daha da arttığı görülmektedir.²³⁸ Mehmed Aşkî’nin III. Selim döneminde yazdığı *Mi’yarü’l-Ezhar* isimli eserin bugün kütüphanelerde dokuz adet nüshasının bulunması III. Selim döneminden sonra da laleye olan ilginin bir göstergesidir.²³⁹ Bu nüshalardan bugün Millet Kütüphanesi’nde bulunan AETby 167 numarada kayıtlı nüshadaki bilgiler 1802-1813 yıllarında lale merakının devam ettiğini göstermektedir.²⁴⁰

‘Esâmî-i Lâle’ denilen lale isimleri konulu şiirler, daha önce olduğu gibi 18. yüzyılın ikinci yarısında da devam etmiştir. I. Abdülhamid döneminde (saltanat: 1774-1789) baş mücellit olan Hâtif Ali Efendi’nin (ö. 1824) lale isimlerinden oluşan beyitleri buna bir örnektir.²⁴¹ Sümbülzâde Vehbî’nin lale yetiştiricilerine yönelik eleştirisi ise III. Selim döneminde (saltanat: 1789-1807) lale yetiştirmeye duyulan iştiağın gençler arasında hayli revaç bulduğunun bir göstergesidir.²⁴² Öyle ki, Vehbî, oğlunun da bu hevese kapılmasından korkmakta ve oğluna şöyle nasihat etmektedir:

“Böyle beyhude ameller çokdur / Müptelasına nihayet yokdur
Var nice taze açılmış çelebi / Lâlecilikle takınmış lakabı
Eyleyüp tarh-ı şükûfe fikrin / Saksı saymakla unutmuş zikrin
Dikmeğe sökmeğe aklın virmiş / Sanasın ka’r-ı zemine girmiş

Mustafa döneminde istinsah edildiğini göstermektedir. Bkz. Ahmed Kâmil Belgrâdî, “Risâle-i Esâmî-i Lâle”, T 2707, 4a-5b, 21b.

²³⁸ Mehmed Aşkî’nin Şeyh Mehmed Lâlezârî ve Mehmed Remzî’nin risalelerinde kullandıkları terimleri daha da detaylandırarak çoğalttığı görülmektedir. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 212. Bazı çiçek terimleri ve anlamları için bkz. Koç Keskin, “Şükûfe-perest Bir Osmanlı Ali Çelebi ve Şükûfe-nâmesi”, 266-267; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 475.

²³⁹ Eserin, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T 6687 ve T 5822, T 1498; Millet Kütüphanesi AETby 159, AETby 165, AETby 166, AETby 167; Atıf Efendi Kütüphanesi 2129 ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 2365 numarada olmak üzere tespit edebildiğimiz dokuz adet nüshası bulunmaktadır.

²⁴⁰ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 218-325; Mehmed Aşkî, “Mi’yârü’l-ezhâr”, AETby 165.

²⁴¹ Önal, “Esâmî-i Lâle Şiirleri ve İstanbullu Hâtif’in Esâmî-i lâle Matlaları Üzerine Bir İnceleme”, 2018.

²⁴² “Var nice taze açılmış çelebi/Lâlecilikle takınmış lakabı” Bkz. Sümbülzâde Vehbî, *Lutfiyye-i Vehbî: Çeviri Yazı-Günümüz Türkçesi-Tıpkıbasım*, 256-257. Necdet Sakaoğlu ve Beşir Ayvazoğlu, Sümbülzâde’nin sözlerini lale yetiştiricilerine yönelik yapılmış tek eleştiri olduğunu söylemektedirler. Bkz. Sakaoğlu, “Çiçekçilik”, Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 152.

Bağban kârdır o kendüni çek / Dimesünler sana kim bu ne çiçek
Dehenin kılma soğan bahsine bâz / İtmesünler sana bin dürlü piyâz”

Sümbülzâde Vehbî (ö. 1809)²⁴³

C. Sonuç

17. ve 18. yüzyıllara ait çiçek ve lale literatürü, arşiv belgeleri, rużname ve seyahatnameler ve araştırma eserlerden edindiğimiz bilgiler, 1718-1730 dönemi öncesi ve sonrasında lalenin ıslah edilmesi ve yeni türlerinin yetiştirilmesiyle başlayan ve devam eden kesintisiz bir sürece işaret etmektedir. Çiçek literatürüne göre lalenin yetiştirilmeye başlanması kabaca 1630’lu yıllara tarihlenebilir. 17. yüzyılın sonuna kadar telif edilen üçü, zerrin, sümbül, gül ve lale gibi çiçekleri içeren biri ise laleye özel hazırlanmış dört risale: *Şükûfenâme*, *Tuhfetü’l-ihvân*, *Şükûfenâme* ve *Netâyicü’l-ezhâr*, 1630’lardan sonra lalenin hem çeşitlerinin hem de yetiştiricilerinin çoğaldığını, lale ile ilgili bilgilerin artmasıyla birlikte renk, şekil gibi özelliklerinin de incelenmeye başladığını göstermektedir.

17. yüzyılda çiçek tohum ve soğanlarının diğer yetiştiricilerden satın alındığı gibi İstanbul dışından ve yabancı ülkelerden de tedarik edildiği anlaşılmaktadır. Alım şeklinin hediyeyle çok satın alma olduğu anlaşılmaktadır. Bu da ya doğrudan yetiştiriciden ya da yetiştiricisinin vefatından sonra terekesinden veya mirasçılarının almak olduğu anlaşılıyor. Sonuç olarak 17. yüzyılda da lale veya diğer çiçek tohum ve soğanlarının maddi bir değeri olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklardaki nadir lale soğanı sahiplerine ait bilgiler, bu dönemin çiçek veya lale yetiştiricilerinin toplumun elit kesiminden hali vakti yerinde olan kişiler oldukları izlenimini vermektedirler. Bu meraklı kitlesinin içinde yönetici elitler, toplumun önce gelen elitleri, edebi çevreler ve çeşitli devlet görevlileri ve esnaftan kimseler bulunuyordu.

Çiçek yetiştiricilerinin bir araya gelerek yaptıkları müzakereler, devlet tarafından bir ser-şükufeciyan atanmasından önce 17. yüzyılın başlarından itibaren yapılmaktaydı. Müzakerelerin konusu henüz lale veya nergis olmasa da sümbül, karanfil gibi başka türler hakkında çiçekçilerin konuşup tartışmış oldukları anlaşılmaktadır. Çiçek meclisi resmi bir kurum özelliği taşımayıp tecrübeleriyle uzmanlaşmış çiçekçilerden

²⁴³ Sümbülzâde Vehbî, *Lutfiyye-i Vehbî: Çeviri Yazı-Günümüz Türkçesi-Tıpkıbasım*, 256-257.

oluşmaktadır. Bu tecrübeleri onları diğer çiçek meraklısı olan kişilerin üstünde bir konuma yerleştirmiş ve onlara bazı sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumluluklar çiçeklerin incelenmesi, isimlendirilmesi ve kaydedilmesi yanında heveslilerine çiçek yetiştiriciliği konusunda destek vermek olarak özetlenebilir. Ayrıca bazı çiçek uzmanları tecrübelerini risalelere aktararak bir çiçek literatürü meydana getirmişlerdir. Meclis üyeleri bu konularından ötürü çiçekçilerin üzerinde bir otoriteye sahip olmakla birlikte çiçekçiler üzerinde herhangi bir yaptırım güçleri bulunmamaktadır.

Ser-şükufeciyanlık ise Sultan İbrahim tarafından 1642’de oluşturulan resmi bir görevdir. Çiçek meclisinin yaptırım gücünün olmaması muhtemelen bu makamın oluşturulmasında önemli bir etken teşkil etmiştir. 17. yüzyıl boyunca göreve üç atamanın yapıldığı görülmektedir. Çiçek yetiştiricileri ve satıcıları üzerinde yaptırım gücüne sahip olan ser-şükufeciyanlar aynı zamanda çiçekler ve ağaçlarla ilgili araştırmalar yapmakla da görevlendirilmişlerdir. Ancak arşiv belgelerinden hasbahçeler ve sadrazamlara ait hanelerin bahçeleriyle ilgili bakımlar ve bunların masraflarıyla ilgili görevleri de olduğu anlaşılmaktadır. Ser-şükufeciyanlar ile çiçek meclisi arasında kurumsal bir bağa da tesadüf edilmemiştir. Ancak ser-şükufeciyanların aynı zamanda birer çiçek yetiştiricisi olduğu anlaşılmaktadır.

1730 sonrası ise 17. yüzyılda çiçek kültürü içinde yer edinmeye başlayan lale farklı çeşitleri, meraklı kitlesi, çiçek literatürü içindeki yeri ve lale çırağanlarıyla 19. yüzyılın ilk yarısında yani II. Mahmud döneminde de varlığını devam ettirmiştir. Bu da kaynaklara göre 1730 sonrasında 2000 civarında lale yetiştirildiğini göstermektedir. Bu süreçte I. Mahmud’un hem laleye hem de lale çırağanlarına özel bir ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. 1730 sonrası II. Mahmud da dâhil olmak üzere tahta çıkan padişahların lale çırağanları düzenlemeye devam ettikleri görülmektedir. 1642’de oluşturulan ser-şükufeciyanlık görevinin de devam ettiği anlaşılmaktadır. Yetiştirici profilinde de herhangi bir değişiklik görülmemekte lale merakının yine elit bir uğraş olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak 1718-1730 arasındaki kısa dönem hariç tutulduğunda bile 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar ele aldığımız süreç içinde lale ve onun etrafında şekillenen toplumsal aktiviteler bir sürecin yaşandığını göstermektedir. Bu iki yüz yıllık dönemde lale ile ilgili yapılan her aktivitenin önceki dönemlerden kazandırdığı tecrübeleri önüne katarak ve çoğalarak devam ettirildiği anlaşılmaktadır.

III. BÖLÜM

“LÂLE DEVRİ” NİN LALE’Sİ: Yazma Eserler Arasında Bir Gezinti

“Bugün lâle denilince onunla alâkalı bir devre, bâzılarının doğru-yanlış lâle devri adını verdikleri, Damad İbrahim Paşa’nın sadaret zamanı hatıra gelmemek mümkün değildir. Bu sebeptendir ki ilk bakışta, bizde, lâlenin XVIII. asrın başında, Ahmed III. ‘ün saltanatı ve bilhassa Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’nın sadareti esnasında zuhûr ve inkişâf etmiş zehabı hâsıl oluyor.”¹

1718-1730 yılları arasını kapsayan dönemin Ahmed Refik tarafından ‘Lâle Devri’ olarak adlandırılması ve lalenin bu dönemin kurgusunda toplumun israf ve sefahat dolu hayatını sembolize eder şekilde kullanılması, Osmanlı kültürünün bir parçası olan laleyi yukarıda Münir Aktepe’nin de çok yerinde olarak ifade ettiği üzere adeta bu döneme mahkûm etmiştir. Bu kurgu, lale konusundaki araştırma eserlerde tekrar edilerek onun toplumsal yansımalarının sağlıklı bir şekilde ele alınmasının önüne geçmiştir. Bu bölümün amacı, daha önceki bölümde 1718 öncesi ve 1730 sonrasını ele aldığımız laleyi, meraklı kitlesi ve toplum hayatındaki yeriyle 1718-1730 döneminde de izlemek ve ‘Lâle Devri’ abartılarını kronolojik olarak normal bir zemine oturtmaktır. Bu bölümün başında modern literatürün lale ve ‘Lale Devri’ ilişkisini nasıl algıladığı ortaya konulacak sonrasında 1718-1730 arasındaki zaman diliminde lale meraklıları ve oluşturdıkları sosyal ortamlar ele alınacaktır. Son olarak da dönemin laleleri konu edilecektir. Böylece ‘Lâle Devri’ olarak adlandırılan dönemde iddia edildiği gibi, lale merakı ve lale konulu sosyal etkinliklerin bu dönemin öncesi ve sonrasıyla karşılaştırıldığında ayrıksı bir durumun söz konusu olup olmadığı tartışılacaktır.

¹ M. Münir Aktepe, “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle I”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 4, sayı 7 (1952): 85–126, 85.

A. Modern Literatürün Durumu

Ahmed Refik'in laleyi, 'Lâle Devri' kurgusu içinde saraylı ve kentlisiyle toplumun tüm kesimleri tarafından paylaşılan bir zevk u sefa aracı ve bin altına varan fiyatlarıyla ticaret metai olarak kullanması,² lale merakının, hepi topu "12 yıl 9 ay 10"³ günlük bir zaman dilimi içinde yaşanmış fevkalade bir durum olarak görülmesine sebep oldu. Refik'in zamansal olarak sınırlandırıp seküler bir anlam yüklediği lale anlatısı, farklı araştırmacıların eliyle ana hatları değiştirilmeden farklı tonlarda işlenerek günümüze kadar geldi.

Tezatlarla dolu olduğu görülen modern literatürde lale, birbirine zıt iki anlamda hem seküler hem de dini sembol olarak kullanılmaktadır.⁴ Lale, bir taraftan Allah'ı sembolize eden bir çiçek olarak açıklanırken diğer taraftan da yüzünü dünya nimetlerine dönen Osmanlı halkının sembolü olarak seküler anlamda kullanılmıştır.⁵ Bu çerçevede 'Lâle Devri', birbiriyle çelişen aşk, güzellik, zarafet, aşırılık ve yıkım gibi olumlu ve olumsuz anlamların yüklendiği 'tutku' kelimesiyle açıklanırken dönemin en önemli figürü Damad İbrahim Paşa, hem ulvî hem de süflî bir şahsiyet çerçevesine oturtulur.⁶ Genellikle devlet ricalinin, Damad İbrahim Paşa'nın sadareti döneminde laleye merak sardığı, böylece bu ilginin halka kadar yayıldığı ve lale yetiştirmek için özel bahçelerin meydana getirildiği⁷ dillendirilir. Akabinde lalenin abartılı fiyatlarından bahsedilerek Aktepe'nin yayımladığı narhlardaki lale fiyatları ve

² Ahmet Refik, *Lâle Devri*, 46.

³ Damad İbrahim Paşa'nın günü gününe sadaret müddeti için bkz. Karahasanoğlu, "İstanbul'un Lâle Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı", 63.

⁴ Selim Karahasanoğlu bu çelişkilere dikkat çekmiştir. Bkz. Karahasanoğlu, "İstanbul'un Lâle Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı", 59.

⁵ "Damad İbrahim Paşa, payitahttaki durağan yaşamı canlandırmak, şeriat baskılarını azaltmak, tüketimi dolayısıyla üretimi arttırmak, kenti güzelleştirmek, estetik değerleri öne çıkarmak için çok yönlü bir açılım başlatmıştı.", "Lâle Devrinin İstanbul yaşamına kattığı sosyal, kültürel ve sanatsal değerdeki yenilikleri "Teferrüçler/lâle tutkusu", "çerağan âlemleri" ve "Helva sohbetleri" eksenlerinde toplamak mümkündür. Aralarında bağlantılar ve ortak espriler yakalanabilen bu üç yeniliğin de saray yaşamından toplum yaşamına aktarılması; buna koşturarak İstanbul'u da bir baştan bir başa zevk ve eğlence ortamı kılacak geniş kapsamlı imar çalışmalarının başlatılması gerçekten ilginçtir." Bkz. Sakaoğlu ve Akbayar, *Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*. 50-51. "İbrahim Paşa, 1718 yılından başlayarak, alışılmış düzenleri sürdürenlerden olmadığını gösterecektir; hedefi yeni ve parlak bir yaşam tarzıdır; dünyanın elde edilebilir, tadına bakılabilir tüm güzellikleriyle sarılmış, ince zevklerin sonuna kadar yüceltildiği bir yaşantı" Bkz. İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 57.

⁶ İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 55-58.

⁷ Kutlar, "İzzet Ali Paşa Divanı'nda Lâle ve İstanbul Lâlesi İsimleriyle İlgili Bir Dizin Denemesi", 251-252; Beynün Akyavaş, *Sultanîyegâh İstanbul* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 119.

Ahmed Refik'in verdiği abartılı fiyatlar, hiçbir açıklama yapılmaksızın sıralanır ve hemen ardından toplumun her kesiminden insanın lale sahibi olmak için birbirleriyle yarıştıkları dile getirilir. Bu döneme bir fevkaladelik atfetme gayreti içinde lalenin “hiçbir devirde, III. Ahmed devrinde olduğu kadar”⁸ sevilmediği hatta bu sevginin 1718-1730 yılları arasında bir delilik haline geldiği konusunda modern literatürde aynı görüş paylaşılmaktadır.⁹ Literatürde lale hakkında, 1718-1730 dönemi için yukarıda bahsedilenler dışında yeni bir şey söylenmediği gibi abartılmış bilgilerin de tekrar edildiği görülmektedir. Lale konulu yazma eserlere doğrudan atıfların çok sınırlı sayıda bulunması abartıların tekrar etmesinin başlıca sebebidir. Hâlbuki döneme ait yazma eserler, lale isimleri ve özellikleri konusunda verdiği bilgiler yanında lale yetiştiricilerinin bu uğraşlarına dair başka bilgiler de içermektedir.

B. Dönemin Lale Meraklıları ve Laleleri

Lale heveskârlarının 17. yüzyılda yeni lale türleri elde etme çabaları 18. yüzyılda da devam etmekteydi. Bu süreçte elde edilen lale çeşitleri çoğaldı. Buna bağlı olarak lale yetiştiricilerinin laleler hakkında tecrübe ve bilgi birikimleri de arttı. 17. yüzyılda elyazması kitaplarda zerrin, sümbül, karanfil ve gül gibi diğer çiçek türleriyle birlikte yer alan lale, çiçek uzmanlarının lale hakkındaki tecrübe ve bilgi birikiminin artmasıyla 18. yüzyılda diğer çiçeklerden bağımsız olarak çiçek risalelerine tek başına konu olmaya başladı. Bununla birlikte lale yetiştiricilerinin de sayısında artış olduğu görülmektedir. Ancak bu uğraşa sahip olanlar niceliksel olarak artarken toplumsal statü olarak her hangi bir değişime uğramış olduklarını gösteren verilere rastlanmamıştır. Modern literatürde ise yukarıda çeşitli defalar vurguladığımız üzere, 1718-1730 yılları arasında nadir lalelere sahip olma merakının toplumun tüm kesimlerine yayılacak ölçüde genişlediği, başka bir deyişle İstanbul'da yaşayan dar gelirli halkın da nadir bulunan bu yüzden de pahalı olan soğanlara sahip olduğu öne

⁸ Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 28.

⁹ Ülkütaşır, “Tarihimizde Lâle ve Lâle Devri”, 14-15; Ülkütaşır, “Tarih ve Edebiyatımızda Lâle ve Lâle Devri”, 6-7; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 25; Sakaoğlu, “Lale”, 179; Ceylan, *Osmanlı'dan Günümüze Dört Gözde Çiçek: Güller, Karanfiller, Lâleler ve Sümbüller*, 83; Demiriz, *Osmanlı Çiçek Yetiştiriciliği*, 6; Hakverdioğlu, *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa İçin Yazılan Lâle Devri Kasideleri*, 19.

sürülmektedir.¹⁰ Lale yetiştiriciliğinin İstanbul elitlerinin bir uğraşı olarak devam ettiği gerçeği iki sebebe dayandırılabilir. Bunlardan ilki, soğan ve onun yetişeceği uygun bir bahçenin bulunmasından özel hazırlanan toprağına, gerekli diğer malzemelerin tedarikinden lalenin bakımına kadar çok maliyetli ve emek isteyen bir uğraş olmasıdır. İkincisi ise ilkinin bağlı olarak, lale yetiştirmeye talip olan kimselerin hem gelir düzeylerinin bu maliyetli uğraşa izin verecek seviyede olması hem de bu zahmetli uğraş için ayıracakları zamanlarının bulunması gerekliliğidir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, lale cinsleri arasında çiçek erbabının çok kıymet vermediği, pahalı olmayan lale soğanlarını herkesin edinerek yetiştirebileceği aşikârdır. Biz ise herkesin edinemeyeceği türden nadir ve pahalı olan lalelerden bahsediyoruz.

1. Rumi Lalenin yetiştirilmesi ve özellikleri

“Baharla beraber bütün İstanbul bir uçtan bir uca lâleye bürünüyordu. Bahçelerde lâleler, pencerelerdeki saksılarda lâleler, çiçekçi dükkânlarında lâleler...”¹¹

Şüphesiz harcıâlem lale soğanları halkın temin edemeyeceği bir şey değildi. Çiçekçi dükkânlarından veya pazardan herkesin satın alıp bahçesine dikebileceği bir süs bitkisiydi günümüzde de olduğu gibi. Nitekim lale mevsiminde yalı ve konakların bahçelerinin lalelerle dolu olması¹² başka nasıl açıklanabilir? Ancak dönemin risaleleri ve narh listelerine konu olan laleler de pazardan ya da çiçekçilerden ucuza alınabilecek lale soğanlarından mıydı? Acaba onlar nasıl yetiştiriliyor ve hangi özelliklere göre kıymetleri belirleniyordu?

Bu başlık altında ele aldığımız konu bu soruların cevabına yöneliktir ve gerekli olan bilgiler, zerrin ve lale gibi çiçeklerin yetiştirilme usullerini anlatan risalelerde fazlasıyla bulunmaktadır. Bu risalelerden ilki, Mahmud Efendizâde Abdullah Çelebi'nin *Şükûfenâme*'sidir. 17. yüzyıla ait olan bu risale daha çok nergisin nasıl yetiştirileceğini anlatırken sümbül ve lale yetiştirme usullerinden de bahsetmektedir.

¹⁰ “Öte yandan lâle aşkının toplumun her kesimine yaygınlığını burada anılan yetiştiricilerin mesleklerinin çeşidinden daha iyi ne gösterebilir?” Bkz. İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*. 56. “Her meslekten her tabakadan insanlar çiçek çılgınlığına katılmıştı lale devrinde” Bkz. Demiriz, *Osmanlı Çiçek Yetiştiriciliği*, 6; Tunç, “Lale Aşkı”, 28.

¹¹ Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 28-29, Daha önce ifade benzer şekilde Ahmed Refik'in kitabında da bulunuyordu: “İstanbul'un hemen en güzide bahçelerini lâleler tezyin ediyor, birçok evlerin pencerelerinde, saksılar üzerinde, lâlelerin rengin endamı nazarı san'ati tenvir eyliyordu.” Bkz. Ahmet Refik, *Lâle Devri*, 44-45.

¹² Özyalvaç, “İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)”, 51; Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 42.

1720’lerdeyse ağırlıklı olarak lale yetiştirme usullerinden ve lalenin kusurlarını ve güzelliğini belirleyen özelliklerden bahseden iki risale, *Mizânü’l-ezhâr* ve *Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm* kaleme alınmıştır. Risaleler incelendiğinde zerrin ve lale gibi çiçeklere neden bu kadar kıymet verildiği anlaşılmaktadır.

Risalelerde lale dikiminin hem öncesinde hem de sonrasındaki süreçte dikkat edilmesi gereken pek çok husus bulunuyor. Bu hususlar, toprağın seçimi ve hazırlanması, lalenin dikileceği yerin belirlenmesi ve dikim zamanı, çiçeğin açılma zamanı ve soğanların gelecek sene için saklanması süreçlerini içeriyor. Öncelikle lale soğanlarının dikimi için en elverişli zaman olan 15 Eylül-25 Ekim döneminden önce soğan ve toprak tedarikinin yapılması ve *tarh* tabir edilen lale yataklarının hazırlanması gerekliydi. Tarhı hazırlamak için çok iyi pişmiş tuğla gerekiyordu. Seçme olsalar dahi 1-2 akçelik tuğlalar 17. yüzyılda bile çiçek tarhı hazırlamak için uygun bulunmuyordu.¹³ Toprağın hazırlanması ise başlı başına külfetli bir işti. Dağ eteklerinin güneşe bakan yerinden çok derin olmamak kaydıyla kazılıp alınan toprağın *gırbal* denilen kalın bir elekten geçirilerek hazırlanması ve dikim zamanına kadar yağmurdan sakınılması gerekiyordu. Lale dikilecek bahçenin toprağı uygun değilse munasip yerlerden toprak getirildiği hatta saray bahçesinin toprağının Eyüp’ten geldiği anlaşıyor.¹⁴ Bahçeye getirilen toprağı güneşli havalarda alt-üst yaparak terbiye etiklerini ve bir sene bekletip üzerinde otlar bitmedikçe tarhlara koymaktan çekindiklerini yazan Remzî, lale soğanlarının zayıf olmasını terbiye edilmemiş toprağa mal ediyor.¹⁵ Lalenin istenen vasıflarda açılması için ilk olarak soğan dikiminin yapılacağı yerin güneş alması¹⁶ ve havadar olması gerekmektedir. Kuzguncuk’ta

¹³ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 123. Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, “Şükûfenâme”, 314b-315a. 1711’de çiçekler dikilmeden önce Saray bahçesinin düzenlendiği ve 600 adet bağçe tuğlası için 400 akçe ödendiği görülmektedir. Bkz. “BOA, TS. MA. d. nr. 9916. 1 (16 Zilkade 1123)”.

¹⁴ 1711 senesinde Topkapı Sarayı bahçesine lale soğanı ve gül fidanı ile beraber Eyüp’ten 15 akçeden 9 ton toprak getirtilmiştir. Bkz. “BOA, TS. MA. d. nr. 9916. 1 (16 Zilkade 1123)”. Ayrıca 23 Haziran 1744 tarihli bir belgede de Eyüp’ten lale toprağı getirildiği yazmaktadır: “Topkapı ve Sofa-i hümayun bahçelerinin lale toprakları her sene teçdide muhtaç olmakla bu toprakların Eyübden Topkapı iskelesine kayıklarla nakli için Tersane emini efendiye ferman verilmesi Hassa Bostancıbaşı Hüseyin tarafından. Topkapı ve sofa-i hümayun bağçelerine lale toprakları beher sene teçdid-i muhtaç olmağın zikr olunan toprak” Bkz. Özdemir ve Sağlamçubukcu, *Lâlezâr: Şükûfenâme-i Ali Çelebi ve Takvîmü’l-kibâr Min Mi’yâri’l-ezhâr*, 49; “BOA, C. SM. nr. 80. 4020 (12 Cemaziyelahir 1157)”.

¹⁵ Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, 11a,11b.

¹⁶ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*,110; Şeyh Mehmed Lâlezârî, “Mizânü’l-ezhâr”, T 9853, 9b-10b. Abdullah Efendi, zerrin yetiştiriciliğini anlattığı *Şükûfenâme*’de lalenin

yaşayan Süleyman Ağa'nın, evinin bahçesine ektiği seçkin lale soğanları istediği kalitede açılmadığı için bu uğurda harcadığı sermayesi, vakti, emeği ve beklentisi boşa gitmişti.¹⁷ Remzî, örnek olarak verdiği Süleyman Ağa'dan başka birçok tecrübesine dayanarak havası kesîf yani ağır olan bahçelerde yetişen lalelerin düşük kalitede olduğunu buna mukabil rağbet gören yüksek kalitedeki lalelerin havası güzel olan bahçelerde yetiştiği sonucuna ulaşmıştı.¹⁸

Lâlezârî'ye göre seçilen soğanın orta boylu olması gerekiyordu. Zira büyük olan soğanlar fazlaca su çektiğinden çiçeğin yapraklarının kalın olmasına, dolayısıyla lalenin beğenilmemesine sebep oluyordu. Bu noktada Lâlezârî, büyük olan soğanların ekiminde bazı hususlara dikkat edildiğinde kaliteli bir lale elde edilebileceğini belirtmektedir. Soğanların “ince ve kıvrak” açılması için soğanın büyüklüğüyle doğru orantılı olarak küçük soğanların 4-5 parmak derine büyük olanlarınsa 6-7 parmak derine dikilmesi gerekmektedir. Soğan saklanacaksa o zaman biraz daha yüzeye yakın olarak, yine Soğanın büyüklüğüyle orantılı biçimde büyük olanlar 3 parmak, küçük olanlara 2 buçuk parmak veya 2 parmak derine dikilmeliydi.¹⁹

Dikilen soğanların havanın durumuna göre örtülmesi ve lalelerin sulanması hususunda da incelikler bulunmaktadır. Örneğin *kuzu* tabir edilen yeni soğanların Eylül ve Ekim aylarındaki güneşten korunması için güneşin kendini göstermeye başladığı kuşluk vaktinden ikinci vaktine kadar üzerlerinin örtülmesi gerekiyordu. Kaynaklara göre soğanların sadece güneşten değil gece soğuşundan ve kırağıdan da örtü ile korunması gerekiyordu.²⁰ Remzî, soğanların bazı durumlarda güneşe muhtaç olduklarını, sürekli örtülmelerinin ve sık sık sulanmalarının uygun olmadığını belirtmektedir.²¹ Şubat

dikim mahalli için ilkbahardan itibaren güneşin çok vurmadığı yerlerin lale yetiştirmek için uygun olduğunu yazıyordu. Ancak Lâlezârî, lale ekimi için güneş gören yerleri uygun bulmaktadır. İki görüş arasındaki farkı, tecrübenin artmasına ya da lale cinslerinin gerekliliklerinin farklı olmasına bağlayabiliriz. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 123. Yazmanın Nuruosmaniye 4892 numarada kayıtlı nüshasında lale ile ilgili bu cümle yazılmamış. Bkz. Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, “Şükûfenâme”, 324b.

¹⁷ Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, AETby 157, 12a.

¹⁸ Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, AETby 157, 12a.

¹⁹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 110, 111; Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri*, 99; Şeyh Mehmed Lâlezârî, “Mîzânü'l-ezhâr”, T 9353, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T 9853, 9b-10b, 11b-12b.

²⁰ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 111; Şeyh Mehmed Lâlezârî, “Mîzânü'l-ezhâr”, T 9853, 13a-13b.

²¹ Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, AETby157, 11a. Gökyay'ın bazı bölümlerini yayımladığı *Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm*'de Lale soğanlarının örtülmesi hakkındaki bölüm bulunmamaktadır.

sonunda laleler toprak üstüne çıktığında su vermek, onların yanmasına sebep olacağından sakıncalı bulunmuştur. Lale filizlerinin uzamasıyla akşamları çiçek kısmına değdirmekten dipten bolca sulamak gerekliydi. Ancak toprak kuru ve lale filizi nemli ise tahtasına yarım kova su verilerek güneşten tente ile muhafaza edildiğinde lalenin boy atacağı belirtilmiştir. Lalelerin renkleri belli olup açılmaya başlayınca kadar bu şekilde sulanması gerekiyordu.²²

Lalenin açılması hususunda yetiştiricinin müdahale edeceği durumlar da bulunmaktaydı. Yeni baş vermiş olan lale guncasının *mil* tabir edilen yeşil yapraklarından çıkamaması durumunda mil içinden çıkarılması, lalenin güzel açılması ve sapının düzgün olması açısından bir gereklilik idi. Açılıp rengi iyice ortaya çıktıktan sonra lalenin kesilip bir şişeye konması gerekmekteydi. Lalenin bozulmaması için gündüz soğuk ve gölgeli bir yere konulmalı yıldızlı gecelerde ise dışarı çıkarılarak çiğden korunaklı bir mahalde hava alması sağlanmalıydı.²³ Lale kesilip şişeye alındıktan sonra geride kalan soğanın saklanması da birçok detay barındırmaktadır. Lâlezârî'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla saklama metotları, soğanların kalitesine, cinsine ve harici faktörlere göre değişmektedir. Soğanın söküleceği zamanın belirlenmesi soğanın üzerinde kalan yaprakların durumuna göre değişmekteydi. Mesela soğan üzerinde kalan yapraklar yeşil ise yağmur suyu faydalı olabilir ancak yapraklar kurudu ise sökülmeyip Haziran'a kadar toprak içinde bekletilebilir. Yağmurdan dolayı çürüme ihtimali olanlarınsa sökülmesi icap etmektedir. Bazı cinslerin soğanlarında çatlama âdeti olduğundan yazın güneş almayan gölge bir mahalle dikilmesi, soğanın kuruyarak telef olmasını önlemekteydi.²⁴

Baş tahta denilen kalitesi yüksek soğanlar için daha başka incelikler bulunmaktadır. Eğer bu soğanlardan çatlaman olursa başka bir soğanın kabuğuna sarılıp ince bir ip ile bağlanması ve on beş yirmi günde bir kontrol edilerek küflenip küflenmediğine bakılması gerekmekteydi. Küflendi ise temizlenip tekrar kabuğa sarılarak ekim

²² Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 112; Şeyh Mehmed Lâlezârî, "Mîzânü'l-ezhâr", T 9853, 13b-14a.

²³ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 112; Şeyh Mehmed Lâlezârî, "Mîzânü'l-ezhâr", T 9853, 14b-15a.

²⁴ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 112, 113; Şeyh Mehmed Lâlezârî, "Mîzânü'l-ezhâr", T 9853, 15a-15b.

zamanına kadar saklanmaya devam edilmesi, eğer soğanın rutubetli olduğu tespit edildiyse kuru toprakta saklanması uygun görülüyordu. Rutubetten ötürü üzerinde *çıban* denilen yaralar açıldıysa çıban temizlenip üzerine çok ince toz ve toprak ekilerek yine ince toprakta saklamak lazım geliyordu.²⁵

Meclis huzurunda bir isim verilmiş en iyi kalitedeki lale soğanlarını saklamak için tahtanın içine özel bölmeler yaptırıldıktan sonra soğanlar, isimlerinin yazılı olduğu kâğıtlarla bölmelere konulup dört beş gün rüzgârsız havada bekletilmeli, sonra kâğıt içine konularak saklanmalıdır. Bu soğanların ekim zamanına kadar on beş günde bir, çıkarılıp havalandırılması gerekmektedir. Ekim zamanı geldiğinde soğanlar, orta boy elekten geçirilen dört beş parmak miktarı toprağa aralarında yarım parmak mesafe ile konulup üzerlerine yine aynı topraktan yarım parmak miktarı toprak konulması ve ince ağızlı bir kapla su verilmesi bir sene boyunca özenle saklanmış olan soğanların yeniden açması için gereken ön koşullardı. Lâlezârî, bu koşullar sağlandığında bir sene zarfında kaliteli bir lale elde edileceğinin tecrübe ile sabit olduğunu söylemektedir.²⁶

İnsanı hayrete düşüren bu gereklilikler, lale yetiştirilmesinin arka planında müthiş bir emek olduğunu gösteriyor. Üstelik çiçek yetiştirme usulündeki bu incelikler sadece ‘Lale Devri’ne has da değillerdi. 17. yüzyılın ortalarına doğru çiçek yetiştirmek isteyen meraklıların da dikkat etmesi gereken birçok detay vardı. Örneğin çiçeklerin korunması için üzerine örtülecek örtünün ya Eflak’tan ya da Kefe’den getirilmesi gerekiyordu. İstanbul’dan tedarik edilebilen örtüler kireçli olduğundan çiçek soğanına zarar verdiği gerekçesiyle profesyonel çiçek yetiştiricileri tarafından asla uygun bulunmuyordu.²⁷ Daha 17. yüzyılda Ali Çelebi’nin “çok kimesneler derûn-ı dilden ve cân-ı gönülden meyl ü muhabbetler edüp kimini bir âhar diyardan getirüp kimini mâlik olanlardan edinüp tahsili yolunda mâl-ı firâvân harc u sarf eylediler”²⁸ demesine bakılırsa, bilgi birikimi, maddi güç ve emeğin bir araya gelmesiyle çiçek veren soğanların alelade birer lale soğanı olmadıkları anlaşılmaktadır. Öyle ki, 17. yüzyılda

²⁵ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 113; Şeyh Mehmed Lâlezârî, “Mizânü’l-ezhâr”, T 9853, 16a-17a.

²⁶ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 113; Şeyh Mehmed Lâlezârî, “Mizânü’l-ezhâr”, T 9853, 17a-18a.

²⁷ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları* 124-125. Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, “Şükûfenâme” 315b-316a.

²⁸ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları* 29; Ali Çelebi, “Şükûfenâme” 1078, Nuruosmaniye, 4078, 5a.

bile iyi bir zerrinin yetişmesi hayli zaman alıyor,²⁹ çiçek uzmanları tarafından belirlenen yirmi üç özelliğin tamamını kendisinde toplamış bir zerrinin fiyatı 70-80 kuruşu buluyordu.³⁰ Lale yetiştiricilerinin yılların birikimiyle kazandıkları bu usullerden detaylıca bahsetmemizin nedeni, ele aldığımız dönemde lale yetiştiriciliğinin herkesin üstesinden gelebileceği bir merak olmadığını anlatabilmektir.

a) 18. yüzyılda iklim koşullarının lale yetiştiriciliğine etkisi üzerine bir değerlendirme

Önceki başlıkta 18. yüzyılda iyi cins laleler yetiştirmek için uzmanların nasıl detaylı bir çalışma yaptıkları ortaya konuldu. Bu verilere göre İstanbullu çiçek yetiştiricileri için kaliteli lale soğanı yetiştirmek kadar iyi kalitedeki bir lale soğanının yetiştirme süresinin de önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Lâlezârî, tüm yetiştirme şartları yerine getirildiğinde kaliteli bir lalenin bir sene zarfında yetiştirilebileceğini söylemişti. Yukarıda detaylıca aktarılan yetiştirme usullerinden çoğunun lale soğanlarının ısısının dengelenmesiyle, dolayısıyla da mevsimsel sıcaklıkların lale soğanları üzerindeki etkisinin kontrol edilmesiyle ilgili olduğu görülmektedir.

Günümüzde lale verimliliğini ve kalitesini artırmak için lale soğanlarına uygulanan ‘soğuklatma’ yönteminin soğanlar üzerine etkileri konulu araştırmalar bulunmaktadır.³¹ Bu araştırmalar lale soğanlarının dikilmeden önceki depolama döneminde lale soğanlarının belli derecelerde soğuğa maruz bırakılmalarının lalelerin çiçeklenmesi, sap uzunluğu ve soğan gelişimi üzerine olumlu etkilerinin olduğunu tespit etmiştir.³² Ayrıca bu araştırmalar günümüzde geliştirilmiş tüm yöntemlere rağmen lale yetiştiriciliğinde iklim koşullarının çok önemli olduğunu da ortaya

²⁹ Abdullah Efendi iyi bir tohumun elde edilmesi 14-17 sene gerektirdiğini Ali Çelebi ise kıymetli bir tohumun 5-15 senelik bir zaman dilimi içerisinde hâsıl olabileceğini söylüyor. Bkz. Seyit Ali Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2015), 119. Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, “Şükûfenâme”, 307a; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 30; Ali Çelebi, “Şükûfenâme”, 1078, 7a.

³⁰ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 125. Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, “Şükûfenâme”, 318b.

³¹ Şadiye Ceylan Sonyol, lale soğanları üzerinde uygulanan çeşitli soğuklatma yöntemleri hakkında yapılan çalışmaları vermiştir. Bkz. Şadiye Ceylan Sonyol, “Lale Soğanlarında Uygulanacak Soğuklatma İşlemleri ve Farklı Dikim Zamanlarının Soğanların Büyümesi ve Çiçeklenmesi Üzerine Etkileri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2012), 11-21. Ayrıca bkz. Aşiyen Başkent, “Ring (Yüzük) Kültüründe Farklı Katı Ortamların Lale Soğanı Oluşumu ve Özelliklerine Etkileri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008), 8.

³² Sonyol, “Lale Soğanlarında Uygulanacak Soğuklatma İşlemleri ve Farklı Dikim Zamanlarının Soğanların Büyümesi ve Çiçeklenmesi Üzerine Etkileri”, 8, 14, 19, 104; Başkent, “Ring (Yüzük) Kültüründe Farklı Katı Ortamların Lale Soğanı Oluşumu ve Özelliklerine Etkileri”, 8.

çıkarmıştır. Buna göre lalenin çiçeklenme ile hasat zamanı arasındaki dönemde hava sıcaklıklarının yüksek olması lale soğanları üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmaktadır. Örneğin alınan tüm önlemlere rağmen lale verimliliğinde Hollanda'nın Japonya'ya göre daha iyi durumda olması iki ülkenin farklı iklim koşullarına bağlanmaktadır.³³ Sonuç olarak lale yetiştiriciliğinde iklimsel koşulların önemli bir etkisi olduğu ve lalenin dikim zamanı olan Ekim ayından çiçeklenme zamanı olan Şubat'a kadar olan dönemde düşük sıcaklıkların lale soğanlarının kalitesi üzerinde olumlu etkisi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Güncel araştırmaların lale yetiştiriciliği konusunda ortaya koyduğu bu sonucun, Osmanlı döneminde yetiştirilen laleler için de geçerli olduğunu düşünebiliriz. Bu durumda akla 17. ve 18. yüzyıllarda iklim koşullarının nasıl olduğu ve lale yetiştiriciliğine etkilerinin neler olduğu sorusu gelmektedir. Ancak bu sorulara cevap vermek için 15. ve 18. yüzyılları kapsayan ve sıcaklıkların aşırılıklar ve dalgalanmalar gösterdiği Küçük Buzul Çağı³⁴ olarak isimlendirilen dönemin hangi coğrafi bölgeleri etkilediği, ekonomik ve sosyal etkilerinin neler olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Ne var ki, bu konu hakkında henüz doyurucu bilgiler bulunmamaktadır.³⁵

Bununla birlikte bu araştırmalar çerçevesinde değerlendirilebilecek günlük ve mektup gibi kaynaklardaki hava olaylarına dair kayıtlar Küçük Buzul Çağı'nın Osmanlı coğrafyasında tarımı yapılan ürünlere etkisi hakkında bazı yorumlar yapmaya imkân vermektedir. Bu kaynaklardan Sadreddinzâde günlüğü ve Kelemen Mikes'in mektuplarındaki 18. yüzyıla ait hava durumu kayıtları dönemin iklim koşullarının bu

³³ Sonyol, "Lale Soğanlarında Uygulanacak Soğuklatma İşlemleri ve Farklı Dikim Zamanlarının Soğanların Büyümesi ve Çiçeklenmesi Üzerine Etkileri", 8-9. Başkent, "Ring (Yüzük) Kültüründe Farklı Katı Ortamların Lale Soğanı Oluşumu ve Özelliklerine Etkileri", 8.

³⁴ Osmanlı'da Küçük Buzul Çağı etkilerinden bahseden yayınlar: Sam White, *Osmanlı'da İsyan İklimi: Erken Modern Dönemde Celali İsyanları*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Alfa Yayınları, 2013). Faruk Tabak, *Solan Akdeniz 1550-1870: Coğrafi Tarihsel Bir Yaklaşım*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008). 20-41; Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 135-155; Kayhan Orbay, "Osmanlı Topraklarında 'Küçük Buzul Çağı'nın Etkileri Hakkında Bazı Notlar", *Kebikeç*, sayı 23 (2007): 85-93; Özlem Sert, "Kelemen Mikes'in Mektuplarına Göre 1716-1758 Yılları Mevsim Takvimi", *Kebikeç*, sayı 23 (2007): 79-83. Bu konuya dikkatimi çeken Doç. Dr. Gülhan Balsoy'a çok teşekkür ederim.

³⁵ Orbay, "Osmanlı Topraklarında 'Küçük Buzul Çağı'nın Etkileri Hakkında Bazı Notlar", 85, 86, 88; Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, 136-137.

yüzyılda yetiştirilen laleler üzerinde nasıl bir etki yarattığı konusunda bir fikir verebilir.³⁶

Yukarıda değinildiği üzere lale soğanları dikimden çiçeklenme zamanına kadarki dönemde yani Eylül-Ekim aylarından Şubat-Mart aylarına kadar olan zaman diliminde soğuk hava koşullarından olumlu olarak etkilenmekte, bu durum çiçek ve soğan kalitesini artırmaktadır. Bunun tersi olduğu yani bu dönemin ılıman geçtiği dönemlerdeyse lale kalitesinde ve veriminde düşüş yaşanmaktadır. Sadreddinzâde'nin kayıtlarına göre bu dönemlerde 1714 senesi şiddetli soğuk, 1715'te fırtına ve yağmur, 1718'de şiddetli rüzgârlar, 1720'de yoğun kar yağışlı, 1723'te şiddetli soğuk ve kar yağışlı, 1725'te ılıman bir kış, 1726'da ılıman bir kış olup bahar başlangıcında yoğun soğuklar, 1727'de ılıman bir kıştan sonra kar yağışlı bir bahar olup kurak ve sıcak bir yaz, 1728'de ılıman bir kış olup bahar başlangıcında kar yağışı, 1729 yılı yine nispeten ılıman bir kış olup bahar başlangıcında kar yağışı, 1732'de soğuk bir kış dönemi, 1733'te soğuk geçen bir kış dönemi, 1734'te soğuk bir kış dönemi, 1736 da ise kar yağışlı bir kış geçirilmiştir.³⁷ Bu kayıtlarda 1725-1729 dönemi kış ayı sıcaklıklarının yüksek olduğu ve kışların daha sıcak geçtiği dikkat çekmektedir. Mikes'in mektuplarına göre de 1717, 1718 ve 1734'te kış soğuk geçerken 1738, 1740, 1752 senelerinde kışların sıcak geçtiği anlaşılmaktadır.³⁸ Bu durumda Mikes'in kayıtları, Sadreddinzâde'ninkilerle uygunluk göstermektedir.

Bu hava koşulları ve iklimsel dalgalanmaların şüphesiz lale üretimi üzerinde olumlu veya olumsuz etkileri olmuştur. Ancak lale yetiştiriciliğini konu edinen 18. yüzyıl kaynaklarında lale soğanlarının dikimi öncesinde ve sonrasında havanın durumuna göre alınacak önlemler haricinde özel olarak o dönemin iklimsel etkilerine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat yukarıdaki hava durumu verilerindeki 1725-1729 dönemi kış sıcaklıklarının daha yüksek derecelerde seyretmesi bu dönemde yetiştirilen laleler için olumsuz bir etki yaratmış olabilir. Ayrıca kışların sıcak geçtiği

³⁶ Karahasanoğlu, Sadreddinzâde günlüğündeki hava durumu kayıtlarını tablo halinde vermiştir. Bkz. Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü*, 135-155. Kelemen Mikes'in mektuplarındaki hava durumu kayıtlarına ise Özlem Sert değinmektedir. Bkz. Sert, "Kelemen Mikes'in Mektuplarına Göre 1716-1758 Yılları Mevsim Takvimi", 82-83.

³⁷ Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü*, 135-155.

³⁸ Kelemen Mikes, *Osmanlı'da Bir Macar Konuk Prens Rakoczi ve Mikes'in Türkiye Mektupları*, çev. Sadrettin Karatay (Tekirdağ: Tekirdağ Valiliği, 2006). 6, 8, 108, 131, 160, 187.

bu yıllar lalelere narh konulan 1725 ve 1727 senelerini de kapsamaktadır. IV. bölümde ele alınan bu iki narh arasında fiyat artışındaki yüksek oranın nedenlerini açıklama noktasında 1725-1729 dönemindeki yüksek sıcaklıklara dair veriler özel bir öneme sahiptir.

Sadreddinzâde'nin verdiği bilgiler ile lalelere konulan iki narh arasındaki yüksek fiyat artış oranı birlikte değerlendirildiğinde ortaya şöyle bir durum çıkmaktadır: 1725-1727 döneminde kış sıcaklıklarının düşük seyretmesi lale soğanlarının ihtiyacı olan kış dönemi soğuklarından onları mahrum ederek soğanların verimini ve kalitesini olumsuz etkilemiş olabilir. Böyle bir durumda nadir lale soğanı sayısında meydana gelen azalmanın piyasaya yansması lale soğanı fiyatlarının yükselmesi şeklinde olacaktır. Bu da 1727'deki fiyat artışı oranının neden yüksek olduğunu açıklayıcı niteliktedir. Ancak elimizdeki sınırlı veriler iklim değişikliklerinin lale verimi üzerindeki etkisini ortaya koymak ve kesin yorumlar yapmak için yeterli değildir. Bu çerçevede iklim çalışmalarının devam etmesi birçok konuda olduğu gibi lale verimi ile lale fiyatları arasındaki ilişkinin açıklanması için de büyük önem taşımaktadır.

b) 18. yüzyılda lale vasıfları

18. yüzyılda lalelerin nasıl yetiştirildiğine ve iklimin lale kalitesi üzerindeki muhtemel etkilerine değinildi. Bu başlık ile büyük emekle ve profesyonelce yetiştirilen lalelerin kalitesi belirlenirken lalede hangi özelliklerin arandığı konu edildi. 17. yüzyılda çeşitleri ve talipleri çoğalan zerrin için belirlenen güzellik kıstaslarının³⁹ bir benzerinin, 1718-1730 döneminde ser-şükufeciyan Şeyh Mehmed Lâlezârî⁴⁰ tarafından laleler için hazırlandığını görmekteyiz. Lâlezârî, *Mizânü'l-ezhâr*'da bir lalenin, en iyi cins laleleri tanımlamak için kullanılan "Baş tahta" laleler sınıfına girebilmesi için yirmi adet vasfa sahip bulunması gerektiğini söylemektedir.⁴¹ Mehmed Remzî tarafından yine 1718-1730 döneminde yazılan *Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-*

³⁹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 125-128; Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, "Şükûfenâme", 318b-324b.

⁴⁰ Şeyh Mehmed Lâlezârî hakkında bilgi için bkz. Tahsin Özcan, "Mehmed Efendi, Lâlezârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 456.

⁴¹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 107; Şeyh Mehmed Lâlezârî, "Mizânü'l-ezhâr", 5b.

ı *Kadîm* isimli risalede lale için yirmi bir adet kusur sayılırken ardından lalenin güzelliğiyle ilgili vasıflar da sıralanmaktadır.⁴²

Bu iki risalenin lalenin kusur ve güzelliğini belirleyen vasıfları içermesi, Süheyl Ünver’de laleye duyulan ilginin aşırı bir hal aldığı izlenimini doğurmuştur. Ünver, lalenin kusur ve güzelliğine dair belirlenmiş kıstaslar hakkında “Lâle sadece iptilâ olmakla kalmamış, onu nazarlarda daha yükseltmek için ne yapılmak lâzım gelirse esirgenmemiştir”⁴³ diyerek 1718-1730 döneminde lalenin değerini artırmak için bilinçli bir girişimin varlığını öne sürmüştür. Peki, böyle bir girişim var mıydı? Varsa laleyi olduğundan daha değerli göstermeye çalışanlar kimlerdi ve bunu neden istemişlerdi? Ya da lalenin güzellik ve kusurlarına dair bazı kıstasların belirlenip yazılı hale getirmesini, bazı sorunların çözümüne dair bir girişim olarak değerlendirmek mümkün mü? Bu sorulara vereceğimiz cevapların, 1725’te lale için narh konulmasına giden sürecin biraz daha aydınlatılmasına küçük de olsa bir katkı sağlayacağını düşünüyoruz. Çünkü çiçek fermanı⁴⁴ ve Çelebizâde Âsım Efendi zeyline⁴⁵ göre laleye narh konmasının sebebi laleye olan rağbetten istifade eden bir grubun lale fiyatlarını artırmasıdır. Çeşitli araştırmalarda da narhın sebebi bu şekilde açıklanmıştır.⁴⁶ Ancak bu sürecin nasıl işlediğine dair bir açıklama yapılmıştır. Ancak aşağıda detayları verilecek olan Mehmed Remzî’nin yorumları, lale özelliklerini narhın belirlenmesine kadar olan sürecin açıklanmasında önemli bir yere oturtuyor. Öncelikle 1718-1730 döneminde lale için belirlenmiş özelliklerden bahsedelim.

Remzî, lalelerle ilgili 17. yüzyıl çiçek uzmanlarının yaptığına benzer⁴⁷ ancak daha detaylı bir sınıflandırma yapmaktadır. Bu tasnife göre laleler, *baş tahta*, *ikinci tahta*,

⁴² Gökyay, “Divan Edebiyatında Çiçekler II: Lâle Kitaplarından Öğrendiklerimiz”, 34-35; Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 174-190; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, 7b-9a arasında lalenin kusurları sayılmaktadır. 9a-19b arasında ise lalenin güzelliğine dair vasıflar açıklanmaktadır. Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, lalenin kusurları 4b-11a arasında zikredilirken, 5b-11a arasında laledeki güzellik kıstasları açıklanmaktadır.

⁴³ Ahmed Süheyl, “Tarihimizde Lâle Merakı V”, 1070.

⁴⁴ “şükûfe fûruhtunu sermâye dâd ü sitâd eden tâife-i bi-insâf bu hâleti mahzâ fırsat addedip” Bkz. Aydın, *Kadı Sicillerinde İstanbul: XVI. ve XVII Yüzyıl*, 144-145.

⁴⁵ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1516.

⁴⁶ Aktepe, “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle I”, 92; Baytop, “Osmanlı Lâlesi”, 190; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 32.

⁴⁷ Ali Çelebi, bahçıvanların çiçekleri üç mertebeye ayırdıklarını bu mertebelerden birincisinin *güzîdeler* olduğunu söylemektedir. Güzîdelerin de *baş güzîde* ve *aşağı güzîde* olarak ikiye ayrıldığını ve her sene çıkan çiçekleri birbirlerine temaşa ettirdiklerini yazmaktadır. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 30.

üçüncü tahta ve *edânî* yani düşük kalite olmak üzere dört kısma ayrılıyor. Yine bu kısımlar da kendi aralarında sınıflandırılıyor. Bu sınıflandırma, *endâm* tabir edilen⁴⁸ lale özelliklerinin tümü dikkate alınarak yapılıyor. Hem *Lâlezârî*'nin hem de *Remzî*'nin, lalelerin özelliklerini anlatmak için 17. yüzyıl çiçek risalelerinde tesadüf etmediğimiz birçok özel tabir kullandıklarını görüyoruz. Bu kelimelerin çiçek yetiştirenler arasında özel bir dil haline geldiğini 'ıstılâh-ı ezhâriyân üzre' diye başlayan birçok lale kaydından anlıyoruz. Mehmed Remzî, *Lâlezârî*'nin *Mîzânü'l-ezhâr*'da açıkladığı vasıfları tekrar etmekle birlikte bu vasıfları çok daha detaylı biçimde vermiştir.⁴⁹ 1718-1730 döneminde yazılmış iki risalede belirtilen vasıflara göre lalenin şekil ve renk özellikleri yanında taç yapraklarının birbirlerine olan orantısının da lalenin güzelliğini belirleyecek ölçüde önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Yaprakların sıcak havaya dayanacak kadar sert olması lalenin güzelliğine işaret ediyorken fazla sert olması ise aralıklı olup dışa doğru açılmasına sebep olmakta bbszu kusur için *Kulak* tabiri kullanılmaktadır.⁵⁰ Lalenin yaprak dokusunun güzel ve parlak olması yanında renklerinin de saf olması hatta *Rakîk* tabir edilen biçimde "dâne-i nâr, la'l-i mîzâb, kâğîd-ı âbâdî gibi" şeffaf olması laleyi diğer unsurlarıyla birlikte en beğenilenler sınıfına yükseltmektedir ki, Remzî, bu "hâlet-i zâide"nin çok az lalede görüldüğünü söylemektedir.⁵¹ Değişken renklere sahip lalelerin, bu özellikleri meclis tarafından tekrar tekrar kontrol edilmeden kayıt altına alınmadığı anlaşılmaktadır. Yeni açan bir lalenin *yek-renk* tabir edilen tek rengi değişebilmekte, lale, *dû-renk* denilen ikinci bir renge sonradan sahip olabilmektedir.⁵² Beyaz, yeşil ve açık sarı yapraklı lalelerdeki *Bulaşık* tabir edilen kırmızılıklarla benek ve kenar çizgileri de

⁴⁸ Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 9b.

⁴⁹ Remzî, sadece yapraklarla ilgili olan bölümü yedi kısımda incelemektedir. Bkz. Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, AETby 157, 5b, derkenar.

⁵⁰ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 109; Şeyh Mehmed Lâlezârî, "Mîzânü'l-ezhâr", T 9853, 8b-8b; Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 179; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", T 4319, 10b; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 6a.

⁵¹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 109-110; Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri*, 97, 99; Şeyh Mehmed Lâlezârî, "Mîzânü'l-ezhâr", T 9853, 5b; Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 179; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 6b.

⁵² Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 182-183; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 7b-8a.

kusur sayılmaktadır.⁵³ Bundan başka yaprakların damarlı, yırtık veya döküntülü olması da diğer lale kusurlarındandır.⁵⁴

Lâlezârî'ye göre yaprakların dip kısımlarının birbirine eşit ve düz olması gerekmektedir. Yine yaprakların, birbirine temas ederek ve biri diğerini içine alarak tohum kısmını sarması beklenmektedir.⁵⁵ Yaprakların dipten itibaren birbirini doğru şekilde sarmasını, benzer şekilde ifade eden Remzî, *dip çekme* olarak tabir edilen bu durumu, lalenin sağlıklı olduğunu gösteren bir özellik olarak görmektedir.⁵⁶ Yaprakların dip kısmının *arîz* yani enli olması yaprakların birbirini sararak hokka çevirmesine mani olacağından *Küpleme* tabir edilen bir kusura sebep olmaktadır.⁵⁷

Hem Lâlezârî'nin hem de Remzî'nin en çok üstünde durduğu mesele yapraklardaki *kitâbe* denilen şekillerdir. Yaprakların içe bakan yüzünde ve dip kısmında bulunan lacivert, mavi ve yeşil gibi farklı renklerde ve biçimlerde olan şekillere *kitâbe* denilmektedir.⁵⁸ Remzî'ye göre kitâbe, lalenin dip tutup, hokka çevirdiği mahalle verilen isimdir.⁵⁹ Remzî, kitabenin “Çifte Kitâbeli, Kitâbeli, Nîm Kitâbeli, Hafî Kitâbeli, Celî Kitâbeli, Bî-kitâbe, Bülend ü Bâlâ, Hurde ve Kûtâh, Bezirik ve Dirâz, Yek-renk, Dû-renk, Lübb-i fîstîk kimi Servi ve kimi Mihrâb gibi, Hurde, Bâlâ ve Müdevver Kemer-i bâb”⁶⁰ gibi isimlerle anılan farklı şekiller aldığını belirtmektedir. Hem iç hem de dış yapraklarda bulunan kitabelerin birbirlerine eşit olması, kitabelerle ilgili bir inceliklerdir.⁶¹

⁵³ Gökyay, “Divan Edebiyatında Çiçekler II: Lâle Kitaplarından Öğrendiklerimiz”, 34; Gökyay, Seçme Makaleler III, 176; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, 5a.

⁵⁴ Gökyay, Seçme Makaleler III, 176, 179; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, T 4319, 8a; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, 6b.

⁵⁵ Kahraman, Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları, 107; Şeyh Mehmed Lâlezârî, “Mizânü'l-ezhâr”, T 9853, 8a-8b.

⁵⁶ Gökyay, Seçme Makaleler III, 185; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, 8b.

⁵⁷ Kahraman, Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları, 107, 109; Şeyh Mehmed Lâlezârî, “Mizânü'l-ezhâr”, 6a.

⁵⁸ Kahraman, Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları, 109; Kahraman, Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri, 98; Şeyh Mehmed Lâlezârî, “Mizânü'l-ezhâr”, T 9853, 8a.

⁵⁹ Gökyay, Seçme Makaleler III, 177; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, T 4319, 9a.

⁶⁰ Gökyay, Seçme Makaleler III, 183; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, 8a.

⁶¹ Kahraman, Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları, 109; Şeyh Mehmed Lâlezârî, “Mizânü'l-ezhâr”, T 9853, 8b.

Lalenin taç yapraklarıyla ilgili *Bâdâmî*, *Hançerî* ve bunların ikisi arasında *Engüşî* ve *Pehnî* yani parmak biçiminde ve enli olmak üzere üç yaprak çeşidi bulunmaktadır.⁶² Yaprakların dipten başlayıp birbirini sararak istenen şekilde *tığ* denilen yaprak uçlarını yukarıya doğru çekmesi *Bârik* tabir edilirken yaprağın kitabe göstermeden yukarı doğru uzamasına ise *Hilâlî* denilmektedir ki, bu bir lale kusuruna işaret eder.⁶³ Yaprakların uç kısımlarının *Bârik*'ten daha ince olması ise *Nişterî* tabir edilir ve lalede bulunan ziyade bir güzellik olarak tanımlanmaktadır.⁶⁴

Remzî, laleleri *Tığ* denilen yaprak uçlarının durumuna göre kategorize etmektedir. Şayet lalenin yaprağının beşte dördü *tığ* olursa bu lale, çok nadir bulunan lalelerdendir; yaprağın dörtte üçü *tığ* olursa *Baş tahta* lalelerinin güzidelerinden olur; *tığ*ın yaprağa oranı üçte iki olursa baş tahta lalesidir. *Tığ*, yaprağın nısfından yani yarısından başlarsa *İkinci tahta* lalesidir; yarısına yakın yerden başlarsa *Vasat* denilen *üçüncü tahta* lalesidir. Buna mukabil bu laleler halk arasında beğenilenler sınıfındadır. Yaprağın üçte biri *tığ* olursa vasata yakın ancak seçkin lalelerdendir. Örneğin Hamamcı Mehmed Çavuş'un lalelerinden olan Mülûkî isimli lalenin kaydındaki "Aşçı Moru deyû marûf rânâ tahta lâledir." ifadesi, tahta laleleri arasındaki farkı gösterir niteliktedir.⁶⁵ Ancak yaprağın dörtte biri *tığ* olursa *Edânî* denilen daha düşük kalitedeki tahta lalelerinden olurlar. Bunlar da kendi içlerinde sınıflandırılırlardı. Beşte biri *tığ* olan laleler ise *Esfel-i edânî* tabir edilirler. Bunlar da itibardan düşen lalelerdir. Remzî, bunlar için "Şâhid-i bazârî" ifadesini kullanmaktadır.⁶⁶ Risalede bulunan bir kayıt bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Nitekim Kadri Ağa'nın yetiştirip Şeyh Nakşî Efendi'nin isimlendirdiği Münevver isimli lale için "Kadri Ağa Beyazı deyü ma'rûf tahta lâlesidir."⁶⁷ ifadesi kullanılmaktadır. *Tığ*ın yaprağa oranı ne kadar fazla olursa lale de o kadar seçkin

⁶² Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 177-178; Bu bölümde başlıklar daha belirgin olduğundan AETby 157 numaralı nüshaya atıf yapılacaktır. Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 5b-6a.

⁶³ Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 178-179; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 6a.

⁶⁴ Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 180; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 6b.

⁶⁵ Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", T 4319, 83a.

⁶⁶ Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 10b.

⁶⁷ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 191; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 65a.

olmaktadır.⁶⁸ Tığların düzgün olmayıp dışarı doğru bükülmesi, tırtıklı veya birbirine karışmış olması kusur olarak görülmektedir.⁶⁹

Yaprakların kapattığı iç kısımda bulunan ve *Fitil* tabir edilen organı farklı renklere sahip olmaktadır. Hafî, hurde, bülend, bâlâ, kûtâh, cesîm, kavî, za‘îf gibi farklı vasıflarda bulunan fitil, değişken bir yapıya sahiptir. Fitilin rengi, boyu ve kuvveti gibi değişkenler, yetiştikleri yere ve tohumlarının boyuna göre şekillenmektedir.⁷⁰ *Rişte* denilen fitil uçları karışık ve tek renkli olduğu gibi fitili ile aynı renk olanlar da bulunmaktadır. Riştenin uzunluğunu, kısası olduğu gibi zayıfı ve kuvvetlisi de bulunmaktadır. Bazılarında renkli noktalar görülmektedir.⁷¹ Fitil üzerindeki tozların çanak içine dökülerek iç kısmın kirlenmesi ise fitillerle ilgili bir kusur olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷²

Yaprakların iç organlarla olan orantısı ve sap kısmı lalenin güzelliğini belirlemekte diğer özellikler kadar önemlidir. Lalenin iç ve dış yaprakları, içeride bulunan fitil ve tohum hanesini göstermeyecek şekilde konumlanmalıdır. Eğer yapraklar arasından tohum hanesi veya fitiller görünüyorsa ya lale hokka çevirmemiş ya da yapraklar birbirini kapatacak konumda yerleşmemiş demektir ki bu kusur lalenin gözden düşmesine sebep olur.⁷³ Lalenin sapının kısa olması ve çiçeğini yukarıda tutamayıp eğilmesi de lalenin kusurlarındandır.⁷⁴ Ancak Remzî, lalenin bir tarafa nazik bir şekilde eğilmesini kusur değil bilakis lalenin güzel vasıflarından biri olarak görüldüğünü beyan etmektedir.⁷⁵

⁶⁸ Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 180, 181; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, 7a.

⁶⁹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 107; Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri*, 97; Şeyh Mehmed Lâlezârî, “Mizânü’l-ezhâr”, T 9853, 5b; Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 175; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, T 4319, 8a.

⁷⁰ Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 187; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, 8b-9a.

⁷¹ Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 187; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, 9a.

⁷² Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 110; Şeyh Mehmed Lâlezârî, “Mizânü’l-ezhâr”, T 9853, 10b-11a.

⁷³ Sekiz, dokuz, on ve on ikinci maddelerde yaprağın konumundan kaynaklanan kusurlara değinilmiştir. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 107-109; Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri*, 97-99; Şeyh Mehmed Lâlezârî, “Mizânü’l-ezhâr”, T 9853, 5b-8b.

⁷⁴ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 110; Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri*, 99; Şeyh Mehmed Lâlezârî, “Mizânü’l-ezhâr”, T 9853, 10b.

⁷⁵ Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 177; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, T 4319, 9a.

1718-1730 döneminde lale için belirlenen kıstaslar, yukarıda toparlamaya çalıştığımız bilgilerden anlaşılacağı üzere çok detaylıdır. Erken bir tarihte bu özelliklerin belirlenerek çiçek literatürüne kazandırılması botanik bilimi açısından hayli önemli bir gelişme olup Avrupalıların da dikkatini çekmiştir. Nitekim 1815'te *Netâyicü'l-ezhâr*'ı Almancaya çevirerek yayımlayan von Diez, lale için belirlenen özelliklerin Avrupa'daki botanikçiler ve lale yetiştiricileri için bir öncül olduğunu dile getirmektedir.⁷⁶ Ancak lale için onun güzellik ve kusurlarına dair bazı kıstasların belirlenmiş olması çiçek literatüründe bir ilk olmadığı gibi son da değildi. Daha evvel de belirtildiği üzere laleden önce zerrin için hem de 17. yüzyılda belirlenmiş kıstaslar bulunmaktaydı.⁷⁷ Lale yetiştiriciliği özelindeyse 1667 tarihli *Şükûfenâme*'de lale vasıflarını belirten ifadeler yer almaktaydı.⁷⁸ III. Selim döneminde (saltanat: 1789-1807) ise Mehmed Aşkî'nin lale risalesinde kullanılan botanik tabirlerinin sayısı daha da artmıştı. Dolayısıyla lale için belirlenen bu kıstaslar, botanik bilimi açısından lale yetiştiricilerinin yıllar boyunca oluşan tecrübelerinin bir ürünüdür.

Şimdi Ünver'in yukarıda bahsettiğimiz görüşünü hatırlayalım. Ünver, lale için belirlenen kusur veya güzellik kıstaslarının bilinçli olarak laleyi olduğundan daha değerli göstermek için icat edildiğini düşünüyordu. Öyleyse şu soruyu sorabiliriz: Lalenin kalitesini değerlendirmek için kıstaslar belirlenmesinin sebebi neydi? Çiçek meclisini oluşturan uzmanları lalenin kalitesini belirlemek için ölçütler koymaya iten sebep, laleyi halk nazarında daha kıymetli ve erişilemez bir nesne haline getirmek miydi? Yoksa sayısı artan lale yetiştiricileri arasındaki hakkaniyeti sağlamak mı? Eğer bu meseleye dair bir bakış açısı geliştirebilirsek bu dönemde laleye narh konulma sürecine de ışık tutabiliriz.

Lâlezârî'ye göre, hem lale çeşitleri hem de ona itibar eden kişilerin sayısının artması, laleler arasında bir ayırım yapılmasını gerekli kılmıştı.⁷⁹ Lale yetiştirenlerin sayısındaki

⁷⁶ Scheich Muhammed Lalezari, *vom Tulpen und Narcissen Bau in der Turkey*, 7, 9.

⁷⁷ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 125-129; Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, “Şükûfenâme”, Nu. 4892, 318b-324b.

⁷⁸ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 46, 55; Ali Çelebi, “Şükûfenâme” 1078, Nuruosmaniye, 4076, Nu. 4076, 28b, 30b, 31b.

⁷⁹ “Sâğar-ı gülşen olan lâle-i zevk-bahşın envâ'-ı vâfir ve çemen-i rağbette efrâdı mütekâsir olmağla evsâf-ı hamide ve evzâ'-ı pesendîdesine ve cümle beyne'l-enâm memdûh ve cihan-ârâ ve ne sebeple sâ'ir emsâli üzerine mütefevvik ve velvele-ârâ olup ser-levha-i 'itibâra bâis-i imtiyâ olan kemâlâtı ve terbiyesinde lâzım gelen hâlâtı iki bâb üzere tahrîr” bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 107; Şeyh Mehmed Lâlezârî, “Mizânü'l-ezhâr”, 4b.

artışı kaynaklardan takip etmek mümkündür. *Netâyicü'l-ezhâr*'a göre 17. yüzyılda lale yetiştiricisi sayısı yüzün üzerindeyken 18. yüzyılın ilk yarısında *Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm*'deki lale yetiştiricilerinin daha öncekilerle beraber iki yüzü aştığı görülmektedir. Bu artış çiçek uzmanlarından oluşan meclisi, daha detaylı bir inceleme yapmaya sevk etmiştir. Çünkü özenle yetiştirilen bu lalelerin sonuçta maddi birer kıymetleri de vardı ve bu kıymet meclisin lale hakkında vereceği kararlara bağlıydı. Dolayısıyla meclis, lalelerin kalitesini ve kıymetlerini belirleyebilmek için laledeki güzel vasıfları ve kusurları tespit ederek bazı özellikler belirledi. Bu sınıflandırma sonucunda ortaya çıkan tabloda, incelenen lalelerin tamamının baş tahta lale sınıfında olamayacağı açıktır. Meclisin incelemesinden geçen laleler, en kaliteliden daha düşük kaliteye doğru, baş tahta, ikinci tahta, vasat ve edânî sınıflarından birinde yerini alıyordu. Kusurlu olan lalelerse “ser-şîşe-i şükûfe-hâne-i kibardan” ve “ser-levha-i i'tibârdan” uzak olmaktaydı.⁸⁰ Ancak sahip oldukları düşük kalitedeki lale soğanlarına daha fazla değer biçilmesini umanlar, muhtemelen işlerine gelmeyen bu durum karşısında meclisin aldığı kararlara karşı memnuniyetsizliklerini dillendirmeye başlamışlardı. Meclisle bazı lale yetiştiricileri arasındaki bu gerginlik Remzî'nin *Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm*'deki satırlarına yansımıştır.

Mehmed Remzî, *Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm*'in “Zikr-i tahkik-i Mebhas-ı Lâle” isimli bölümünde gerçekte itibar edilmeyen tahta laleleri ile baş tahta laleleri arasında yaradılış itibarıyla bir fark olmadığını, hepsinde Allah'ın güzel yaratışına dair işaretler olduğunu, bu bakımdan beğenilmeyen lalelerde dahi birçok güzellikler bulunduğunu belirtmektedir. Remzî'nin bundan sonraki sözleri doğrudan memnuniyetsiz lale yetiştiricilerine yöneliktir. Remzî, kaba yaradılışlı, kindar, kıskanç, anlayış ve zekâ yoksunu olarak nitelendirdiği bazı kişilerin, laleler arasındaki sınıflandırmayı kabul etmediklerini söylemektedir.⁸¹ Oysa Remzî'ye göre, eşyanın kıymeti, güzelliği ve değeri farklı olup birbirlerine nispetle güzelliklerinde bir artış bulunmakta ve bunu ancak ehil olan kimseler anlamaktaydı.⁸² Remzî, “Bu meclis meclis-i işrâkıyândır güft

⁸⁰ Şeyh Mehmed Lâlezârî, “Mizânü'l-ezhâr”, 6a-6b.

⁸¹ “Liken bu ma'nâ-yı ba'îd matrut ve kavî-i merdûddur ve hıktan ve hasetten nâşîdir yâhud adem-i fehîm ü zekâ ve gılzât tabî'attendir.” Bkz. Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, 3b. Latinize edilmiş ve sadeleştirilmiş metin için bkz. Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 173.

⁸² Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 173; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, 3b-4a.

u gû olmaz.”⁸³ ifadesiyle laleleri teşhis ederek onlara kıymet biçen tek merci olarak çiçek meclisini göstermektedir. Ancak meclis bu sınıflandırmayı yaparken özel değerlendirmeleri değil herkesçe bilinen ve kabul edilen, açık ve anlaşılır kıstasları dikkate almalıdır⁸⁴ ki, laleler hak ettikleri değeri ve kıymeti alabilsinler ve yetiştiriciler arasındaki adalet sağlanabilsin.

“Ahsenallahü zihî hüsn-i letâfet ki cihân / İttifâk eyleyyeler behcet-i zîşânında

Hâk ede pençe-i mihrinde girîbân-ı mehî/ Zerre bir uyûb-ı gubâr olmaya dâmeninde

Zer kalemle yazıla deftere saf hüsnü/ Nokta-i şek hatâ olmaya unvânında”⁸⁵

Meclis, lale kusurlarını ve lalede aranan özellikleri belirlemekle verdiği kararların şüpheden uzak ve hakkaniyetli olmasını sağlamayı amaçladığı gibi lale yetiştiricileri gözündeki itibarını ve güvenirliliğini korumayı da hedeflemiştir. *Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul*’daki kayıtlar, meclis tarafından belirlenen kıstaslara uyulduğunu ve bu kıstasların lale sahibinin kim veya hangi makamda olduğu gözetilmeden uygulandığını gösteriyor. Bu uygulamaları gösteren kayıtlardan örnekler verirsek mesele daha iyi anlaşılacaktır.

Meclis tarafından incelemeye uygun olmayan lalelerin tekrar görülmeleri gerektiğine dair bazı kayıtlar bulunuyor. Mesela Kaptan-ı derya Mustafa Paşa’nın tekrar görülecek olan iki lalesi bulunmaktadır. 1722 yılında, Rahşân isimli lalenin “kitabeleri ahvâli henüz bir gonce-i nâ-şükufe ve bir dürr-i nâ-süfte olmağla” yani henüz lale tam olarak açılmamakla ikinci bir incelemeye bırakılmıştı.⁸⁶ Sağar-ı Şâdî isimli lale içinse “rengi ve kitâbe ahvâli” belli olmadığı için “inşâallahü’l-mevlâ görüle” ibaresi düşülmüştür.⁸⁷ Şeyh Seyyid Abdüssamed Efendi’nin Bâlâ-nümâ isimli lalesinin 1724 senesinde incelenip isim verildiğini ancak “adet-i şükufe-perverân siyâkı üzre temkîn bulmamağla” özelliklerinin yazılmadığını görüyoruz ki, buna benzer başka örnekler

⁸³ Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, AETby 157, 3b; Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 173.

⁸⁴ Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 173; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, AETby 157, 3b-4a.

⁸⁵ Remzî’nin bu mısraları, meclisin belirlediği kıstasların ve meclisin verdiği kararların doğru olduğuna işaret etmesi için eklediği anlaşılmaktadır. Bkz. Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, T 4319, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 6b-7a.

⁸⁶ Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, T 4319, 46a; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 153; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, AETby 157, 32b.

⁸⁷ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 158; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, AETby, 36b.

de vardır.⁸⁸ Tekrar görülmesi kararlaştırılan lalelerin yeniden meclisin incelemesine tabii tutulduğuna dair örnekler de bulunuyor. Şeyh Mehmed Lâlezârî'nin Zülfe-dâr'ı "İkinci küşâyışinde" incelenerek güzelliği "ıstılâh-ı şükûfe-perverî üzre tahrîr" olunmuştur.⁸⁹ Bazı lale soğanlarının özellikleri seneler içinde değiştiği için meclisin yeniden incelemeye aldığı laleler de bulunuyordu. Elçi İbrahim Paşa'nın⁹⁰ Neşât-ârâ'sı "temkîn bulup beş seneden sonra yine müşâhede olunduk da bazı evsâfı tahvîl idüb yine yazıldı." ibaresiyle yer almıştır.⁹¹

Kusuru olmayıp güzel özellikleri kendinde toplamış ve diğer lalelerden hiçbirine benzemeyenler, baş tahta denilen grubun en iyileri içinde yer alıyorlardı. Bu gibileri baş tahta lale ilan ediliyordu⁹² ki, böyle kusursuz, güzel ve benzersiz laleler çok nadir yetiştiriliyordu.⁹³ Reisülküttap Üçambarlı Mehmed Efendi'nin La'l-i Bedahş isimli lalesi hakkındaki "tarz ve tavrının harekâtı garîb ve evzâ'-ı hüsn-i dil-firîbi cümleden nâzik ve berter olmağla nev'î cinsine mugayyir başka vâdî-i tarh itmiştir"⁹⁴ kaydı, onun benzersiz bir lale olduğunu gösteriyor.

⁸⁸ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 137; Mehmed Remzî, "Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul", AETby 164, Millet Kütüphanesi, 7; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", T4319, 27b. Kapudan Paşa tabilerinden Mustafa Ağa'nın Mahbûb'u için "1138 senesinde Topkapı kurbunda vâki' bağçelerinde levha-pîrâ-yı lâlezâr zuhûr olup ol nevbâve-i hadîka-letâfet henüz terakkide olmağla evsâf-ı hüsn-i dilkeşi tahrîr olunmadı." Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 187. Beşiktaşlı Kadifeci İbrahim Çelebi'nin soğanı Zîb-i Gülşen'nin vasıfları yazılmış olduğu halde "Lâkin bir dahi görülmeye muhtaçtır." Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 35b-36a.

⁸⁹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 156; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", T 4319, 50a-50b. Süleyman Ağa'nın Gülşen-zîb isimli lalesinin değişen rengi "zapt-ı sânisinde" kaydedilmiş. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 182; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", T4319, 75b.

⁹⁰ Hüner Tuncer, "Viyana Sefaretnâmesi (1131 H. 1719 M.) Elçi: İbrahim Paşa", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni* 4, sayı 2 (1984): 99-105.

⁹¹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 196; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 69a.

⁹² "bu kadar uyûbdan müberrâ olup ve bi'l-cümle hüsnîyyât ile müzeyyen olduğu halde bir şîve-i dilkeşle hüveydâ ve kendiye mahsus bir vâdî ve endâm-ı dilârâ ile peydâ ola. Ol erbâb-ı dâniş ve bîniş olan şükûfe-perverân-ı be-nâm ve mümeyyiz ve ser-meclîs olan e'azze-i kirâm istihsân buyurdukları halde ser-şîşe-i mecâlis ve bezm-i kibardır." Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 9b.

⁹³ Remzî kendine mahsus bir tavır içinde olan laleleri izaha "ve nâdir vâki' olur ki " cümlesiyle başlamaktadır. Bkz. Mehmed Remzî, "Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul", AETby 157, 9b.

⁹⁴ Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 59b; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 184. Diğer örnekler: Üsküdarî İmamzâde'nin Ferîd-i Cihân isimli lalesi "Endâmı kendine mahsûsdur" Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 175; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 51b. Kara Molla'nın Hasîb isimli lalesi "Endâmı ve etvârı kendiye mahsûs vâdîde mümtâzdır." Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 147; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby

Aynı zamanda baş tahta seçilen laleler, yeni üretilen laleler için bir ölçüt olarak da kullanılıyorlardı. Remzî'ye göre bir lale incelenirken hangi laleye ne yönden benzediğini ifade etmek bir gereklilik olup “falan endâmında, falan yolunda” denilerek bu bilgi evsaf kaydına da ekleniyordu.⁹⁵ Şeyh Mehmed Lâlezârî'nin Müzeyyen isimli lalesi için “Pabuççu yolunda hareket eden tohumdur ki bir isimle zapt olunmak lâzım geldikde Müzeyyen ve ecnâsı beyninde mübeyyin oldu” denilmektedir.⁹⁶ Baş tahta olan laleler, “Cilve-i pirâ-endâz ser-levha-i nezâket ve zîver-i ser-şîşe-i letâfet”⁹⁷ “gâyet â'lâdır deyû Şükûfe-perverân-ı nâdide-dânların ittifâkı bulundu.”⁹⁸ “Ser-şîşe-i bezmgâh-ı emelde neşe-bahşâ ve ser-levha-i cedelde ma'arke-ârâ”⁹⁹ gibi ifadelerle kaydedilmişlerdir.

Meclisin, güzel veya kusurlu bulduğu laleleri açıkça belirttiği görülüyor. Örneğin uzun yaprak uçlarına sahip olan Berber Ahmed'in Gül-rîz isimli lalesi “Görmedi mislini hiç nâdire-i bünyân-ı zamân” ifadesiyle övülmüştür.¹⁰⁰ Bunun gibi başka örnekler de bulunmaktadır.¹⁰¹ Meclis tarafından kusurlu bulunan laleler de açıkça yazılıyordu. Örneğin Nîze-i Haşhâşî'nin sair özellikleri sayıldıktan sonra iç yapraklarındaki

157, 26b. Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, T4319, 40a'da sahibinin ismi bulunmamaktadır.

⁹⁵ Bazı lalelerin “ma'rûf ve meşhur olan baş tahta lalelerinden bazılarına müşâbeheti bulunup ekser etvârında münâsebeti olanlara nisbet” edildiğine dair. Bkz. Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, AETby 157, 9b.

⁹⁶ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 188. Diğer Örnekler: “Âli-şân'a mu'âdil olmağla Vâlâ-şân tesmiye olundu” Bkz. Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, T4319, 92b. Ârâyiş için bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 131; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, AETby, 14a. Bu iki farklı nüshada ki “endâmı Nîze-i Gülgûn endâmına karîb ve hüsn ü behcetî cihâna karîb” ibaresi, lalenin başka başka özelliklerinin iki farklı laleye benzetildiğine dair kanı oluşturacak niteliktedir. Ancak benzetilen lalelerden Nîze-i Gülgû'u kayıtlarda bulurken Behcet-i Cihân isimli bir laleye rastlayamadık. Bununla beraber Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul'un T 4319 numaralı nüshasında ki “endâmı Nîze-i Gülgûn endâmına karîb ve hüsn ü behcetî cihana ferîddir.” ibaresi ile lalenin sadece endamı cihetinden Nîze-i gülgûn'a benzetilmiş olduğu, yanlışlığın ise okuma ve yazma hatasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, T 4319, 24b.

⁹⁷ Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, AETby 157, 18b;

⁹⁸ Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, T 4319, 78a.

⁹⁹ Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, T 4319, 46b.

¹⁰⁰ Risalede, lale yaprağının beşte dört oranında ince ve uzun oluşunu tanımlamak için “erbâ'-ı ahmas” ifadesi kullanılmaktadır. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 181.

¹⁰¹ Başka örnekler: Üsküdarlı İsmail'in Nûr-ı Behişt'i için bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 198. Memiş Efendi'nin Mihr-i Efzâ isimli lalesi ve Şeyh'in Gül-efşân isimli lalesi, Hacı Musa'nın Lûtf-ı Hakk isimli lalesi için bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 179, 184.

şikâfları yani yırtıkları yüzünden kusurlu olduğu belirtilmişti.¹⁰² Yaprakları çengele benzeyenler de kusurlu sayılmıştı. Küçük Hacı Ahmed’e ait Şâh-ı Şükûfe ve Tanbûrîzâde’nin Hâven-i Sîm isimli lalesi böyleydi.¹⁰³ İmam Salih’in Feride isimli lalesi içinse “Tohmu gâyet hurde ve za‘îf” yani küçük ve dayanıksız notu bulunuyor.¹⁰⁴ Bu örnekler, belirlenen kıstasların meclis tarafından uygulandığını göstermektedir.

Sonuç olarak 1718-1730 döneminde hem lale sayısının hem de yetiştiricilerin artmasıyla lale kalitesinin belirlenmesinde kullanılan kriterler, ser-şükufeciyan Şeyh Mehmed Lâlezârî ve Mehmed Remzî’nin yazdığı risaleler yoluyla yazılı hale getirilmiş ve çiçek meclisi tarafından kişi/makam ayırt etmeksizin meclise gelen lalelere uygulanmıştır. Böylece çiçek meclisi, ister zevki için ilgilensin ister ticareti için ilgilensin tüm lale yetiştiricileri arasında düzen sağlayan bir misyon üstlenmiştir. Buna rağmen bazı lale yetiştiricileri ile meclis arasında laleler hakkında alınan kararların bir gerilime sebep olduğu ve meclisin bununla baş edemediği anlaşılmaktadır. Lale meraklılarının artışından istifade ederek kazanç sağlamak isteyen bazı kötü niyetli kişiler, meclisin belirlediği kıstaslara muhalefet göstererek meclisin laleler için uygun gördüğü fiyatları kabul etmemişlerdir. Sonuçta bu kişilerin lale fiyatlarını artırmasıyla devlet bir önlem olarak lalelere narh belirleme yoluna gitmiştir. Tüm bunlar, 1138/1725 senesinde devletin bazı lale cinsleri için narh belirlemesine giden süreçte yaşananlara ışık tutmaktadır.

2. Dönemin lale yetiştiricileri

Yetiştirilme usulleri ve kalite koşullarını ele aldığımız lalelerin, hem yetiştirilmesindeki zorluk hem de bu lale soğanlarının kıymeti göz önünde bulundurulduğunda alelade lalelerden olmadıkları ortaya konuldu. Peki, güzelliği ve kıymeti tescil edilmiş olan bu laleler kimler tarafından yetiştiriyor ve sahip olabiliyordu? Çeşitli araştırmalarda bu soruya verilen cevap, 1718-1730 yılları arasında nadir lalelere sahip olma merakının “padişahın kenar halkına kadar herkes için servet,

¹⁰² Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 201. Başka bir örnek Şeyh Mehmed Lâlezârî’nin ‘Ayn-ı Zülâl isimli lalesidir. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 173.

¹⁰³ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 163, 107; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, T 4319, 61b; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 203.

¹⁰⁴ Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, 51b-52a.

zînet ve onur ögesi”¹⁰⁵ olduğu yönündedir. Araştırmalara göre bu ilginin halka kadar yayılmasında en büyük etkense saray halkının laleye olan düşkünlüğüydü.¹⁰⁶ Lale tutkusu, çırağan eğlenceleri ve kır gezileri, ‘Lâle Devri’ne has olup saray yaşamından toplum yaşantısına aktarılan birer yenilikti.¹⁰⁷ Bu başlıkta modern literatürde tekrarlanan yukarıdaki klişelerin irdelenmesi amaçlanıyor. Lale yetiştiricisi olan kişilerin toplumsal sınıfları ve ekonomik durumları, lale çeşitleri ve yetiştiricilerinin sayıca artmasında sarayın rolü olup olmadığı irdelenerek lale merakının düşük gelirli halk kesimini de içine alacak kadar yaygınlık kazanıp kazanmadığı sorusuna cevap aranacaktır.

17. yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde gerek profesyonel gerekse amatör olarak laleyle ilgilenenler arasında yönetici elitler hep bulunmuşlardı. 16. ve 17. yüzyıllarda bahçe, çiçek ve ağaçlara ilgi duyan padişahlar arasında I. Ahmed, Sultan İbrahim ve IV. Mehmed ön plandaydı. Sadrazamlardan ise Hadım Gürcü Mehmed Paşa (ö. 1626) ile Kara Mustafa Paşa (ö. 1683) yazma eserlerde isimleri çiçek merakıyla birlikte anılan kişilerdi. 1703 yılında tahta geçen III. Ahmed’in çiçeklere ve lalelere olan ilgisinde muhtemelen babası ve dedelerinin de çiçeklere ve çiçek yetiştiricilerine karşı ilgili olmaları rol oynamıştı.¹⁰⁸ Kaynaklarda, yetiştirdiği çiçek ya da lale bilgisine rastlayamasak da tıpkı kendinden önceki çiçeksever padişahlar gibi¹⁰⁹ III. Ahmed’in de ilk saltanat yıllarından itibaren lale bahçelerinde vakit geçirmeyi sevdiği anlaşılmaktadır.¹¹⁰ Hatta çiçek meclislerinden birinin sarayda, III. Ahmed’in

¹⁰⁵ Sakaoğlu, “Lale”, 179. ‘Lâle Devri’nde yani 1718-1730 yılları arasını kapsayan dönemde lale yetiştiriciliğinin Osmanlı toplumunun tamamını kapsayacak şekilde yaygınlaştığı bilgisi yalnız Sakaoğlu’nun değil modern literatürün genelinde hâkim bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. İrepoglu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 56; Gülersoy, *Lâle ve İstanbul*, “Lale’nin Devrine Geline” isimli bölüm içinde. Sakaoğlu ve Akbayan, *Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı’dan Günümüze İstanbul’da Eğlence Yaşamı*, 52.

¹⁰⁶ Sevdâ Önal, lale yetiştirme merakının önce sarayda kabul görüp sonra sivil geleneğe taşındığını düşünmektedir. Bkz. Önal, “Esâmî-i Lâle Şiirleri ve İstanbullu Hâtif’in Esâmî-i lâle Matlaları Üzerine Bir İnceleme”, 2016.

¹⁰⁷ Sakaoğlu ve Akbayan, *Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı’dan Günümüze İstanbul’da Eğlence Yaşamı*, 51.

¹⁰⁸ Genellikle III. Ahmed’in çiçek sevgisi Damad İbrahim Paşa’nın bu yöndeki ilgisine bağlanırken Özdemir Nutku, IV. Mehmed’in bahçe ve bahçe mimarisine çok ilgili olduğunu ve III. Ahmed’in çiçek sevgisinin de babasından kaynaklandığını söylemektedir. Özdemir Nutku, *IV. Mehmet’in Edirne Şenliği: 1675* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972), 39.

¹⁰⁹ IV. Mehmed için bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 83; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydi, “Netâyicü’l-Ezhar”, Nu. 4079, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, 57a; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 139-140.

¹¹⁰ 1705-1730 yılları arasında Sofa Köşkü, İbrahim Hanzâde Yalısı’nda ve Çırağan Yalısı’nda gerçekleştirildiği gösteren bazı arşiv belgeleri bulunmaktadır. Bu belgeler eğlence hakkında detay

huzurunda toplandığı görülmektedir.¹¹¹ Devlet adamlarının lale ve zerrin gibi çiçeklerin yetiştiriciliğiyle meşgul olmalarının nedeni muhtemelen III. Ahmed'in çiçeklere olan ilgisiydi¹¹² ki, I. Mahmud döneminde lale risalesi yazan Ahmed Kâmil de bu konuda benzer bir yorum yapmıştır.¹¹³ *Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul*'daki kayıtlara göre 1718-1730 döneminde lale yetiştirenler arasında Sadrazam Damad İbrahim Paşa, Kaptan-ı derya Mustafa Paşa, Kethüda Mehmed Paşa, Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, Üçambarlı Mehmed Efendi, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, Elçi İbrahim Paşa ve Defterdar İzzet Paşa gibi kişilerin bulunduğunu görüyoruz. Bu kişilerin *Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul*'a göre 1719'dan itibaren lale yetiştiriciliğiyle yakından ilgilendikleri görülüyor. Kethüda Mehmed Paşa'nın Rumelihisarı'ndaki yalısının soğan odasında bulunan bir miktar lale soğanı,¹¹⁴ Ortaköy'deki yalısında bulunan lale saksıları, şişeleri ve lale su çanağı onun lale yetiştiriciliğine olan ilgisini göstermektedir.¹¹⁵ Yetiştirdiği lalelerden dördünün isimleri ile özellikleri *Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul*'da kayıtlıdır.¹¹⁶ Kaptan-ı derya Mustafa Paşa'nın da muhtemelen Vefa Bahçesi, Anadoluhisarı¹¹⁷ ve Beylerbeyi'ndeki yalılarının bahçelerinde¹¹⁸ yetiştirdiği lalelerden kırk beş adedinin isimleri ve özellikleri de lale defterinde

verilmeksizin o gece için yapılan bazı harcamaları içermektedir. Bkz. BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 308 (2 Muharrem 1117); BOA, TS. MA. d. nr. 2352. 328 (26 Muharrem 1120); BOA, TS. MA. d. nr. 2353. 196 (12 Rebiülevvel 1122); BOA, TS. MA. d. nr. 2353. 196 (25 Rebiülevvel 1124); BOA, İE. HLT. nr. 4. 353 (4 Receb 1133); BOA, İE. HLT. nr. 5. 531 (25 Şaban 1137); BOA, AE. SAMD III nr. 221. 21374 (18 Rebiülevvel 1143). Topkapı Sarayı, Çırağan Yalısı ve Farahâbâd'daki lale bahçelerinde yapılan eğlenceler için bkz. Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*, 807, 1183, 1221. Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1314, 1360, 1424, 1487, 1539.

¹¹¹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 191; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm", AETby 157, 65a.

¹¹² Halil İnalçık, Padişah ile ona yakın kişiler arasındaki ilişki biçiminde kulların padişahın rızası hilafına bir eser ortaya koyamayacaklarını söylemektedir. Buradan yola çıkarak sadrazam gibi yönetici kadro içinden lale ile meşgul olanların bu meşgulliyetlerinin temelinde kişisel zevklerinin yanında III. Ahmed'in hoşnutluğunun da bulunduğu düşünülebilir. Bkz. Halil İnalçık, *Şair ve Patron* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003), 17.

¹¹³ Ahmed Kâmil Belgrâdî, "Risâle-i Esâmî-i Lâle", T 2707, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 9a.

¹¹⁴ Özyalvaç, "İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)", 47-48, 297; "BOA, D.BŞM.MHF. nr. 12424", 12.

¹¹⁵ Özyalvaç, "İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)", 48, 392; "BOA, D.BŞM.MHF. nr. 12424", 3.

¹¹⁶ Lale defterinde ismi "Kethüda Paşa" olarak geçmektedir. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 173, 193; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm", AETby 157, 49b; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm", T 4319, 26b, 38a.

¹¹⁷ Aktepe, "XVIII. Yüzyıl Vezirlerinden Kapdân-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'ya Ait Vakfiyeler", 16.

¹¹⁸ Özyalvaç, "İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)", 51.

kayıtlıdır.¹¹⁹ Diğer devlet adamlarından Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin on üç,¹²⁰ Reisülküttap Üçanbarlı Mehmed Efendi'nin iki,¹²¹ Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in beş,¹²² İstanbul Kadısı Biraderzâde Mustafa Efendi'nin on,¹²³ Elçi İbrahim Paşa'nın ise bir adet¹²⁴ lalesinin isimleri yine lale defterinde kayıtlıdır. Damad İbrahim Paşa'nın oğlu ve III. Ahmed'in damadı olan Genç Mehmed Paşa'nın kethüdası İbrahim Ağa'nın, Şeyhülislamın kethüdası Ahmed Efendi'nin ve Reisülküttabın kethüdasının da lale yetiştirdikleri görülmektedir.¹²⁵ Defterdar İzzet Ali Bey'in de 1723 yılına kayıtlı bir lalesi bulunmaktadır.¹²⁶

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın çiçeklere olan ilgisini çeşitli kaynaklardan takip edebiliyoruz. Paşanın muhallefatında Çırağan Yalısı'ndan çıkan sümbül ve lale gibi çeşitli çiçek soğanları bulunması, laleleri koymak için çok sayıda balgamî¹²⁷ ve çini lale bardağı olması, yalıya gelen laleler için yeni lale bardakları alınması onun, laleye ve diğer çiçeklere olan merakını göstermektedir.¹²⁸ Ayrıca *Lâlezâr-ı İbrahim* isimli

¹¹⁹ İsim "Kapudan Paşa" olarak geçmektedir. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 131, 136, 138, 139, 140, 141, 144, 146, 147, 149, 151, 153, 155, 156, 164, 169, 170, 171, 172, 173, 182, 189, 190, 192; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", T 4319, 30a, 33b-34a; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm, AETby 157, 13b, 17a, 21a.

¹²⁰ Lale defterinde ve narh listesinde "Şeyhülislam" olarak yazılmış olan kişinin yetiştirdiği bir lalenin kayıt tarihi ile narhların tarihlerine bakıldığında Yenişehirli Abdullah Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâleye Dâir Bir Vesika", 119; Mehmet İpşirli, "Abdullah Efendi, Yenişehirli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 100-101. Şeyhülislamın laleleri için Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 153, 157, 165, 174, 177, 188, 189, 190; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 19b.

¹²¹ Üçanbarlı Mehmed Efendi, lale defterinde "Reis Efendi" olarak kayıtlıdır. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî III*, çev. Seyit Ali Kahraman, c. III (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1024; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 137, 184; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 17b, 59b.

¹²² Lale defterinde ismi "Çelebi Efendi" olarak geçmektedir. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 178, 186, 200, 204; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", T 4319, 79a. 1140 tarihli lale narhının nüshasında Yirmisekiz Mehmed Çelebi'ye ait olan lalelerin yanında "Yirmisekiz Çelebi'nin" ifadesi bulunmaktadır. Bkz. Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâleye Dâir Bir Vesika", 118-19; "İstanbul Bab Mahkemesi, No: 143", 1140.

¹²³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, çev. Seyit Ali Kahraman, c. IV (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1160. Laleleri için bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 136, 138, 151, 171, 181, 186, 200; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", T 4319, 55a.

¹²⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî III*, 780; Tuncer, "Viyana Sefaretnâmesi (1131 H. 1719 M.) Elçi: İbrahim Paşa"; Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle I", 118, dipnot 33. Lalesi için bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 196.

¹²⁵ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 135, 138, 170, 195.

¹²⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî VI*, çev. Seyit Ali Kahraman, c. VI (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1796;

¹²⁷ "Balgam renginde, kehrîbâ gibi dalgalı taş." Bkz. Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 302.

¹²⁸ "Sağır çini lâle bardağı: 20", "Kebîr balğâmî lâle bardağı: 3", "Sümbül soğanı: 1" ve "lâle soğanı: 2" için bkz. "BOA, D.BŞM.MHF. nr. 12425". 12, 15, 16. "lâle odası mangal memhûr beldâr Osman Bey'in mühürleri" Özyalvaç, "İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)", 145.

risalede bu dönemde Hollanda'dan gelen Lülü-i ezrâk isimli bir lale ile Avrupalı bir elçi tarafından hediye getirilen Tâc-ı Kayser isimli lalenin paşanın ilgisini hayli çektiği söylenmektedir.¹²⁹ Damad İbrahim Paşa'nın bir ay kadar süren lale mevsimi geldiğinde lale bahçelerini ziyaret eden padişaha eşlik etmesi ve 1721'den itibaren çiçek meclisinin toplantılarına katılarak uzmanlarla birlikte lale özelliklerini değerlendirip lalelere isim vermesi sadrazamın lalelere kıymet verdiği gibi çiçek uzmanı olan bu elit gruba da önem verdiğini göstermektedir.¹³⁰ Buna karşın sadrazamın defterdeki ilk lale kaydının 1724 gibi geç bir tarihte olması onun diğer devlet ricalinden daha sonra lale yetiştirmeye başladığı şeklinde yorumlanabilir. 1724'ten 1726'ya kadar Kariye Bahçesi'nde yetiştirdiği altı adet lalesi, Damad İbrahim Paşa'nın sadaret döneminde hazırlanan ve padişaha sunulan *Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul*'da yerini almıştır.¹³¹

Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm ve *Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul*'daki bilgilerin verdiği izlenim, lale merakının yaygınlaşmasında lale yetiştiriciliğiyle ilgilenen yönetici elitin olağanüstü bir rolünün olmadığıdır. Onların da çiçek meclisinin uygulamalarına ve lale narhına tabii olmaları sebebiyle çiçek meraklıları arasında bir ayrıcalıklarının olmadığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda sarayın, lale merakı konusunda bir katılımcı olduğu söylenebilir. Ancak lale ile ilgili risale ve şiir gibi birçok eserlerin padişaha ve ya sadrazama sunulduğu görülmektedir. III. Ahmed'e sunulan *Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm* ile Damad İbrahim Paşa'ya sunulan *Tuhfe-i Çerâğân* ve *Lâlezâr-ı İbrahim*

“Sâhib-i devlet efendimizin yalısına lâleler gittükde bardak alındı be dest-i Hasan: 76 akçe” Bkz. “BOA, MAD nr. 19771”, 25.

¹²⁹ Ebüzziyâ'nın bu risaleden aktardığı kadarıyla Hollanda'dan gelen bu lalenin yetiştirilmesi için Damad İbrahim Paşa teşviklerde bulunmuştu. Bkz. Ebüzziyâ, “Lâlezâr-ı İbrâhim”, *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, nr. 278, 1910. 5. Ebüzziyâ'nın nakli üzerine *Lâlezâr-ı İbrâhim* risalesinin müellifi İstanbul'daki “Lâle-şinâslarına meçhul” olan Tâc-ı Kayser'in bir soğanının Hollanda'da “beş yüz flori altuna” satıldığını söylemektedir. Bkz. Ebüzziyâ, “Lâlezâr-ı İbrâhim”, *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, nr. 278, 1910, 5. Ancak Hollanda'dan gelen bu lalelerden dönemin diğer risaleleri bahsetmemektedir.

¹³⁰ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 153, 172, 174, 198; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, 70b; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, T 4319, 45a, 49a, 69b.

¹³¹ Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü'den Bir Gölde*, 91-92; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 131, 152, 156, 163-164, 183, ; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, 13b, 31a-31b, 41a, 55b, 58b, ; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, T 4319, 23b-24a, 44a-44b, 50b, 59a-59b. Paşa'ya ait muhalledat defterindeki kayda göre Çırağan Sarayı'nın bahçesindeki yapılardan biri olan bahçe kapısı bitişiğindeki soğan odası, çırağan eğlencelerinin yapıldığı bu yalıda da lale yetiştirilmiş olduğunu göstermektedir. Bkz. Özyalvaç, “İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)”, 44.

bunlardan bazılarıdır.¹³² 1718-1730 dönemindeki birçok şair lale redifli şiirlerini Damad İbrahim Paşa için yazmıştır.¹³³ Karşılığında ise yönetici elitin meclislerine davet edilen bu kişiler taltif ve inamlarla memnun edilmiş hatta kariyer yapabilmişlerdir.¹³⁴

Yukarıda bahsettiğimiz kişilerin ortak yönleri, özel yetiştirilen lale soğanlarını satın alma gücüne sahip olmalarıydı.¹³⁵ Bu yönetici elitler kadar tanınmış olmasalar da meslekleri üzerinden gelirlerini tahmin edebileceğimiz başka lale yetiştiricileri de bulunmaktaydı. Örneğin Bosnalı Tavîl Mustafa Efendi'yi *Sicill-i Osmani*'den takip ederek onun müderrislikten sonra Sofya'da mollalık yaptığını öğrenebiliyoruz.¹³⁶ Başka bir örnek ise Mekke mollası iken 1722'de İstanbul kadılığı görevine getirilen Birâderzâde Mustafa Efendi'dir.¹³⁷ Bu kişilerden başka isminin yanında ağa, efendi, bey ve kethüda gibi unvanlar bulunup geliri iyi olan kişiler bulunuyordu ki, Sandal Bedesteni Kethüdası Süleyman Ağa, Beşiktaşlı İbrahim Ağa ve Üç Ambarlı Mehmed Efendi'nin kethüdası Ahmed Efendi bunlardan bazılarıdır. Bu isimlerden Sandal

¹³² Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 170; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 4a-4b; Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 18, 93-95; Vâhidî, "Tuhfe-i Çerâğân", 2a-2b. *Lâlezâr-ı İbrahim* isimli risale, Ebüzziyâ'nın söylediği kadarıyla Şeyhülislam Esad Mehmed Efendi (ö. 1753) tarafından telif edilmiş ve Damad İbrahim Paşa'ya sunulmuştur. Mükâfat olarak Esad Mehmed Efendi'ye Edirne payesi verilmiştir. Bkz. Ebüzziyâ, "Ahmed Râsim Bey'e: Günü Gününe Tam İkinci Sene". 1.

¹³³ Hakverdioğlu, *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa İçin Yazılan Lâle Devri Kasideleri*, 56-57. Padişah ve ileri gelen devlet adamlarının isimlerine yazılmış kasideleri Koç Keskin konu edinmiştir. Bkz. Koç Keskin, *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*, 55-57, 128-174. "Envâ'ı lâle tekessür idüp lâle ve gül mezâmini vüs'at bularak şu'arâya bir büyük sermâye olmuş ve şi'ir ve inşâ' haylice râğbet bulmuş idi." Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, 64.

¹³⁴ Osmanzâde Taib III. Ahmed'e sunduğu bir kaside ile 'şairlerin reisi' unvanını almıştı. Bkz. Hakverdioğlu, *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa İçin Yazılan Lâle Devri Kasideleri*, 47. Şair Nedim ise sadrazama yakınlığı ile elit meclislerinden eksik olmamıştı. Bkz. Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 2: 753.

¹³⁵ Selim Karahasanoğlu, 18. yüzyıl yönetici elitlerinden Damad İbrahim Paşa, Kethüda Mehmed Paşa, Kaptan-ı derya Mustafa Paşa, Şehid Ali Paşa ve bazı devlet adamlarının gelir-giderleri üzerine kapsamlı bir araştırma yapmıştır. Bkz. Karahasanoğlu, "A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)", 50-59; Karahasanoğlu, "İstanbul'un Lâle Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı", 72-73.

¹³⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani VI*, 1178. Kayıtlı yedi adet lalesi için bkz. Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", 47a, 63a, (yazma eserde bu varak numaralanmamış. 62a ile 63 a arasında kalan varaktadır.), 85b, Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", 42a, 70a.

¹³⁷ *Sicill-i Osmani*'de kayıtlı Birâderzâdelerden olan üç kişiden tarih itibarıyla ikisi uygun düşmektedir. Biri 1148/1735 tarihinde vefat eden Mustafa Efendi ki, 1135/1722 tarihte kadılık göreviyle İstanbul'da bulunmaktadır. İkincisi ise ilkinin oğlu Mustafa Efendi'dir ki 1160/1742'de vefat etmiştir. Tarihlerle göre baba olan Mustafa Efendi olması daha akla yatkın görünmektedir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani IV.*, 1161. Risalede ismi geçen Birâderzâde'nin, 1135/1722 tarihinde açan bir lalesi *Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul*'da Vâhid olarak kayıtlıdır. Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm", AETby 157, 75a; Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 151, 171, 181, 186, 200, 203.

Bedesteni Kethüdası Süleyman Ağa'nın yetiştirdiği altmışı aşkın laleyi hem Mehmed Remzî'nin 1720'lerde yazdığı lale risalesinden hem de III. Selim döneminde ser-şükufeciyan olan Mehmed Aşkî'nin lale defterlerinden takip edebiliyoruz.¹³⁸ Lalelerinden bazılarına narh defterlerinde de rastlanıyor. Bu dönemde onun yetiştirdiği lale sayısına yaklaşan isim, kırk beş adet lalesiyle Kaptan-ı derya Mustafa Paşa'dır.¹³⁹

Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul'da kayıtlı diğer lale yetiştiricilerine gelince, onların meslek ve gelir durumları hakkında elimizdeki tek veri isimlerinin yanındaki berber, bozacı, kalaycı, saraç gibi yöneticilik yerine esnafılık ve zanaatkârlığa işaret eden ifadelerdir. Bununla beraber mesleki ifadelerin bazen sadece lakap olarak kullanılmaları bu ifadelerin yanıltıcı olabileceğini gösteriyor. Nitekim 17. yüzyıl çiçek risalelerinde lale ve zerrin yetiştiricisi olan kişilerin isimlerinde de bu tür bir meslek grubuna aidiyeti bildiren ifadeler bulunmaktaydı ve önceki bölümde dar gelir grubuna işaret eden lakap ve isimlerin gerçeği yansıtmada konusunda yanıltıcı olabileceği konusu, Hamamcı Mustafa Çavuş ve Kavukçu İbrahim örneği ile izah edilmeye çalışılmıştı. Bu örnekler, söz konusu ifadelerin, lale ile meşgul olan kişilerin mesleklerini belirlemede sağlıklı bir kanıt olmadığını göstermiştir.

Yetiştiricilerin meslekleri veya gelir durumları hakkında tüm bu belirsizliğe rağmen Ahmet Hezarfen tarafından yayımlanmış 1750 ve 1751 yıllarına ait iki tereke, Osmanlı toplumunda çiçekçilikle uğraşan kişiler hakkında fikir vermesi açısından önemlidir. Bu terekeler çok sayıda lale soğanı olan Eyüplü bir baba-oğulun yaptığı işler ve gelirleri hakkında bizi aydınlatmaktadır. Terekeye göre 213 adet lale soğanının satışından 328.094 akçe elde edilmiştir.¹⁴⁰ Bununla birlikte terekede bulunan 6.000 akçelik “berber âlâtı” kalemi dikkat çekicidir.¹⁴¹ Çünkü berber aletlerini de içeren gediklerin berber olmayanlar tarafından da alınıp satılabilen bir yatırım aracı olduğu

¹³⁸ Remzî'nin kaydında Subh-ı Bahâr'ın yetiştiricisi olarak görülen Süleyman Ağa, Aşkî'nin aynı lale için yaptığı kayıta tohum sahibi “Sandal Bedesteni Kethüdası Süleyman Ağa” ibaresiyle yazılmıştır. Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, 57a, 44a-44b; Mehmed Aşkî, “Mi'yârü'l-ezhâr”, 50b. Bu yazma, hem sayfa hem varak olarak ayrı ayrı numaralandırılmış olduğundan dijital kopyadaki sayfa numarasını kullanıldı.

¹³⁹ İsim “Kapudan Paşa” olarak geçmektedir. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 131, 136, 138, 139, 140, 141, 144, 146, 147, 149, 151, 153, 155, 156, 164, 169, 170, 171, 172, 173, 182, 189, 190, 192; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, T 4319, 30a, 33b-34a; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm, AETby 157, 13b, 17a, 21a.

¹⁴⁰ Hezarfen, “18. Yüzyılda Eyüp'te Lâle Yetiştirenler”, 45-46; “Havâss-ı Refî'a Eyüp Mahkemesi Sicil Defteri, No: 186”, 1163, 50b-51b.

¹⁴¹ “Havâss-ı Refî'a Eyüp Mahkemesi Sicil Defteri, No: 186”, 50b-51b.

düşünüldüğünde,¹⁴² böyle bir kalemin terekede yer alması, çiçekçi olan Mehmed Ağa'nın berber olmasa bile bu alanda yatırım yaptığını gösterir. Sonuç olarak bu tereke, Şükufeci Mehmed Ağa'yı hem 328.094 akçelik lale soğanına sahip bir çiçekçi hem de başka alanlarda yatırım yapabilecek düzeyde sermayesi olan İstanbullu bir esnaf olduğunu göstermektedir. Eyüp Mahkeme'sindeki diğer tereke kaydı ise Şükufeci Mehmed Ağa'nın oğlu olduğu anlaşılan Abdullah Çelebi'ye aittir. Terekede bulunan 130'u lale olmak üzere 140 küsur çiçek soğanının toplam bedeli 55.370 akçedir.¹⁴³ Aynı zamanda babası gibi Abdullah Çelebi'nin de berberlik alanında yatırım yaptığı anlaşılmaktadır. "Müteveffâ-yı mezbûrun Medîne-i mezbûrede ticâret eylediği berber dükkânı derûnunda bey' olunan berber âlâtı 15.000" akçedir.¹⁴⁴ Ancak bu baba-oğlun *Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul*'da kayıtlı lale yetiştiricilerinden olup olmadıkları meselesi açık değil. Lale defterlerindeki kayıtlarda adı geçen Abdullah Çelebi ve Çiçekçi Mehmed ile bir alakaları olup olmadığını bilemiyoruz.¹⁴⁵ Bu durum, yeni lale türleri elde etmek yerine lalenin de içinde olduğu çiçek piyasasına yatırım yapma amacındaki bazı kişilerin olabileceğini akla getirmektedir. Lale defterinde isimlerine rastlayamadığımız bu baba-oğul bunu mümkün kılmaktadır.

Suraiya Faroqhi, laleye merak duyan insanların farklı amaçlarla lale yetiştirebileceğini düşünmekte ve bu kişileri hobi olarak lale yetiştirenler ve çiçek piyasasına yatırım yapanlar olarak ikiye ayırmaktadır.¹⁴⁶ Ancak lale defterindeki pek çok lale yetiştiricisinin ürettiği lalelere narh defterlerinde de rastlanması, lale yetiştiriciliğini hobi olarak yapanların da bu piyasanın içinde olduğunu gösteriyor. Örneğin lale risalesinde kayıtlı birçok lalesi bulunan Vefâyî Mehmed Bey'in Nîze-i Rummânî isimli lalesi 1138/1725 tarihli narh defterinde 50 kuruş,¹⁴⁷ 1140 tarihli narh

¹⁴² Nalan Turna, "Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'da Berber Olmak, Berber Kalmak", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı 9 (2006): 175-176.

¹⁴³ Hezarfen, "18. Yüzyılda Eyüp'te Lâle Yetiştirenler", 46; "Havâss-ı Refî'a Eyüp Mahkemesi Sicil Defteri, No: 188", 1164, 12b-13a.

¹⁴⁴ "Havâss-ı Refî'a Eyüp Mahkemesi Sicil Defteri, No: 188", 13a.

¹⁴⁵ Abdullah Efendi'nin Nâzenin ve Neş'e-perver isimli iki lalesi bulunuyor. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 194, 187. Ancak bu lalelere Abdullah Çelebi'nin terekesinde rastlayamıyoruz. Bkz. "Havâss-ı Refî'a Eyüp Mahkemesi Sicil Defteri, No: 188", 12b-13a. Beşiktaşlı ve Çiçekçi lakaplı Mehmed'in ise Refîa's-şân isimli bir lalesi bulunmaktadır. Bkz. Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm", T4319: 48b-49a. Ancak bu laleye Şükufeci Mehmed Ağa'nın terekesinde rastlayamıyoruz. Bkz. "Havâss-ı Refî'a Eyüp Mahkemesi Sicil Defteri, No: 186", 50b-51b.

¹⁴⁶ Suraiya Faroqhi, "Çiçek Satıcıları: Çiçek ve Çiçeksever Arasında Bağlantı Kuran Esnaf", 34.

¹⁴⁷ Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle I", 95; "İstanbul Kadı Sicilleri, No: 24", 28a.

defterindeyse 200 kuruşla¹⁴⁸ her iki narh listesinin de en başında yer alıyordu. Berber Ahmed'in yirmi dokuz tane kayıtlı lalesinden on kadarı için narh belirlenmişti. Kapudan Mustafa Paşa, Aksaraylı İmamzâde, Eyüplü Yusuf ve daha pek çok lale soğanı yetiştiricisinin lalelerini de narh defterinde görmek mümkün. Dolayısıyla kimlerin lale piyasasına yönelik birer yatırımcı olduğu, kimlerin de hobi olarak lale yetiştirdiği açık değildir.

Faroqhi, bazı çiçek yetiştiricileri arasında patronaj ilişkisi olabileceğine dikkat çekerek bu kişilerin lale piyasasına yönelik çiftlikler kurmuş olabileceğini düşünmektedir.¹⁴⁹ Lale defterindeki kayıtlar, lale yetiştiricileri arasında bu tür patronaj ilişkilerinin olduğuna işaret etmektedir. Bu kayıtlarda "Reis" olarak anılan Reisülküttap Üçanbarlı Mehmed Efendi ve onun kethüdası Ahmed Ağa'nın, Şeyh Mehmed Lâlezârî ile onun tabiilerinden Hacı İsmail'in ayrı ayrı lale yetiştirdiklerini görüyoruz. Bu örnekler çoğaltılabilir: Ahmed Beşe tâbi-i Salih Ağa, Çuhadar Mustafa Ağa tâbi-i Kapudan Paşa, Osman tâbi-i Tophânelizâde, Tâbi-i Damad-ı Debbağzâde gibi. Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin soyundan olan Çelebi Efendi ve tabiileri Ali Çelebi, Hacı Hasan ve Hacı Hüseyin gibi aralarında patronaj ilişkisi bulunan kişilere de rastlamaktayız.¹⁵⁰ Fakat bu kişilerin yetiştirdikleri laleleri kendi isimleriyle tescil ettirdikleri görülmektedir. Bu da söz konusu kişilerin lale ticaretine yönelik beraberce iş yaptıklarını göstermekte yetersiz kalmaktadır.

Lale ve çiçek risalesi yazarlarının bazı ifadeleri aslında kimin hangi kalitedeki laleye talip olabileceği konusunda önemli bilgiler vermektedir. Örneğin Ali Çelebi, 17. yüzyıldaki çiçek meraklılarından bahsederken "meşâyih-i izâmdan ve ulemâ-yı kiramdan ve ümerâ-yı zevi'l-ihtirâmdan" ifadesini kullanmaktadır.¹⁵¹ Aynı şekilde Mehmed Remzî de 18. yüzyıldaki lale yetiştiricilerini vezirler, âlimler, şeyhler, kadılar ve toplumun ileri gelenleri olarak sunmaktadır.¹⁵² Buna karşın Mehmed Remzî, halk arasında rağbet edilen lalelerin *tahta lalesi* tabir edilen, düşük kalitedeki üçüncü tahta

¹⁴⁸ Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâleye Dâir Bir Vesika", 118; "İstanbul Bab Mahkemesi, No: 143", 119a.

¹⁴⁹ Suraiya Faroqhi, "Çiçek Satıcıları: Çiçek ve Çiçeksever Arasında Bağlantı Kuran Esnaf", 34.

¹⁵⁰ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 159, 162, 163, 194, 195, 200, 230, 234, 264.

¹⁵¹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 29; Ali Çelebi, "Şükûfenâme", 1078, Nu. 4078, 5a.

¹⁵² Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 173; Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm", AETby 157, 3a.

laleleri olduğunu söylemektedir.¹⁵³ 1718-1730 döneminde lale yetiştiriciliğiyle uzmanlık seviyesinde ilgilenmiş biri olan Remzî'nin üstü kapalı da olsa lale yetiştirenler arasında sınıfsal bir kategorizasyon yapması dikkat çekicidir. Bu durumda lale soğanları arasında kalite olarak bir fark olduğu gibi lalelere rağbet edenler arasında da alım gücü açısından bir fark olduğu söylenebilir. Yani kıymetli ve pahalı laleleri yetiştiren ve onlara talip olanlar toplumun elit tabakasıyken, sıradan lalelerin talipleri halktan kimselerdi. Araştırmalarda sık sık dile getirilen kenar mahallelerde yaşayan halk, bahçelerinde veya saksılarda lale yetiştirdilerse bile bunu mümkün kılan, isimsiz, sıradan bir lale soğanının çiçek pazarlarından ucuza temin edilebilmesiydi. 1718-1730 döneminde lale yetiştirenler, Ahmed Kâmil'in deyişiyle: “zevk-i ruhânî, erbâb-ı menâfî ve nef'-i cismânî hâsıl ederek aldılar sattılar gördüler geçirdiler.”¹⁵⁴ III. Ahmed dönemindeki lale yetiştiricileri bu sayede hem sosyal bir çevre edinmişler hem de sattıkları soğanlarla maddi kazanç sağlamışlardı.

C. Sonuç

Lale merakı ve yetiştiriciliği açısından 17. ve 18. yüzyıllar boyunca devam eden bir sürecin bir halkası olarak ele almaya çalıştığımız 1718-1730 döneminde Rumi Lale'nin özellikleri, yetiştirme usulleri ve çiçek uzmanları tarafından lale için belirlenen güzellik ve kusurlarına dair kıstaslar konu edildi. Gerek yetiştirilmesindeki zorluklar gerekse lalelerin sınıflandırılmasında kullanılan kıstaslar, söz konusu lalelerin profesyonel bir emeğin karşılığı olduğunu göstermiştir. 17. yüzyıldan 1720'lere kadar geçen süreçte lale yetiştiricilerinin ve çeşitlerinin artması, çiçek meclisinin laleleri sınıflandırmakta kullandıkları özellikleri yazılı hale getirmelerine sebep olmuştur. Bu uygulama lalelerin hak ettiği değeri ve maddi kıymeti belirlemek ve lale yetiştiricileri arasında adaleti sağlamak için kullanılmıştır. Ayrıca dönemin iklim koşullarının lale soğanlarının verim ve kalitesine etkilerinin muhtemel etkilerinin olması ve bu etkilerin lale fiyatlarına yönelik yansımalarının olabileceği konusuna dikkat çekilmiştir.

¹⁵³ Gökyay, *Seçme Makaleler III*, 181; Mehmed Remzî, “Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm”, AETby 157, 7a.

¹⁵⁴ Ahmed Kâmil Belgrâdî, “Risâle-i Esâmî-i Lâle”, 9a.

Lale merakının toplumun geneline yayılıp yayılmadığı konusu, lale yetiştiricilerinin toplumsal kategorideki yerlerine işaret eden meslek veya unvan bilgileri yazma eserler ile tespit edebildiğimiz bazı terekeler üzerinden değerlendirilmeye çalışıldı. Bu değerlendirmeler, lale yetiştiricilerinin az bir kısmının yöneticilerden oluştuğunu, çoğunluğunun ağa, kethüda, bey ve efendi gibi unvanlara sahip olan elitlerden oluştuğunu, geri kalanlarınsa, gelir durumları konusunda kesin yargılara varamamakla birlikte, hali hazırda işleri yanında yatırım yapabilen kişiler olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak lale yetiştirenlerin toplumun yönetici ve kentli elitleri arasında değişen kompartımanlarında bulunduklarını söyleyebiliriz.

IV. BÖLÜM

LALE FİYATLARI ve TULIPOMANIA

“Damad İbrahim Paşa’nın Çuhadarı Taşovalı Mustafa Ağa’nın yetiştirdiği Mahbubu Zaman isimindeki lâlenin soğanı bin altın değerinde idi.”¹

“Gerçekten, nâdir lâle soğanlarına sahip olma tutkusu, çok kısa bir sürede, XVII. yüzyıl başlarında Hollanda’da yaşanana benzer bir çılgınlık halini almıştı.”²

“Her meslekten her tabakadan insanlar çiçek çılgınlığına katılmıştı lale devrinde”³

1718-1730 dönemi Ahmed Refik tarafından önemli ölçüde Osmanlı tarihinin zevk ü sefa ve israf dönemi olarak kurgulanmıştır. Lale, Refik’in verdiği abartılı fiyatlarıyla zevk, sefahat ve israfın sembolü olarak ‘Lâle Devri’ kurgusu içinde yerini almıştır. Ahmet Refik’in verdiği abartılı lale fiyatları 1950’lerde Aktepe’nin lale narhlarına dayalı çalışmalarıyla revize edilmiş olmasına rağmen lale fiyatlarının ‘Lale Devri’nde astronomik boyuta ulaştığı argümanı, Hollanda’daki *tulipomania*’ya benzer bir ‘Lale Çılgınlığı’nın İstanbul’da da yaşandığı iddiasıyla pekiştirilmiş ve tekrarlanarak günümüze kadar ulaşmıştır.⁴ 2000’li yıllarda bile çeşitli kitap ve makalelerde 1718-1730 arasında bir lale soğanının elmas değerinde olduğu yazılmaya devam etmiştir.⁵ Bu bölüm 1718-1730 döneminde İstanbul’daki lale merakının ‘Lale Çılgınlığı’ kavramı ile tanımlanmasının mümkün olup olmadığını irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu

¹ Feyzullah Dayıgil, “İstanbul Çinilerinde Lâle”, *Vakıflar Dergisi*, sayı 1 (1938): 85.

² Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 29.

³ Demiriz, *Osmanlı Çiçek Yetiştiriciliği*, 6.

⁴ Beşir Ayvazoğlu, her iki kitabında bulunan “Nadir lâle soğanlarına sahip olma tutkusunun, çok kısa bir sürede, XVII. yüzyıl başlarında Hollanda’dakine benzer bir delilik halini almıştı” ifadesini, III. Ahmed döneminden bahsederken kullanmaktadır. Bkz. Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 146-147; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 29. Ayrıca bkz. İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 56. Ayvazoğlu, bu adlandırmayı sadece 1718-1730 arasındaki dönem için değil 16. yüzyıl için de kullanmıştır. Bkz. “Tarihimizde ve dünyada ilk lâle deliliği (tulipo-mania), XVI. yüzyılda İstanbul’da yaşanmıştır.” Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 123; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 160.

⁵ Hakverdioğlu, *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa İçin Yazılan Lâle Devri Kasideleri*, 20.

mesele, 1718-1730 döneminde İstanbul'daki lale merakı ile 'Tulipomania' süresince Hollanda'daki durum karşılaştırılarak değerlendirilecektir. Bu doğrultuda öncelikle *tulipomania*'nın ne olduğu ve Hollanda tarihinde nasıl bir duruma karşılık geldiği tespit edilecektir. Sonra Aktepe tarafından yayımlanan narhlardaki lale fiyatları ve buna karşılık gelen gıda ve diğer malların fiyatları, bazı meslek gruplarının alım gücü ile birlikte değerlendirilecektir. Sonuçlar, Hollanda ile mukayese edilerek 1718-1730 arasında İstanbul'da yaşananın bir lale çılgınlığı olarak tarif edilip edilemeyeceği tartışılacaktır.

A. Hollanda'da Lale Çılgınlığı

“Bu eğlence değil, bir tutkudur ki, aşktan da ihtirastan da üstün gelir. Genellikle bu tutku bulunmayan, peşinde koşulan şeylere karşı değildir, nadir ama modası olan şeylere karşıdır... Bu işe ne Tanrıyı ne de doğayı karıştırır o; bin akçeye değişmediği lâlesinin soğanından başka gözü bir şey görmez”⁶

La Bruyere, (1645-1696)

Bu bölümde 17. yüzyıl Hollanda'sında yaşanan 'Tulipomania' yani 'Lale Çılgınlığı'nın sosyal ve ekonomik anlamda ne ifade ettiği, neye karşılık geldiği sorularına ekonomik veriler ışığında cevap aranmaya çalışılacaktır. 17. yüzyılın başından 1637'ye kadarki süreçte laleye verilen değer niteliğindeki değişim ile lalenin bir yatırım aracı olarak görülmeye başlanmasının altında yatan ekonomik ve sosyal sebeplerin tespiti amaçlanmaktadır. Bu tespitler ve varılan sonuçlar, 1718-1730 döneminde İstanbul'daki lale fiyatlarıyla bir kıyas yapma imkânı verecektir.

Hollanda'da 1636-1637 yılları arasında yaşanan *tulipomania*, lalenin Osmanlı topraklarından Avrupa'ya ve Hollanda'ya ulaşmasıyla başlayan bir süreç sonunda meydana gelmiştir.⁷ Türkiye modern literatüründe İstanbul'dan Avrupa'ya lale soğanlarını götüren ilk kişi olarak Avusturya elçisi Busbecq'in ismi geçse de Batılı

⁶ La Bruyere, *Karakterler*, çev. Bedia Kösemihal, 2. baskı (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998), 301-302.

⁷ Botanikçi Clusius'un çizimini yaptığı sivri uçlu laleler de yetiştirilen ilk çeşitlerin Avrupa'ya İstanbul'dan getirildiğini göstermektedir. Bkz. W. S. Murray, “The Introduction of the Tulip and the Tulipomania”, *The Journal of the Royal Horticultural Society*, sayı 35 (1909): 18–30, 21; Sam Segal, “Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century”, içinde *The Tulip: A Symbol of Two Nations*, ed. Michiel Roding ve Hans Theunissen (Utrecht/İstanbul: M. Th. Houtsma Stichting/Turco-Dutch Friendship Association, 1993), 9–24, 11.

yazarlar lalenin Avrupa'ya Busbecq'ten daha önce götürüldüğünü düşünmektedirler.⁸ 1562'de ülkesine dönen Busbecq'in mektuplarında laleden bahsetmesine karşın lale soğanlarını Avrupa'ya götürdüğü veya gönderdiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.⁹ Buna karşın Conrad Gesner, daha 1559'da Augsburg'taki bir bahçede yetiştirilen laleleri ilk kez görmüş¹⁰ ve bu lalelere *Tulipa turcarum* ismini vermişti.¹¹ Demek oluyor ki, ilk lale soğanları İstanbul'dan Avrupa'ya 16. yüzyılın ortalarında götürülmüştü.

Lale soğanlarının Avrupa'ya yolculuğunu mümkün kılan, Osmanlı-Avrupa arasında devam eden ticarettir. Nitekim Fransız bitki bilimci Pierre Belon, 1553 yılında yayımladığı seyahatnamesinde yabancı tüccarların ticaret amacıyla İstanbul'dan çeşitli çiçek tohumlarını alarak ülkelerine götürdüklerini söylemektedir.¹² 16. yüzyılda İstanbullu bir çiçek yetiştiricisinin ıslah ettiği lale soğanının 'Frenk'ten geldiği rivayeti, bu ticareti doğrulamaktadır.¹³ Ebüzziyâ Tevfik'in verdiği bilgilere göre 18. yüzyılda da Avrupa ile İstanbul arasında lale soğanı alışverişi devam etmiştir.¹⁴ Bu bilgiler 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve Avrupa arasında ticareti yapılan mallar

⁸ Scheich Muhammed Lalezari, *vom Tulpen und Narcissen Bau in der Turkey*, 4; Murray, "The Introduction of the Tulip and the Tulipomania", 19; Mike Dash, *Lale Çılgınlığı*, çev. Özden Arıkan (İstanbul: Sabah Kitapları, 2000), 37; Segal, "Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century", 10.

⁹ Ogier Augerius de Busbecq, *Türk Mektupları*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1939), 300. Dash, Busbecq'in mektuplarını 1580'lerin başında, Osmanlı'ya dair hatıralarının birbirine karıştığı ve Avrupa'da lalenin artık tanınır olduğu dönemlerde yazmıştı. Geniş bir açıklama için Bkz. Dash, *Lale Çılgınlığı*, 37.

¹⁰ Scheich Muhammed Lalezari, *vom Tulpen und Narcissen Bau in der Turkey*, 4; Murray, "The Introduction of the Tulip and the Tulipomania", 19; Charles Mackay, "Lâle Deliliği: Tulipomania", çev. Ayşe Füsün Öksüzöğlu, *Tarih Toplum*, 1989, 35; Segal, "Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century", 10; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 38; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 127; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 39; Ceylan, *Osmanlı'dan Günümüze Dört Gözde Çiçek: Güller, Karanfiller, Lâleler ve Sümbüller*, 77.

¹¹ Lalenin Avrupa dillerinde 'dülbend'e benzetilmesinden ötürü *Tulip* ve *Tulpen* gibi isimlerle anılması genellikle Busbecq'e dayandırılmaktadır. Scheich Muhammed Lalezari, *vom Tulpen und Narcissen Bau in der Turkey*, 5; Baytop, "Osmanlı Lâlesi", 194. Ancak Dash, bu isimlendirmenin daha önce 1578'de bir botanik kitabında yer aldığını söylemektedir. Bkz. Dash, *Lale Çılgınlığı*, 37.

¹² Murray, "The Introduction of the Tulip and the Tulipomania", 19; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 127; Turhan Baytop, "Osmanlı Lâlesi", içinde *Masaldan Gerçeğe: Lâle Devri*, ed. Mustafa Armağan (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 177-95, 193; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 39; Ceylan, *Osmanlı'dan Günümüze Dört Gözde Çiçek: Güller, Karanfiller, Lâleler ve Sümbüller*, 77.

¹³ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 85; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 53b-54a.

¹⁴ Ebüzziyâ, *Lâlezâr-ı İbrâhim* isimli risaledeki bilgilerden Fransız tüccarlarının Hollanda ve Bologna'dan İstanbul'a beyaz lale getirdiğini aktarmaktadır. Bkz. Ebüzziyâ, "Lâlezâr-ı İbrâhim", 1910. 5.

arasında lale gibi kıymetli çiçek soğanları ve tohumlarının bulunduğu ve bunların karşılıklı olarak alınıp satıldığına işaret etmektedir.¹⁵ Karşılıklı soğan alışverişi, 17. yüzyılda da devam etmiştir.¹⁶ Osmanlı topraklarına Avrupa,¹⁷ Kırım-Kefe,¹⁸ Kıbrıs,¹⁹ İran²⁰ ve Girit'ten²¹ lale çeşitleri geldiği gibi Osmanlı'dan da Avrupa'daki çeşitli ülkelere lale soğanlarının gitmiş olması tabiidir. Osmanlı'dan Viyana yoluyla merkezi ve Kuzey Avrupa'ya, Venedik yoluyla Kuzey'e, İtalya'daki botanik bahçelerine ve oradan Hollanda'ya ulaşan lale, 16. yüzyılın sonlarında İngiltere, Almanya ve Fransa'ya kadar gelmişti.²²

Bu tarihlerde lalenin, çoğu Avrupalının gözünde güzel bir bahçe çiçeği olmaktan çok tıbbi veya kozmetik amaçlar için kullanılan bir hammadde olduğu anlaşılmaktadır.²³ Nitekim Amsterdam'da laleye ilk ilgi duyanlar arasında eczacı ve botanikçiler bulunmaktaydı.²⁴ Yine de lale, farklı bir bahçe bitkisi olarak Avrupalı elitlerin dikkatini çekmiş olmalı ki, 16. yüzyılın sonlarından 1630'a kadar Avrupa elitlerinin

¹⁵ Padişahın musahiplerinden Kızkulesi Dizdari Cüce Çelebi Hüseyin Ağa'nın, Cüce Ablağı'nın soğanını "Frenk'ten" getirdiği rivayet ediliyordu. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 46-50, 64; Ali Çelebi, "Şükûfenâme", 1078, Nu. 4078, 31b; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 13b-14a.

¹⁶ Örneğin, IV. Mehmed'in musahiplerinden Fennî Mehmed Çelebi'ye Felemenk hazinedarı tarafından lale soğanları verilmiştir. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 67; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 43a.

¹⁷ Ahmed Süheyl, "Tarihimizde Lâle Merakı V", *Millî Mecmua*, 1926, 1039.

¹⁸ Ahmet Refik, *Eski İstanbul*, 23-24; Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 9; Baytop, *İstanbul Lalesi*, 5; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 25.

¹⁹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 101; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 63b.

²⁰ Ahmed Süheyl, "Tarihimizde Lâle Merakı V", 1039, 1040.

²¹ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 60, 83; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 42b, 55a-55b; Fatih Sona, "Mehmed Fennî ve Tuhfetü'l-İhvân İsimli Şükûfe-nâmesi", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı 9/9 (2014): 923-43, 928; Fennî Çelebi, "Tuhfetü'l-ihvân" Tarihsiz, 5a.

²² Segal, "Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century", 10; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 39. C. Mackay, 1636'da Hollanda örneğine benzer bir lale çılgınlığının Fransa'da da yaşandığını ancak fiyatların, Hollanda'da ölçeğinde yükselmediğini söylemektedir. Bkz. Mackay, "Lâle Deliliği: Tulipomania", 39.

²³ "Çiçeği ya yenecek ya da öğütülüp kocakarı ilaçlarının yapımında kullanılacak bir şey olarak gören 16. yüzyıl Avrupa'sının gözüyle, bu bitkilerin sırf güzellikleri için yetiştirilmesi bile çok ilginç bir şeydi." Bkz. Dash, *Lale Çılgınlığı*, 33. Aynı kitapta ayrıca sayfa 39'a bakınız. Nitekim von Diez'in Avrupa'da lale soğanının konserve veya kızartma yapılacak bir gıda olarak algılandığını söylemesi Dash'i doğrulamaktadır. Bkz. Scheich Muhammed Lalezari, *vom Tulpen und Narcissen Bau in der Türkei*, 9.

²⁴ Mackay, "Lâle Deliliği: Tulipomania", 35; Murray, "The Introduction of the Tulip and the Tulipomania", 19.

nadir bahçe bitkileri arasına girmiş ve bir statü göstergesi haline gelmiştir.²⁵ Daha 1570’lerde Augsburg’ta zengin muhit tarafından yetiştirilmeye başlanan lale,²⁶ 1610’dan 1615’e kadar Fransız soyluları arasında moda olmuştu.²⁷ Hollanda’da ise lale yetiştirenler ya boş vakti olan servet ve nüfuz sahipleri ya da deniz aşırı ticaretle zenginleşen kesimdi. Bunlar hiç çekinmeden statü kazandıracak inceliklere para verebilecek kişilerdi. Üstelik 17. yüzyılda elitlerin zenginliklerini sergileyebilecekleri çok fazla saha da yoktu. Lale, elitlerin zenginliklerini göstermek için sahip oldukları pahalı tablolar, büyük malikâneler ve nadir bitki türlerinden oluşan bir bahçe gibi az sayıda alandan biriydi.²⁸ Lale piyasasına ilgi gösteren elitler arasında bitki koleksiyoncuları da bulunuyordu.²⁹ 16. yüzyılın sonlarından itibaren Hollanda’da yapılan lale çizimleri,³⁰ elitlerin, botanikçilerin ve eczacıların laleye olan ilgisinin bir tezahürüdür.

16. yüzyılın ilk yirmi yılında laleye rağbet eden kesimde bir değişim oldu. Önceleri sadece elitlerin bildiği lale, daha geniş bir çevrede tanınan bir çiçek haline geldi. Ünlü botanikçi Carolus Clusius’un Leiden Üniversitesi’ndeki görevi³¹ sırasında yetiştirdiği lale çeşitleri, yüksek fiyatlar vermeye hazır muhtemel alıcıların ilgisini çekmişti.³² Bu durum bize lale soğanlarıyla ilgilenen bir alıcı kitlesinin hazır olduğunu göstermektedir.

Bu dönemde yetiştirilen az sayıda lale soğanı, elit yetiştiriciler tarafından alınıp satılıyordu. Bu ticaretten kâr etseler de amaçları bu değildi.³³ Muhtemelen bu alım-satımlardaki kâr oranı kulaktan kulağa yayılmaya başlamıştı. Lale fiyatları, rağbet gören laleye göre değişiyordu. Lalenin favori olması için koleksiyonerler arasında

²⁵ Mackay, “Lâle Deliliği: Tulipomania”, 35. La Bruyere, (1645-1696) lale tutkunları için, “o, başkalarında olmayan, sadece kendinde bulunan bir şeye karşı olan merakıdır. O, mükemmel bir şeye karşı değil de, herkesin aradığı, moda olan şeye karşı bir bağılıktır.” demektedir. Bkz. Bruyere, *Karakterler*, 301.

²⁶ Dash, *Lale Çılgınlığı*, 39.

²⁷ Murray, “The Introduction of the Tulip and the Tulipomania”, 23; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 62-63.

²⁸ Segal, “Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century”, 17; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 64-65, 69, 71, 104.

²⁹ Murray, “The Introduction of the Tulip and the Tulipomania”, 23.

³⁰ Segal, “Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century”, 11.

³¹ Clusius, Laiden’deki görevine 1593 yılında başladı. Bkz. Murray, “The Introduction of the Tulip and the Tulipomania”, 19; Baytop, “Osmanlı Lâlesi”, 2014, 194.

³² Segal, “Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century”, 10; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 59-60; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 127; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 25.

³³ Dash, *Lale Çılgınlığı*, 61-62.

ideal kabul edilen belli özelliklere sahip olması gerekliydi. Çiçeğin nadir bir tür olup olmaması, uzunluğu, sapının dayanıklılığı, çiçeğin şekli ve büyüklüğü ve renkleri lalenin rağbet görmesinde rol oynamaktaydı.³⁴ Koleksiyonerler için soğanların hangi laleye ve hangi yetiştiriciye ait olduğunu gösteren içinde lale çizimlerinin bulunduğu kataloglar hazırlanmıştı.³⁵ Piyasada nadir bulunan ve lale meraklıları arasında favori olan *Semper Augustus*'un³⁶ 1624'ten 1637'ye kadarki fiyat artışı, Hollanda'daki ev fiyatlarıyla kıyaslandığında lale ticaretindeki müthiş kâr görülmektedir.³⁷

Tablo-3: *Semper Augustus*'un 1623-1637 dönemindeki fiyatları.³⁸

Semper Augustus					
Yıllar	1623	1624	1625	1633	1637
Gulden ³⁹	1.000	1.200	3.000	5.500	10.000

Tablo-4: Avrupa'daki ev fiyatları.⁴⁰

Malın Cinsi	Yeri	Fiyatı	Para Birim
Ev	Hollanda	5.000	Gulden
Ev	Amsterdam	10.000	Gulden
Ev	Kaizers-gracht	10.500	Gulden

Lalelere olan ilginin artması, lale yetiştiricileri ile lale soğanı tedarikçilerini harekete geçirdi. 1630'dan sonra hızlı bir şekilde gelişen lale piyasasında lalenin bir yatırım aracına nasıl dönüştüğünü anlamak için bu durumu mümkün kılan genel sebeplere

³⁴ Segal, "Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century", 14.

³⁵ İlk lale katalogları ise antikacı Emanuel Sweerts'in müşterilerinden biri olan Germen İmparatoru II. Rudolf'u masrafları üstlenmesi için ikna etmesiyle 1612'de basıldı. Bu ilk katalogdan sonra ardı ardına diğerleri geldi. Bunlardan çoğu ise lale yetiştiricilerinin özel olarak kendi ürünleri için hazırlattığı kataloglardı. Segal, "Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century", 10, 22; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 79-81, 122-123; Scheich Muhammed Lalezari, *vom Tulpen und Narcissen Bau in der Türkei*, 7.

³⁶ Dr. Adriaen Pauw'un yetiştirdiği, 1623 yılında "hiçbir çiçekçi bundan daha güzelini görmemiştir" sözleriyle övülen *Semper Augustus* en çok beğenilen lale idi. Bkz. Segal, "Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century", 14; Murray, "The Introduction of the Tulip and the Tulipomania", 23-24.

³⁷ Dash, *Lale Çılgınlığı*, 92, 93; Segal, "Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century", 14. Scheich Muhammed Lalezari, *vom Tulpen und Narcissen Bau in der Türkei*, 6.

³⁸ Dash, *Lale Çılgınlığı*, 92; Segal, "Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century", 14.

³⁹ Kaynaklardaki tabloların bazılarında para birimi olarak 'gulden' bazılarında ise 'florin' kullanılmıştır. Bu para birimlerinin Hollanda'da 21. yüzyılda Avrupa Birliği para biriminin kullanılmasına kadar geçerli olup değer olarak birbirinden farkı olmadığı anlaşılmaktadır. Bkz. Peter Spufford, "Florin", ed. Joel Mokyr, *The Oxford Encyclopedia of Economic History* (United States of America: Oxford University Press, 2003), 335.

⁴⁰ Dash, *Lale Çılgınlığı*, 123; Segal, "Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century", 14.

bakmak faydalı olacaktır. Avrupa’da yaşanan Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) ve Hollanda’nın sürekli askeri mücadele içinde yer almasına rağmen Hollanda’da lale soğanlarına olan talebin artmasında demografik ve ekonomik olmak üzere birkaç sebep bulunuyor. Bunlardan birinin Hollanda nüfusunun, çoğu sermaye sahibi olan nitelikli bir mülteci akınıyla artması olduğu düşünülüyor. Bunun yanında gelişmiş kredi sistemi sayesinde yapılan ticari girişimler, şehirlerde kurulan fabrikalar ve sömürgeler Hollanda’nın 17. yüzyıla ekonomik büyümeyle girmesini sağlayan sebepler olarak görülüyor.⁴¹ Ancak kişi başına düşen gelir artsa da bu, tüm Hollandalıların zenginleşmesi anlamına gelmiyordu.⁴² 1612’de fiyatı 1 florinle 40 florin arasında değişen laleler bulunmaktaydı. Aynı dönemde bir hemşirenin veya bir çamaşırcı kadının yıllık geliri ise 20 florindi.⁴³ Ancak toplumun dar gelirli kesimini lale piyasasına çeken bazı gelişmeler yaşandı.

‘Semper Augustus’⁴⁴ gibi nadir lale çeşitlerinin piyasada bulunamaması, talebi karşılamak üzere lale soğanı sağlayan bir iş grubu ortaya çıkardı. Bazı eczacılar da lale soğanı sağlamaya başladı. 1630’a kadar lale soğanı yetiştiricisi olan profesyonel bir grup da piyasaya girdi. Bu grup lale soğanlarını toplamak yerine kendileri yetiştiriyordu.⁴⁵ Lale çeşitlerinin artması ile 1634’de kadar nadir türlerin yanında çok pahalı olmayan lale soğanları da piyasaya girdi. Böylece orta halli kişilerin lale soğanlarına yatırım yapma imkânı doğdu.⁴⁶ Lale soğanları karşılığında verilen paraların çılgınlık derecesinde vardığı 1633-1637 yılları arasında yaşanan veba salgınının 8000 işçinin hayatına mal olması, işçi sayısının azalmasına ve işçi ücretlerinin artmasına sebep olmuştu. Bu durum, geliri artan işçilerin lale piyasasına girmesindeki etkenlerden biridir.⁴⁷ En azından zanaatkarlar ve çiftçiler de bazı

⁴¹ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*, çev. Birtane Karanakçı, 9. baskı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002), 101-102; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 63.

⁴² Dash, *Lale Çılgınlığı*, 83.

⁴³ Segal, “Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century”, 20.

⁴⁴ “hiçbir çiçekçi bundan daha güzelini görmemiştir” sözleriyle övülen *Semper Augustus* cinsi lale, 1623 yılının en güzel lalesi idi. Bkz. Segal, “Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century”, 14.

⁴⁵ Segal, “Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century”, 19; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 74-78.

⁴⁶ Dash, *Lale Çılgınlığı*, 95.

⁴⁷ Dash, *Lale Çılgınlığı*, 94-95.

ihtiyaçlarından feragat ederek birkaç lale soğanı ile kâr marjı yükselen lale piyasasında şanslarını deneyebileceklerdi.⁴⁸

Lale satışlarının Amsterdam, Haarlem, Utrecht, Groningen, Rotterdam, Leiden, Alkmar, Hourn ve Lahey gibi birçok şehirlerde yapılması,⁴⁹ 1634'ten itibaren lale soğanı satışında bir standardizasyonu gerekli kıldı. Lale soğanları, 'azen', 'perits', 'zerre' gibi çok küçük ölçü birimleri ile tartılarak satılmaya başlandı.⁵⁰ 1636 yılında Haarlem'de nadir bulunan bir lale çeşidi için beş dönümlük bir arsa teklif edildi. Bir muhasebe defterindeki kayda göre Amsterdam'da 4600 florin değerindeki 'Semper Augustus' soğanına yeni bir binek arabası, iki adet kır at ve bir koşum takımı verildi.⁵¹ O dönemdeki bazı lale fiyatları aşağıdaki gibidir.

Tablo-5: Hollanda'daki bazı lale fiyatları.⁵²

Lale Adları	Florin
59 azen Admiral Liefkens	1015
214 azen Van der Eyek	1620
523 azen Grebba	1485
106 azen Schilder	1615
200 azen Semper Augustus	5500
410 azen Viceroy	3000
1000 azen Gouda	3600

⁴⁸ Murray, "The Introduction of the Tulip and the Tulipomania", 25; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 85-86, 89, 103.

⁴⁹ Mackay, "Lâle Deliliği: Tulipomania", 38; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 125-126, 135; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 128.

⁵⁰ Hollanda'da lalelerin değerli taş ve madenlerde olduğu gibi küçük birimlerle tartılmasından Ahmed Midhat Efendi de bahsetmektedir. Bkz. Ahmed Midhat, "Lâle Makâlesi", Süheyl Ünver nr. 472, 13-14. Murray, laleleri tartmakta kullanılan ölçü cinsini "azen" şeklinde belirtiyor. Murray, lale soğanlarının yaklaşık büyüklüklerini gösteren çizimlerle birlikte 20 'azen'den 1062 'azen'e kadar olan ağırlıkları gram olarak da ifade ederek bir diyagramla göstermiştir. Bkz. Ek 1. Buna göre 20 azen=1 grama denk gelmektedir. Bkz. Murray, "The Introduction of the Tulip and the Tulipomania", 23, 25. Mackay, bu ölçü birimini, değerli taşları tartmakta kullanılan 'perits' (perits=200 miligramlık ağırlık ölçüsü 'karat'ın 3,086'da 1) olarak vermiştir. Bkz. Mackay, "Lâle Deliliği: Tulipomania", 36, 39. Dash ise 'zerre' (bir gramın 20'de 1'i) olarak vermektedir. Bkz. Dash, *Lale Çılgınlığı*, 100. Segal ise lale kataloglarındaki lale çizimlerinin yanında lalenin ismi, ağırlığı ve fiyat bilgisinin olduğunu aynı zamanda ağırlıklarının "aces" (100 aces, yaklaşık 4,8 gram) olarak belirtildiğini söylemektedir. Bkz. Segal, "Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century", 22-23; Murray, ölçü cinsini "azen" şeklinde belirtiyor. Bkz. Murray, "The Introduction of the Tulip and the Tulipomania", 25.

⁵¹ Murray, "The Introduction of the Tulip and the Tulipomania", 29; Mackay, "Lâle Deliliği: Tulipomania", 36.

⁵² Murray, "The Introduction of the Tulip and the Tulipomania", 29.

Tablo-6: Hollanda'daki muhtelif mallar ve fiyatları⁵³

Muhtelif Mallar	Florin
2 yük buğday	448
4 yük çavdar	558
4 adet besili öküz	480
8 adet besili domuz	240
12 adet koyun	120
2 fıçı şarap (238 lt)	70
4 adet fıçı bira (959 lt)	32
2 fıçı tereyağı (950 lt)	192
1000 libre. (453 kg) peynir	120
1 adet yatak	100
1 adet takım elbise	80
1 adet büyük gümüş kupa	60
1 adet gemi	500

Yukarıda bazı lale cinsleri ve çeşitli malların fiyatları verilmiştir. Bu tablolardaki verilere göre bir Hollandalı, 2 yük buğday, 4 yük çavdar, 2 fıçı şarap, 4 fıçı bira, 2 fıçı tereyağı, 453 gr. peynir ve 1 adet yatak ile 1 takım elbise karşılığında 1.620 florin değerindeki Van der Eyek isimli laleyi zar zor alabiliyordu. 4 besili öküz, 8 besili domuz ve 12 koyunu olan biri ise listedeki en ucuz lale cinsi olan 1015 florin değerindeki Admiral Liefkens'i almak için karşılığında daha fazla mal vermek zorundaydı.⁵⁴ Yukarıdaki listenin en pahalı lalelerinden biri olan Viceroy'u almak içinse yukarıdaki malların tamamını vermek zorunda idi.

Bunun yanında 'paçavra' tabir edilen çok düşük kalitede lale soğanları ise kiloluk sepetlerde alınıp satılmaya başladı. Bu soğanların en ucuzlarından olan Gheelee Cronen

⁵³ Mackay, "Lâle Deliliği: Tulipomania", 36; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 128; Murray, "The Introduction of the Tulip and the Tulipomania", 29.

⁵⁴ Hollanda'da bir lale soğanı karşılığında verilen bu mallardan Ahmed Midhat da bahsetmektedir. Bkz. Ahmed Midhat, "Ahmed Midhat: Lâle Makâlesi", Süheyl Ünver nr. 472, 15.

ve kaliteli olmadığı halde talep gören Switser çeşitlerinin piyasasında bile spekülasyonlarla fiyatlar yükseliyor kâr marjı artıyordu.

Tablo-7: Kilo ile satılan lalelerin fiyatları.⁵⁵

Tarih	1 kg. Gheele Cronen	1 kg. Switser
1636 Eylül-Ekim Fiyatı	20 gulden	120 gulden
1637 15 Ocak Fiyatı	1.200 gulden	240 gulden
1637 23 Ocak Fiyatı	-	770 gulden
1637 1 Şubat Fiyatı	-	2.800 gulden
1637 3 Şubat Fiyatı	-	3.000 gulden

Bu harcıâlem lale soğanlarını genellikle lale ticaretine yeni başlayanlar ve düşük gelirli kişiler tercih ediyordu.⁵⁶ Laleleri alıp bahçesine dikmek isteyen asıl lale meraklıları ise bu kilo işi satılan soğanları hiçbir zaman talep etmemişlerdi.⁵⁷ Anlaşılan lale ticareti geniş bir tabana yayılmıştı fakat lalelerin kalitesiyle alıcıların gelir düzeyi doğru orantıda seyrediyordu.

1635'ten sonra satılan soğanlarda bir değişiklik yapıldı. Satıcılar topraktan sökülmemiş olan soğanın sürgünlerini satmaya başladılar. Böylece soğanların topraktan sökülme zamanına bağlı olan lale alım-satımı, senenin tamamına yayıldı. Henüz topraktan çıkarılmadan satışı yapılan lale, artık gerçek bir ticari mal değil kâğıt üzerinde alınıp satılan bir değerdı.⁵⁸ Lale ticareti, alıcıların ve satıcıların lale soğanlarını görmediği bir ortamda devam ediyordu.

Lale alım-satımı, Hollandalı yöneticiler tarafından herhangi bir düzenlemeye tabi tutulmamıştı. Bu yüzden söz konusu aşış verişin tarafları esnaf ve zanaatkâr loncalarında hükümete ödenen vergiden de muaftı. Lale satışları için kulüpler oluşturuldu. Genellikle satışlar hanlar ve meyhanelerde yapılmaktaydı.⁵⁹ Buna

⁵⁵ Dash, *Lale Çılgınlığı*, 115.

⁵⁶ Segal, "Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century", 19; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 114-115.

⁵⁷ Dash, *Lale Çılgınlığı*, 129.

⁵⁸ Murray, "The Introduction of the Tulip and the Tulipomania", 25;

⁵⁹ Mackay, "Lâle Deliliği: Tulipomania", 38; Murray, "The Introduction of the Tulip and the Tulipomania", 25; Segal, "Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century", 19; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 108, 114.

mukabil lale satışlarında, müşterileri güvence altına alan bir kanuna tabi olmasa da çiçekçilerin kendi aralarında belirledikleri birtakım usuller bulunmaktaydı. Satış için iki yöntem vardı. Biri alıcı ve satıcı arasında bir de aracının bulunduğu satışlardı. İkincisi soğan için belirlenen yüksek bir fiyat üzerinden yapılan artırmaya dayanıyordu. Bu yöntemlerin her ikisi için de alıcıdan satışa aracı olan kişinin hakkı ve orada tüketilen şarabın parası alınıyordu.⁶⁰

Satışlar, spekülasyonlarla devam ettirilen bir tür kumar halini aldı.⁶¹ Aralık 1636 ve Ocak 1637 tarihleri arasında iki aylık bir zaman, laleye olan talebin gerçekten çılgınlık boyutuna ulaştığını gösterdi.⁶² Hükümetin bu tür lale satışlarının yasaklandığına dair art arda çıkardığı yasaların faydası olmadı.⁶³ 1637'nin Şubat ayında piyasadaki belli belirsiz bir güven endişesi lale soğanlarının satıcıların elinde kalmasıyla sonuçlandı.⁶⁴ Devam eden güvensizlik, az sayıdaki satışların da zararına yapılmasına neden oldu. Varlıklı kişiler piyasanın çökmesinden çok fazla etkilenmediler. Çünkü ellerinde hala değerli lale soğanları bulunmaktaydı. Bu kumarın asıl kaybedenleri kaliteli olmadığı halde spekülasyonlarla fiyatı yükselen kilo işi satılan lalelerin sahipleriydi. Çünkü artık ellerindeki lale soğanlarının pek bir kıymeti yoktu.⁶⁵ Yapılan toplantılar, mahkeme başvuruları da bir işe yaramadı.⁶⁶ Bu süreç sonunda birçok kişiden bazıları alacaklarını tahsil edemeden bazıları da borçlarını ödeyemeden ölüp gitti.⁶⁷ Böylece “windhandel” (değeri olmayan bir malla ticaret) olarak isimlendirilen ticari bir spekülasyonun yol açtığı bu dönem tarihe ‘Tulipomania’ olarak geçti.⁶⁸ Olup bitenler, Adrian Roman tarafından 1637’de iki dokumacı olan Waermondts ve Gaergoedts’in diyalogları şeklinde yayımlandı. Bu yazılanlar hem bu ticaretin nasıl yapıldığını açıklıyor hem de durumu hicvediyordu.⁶⁹ *Tulipomania*’nın etkisi yaklaşık bir asır

⁶⁰ Murray, “The Introduction of the Tulip and the Tulipomania”, 26-27; Segal, “Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century”, 19; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 116-118.

⁶¹ Mackay, “Lâle Deliliği: Tulipomania”, 38; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 96-97; Segal, “Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century”, 19.

⁶² Dash, *Lale Çılgınlığı*, 92.

⁶³ İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 48; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 99.

⁶⁴ Murray, “The Introduction of the Tulip and the Tulipomania”, 28-29; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 131-132; Murray, “The Introduction of the Tulip and the Tulipomania”, 39; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 128; İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 48.

⁶⁵ Dash, *Lale Çılgınlığı*, 134, 136-137.

⁶⁶ Mackay, “Lâle Deliliği: Tulipomania”, 39.

⁶⁷ Murray, “The Introduction of the Tulip and the Tulipomania”, 28; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 152-153.

⁶⁸ Segal, “Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century”, 14; Ahmed Midhat, “Ahmed Midhat: Ahmed Midhat, ‘Lâle Makâlesi’”, *Süheyl Ünver* nr. 472, 17-18.

⁶⁹ Murray, “The Introduction of the Tulip and the Tulipomania”, 25.

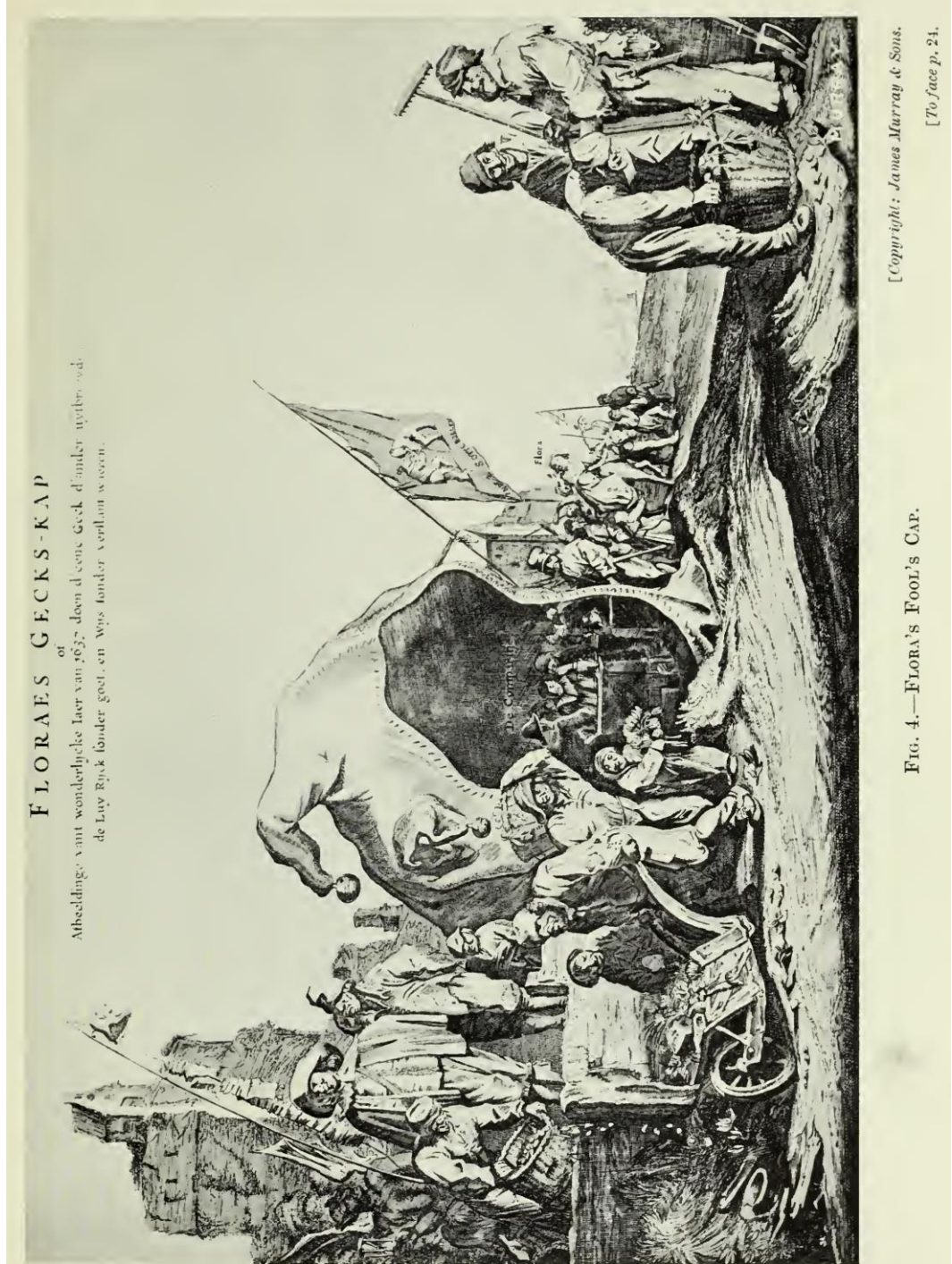
sonra bile unutulmamış; Adrian Roman'nın iki dokumacının konuşmalarını içeren yazı, Hollanda'da yaşanan bu çılgınlığı hicveden bir çizimle birlikte 1734 yılında tekrar basılmıştı.⁷⁰ Lale çılgınlığı süresince iş gören bir ticaret yöntemi olduğunu iki dokumacının diyaloglarından öğreniyoruz. Bunlar olup bittikten sonra da lale, gerçek meraklıları tarafından hem Hollanda da hem de İskoçya, İngiltere gibi farklı ülkelerde yetiştirilmeye ve alınıp satılmaya devam etti.⁷¹ 17. ve 18. yüzyıllarda hala hazırlanmaya devam eden lale katalogları bunu göstermektedir.⁷²

⁷⁰ Çizim 4, bkz. Murray, "The Introduction of the Tulip and the Tulipomania", 24.

⁷¹ Murray, "The Introduction of the Tulip and the Tulipomania", 30; Mackay, "Lâle Deliliği: Tulipomania", 39; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 164.

⁷² Segal, "Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century", 23-24.

Çizim-4: Hollanda'daki lale alım-satımını gösteren ve bu durumu hicveden bir çizim.

Dash, 1630'lu yılların başında Hollanda'daki 2.000.000 kişiden en az 5000 kişinin lale yetiştiricisi ve simsar olarak piyasaya katıldığını söylemektedir.⁷³ Ekim 1636 ile Şubat 1637 tarihleri arasında lale alım-satımının çılgınlık boyutuna vardığını gösteren başka bir işaret de dört ay gibi kısa bir zaman dilimi içinde sadece Amsterdam'daki ticaret hacminin 7.000.000 guldene yaklaşmış olmasıdır.⁷⁴ 1633-1636 yılları arasında Harlem ve Amsterdam'da 20.000.000 guldenlik lale alım-satımı söz konusudur. Aynı dönemdeki bazı ticari rakamlar, bir karşılaştırma için verilebilir. 1636-1637 arasında Amsterdam Bankası'na yatırılan toplam para 3.500.000 gulden, Hollanda-Hindistan şirketinin sermayesi ise 6.500.000 gulden idi. Bu veriler arasında yapılacak bir kıyas, lale ticaretinin getirisini göstermekte ve lale ticaretine insanların rağbet etme sebebini anlaşılır kılmaktadır.⁷⁵

Lale çılgınlığını üç dönemde değerlendirmek mümkün görünmektedir. 1600-1636 arası ilk dönem, lalenin Hollanda'ya gelmesiyle gerçek lale yetiştiricilerinin ortaya çıkması ve lale yetiştirme merakının bir elit uğraşı olmasıdır. 1636-1637 arası ikinci dönem ise lale çeşitlerinin çoğalması ve elitler arasında yapılan satışlarda ortaya çıkan kâr haberlerinin bundan çıkar sağlamak isteyen simsarlar tarafından halka kadar yayılması sonucunda bir talep patlaması ile lale fiyatlarının tavan yapması. Üçüncü dönem ise 1637'nin başarında lale soğanlarının satıcıların elinde kalmasıdır. 16. yüzyıl boyunca Avrupa'da sevilen tek çiçek lale değildi. Lale yanında anemon, zambak, süsen, nergis ve karanfil de bulunmaktaydı.⁷⁶ 18. yüzyılda ise taç yapraklarının sayısının çokluğu yüzünden Çifte Sümbül denilen sümbül çeşidi 1720'lerde moda oldu ve laleye benzer şekilde rağbet buldu. Ancak 1737'de fiyatların aşırı yükselmesiyle sümbül çılgınlığı da sona erdi.⁷⁷

⁷³ Dash, *Lale Çılgınlığı*, 126.

⁷⁴ Dash, *Lale Çılgınlığı*, 126, 127.

⁷⁵ Dash, *Lale Çılgınlığı*, 127.

⁷⁶ İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 48; Dash, *Lale Çılgınlığı*, 123.

⁷⁷ Dash, *Lale Çılgınlığı*, 166-167.

B. İstanbul Lale Fiyatları

“Gerçekten, lâle, Hollanda’da olduğu gibi, III. Ahmed devrinde de bir ticaret metarı haline gelmekte gecikmedi.”⁷⁸

“Lâlezârî Sayhan’ın yetiştirmiş olduğu Vâlâşân’a verilen 1100 kuruş ile o zaman neler neler yapılabilir olduğunu düşünmekten alamayız kendimizi!”⁷⁹

“Lâle-i Duhteri adını verdikleri, İran’dan getirilmiş lâle kùltivarının bir tek soğanının 1000 altına, Lâle-i Rummani isimli lâlenin tek bir soğanının ise 400 altına satıldığı düşünülürse...”⁸⁰

Araştırmacılar, 1718-1730 döneminde lale fiyatlarının yükselmesini, 1630-1637 yılları arasında Hollanda’daki Lale Çılgınlığı olarak adlandırılan kriz dönemindeki duruma benzeterek İstanbul’da da bir lale çılgınlığı yaşandığını söylemektedirler. Ancak aralarında neredeyse bir asır olan bu iki hadiseyi kıyaslayan araştırmacılar yazdıklarını destekleyecek ciddi bir analiz yapmamışlardır. Üzerinde düşünülmeden yapılan ““Lâle Devri” sadece Osmanlıya mahsus bir durum değildir; ortamın uygun olduğu her devirde ve memlekette ortaya çıkan bir “İnce ruh” devridir”⁸¹ şeklindeki yorumlar ise Hollanda’da yıkım ve intiharlarla sonuçlanan kriz durumunun gerçekçi bir yaklaşımla değerlendirilmediğini göstermektedir. Ancak Ahmed Midhat (ö. 1912) “bu merâkın Avrupaca vâsıl olmuş bulunduğu derece o kadar ileridedir ki âna nisbetle bizim lâle merakımız yalnız bir merâk-ı âdiyeden ibâret kalır”⁸² diyerek lale merakı konusunda Hollanda ile Osmanlı Devletini kıyaslamış bu konuda çok erken bir tarihte önemli bir tespit yapmıştır. Bu başlıkta, 1718-1730 dönemine ait lale fiyatları ve bu fiyatlardaki artış, bazı gıda ve gıda dışı malların fiyatları ve işçi ücretleri tespit edilecektir. Böylece toplumun alt gelir grubunu temsil eden işçilerin alım güçleri ve lale fiyatları karşılaştırılacaktır. Ayrıca bazı ihtiyaç kalemleri ile lale fiyatları karşılaştırılarak lalenin bu ihtiyaçlardan ne kadarına karşılık geldiğinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Ortaya çıkan sonuç, Hollanda örneğiyle birlikte değerlendirilecektir.

Osmanlı’da ıslah yoluyla elde edilen çiçekleri sadece hoş bir uğraş olarak değerlendirip onun ekonomik yönünü görmemek elbette tarihi gerçeklere uygun

⁷⁸ Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, 32.

⁷⁹ İrepoğlu, *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*, 56.

⁸⁰ Ceylan, *Osmanlı’dan Günümüze Dört Gözde Çiçek: Güller, Karanfiller, Lâleler ve Sümbüller*, 84.

⁸¹ Hakverdioğlu, *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa İçin Yazılan Lâle Devri Kasideleri*, 23.

⁸² Ahmed Midhat, “Ahmed Midhat: Ahmed Midhat, “Lâle Makâlesi”, Süheyl Ünver nr. 472, 12-13.

değildir. 17. ve 18. yüzyıllara ait yazma eser, arşiv belgesi ve mahkeme kayıtları gibi kaynaklara bakıldığında yetiştirilen bu çiçeklerin maddi bir değeri de olduğu anlaşılmaktadır. 17. yüzyılda çiçeklere verilen kıymetler hakkında bazı örnekler bulunmaktadır: İyi cins bir karanfil karşılığında alınan parayla bir kız çeyizi hazırlanabiliyordu. Kapucuzâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1683) *Kapucu Alı* denilen karanfilini satın almak isteyenler çıkmış, Mehmed Efendi de bu karanfili satın, aldığı akçelerle kızının çeyizini hazırlamıştı.⁸³ Ünlü bir çiçek yetiştiricisi olan Çorbacı'nın (ö. 1666) nergisine karşılık 100 kuruş teklif edilmişti.⁸⁴ Yine eski çiçek yetiştiricisi eski Gümrük Emni Hasan Ağa'nın yetiştirdiği bir nergisin 1000 akçeye satıldığı kaydedilmiştir.⁸⁵ Başka bir örnekse el değiştiren evinin bahçesindeki kendi yetiştirmesi olan 32 kuruş değerindeki lale, sümbül, polye ve zerrin gibi çiçekleri talep etmek için 1662 senesinde mahkemeye başvuran Muharrem'in anlattıklarıdır.⁸⁶ Bu kayıtlar yetiştirilen çiçeklerin 17. yüzyılda maddi bir değeri olup alım satımının yapıldığını göstermektedir.

18. yüzyılda da çiçek meclisi tarafından özellikleri belirlenerek sınıflandırılan lalelerin maddi kıymetleri de belirleniyor ve bu fiyatlar üzerinden alınıp satılıyorlardı.⁸⁷ Topkapı Sarayı'nda, sofalar önünde bulunan bahçeler için 1711 senesinde alınan gül ve lalelerin isim ve fiyatlarıyla kaydedilmiştir. Lale risalelerinde de isimleri bulunan⁸⁸ bu laleler ve fiyatları şöyledir: Kızıl Kırangıç: 9 akçe, Sultanî: 9 akçe, Peyk-i Bahâr: 6 akçe, Gülrû: 9 akçe, Elvan: 2 akçe, Sûrî: 1.64 akçedir. Ayrıca alınan gül fidanının 600 akçe olduğunu anlıyoruz.⁸⁹ Dönemin vakanüvisi Çelebizâde Âsım Efendi, lale

⁸³ Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 45a.

⁸⁴ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 65; Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, "Netâyicü'l-Ezhar", Nu. 4079, 14a-14b. Daha önce bu dönemde iyi bir nergis soğanının 70-80 kuruş edebileceğini Abdullah Efendi söylemişti. Bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 125; Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde, "Şükûfenâme", 318b.

⁸⁵ Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 54.

⁸⁶ Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663)*, 111. Bu transkripte bir katkı yapmamız gerekmektedir. Metinde çiçeklerden birinin okunamadığı görülmektedir. Okunamayan bu çiçek isminin "polye" olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. "Galata Mahkemesi, No: 90", 13b.

⁸⁷ Çiçek fermanında, eskiden beri çiçeklerin cinslerine ve özelliklerine göre kıymetlerinin belirlendiği belirtilmektedir. Bkz. Aydın, *Kadı Sicillerinde İstanbul: XVI. ve XVII. Yüzyıl*, 144-145; "İstanbul Kadı Sicilleri, No: 24", 17b. Mehmed Remzî düşük kalitedeki laleler için onların maddi değerine işaret eden "rûy-i dükkân" ve "Şâhid-i bâzâr" gibi ifadeler kullanmaktadır. Bkz. Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm", AETby 157, 10b.

⁸⁸ Sultânî, Gül-rû, Kızıl Kırangıç, Peyk-i bahâr için bkz. Kahraman, *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*, 99, 140, 178, 181.

⁸⁹ "BOA, TS. MA. d. nr. 9916. 1 (16 Zilkade 1123)".

meraklılarının yetiştirdikleri soğanları hem alıp sattıklarını hem de birbirlerine hediye ettiklerini söylemektedir.⁹⁰ Buraya kadar lale soğanların alınıp satılmasında her hangi bir problem göze çarpmıyorken 1725'te lalelere narh belirlenmesinin sebebi neydi?

Çiçek fermanında sarayın İstanbul'a taşınmasıyla birlikte artan güvenlik ve refahın laleye olan rağbeti artırdığı, "şükûfe fûruhtunu sermâye dâd ü sitâd eden tâife-i bî-insâf bu hâleti mahzâ fırsat addedip"⁹¹ lale fiyatlarını artırdığı söylenmektedir. Çelebizâde Âsım Efendi de meseleyi benzer bir şekilde açıklamaktadır.⁹² Lale yetiştiricilerinin ve lale çeşitlerinin artması, 1720'lerde çiçek uzmanlarından ser-şükufeciyan Şeyh Mehmed Lâlezârî ve Mehmed Remzî'yi laleleri sınıflandırmak için kullandıkları kıstasların açıklandığı iki adet lale risale yazmaya sevk etmişti. Hatta Remzî, risalede lalelerin meclis tarafından detaylıca incelenmesine tepki gösteren bazı lale yetiştiricilerinin ne kabalığını ne de akıl ve zekâ kıtlığını bırakarak onları ağır bir dille eleştirmişti.⁹³ Çiçek fermanında ve Çelebizâde Âsım'ın sözlerinde de lale fiyatlarını artıran 'insafsız' bir zümreden bahsediliyor olması, sayıları artan yetiştiricilerden bazısının meclisin lalelerine biçtiği kıymeti kabul etmeyerek kendi soğanlarına fiyat belirlemiş olabileceklerini akla getiriyor. Bu durum çiçek meclisinin çiçek yetiştiricileri arasındaki kontrol gücünü kaybettiği şeklinde de yorumlanabilir. Daha önce çiçek meclisi ve diğer çiçek yetiştiricilerinin birlikte ayakta tuttıkları düzen bozulunca III. Ahmed tarafından 1138/1725'te bir fermanla lalelere narh konulması istenmiş ve bu sürecin işletilmesinde Şeyh Mehmed Lâlezârî görevlendirilmiştir.⁹⁴

Laleye narh konulmasına kadar varan sürece değindikten sonra şu soru sorulabilir: Fiyatlar ne kadar yükseldi? Hem Osmanlı dönemi kaynakları hem de modern literatüre bakılırsa, Mahbûb isimli lalenin fiyatı kimine göre beş yüz altına, kimine göre bin altına, kimine göreyse bin liraya kadar yükselmiş sonra bin kuruştan ziyadeye satılmaması için narh konulmuştu.⁹⁵ 1950'de Ekrem Hakkı Ayverdi ise bir lale

⁹⁰ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1516.

⁹¹ Aydın, *Kadı Sicillerinde İstanbul: XVI. ve XVII. Yüzyıl*, 144-145; "İstanbul Kadı Sicilleri, No: 24".

⁹² Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*, 1516.

⁹³ Mehmed Remzî, "Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm", AETby 157, 3b; Gökay, *Seçme Makaleler III*, 173.

⁹⁴ Aydın, *Kadı Sicillerinde İstanbul: XVI. ve XVII. Yüzyıl*, 145; Özcan, "Mehmed Efendi, Lâlezârî", 456.

⁹⁵ Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle I", 92-93; Ahmed Süheyl, "Tarihimizde Lâle Merakı VI", 1055; Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 170; Koçu, "Eski İstanbul'un Hayatında Çiçek ve Çiçekçiler", 9; Mehmed Cemil, "III. Sultan Ahmed Devrinde Lâle Eğlenceleri ve Ziyafetler", 24;

soğanının bin altına satılışının bir iki defaya mahsus kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁹⁶ Ardından Aktepe'nin lale narhları üzerinde art arda yaptığı çalışmalar hiç bir lale soğanına 1.000 narh konulmadığını göstermiştir. 1.000 lira narh konulduğu söylenen Mahbûb isimli laleye de narh defterlerinde rastlanmamaktadır. Yine bu narhlara göre en yüksek lale fiyatı 1138/1725'te 50 kuruşken 1140/1727'de 200 kuruşa çıkan Nîze-i Rummânî'dir.⁹⁷ Bu fiyatta olan başka bir lale bulunmamaktadır. En düşük lale fiyatı 1138'de 1 akçe, 1140'taysa 2 akçedir.⁹⁸

Tablo-8: 1725 ve 1727 tarihli narh defterlerindeki bazı lale fiyatları ve artış oranı.⁹⁹

Lale Adı	1138/1725 Yılı Fiyatı	1140/1727 Yılı Fiyatı	Artış Oranı
Nîze-i Rummânî	50	200	300%
	Kuruş	Kuruş	
Sâhib-kırân	40	150	275%
	Kuruş	Kuruş	
Âlem-pesend	40	2,5	650%
	Akçe	Kuruş	
Behcet-efzâ	15	2	1500%
	Akçe	Kuruş	
Büyük Al	20	30	50%
	Kuruş	Kuruş	
Çerâğ-ı Gülşen	15	9	-40%
	Akçe	Akçe	
Gül-reng-i Sâlih	2,5	2	-20%
	Kuruş	Kuruş	
Mir'ât-ı Cihân	20	30	50%
	Akçe	Akçe	
Nîze-i Molla	3	6	100%
	Akçe	Akçe	

⁹⁶ Ayverdi, *18. Asırda Lâle*, 15.

⁹⁷ Ayverdi, Nîze-i Rummânî'nin fiyatını farklı değerlere çevirmiştir. 50 kuruş = 6.000 akçe = 7.5 Türk altını = 300 lira = 15 florin. Bu durumda 1727 narhıyla birlikte 200 kuruşa çıkan aynı lalenin farklı değerleri şu şekilde olacaktır: 200 kuruş = 24.000 akçe = 30 Türk altını = 1200 lira = 60 florin. Bkz. Ayverdi, *18. Asırda Lâle*, 14. 1 Osmanlı kuruşu = 40 para = 120 akçe. Bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 178.

⁹⁸ Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle I", 95; M. Münir Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle III", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 6, sayı 9 (1954): 23-38, 38; Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâleye Dâir Bir Vesika", 118, 124. 1140'taki fiyatı en düşük olan lale Keresteci Aktepe'nin makalesinde 1 akçe olarak görünürken Kadı Sicillerinde 2 akçe olarak görülmektedir. Bkz. "İstanbul Bab Mahkemesi, No: 143", 121a.

⁹⁹ Tablonun hazırlanmasında şu kaynaklardaki veriler kullanılmıştır: Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle I"; M. Münir Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle II", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 5, sayı 8 (1953): 85-104; Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle III"; "İstanbul Kadı Sicilleri, No: 24", 28a-29a; "İstanbul Bab Mahkemesi, No: 143", 119a-121a.

Yukarıdaki tabloya incelendiğinde bazı lale fiyatlarındaki artış oranının hayli yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Oranın bu kadar fazla olmasının sebepleri hakkında kaynaklarda hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Önceki bölümde değinilen iklim koşullarının lale soğanları üzerindeki etkisini hatırlayalım. Kış aylarındaki düşük sıcaklıkların lale soğanları üzerindeki olumlu etkisinden bahsedilmişti.¹⁰⁰ Kışların ılık geçmesiyle lale soğanlarının kalite ve verimini düşürüyordu. Sadreddinzâde günlüğündeki hava durumu kayıtlarıyla yukarıdaki tabloyu ortaya koyan narh belgelerinin hazırlandığı 1725-1727 dönemindeki kış sıcaklıklarının düşük olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰¹ Bu bilgiler bize lale fiyatlarının artış oranının bu kadar yüksek olmasındaki muhtemel nedenlerden birinin ne olduğunu açıklayabilir: Verilere göre 1725-1727 dönemindeki kışların ılık geçmesi lale soğanlarını olumsuz etkileyerek lale veriminin düşmesine, bunun sonucunda da piyasadaki kaliteli lale soğanı fiyatlarının yükselmesine sebep olduğu düşünülebilir.

Yukarıda verilen lale fiyatlarıyla ihtiyaç kalemlerinden gıda ve diğer malların fiyatları karşılaştırıldığında lale fiyatlarının ne kadar yüksek olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. 1725'te elinde fazladan 6.000 akçesi (50 kuruş) olan bir kişi Nîze-i Rummânî yerine 6.000 akçelik berber gediği satın alabilirdi.¹⁰² 1727 senesindeyse elinde 18.000 akçesi (150 kuruş) olan biri gidip Sâhib-kırân isimli lale soğanını almayı tercih edebileceği gibi yerine berber aletlerinden oluşan 15.000 akçelik bir gediğe de yatırım yapabilirdi.¹⁰³

¹⁰⁰ Sonyol, "Lale Soğanlarında Uygulanacak Soğuklatma İşlemleri ve Farklı Dikim Zamanlarının Soğanların Büyümesi ve Çiçeklenmesi Üzerine Etkileri", 8-9, 14, 19, 104; Başkent, "Ring (Yüzük) Kültüründe Farklı Katı Ortamların Lale Soğanı Oluşumu ve Özelliklerine Etkileri", 8.

¹⁰¹ Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü*, 135-155.

¹⁰² "Havâss-ı Refî'a Eyüp Mahkemesi Sicil Defteri, No: 186", 50b-51b. Ayrıca berber gedikleri için bkz. Nalan Turna, "Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'da Berber Olmak, Berber Kalmak", 175-176.

¹⁰³ "Havâss-ı Refî'a Eyüp Mahkemesi Sicil Defteri, No: 188", 13a.

Tablo-9: 1718-1730 yılları arası İstanbul'daki gıda ve bazı malların fiyat ortalamaları.¹⁰⁴

Malın cinsi	Fiyatı
1 Okka Bal	15,8 Akçe
1 Okka Şeker	116,6 Akçe
1 Okka Kahve	230,3 Akçe
1 Okka Nohut	7,8 Akçe
1 Okka Sabun	22 Akçe
1 Okka Mercimek	3,75 Akçe
1 Okka Soğan	3,15 Akçe
1 Okka Süt	7,33 Akçe
1 Okka Yumurta	2,3 Akçe
1 Çeki Odun	42 Akçe
1 Okka Kömür	2 Akçe

Tablo-10: 1138/1725 senesine ait bir terekedeki bazı eşya fiyatları.¹⁰⁵

Malın cinsi	Fiyatı
1 Adet Mısır Peştemalı	29 Akçe
1 Adet Sagır Cezayir İhramı	251 Akçe
1 Adet Beyaz Mağrib Fesi	1410 Akçe
1 Adet Mısır Şalı	139 Akçe
1 Adet Kebir Güğüm	600 Akçe
1 Adet Sagır Tepsî	100 Akçe
1 Adet İbrik	213 Akçe
1 Adet Kara Kılıç	120 Akçe

Günlük ücretler üzerinden bir işçinin lale soğanı alım gücüne baktığımızda bir nakkaş, 48.2 akçelik yevmiye ile 1727 senesinde Çerâğ-ı gülşen, Mir'ât-ı Cihân ve Nîze-i Molla isimi lalelerden birer adet alacak güce sahipti. 27,4 akçe yevmiyesi olan bir ırgat

¹⁰⁴ Tablonun hazırlanmasında şu kaynaktaki veriler kullanılmıştır: Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler (1469-1998)* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000), 124-129, 145. Benzer fiyatlara Sadreddinzâde Telhîsî Mustafa Efendi'nin bazı malların fiyatları hakkında günlüğüne yaptığı kayıtlarda da rastlamak mümkün. Sadreddinzâde kahvenin bir okkasının 2 kuruş (240 akçe), pirincin ise 80 akçe olduğunu söylemektedir. Bkz. Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhîsî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, 186. 1 okka = 1259.2 gr = 1.259 kg. Bkz. Cengiz Kallek, "Okka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), Ayrıca 1766'da İstanbul'da 1 çeki = 176 okka gelmektedir, Bkz. Cengiz Kallek, "Çeki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 251.

¹⁰⁵ Tablonun hazırlanmasında şu kaynaktaki veriler kullanılmıştır: "İstanbul Bab Mahkemesi, No: 140", 66b.

ise bu para karşılığında Çerâğ-ı Gülşen'den bir adet alabiliyordu. Buna mukabil, tablodaki en yüksek ve en düşük işçi yevmiyelerini temsil eden bu iki iş koluna mensup kişilerin 1727'de 24.000 akçe olan Nîze-i Rummânî soğanından bir adet alabilmesi için ne kadar çalışmaları gerekiyordu ona bakalım.

Bir nakkaş bir adet Nîze-i Rummânî soğanı alabilmesi için 500 gün yani yaklaşık 16 ay çalışması gerekiyordu. Aynı soğan için bir ırgatın ise yaklaşık 889 gün, 29 aydan fazla çalışması gerekiyordu. Neccar, duvarcı, sıvacı, taşçı, marangoz, hamamcı ve lağımçı mesleklerinden birinde olanların da yevmiyeleri ortalama 42.5 akçe olduğuna göre bir Nîze-i Rummânî soğanı için 18 aydan daha fazla çalışmaları gerekiyordu. Bu iş grubundakilerin 1720'lerde lüks tüketim mallarından olan şeker ve kahveden birer okka alabilmesi için bile 8 günden daha fazla çalışmaları gerekmektedir. Sahip oldukları işten kazandıkları ücret, günlük ihtiyaçlarını karşılamaya bile yetmezken fiyatları belirlenmiş olan bu lale soğanlarından alabilmeleri pek mümkün görünmüyor.

Tablo-11: 1718-1728 dönemi İstanbul'daki işçi ücretleri.¹⁰⁶

1718-1728 dönemi Ortalama İşçi Ücretleri (gün/akçe)	
Irgat	27,4
Rençber	26,2
Neccar	40
Duvarcı	41
Sıvacı	44,3
Taşçı	41,8
Marangoz	47,8
Hamamcı	42,7
Lağımçı	39,9
Nakkaş	48,2

Lale fiyatları, gıda ve diğer ihtiyaç kalemleri ve işçi ücretleri birlikte değerlendirildiğinde ortaya çıkan genel tablo, 1718-1730 döneminde İstanbul'unda yüksek gelirlilerden alt gelir grubunda olanlara kadar tüm halkın lale piyasasına girdiği

¹⁰⁶ Tablonun hazırlanmasında şu kaynaktaki veriler kullanılmıştır: Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler (1469-1998)*, 194. Ancak Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi, 1722 yılında günlüğüne düştüğü kayıta, neccar yevmiyesinin 70 akçeyi aştığını ancak işçi ücretlerine konulan narhla neccar ücretinin 40 rençber ücretininse 20 akçe olduğunu söylemektedir. Bkz. Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, 186.

ya da sırf hoşlandığı için böyle lüks bir tüketim kalemini hobi edindiği yönünde bir izlenim vermiyor.

C. Sonuç

İstanbul'daki lale fiyatları ve karşılığında alınabilecek gıda ve diğer ihtiyaç malları, Hollanda'daki lale fiyatları ve onlara denk düşen mallar ile karşılaştırıldığında arada ciddi bir fark olduğu görülmektedir. İstanbul'da lale fiyatlarının dönemsel artış ve düşüşleri hakkında elimizde sadece iki narh defteri bulunuyor. Bu da daha detaylı dönemsel bir değerlendirme için yeterli değildir. Ancak yine de iki narh defterindeki lale fiyatlarına bakıldığında genelde bir artış olduğu görülüyor. Bu artışın olması, tüm İstanbul halkının lale soğanı talep ettiği anlamına gelmiyor. Nitekim daha önceki bölümde kimlerin lale yetiştiriciliğiyle uğraştığı konusu üzerinde durulmuş, sonuçlar İstanbul'da gelir durumu değişen kompartımanlarda olmasına rağmen lale ile ilgilenenlerin, daha çok elit bir kesim olduğu izlenimini vermişti. Ancak 1725-1727 döneminde yüksek kış sıcaklıklarının lale verimini düşürmesinin ve piyasaya az sayıda lale girmesinin lale fiyatlarındaki bu artışın muhtemel nedenlerinden biri olduğu düşünülebilir. Yine de İstanbul'da en pahalı lale soğanı ile Hollanda'daki pahalı bir lale soğanının değerlerinin karşılığındaki mallar kıyaslandığında Hollanda'daki lale soğanı fiyatlarının önemli ölçüde yüksek olduğu görülmektedir.

Bunun dışında alım-satım belgelerinin çokluğu, Hollanda'da önemli lale piyasasının oluştuğuna işaret etmektedir. Bu dönemdeki lale ticareti hacminin, Hollanda'da ki bazı ticari verilerle kıyaslandığında çılgınlık olarak adlandırılabilir boyutta olduğu görülmektedir. Aynı şekilde 1637'de kilo işi satılan kalitesiz lale soğanlarının değeri ile nelerin alınabileceğini gösteren tablo ise mikro ölçekte aynı çılgınlık tablosunu sergilemektedir. Dolayısıyla İstanbul'da Hollanda ölçeğindeki gibi bir lale piyasası olduğunu ve onun iş hacmini gösterecek, diğer bir deyişle, literatürde iddia edildiği gibi bir lale çılgınlığının yaşandığını belgeleyecek verilere tesadüf edilmemiştir.

SONUÇ

Bu tezin ortaya koyduğu problemlerden biri, lale konusundaki araştırmaların meseleyi umumiyetle ‘Lâle Devri’ penceresinden ele almalarıdır. Bu araştırmalarda ‘Batılılaşma-modernleşme’, ‘klasik Osmanlı sisteminin çöküşü’ ve ‘ahlaki tefessüh’ gibi bakış açılarının birbiri içine geçtiği görülmüştür. Araştırmanın genel sonuçlarından biri de modern literatürdeki, lale üzerinden yaratılan 1718-1730 döneminde toplum geneline yayılmış yepyeni, eğlence dolu, seküler-modern-“Batılı” bir hayat tarzına dair algının değiştiğidir. Lale konusu üzerinden bakıldığında da toplum pratikleri, toplumsal iç dinamikler dâhilinde normal seyrinde bir görüntü arz etmektedir.

Araştırma sonuçları, lale çırağanı hakkındaki abartılı yorumları büyük ölçüde revize etmiştir. Saray ve yalılardaki lale bahçelerinin aydınlatılmasıyla yapılan lale çırağanı, kökeni eskiye dayanan ve İslam coğrafyasındaki eğlence pratiklerinde var olan bahçe eğlencelerinden dönüştürülerek hususileştirilmiş elitlere mahsus bir eğlence şeklidir. Eğlencenin 18. yüzyıldan önce yapıldığı gibi 19. yüzyılda da devam ettiği anlaşılmaktadır. ‘Lâle Devri’ndeki bahar ve yaz gecelerinin vazgeçilmezi gibi görünen lale çırağanlarının her sene lalelerin açtığı bahar aylarıyla sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. 17. yüzyılın sonlarında elit çevrelerce yapılan III. Ahmed döneminde ise saray çevresinde sevilen bir eğlence haline geldiği anlaşılan lale çırağanının 1720’ye kadar iç ve dış siyasetteki olumsuzluklar yüzünden bazı senelerde yapılmadığı görülmektedir. 1720-1730 döneminde aksatılmadan her sene yapılan eğlencenin Çırağan Yalısı’nın yeni inşa edildiği dönemde, 1720 ve 1721’de art arda fazlaca yapıldığı anlaşılmaktadır. Literatürde var olan algıya karşın lale çırağanları, toplumun gözü önünde değil özel bahçelerde yapılmıştır. Örneğin Sadabad’da yapılan her hangi bir lale çırağanı kaydına rastlanmamıştır. Ayrıca araştırma sonuçları, lale çırağanlarının içeriğiyle ilgili literatürde abartılı biçimde verildiği gibi “ahlaki sınırların” zorlandığı yönünde bir bulgu ortaya koymamıştır; daha doğrusu Lale Devri’nin olmadığı gibi lalenin de ahlakla makul bir münasebeti kurulamamıştır. Bu tez, laleyi ahlak alanından çıkarıp bir çiçek olarak konumlandırabilirdiyse başarılı sayılacaktır.

17. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadar olan dönemi dikkate alarak yapılan bu araştırma, lalenin ıslah edilmesi, çeşitlerinin ve yetiştiricilerinin çoğalması, artan tecrübelerin sonucunda bir lale literatürünün oluşması ve laleleri sınıflandıran bir terminolojinin ortaya çıkışı, inişli çıkışlı veya kesintili dönemlerin değil aksine süreklilik arz eden ve birikerek devam eden bir sürecin yaşandığını göstermiştir. Ancak çiçek yetiştiriciliği alanındaki ıslah çalışmaları ve çiçek cinslerinin sınıflandırılması, çiçek literatürü, çiçek meclisleri ve ser-şükufeciyanlık gibi gelişmelerin laleye bağlı olarak ortaya çıkmayıp lalenin ıslahından daha önceki birikimlerin eseri olduğu anlaşılmaktadır. Esasen lale, Osmanlı çiçek kültürü içinde önemli bir yeri olduğu inkâr edilmeyecek bir tür olmakla birlikte aynı kültür içindeki gül, nergis, sümbül ve karanfil gibi bir süs bitkisidir.

Araştırmanın ulaştığı sonuçlardan biriye ser-şükufeciyanlık ve çiçek meclisleriyle ilgilidir. Ser-şükufeciyanlık devlet tarafından oluşturulmuş bir makamdır. Ser-şükufeciyanın çiçek meclisinin doğal bir üyesi olmasının yanında meclisin kurumsal başkanı olduğuna dair herhangi bir emare bulunmamaktadır. Ancak ser-şükufeciyanlar çiçek yetiştiricileri ve satıcıları üzerinde yaptırım gücüne sahip kılınmıştır. Hasbahçeler ve yalı bahçelerinin bakımıyla ilgilendikleri ve yaptıkları harcamaların devlet tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır. Çiçek meclisiyse, modern anlamda resmi ya da yarı resmi bir kurum değil dönemin çiçek ıslahı yapan ve bu konuda uzmanlaşmış kişilerinden oluşan bir topluluktur. Her hangi bir yaptırımları olmamakla birlikte tecrübelerinden ötürü çiçek yetiştirenler arasında otoriteleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu uzmanların çiçekleri kalitelerine göre sınıflandırarak yetiştiricileriyle birlikte defterlere kaydetmeleri, çiçek meraklıları arasında oluşabilecek haksızlık ve yolsuzlukları önlemede önemli bir rol oynamıştır. Çiçek uzmanlardan tecrübelerini kitaplaştırarak çiçek literatürüne katkı yapanlar da olmuş böylece tecrübe ve birikimler gelecek nesillere aktarılmıştır. Bunun en büyük göstergesi, çiçek literatürünün ihtiyaçlar doğrultusunda yeni birikimlerle devam eden risale silsilesidir. Bu bakımdan çiçek meclisinin modern anlamda olmasa da bir enstitü işlevi gördüğü söylenebilir.

Araştırma sonuçları arasında, lale merakının toplumun “tüm” kesimlerine yayılıp yayılmadığı sorusuna da yanıt aranmıştır. Bunun yanıtı için kaynaklara üç soru yöneltilmiştir. Bunlardan ilki, kaliteli bir lalenin özellikleri ve fiyatı nedir? İkinci soru:

Bu lalelerin yetiştirilmesi için gereklilikler nelerdir? Üçüncü soru: Lale kayıtlarındaki yetiştirici isimlerinden onların gelir durumlarına dair bilgiler edinebilir miyiz? Bu sorulara verilen yanıtlarsa çiçek uzmanları tarafından belirlenmiş kıstaslara göre kaliteli bir lale soğanına sahip olmanın ya da onlardan bir tane yetiştirmenin sermaye, malzeme, bilgi ve zaman gerektirdiği yönündedir. Oysa toplumun çoğunun geliri ve vakti, bu pahalı uğraşın üstesinden gelemeyeceklerini göstermektedir. Sonuç olarak nadir lalelere sahip olmak toplumun elitlerinin ilgilendiği pahalı bir zevktir.

Bu pahalı uğraşın Hollanda'daki gibi bir piyasa oluşturup oluşturmadığına gelince: Lale ve diğer ıslah edilmiş çiçek soğan ve tohumlarının her zaman maddi bir kıymeti olup alınıp satıldığı görülmektedir. Bununla birlikte süreç içinde lale yetiştiricilerinin ve çeşitlerinin çoğalmasına bağlı olarak yaşanan bazı yolsuzluklar ve muhtemel iklimsel etkiler nedeniyle fiyatların kontrol altına alındığı anlaşılmaktadır. Lale fiyatları Hollanda'da olduğu gibi bir ev fiyatına çıkmamıştır. En pahalı lale fiyatı bir evin gıda, ısınma ve mefruşat ihtiyacını karşılamaya ya da küçük bir yatırım yapmaya denk geliyordu. Fakat lalenin bir yatırım aracı olarak algılandığına dair her hangi bir kanıt bulunmamaktadır. Buna mukabil Hollanda'da lalenin bir piyasası, yatırımcıları, komisyoncuları olduğu ve lale soğanlarının açık artırmayla satıldığı görülmektedir. Kriz dönemindeyse lale soğanları hiç görülmeden kâğıt üstünde alınıp satılmaktadır. Bu durum sona erdiğinde tüm servetini kaybedenler ve açılmış birçok dava bulunmaktadır. Sonuç olarak Hollanda'daki *tulipomania* örneği üzerinden İstanbul'da da lale çılgınlığı yaşanmıştır demek olanaksız görünmektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları:

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, AE. SAMD III nr. 221.21374
BOA, C. DH. nr. 234. 11678
BOA, C. SM. nr. 80. 4020
BOA, İE. HLT. nr. 4. 353
5. 531
BOA, İE. SM. nr. 5. 360
5. 429
17. 1744
BOA, KK. nr. 7500. (Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü)
BOA, MAD. nr. 19771.
BOA, TS. MA. d. nr. 1111. 1
2352. 308
2352. 328
2352. 328
2352. 484
2352. 635
2353. 196
2353. 0319
2353.196
9916. 1
BOA, D. BŞM.MHF. nr. 12424.
12425.

B. İstanbul Kadı Sicilleri:

Galata Mahkemesi, nr. 90.
Galata Mahkemesi, nr.15.
Havâss-ı Refî'a Mahkemesi, nr. 61
186.
188.
İstanbul Bab Mahkemesi, nr. 140.
143.
İstanbul Mahkemesi, nr. 24.

II. Yazma Eserler:

Ahmed Kâmil Belgrâdî. "Risâle-i Esâmî-i Lâle", nr. T 2707. İstanbul Üniversitesi
Nadir Eserler Kütüphanesi.

- Ali Çelebi. “Şükûfenâme”, Nuruosmaniye, nr. 4078.
———. “Şükûfenâme”, Nuruosmaniye, nr. 4076.
Fennî Çelebi. “Tuhfetü’l-ihvân”, AETby nr. 161, Millet Kütüphanesi.
Galatalı Ruznamçeci Mahmud Efendizâde Abdullah. “Şükûfenâme”, Nuruosmaniye, nr. 4892.
Kelemen Mikes. *Osmanlı’da Bir Macar Konuk Prens Rakoczi ve Mikes’in Türkiye Mektupları*. çev. Sadrettin Karatay, Tekirdağ: Tekirdağ Valiliği, 2006.
Staatsbibliothek zu Berlin, Diez A. 8°. 52. (Pertsch’in ‘lale sözlüğü’ olarak kataloğa kaydettiği bir eser)
Mehmed Aşkî. “Mi’yârü’l-ezhâr”, AETby nr. 165, Millet Kütüphanesi.
Mehmed Isqî. “Taqvîm-i Lâle”, Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. quart. 1548.
Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî. “Netâyicü’l-Ezhar”, Nuruosmaniye, nr. 4079, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi.
Mehmed Remzî. “Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul”, AETby nr. 164. Millet Kütüphanesi.
———. “Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul, içinde Gonçe-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, AETby nr. 157. Millet Kütüphanesi.
———. “Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul, içinde Gonçe-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, nr. T 4319. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.
———. “Gonçe-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, AETby nr. 157. Millet Kütüphanesi.
———. “Gonçe-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm”, nr. T 4319. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.
Nakkaş Osman. “Sürnâme-i Hümayûn”, H. 1344. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.
Şeyh Mehmed Lâlezârî. “Mizânü’l-ezhâr”, nr. T 9353. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.
Vâhidî. “Tuhfe-i Çerâğân”, H. 1442. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.
Seyyid Lokman. “Şehnâme-i Selim Han”, nr. 3595. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi.
Süheyl Ünver. “Ahmed Midhat: Lâle Makâlesi”, Süheyl Ünver nr. 472. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi.
———. “Defter”, Süheyl Ünver nr. 742. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi.
———. “Defter”, Süheyl Ünver nr. 158. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi.

III. Gazete ve Mecmualar:

- Ahmed Süheyl. “Tarihimizde Lâle Merakı V”. *Millî Mecmua*, 1926.
———. “Tarihimizde Lâle Merakı VI”. *Millî Mecmua*, 1926.
Ebüzziyâ. “Ahmed Râsim Bey’e: Günü Gününe Tam İkinci Sene”. *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, nr. 275, 1910.
———. “Lâlezâr-ı İbrâhim”. *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, nr. 276, 1910.
———. “Lâlezâr-ı İbrâhim”. *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, nr. 277, 1910.
———. “Lâlezâr-ı İbrâhim”. *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, nr. 278, 1910.

IV. Basılı Birincil Kaynaklar:

- Ahmed Nedim. *Nedîm Divanı: Külliyyat*. Editör Halil Nihad. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1338.
- Aktepe, M. Münir. “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle I”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 4, sayı 7 (1952): 85–126.
- . “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle II”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 5, sayı 8 (1953): 85–104.
- . “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle III”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 6, sayı 9 (1954): 23–38.
- . “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâleye Dâir Bir Vesika”. *Türkiyat Mecmuası* 11 (1954): 115–30.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *18. Asırda Lâle*. Editör M. Uğur Derman. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006.
- Büyükkarcı Yılmaz, Fatma. “Risâle-i Takvîm-i lâle”. *Türklük Bilgisi Araştırmaları Ağâh Sırrı Levend Hâtıra Sayısı III*, sayı 24/III (2000): 81–111.
- Cevdet Paşa. *Târîh-i Cevdet*. 2. baskı. C. 1. Dersa‘âdet: Matbâ-‘ı Osmânî, 1309.
- de Busbecq, Ogier Augerius. *Türk Mektupları*. Çeviren Hüseyin Cahit Yalçın. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1939.
- Flachat, Jean Claude. *Observations sur le Commerce et sur les Arts d’une Partie de l’Europe, de l’Asie, de l’Afrique, et Même des Indes Orientales*. 2 c. Lyon: Jacquenod père & Rusand, 1766.
- Hafız Mehmed Efendi. *1720 Şehzadelerin Sünnet Düğünü: Sur-ı Hümayun*. Editör Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.
- Hezarfen, Ahmet. “18. Yüzyılda Eyüp’te Lâle Yetiştirenler”. *Tarih ve Toplum*, 1995.
- İncicyan, P. Ğ. *18. Asırda İstanbul*. Çeviren Hrand D. Andreasyan. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1976.
- Kahraman, Seyit Ali. *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, 2014.
- . *Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2015.
- Koçak, Aynur. *Çiçeknâme*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2009.
- Koç Keskin, Neslihan. *Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân*. Ankara: Semih Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık, 2014.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.
- Lâtîfî. *Evsâf-ı İstanbul*. Ed. Nermin Suner Pekin. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.
- Mustafa Nuri Paşa. *Netayic ül-vukuat: Kurumlar ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*. Ed. Neşet Çağatay. C. 3–4 Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980.
- . *Netâyicü’l-vukû’at I-IV (İndeksli Tıpkıbasım)*. Ed. Yılmaz Kurt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Özdemir, İlyas, ve S. Atilla Sağlamçubukcu, çev. *Lâlezâr: Şükûfenâme-i Ali Çelebi ve Takvîmü’l-kibâr Min Mi’yâri’l-ezhâr*. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Yayınları, 2012.
- Öksüz, Mustafa. “Şem’dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi’nin Mür’i’t-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2009.

- Porter, Sir James. *Observations on The Religion, Law, Government and Manners of The Turks*. C. 2. London: Printed for J. Noursy, Bookfeller to His Majesty, 1768.
- Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Efendi. *Târîh-i Râşid ve Zeyli I*. Editör Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, ve Ahmet Zeki İzgöer. C. I. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- . *Târîh-i Râşid ve Zeyli II*. Editör Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, ve Ahmet Zeki İzgöer. C. II. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- . *Târîh-i Râşid ve Zeyli III*. Editör Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, ve Ahmet Zeki İzgöer. C. III. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Salâhüddîn Salâhî. *Destârî Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak*. Ed. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1962.
- Scheich Muhammed Lalezari. *vom Tulpen und Narcissen Bau in der Turkey*. Çeviren von Diez. Halle und Berlin: In Commission der Buchhandlung des Hallischen Waisenhauses, 1815.
- Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi. *Solakzade Tarihi*. C. 2. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989.
- Sona, Fatih. “Mehmed Fennî ve Tuhfetü’l-İhvân İsimli Şükûfe-nâmesi”. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı Volume 9/9 (2014): 923–43.
- Subhî Mehmed Efendi. *Subhî Tarihi: Sâmi ve Şâkir Tarihleri İle Birlikte, 1730-1744 (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*. Editör Mesut Aydiner. İstanbul: KİTABEVİ, 2007.
- Sümbülzâde Vehbî. *Lutfiyye-i Vehbî: Çeviri Yazı-Günümüz Türkçesi-Tıpkıbasım*, ed. Gülcan Tanıdır Alıcı. Kahramanmaraş: UKDE Kitaplığı, 2011.
- Tott, François de. *Türkler ve Tatarlar Arasında: Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Türkleri*. Çeviren Reşat Uzman. İstanbul: Ad Yayıncılık, 1996.
- Tott, Baron de. *Mémoires du Baron de Tott: sur les Turcs et les Tatares*. Paris: M. DCC. LXXXV.
- Uzun, Efkan. “Sultan I. Mahmud’a Ait Bir Ruznâme (h. 1147-m. 1734)”. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı Volume 8/7 (2013): 687–703.
- Yılmaz, Coşkun, ed. *İstanbul kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655)*. Çeviren Baki Çakır. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.
- , ed. *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H. 981 - 1000 / M. 1573 - 1591)*. Çeviren Rıfat Günel ve Talip Mert. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.
- , ed. *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil (H. 1015 - 1016 / M. 1606 - 1607)*. Çeviren Mehmet Akman. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.
- , ed. *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663)*. Çeviren Fuat Recep ve Salih Kahrman. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.

V. Araştırma ve İncelemeler:

- Abdullah Yeğin, Abdulkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, ve İlhan Çalım, ed. “Çerağân”. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat*. İstanbul: TÜRDAV, 1978. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Abdülaziz Bey. *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri : Âdât ve Merasim-i Kadime, Tabirât ve Muamelât-ı Kavmiye-i Osmaniye*. İstanbul: İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Abou-El-Haj, Rifaat Ali. *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*. Çeviren Oktay Özel ve Canay Şahin. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- Refik Ahmed. *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?: Fetih’den Zamanımıza Kadar*. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi, 1927.
- . *Onuncu Asr-ı Hicrî’de İstanbul Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*. Editör Behçet Kemal Çağlar ve Sadi Irmak. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973.
- Ahmed Refik. *Lâle Devri (1130-1143)*. 4. baskı. İstanbul: Kitabhane-i Askerî, 1331.
- Ahmet Refik. *Eski İstanbul*. 1. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- . *Kafes ve Ferâce Devrinde İstanbul*. Editör Tahir Yücel. İstanbul: Kitabevi, 1998.
- . *Lâle Devri*. 5. baskı. İstanbul: Hilmi Kitaphanesi, 1932.
- . *Patrona İsyanı (1730)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1958.
- . “XVIII. Yüzyıl Vezirlerinden Kapdân-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa’ya Ait Vakfiyeler”. *Vakıflar Dergisi*, sayı 8 (1969): 15–36.
- Aktepe, Münir. “Ahmed (III)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989.
- Armağan, Mustafa. “Lâle Devri’nin Siyah-Beyaz Fotoğrafi”. İçinde *Masaldan Gerçeğe: Lâle Devri*, editör Mustafa Armağan, 21–41. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Artan, Tülay. “18. Yüzyıl Başlarından Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı”. *Toplum ve Bilim*, sayı 83 (1999 2000): 292–321.
- Aslanoğlu Evyapan, Gönül. *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1972.
- Atasoy, Nurhan. *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Aydın, M. Âkif. *Kadı Sicillerinde İstanbul: XVI. ve XVII Yüzyıl*. 2. baskı. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Ayvazoglu, Beşir. *Ateş Çiçek Lâle*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2003.
- . *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*. 13. baskı. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- . “Lâle Devri’nden Önce Lâle”. İçinde *Masaldan Gerçeğe: Lâle Devri*, 159–76. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. C. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.

- Başkent, Aşıyan. “Ring (Yüzük) Kültüründe Farklı Katı Ortamların Lale Soğanı Oluşumu ve Özelliklerine Etkileri”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi, 2008.
- Baytop, Turhan. *İstanbul Lalesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992.
- . “Osmanlı Lâlesi”. *Lale*, sayı 5 (1987): 2–8.
- . “Osmanlı Lâlesi”. *İçinde Masaldan Gerçeğe: Lâle Devri*, 177–95. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- . “Osmanlı Lâlesi”. *İçinde Masaldan Gerçeğe: Lâle Devri*, editör Mustafa Armağan, 177–95. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Baytop, Turhan, ve Cemal Kurnaz. “Lâle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Beyhan, Mehmet Ali. *Saray Günlüğü: 1802-1809*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007.
- Bruyere, La. *Karakterler*. Çeviren Bedia Kösemihal. 2. baskı. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998.
- Burns, John. “*Tulip Q&A: Selim Karahasanoğlu*”. *Brownbook: An Urban Guide to the Middle East*, 54 (2015): 138.
- Can, Selman. *Belgelerle Çırağan Sarayı*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999.
- Cevat Rüştü. *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine: Cevat Rüştü’den Bir Güldeste*. Editör N. Hikmet Polat. İstanbul: KİTABEVİ, 2001.
- Ceylan, Gürkan. *Osmanlı’dan Günümüze Dört Gözde Çiçek: Güller, Karanfiller, Lâleler ve Sümbüller*. İstanbul: Flora Yayınları, 1999.
- Çağman, Filiz. “KATI”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Dağdelen, İrfan. “Netayicü’l-Ezhar Yahut Lale-name”. *1453: İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sayı 12 (2011): 146–56.
- Dash, Mike. *Lale Çılgınlığı*. Çeviren Özden Arıkan. İstanbul: Sabah Kitapları, 2000.
- Dayıgil, Feyzullah. “İstanbul Çinilerinde Lâle”. *Vakıflar Dergisi*, sayı 1 (1938): 83–90.
- Demiriz, Yıldız. *Osmanlı Çiçek Yetiştiriciliği*. İstanbul: Yorum Sanat Yayınları, 2009.
- . *Osmanlı Kitap Sanatında Doğal Çiçekler (Naturalistic Flowers in Ottoman Manuscripts)*. İstanbul: Yorum Sanat Yayınları, 2005.
- . *Osmanlı Kitap Sanatında Naturalist Üslupta Çiçekler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- . “Topkapı Sarayı Kütüphanesi, H. 413 Sayılı Sümbülname ve Osmanlılarda Çiçek İthali Hakkında Bazı Notlar”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası: Prof. Dr. Sabri F. Ülgener’e Armağan* 43, sayı 14 (1987): 525–59.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat: Eski ve Yeni Harflerle*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2011.
- DİA. “Şem’dânîzâde Süleyman Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Dilik, Mehtap. “Şemdinli Lalesi (*Fritillaria imperialis* L.) ve Adıyaman Lalesi (*F. persica* L.)’nin Doku Kültürüyle Çoğaltılması”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi, 2006.
- Doğan, Muhammet Nur. *Lâle Devri Şairi: Şeyhülislâm Es’ad ve Divânı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- D’Ohsson, M. de M. *18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler*. Çeviren Zehra Yüksel. İstanbul: Tercüman Gazetesi, y.y.

- Eldem, Sedat H. *Köşkler ve Kasırlar*. C. 2. İstanbul: Devlet Güzel Sanatlar Akademisi yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü, 1974.
- Eldem, Sedat Hakkı. *Türk bahçeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1976.
- Ergin, Osman Nuri. *Mecelle-i Umur-ı Belediye: Tarih-i Teşkilat-ı Belediye*. C. 1. ; İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1922.
- . *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*. C. I. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Erimtan, Can. *Ottomans Looking West? The Origins of the Tulip Age and Its Development in Modern Turkey*. New York: Tauris Academic Studies, 2008.
- . “Sadâbad Algısı: ‘Lâle Devri’ ve Osmanlı-Safevi Rekabeti”. İçinde *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri: On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, editör Dana Sajdi, çeviren Aylin Onacak, 61–88. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.
- . “The Sources of Ahmed Refik’s Lâle Devri and the Paradigm of the ‘Tulip Age’: A Teleological Agenda”. İçinde *Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu: Societies, Cultures, Sciences : a Collection of Articles*, 1:259–78. İstanbul: IRCICA, 2006.
- Ertop, Konur. *Mektepten Memlekete Fotoğraflarla Yahya Kemal’in Yaşam Öyküsü*. İstanbul: Sel Yayıncılık, 1998.
- Erverdi, Ezel, ed. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler: Kur’an Tercümeleleri - Necmi Ömer Efendi*. C. 6. İstanbul: Dergah Yayınları, 1986.
- Ferda Albek. “Topkapı Sarayı’nda Lâle Bahçesi”. İçinde *Sarayın Lâleleri*, editör Bekir Cantemir ve Mustafa Göleç. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2006.
- Gökyay, Orhan Şaik. “Divan Edebiyatında Çiçekler I”. *Tarih ve Toplum*, Nisan 1990.
- . “Divan Edebiyatında Çiçekler II: Lâle Kitaplarından Öğrendiklerimiz”. *Tarih ve Toplum*, 1990.
- . “Divan Edebiyatında Çiçekler III: Kasideler”. *Tarih ve Toplum*, 1990.
- . *Seçme Makaleler III*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Gülersoy, Çelik. *Lâle ve İstanbul*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, 1980.
- Hakverdioğlu, Metin. “Lale Devri ve Lale İsimleri”. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı 3/4 (2008): 472–98.
- . *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa İçin Yazılan Lâle Devri Kasideleri*. Ankara: SAGE Yayınları, 2012.
- İnalcık, Halil. *Seçme Eserleri -III: Has-bahçede ’Ayş u Tarab Nedimler Şairler Mutribler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- . *Şair ve Patron*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003.
- İpşirli, Mehmet. “Abdullah Efendi, Yenişehirli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- İrepoğlu, Gül. *Lâle: Doğada, Tarihte, Sanatta*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Kafadar, Cemal. “Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi”. İçinde *Osmanlı Geriledi mi?*, editör Mustafa Armağan. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.
- Kallek, Cengiz. “Çeki”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- . “Okka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

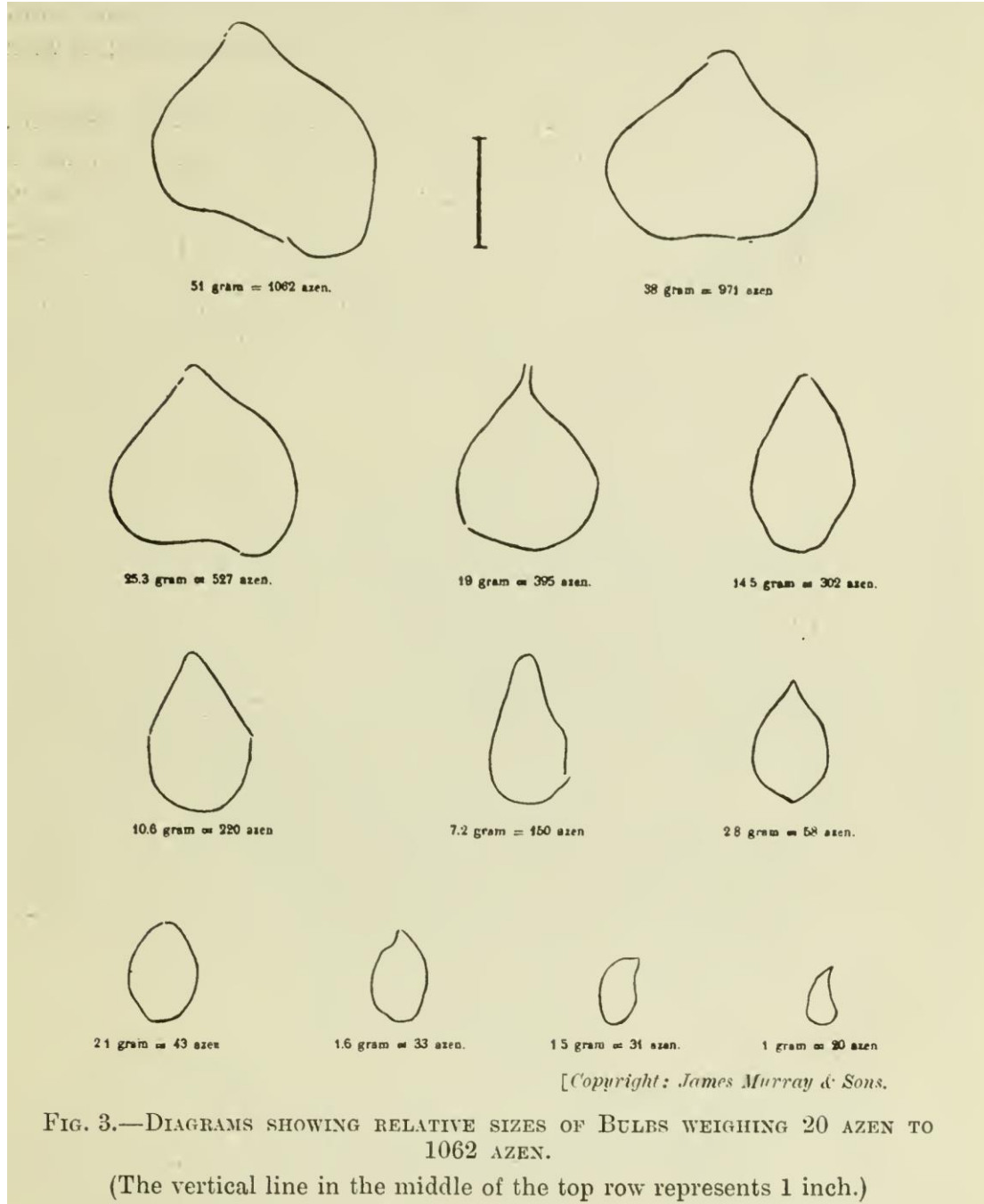
- Kanar, Mehmet. *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Birim Yayınları, 1993.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal. “Lâle Devri”. *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1978.
- Karahasanoglu, Selim. “A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Binghamton University, 2009.
- . “Can Erimtan, Ottomans Looking West?: The Origins of the Tulip Age and Its Development in Modern Turkey”. İçinde *International Journal of Turkish Studies*, sayı 16 (2010): 128-130.
- . “İstanbul’un Lâle Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı”. İçinde *Masaldan Gerçeğe Lâle Devri*. ed. Mustafa Armağan, İstanbul: Timaş Yayınları, 57–106. 2014.
- . *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- . “Osmanlı Tarih yazımında ‘Lâle Devri’: Eleştirel Bir Değerlendirme”. *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, sayı 7 (2008): 129–44.
- Kartal, Ahmet. *Klasik Türk Şiirinde Lale*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Kemal, Yahya. *Edebiyâta Dâir*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1971.
- Kennedy, Paul. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*. Çeviren Birtane Karanakçı. 9. baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.
- Kepecioğlu, Kâmil. *Tarih Lugatı*. İstanbul: Tan Matbaası, 1952.
- . *Tarih Lugatı : Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Temel Sözlüğü*. 21. Yüzyıl yayınları; 9. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, y.y.
- Keskiner, Philippe Bora, ve Ünal Araç. “Çerağan Eğlenceleri ve Çiçekçilik Tarihine Işık Tutan Bir Eser:Tuhfe-i Çerâğân”. İçinde *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, 1–8. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2014.
- Koç Keskin, Neslihan. “Şükûfe-perest Bir Osmanlı Ali Çelebi ve Şükûfe-nâmesi” 257–84. *Gazi Türkiyat*, sayı 8, 2011.
- Koçu, Reşad Ekrem. “Çırağan Âlemleri”. *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1965.
- Koçu, Reşat Ekrem. *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1968.
- . “Eski İstanbul’un Hayatında Çiçek ve Çiçekçiler”. *Hayat Tarih Mecmuası*, 1971.
- Kumrular, Özlem. “Köpekler ve Domuzlar Savaşında Kanuni’nin Batı Siyasetinin Bir İz Düşümü Olarak Türk İmajı Vahşet, Kibir, Görkem”. İçinde *Dünyada Türk İmgesi*, editör Özlem Kumrular. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- Kutlar, Fatma S. “İzzet Ali Paşa Divanı’nda Lâle ve İstanbul Lâlesi İsimleriyle İlgili Bir Dizin Denemesi”. İçinde *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, 250–70. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1998.
- Mackay, Charles. “Lâle Deliliği: Tulipomania”. Çeviren Ayşe Fusun Öksüzoglu. *Tarih Toplum*, 1989.
- Mehmed Cemil. “III. Sultan Ahmed Devrinde Lâle Eğlenceleri ve Ziyafetler”. *Hayat Tarih Mecmuası*, 1971.

- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî III*. Çeviren Seyit Ali Kahraman. C. III. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- . *Sicill-i Osmanî IV*. Çeviren Seyit Ali Kahraman. C. IV. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- . *Sicill-i Osmanî VI*. Çeviren Seyit Ali Kahraman. C. VI. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mehmet Arslan. *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: Suriyye Kasideleri ve Tarihleri*. C. 8. İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2011.
- Midhat Sertoğlu. *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958.
- . *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi, 1958.
- Miller, Barnette. *Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stambul*. New Haven: Yale University Press-London: Humphrey Milford. Oxford University Press, 1931.
- Murray, W. S. “The Introduction of the Tulip and the Tulipomania”. *The Journal of the Royal Horticultural Society*, sayı 35 (1909): 18–30.
- Onay, Ahmet Talat. Editör Cemal Kurnaz. *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Birleşik Yayınları, 2007.
- Orbay, Kayhan. “Osmanlı Topraklarında ‘Küçük Buzul Çağı’nın Etkileri Hakkında Bazı Notlar”. *Kebikeç*, sayı 23 (2007): 85–93.
- Önal, Sevdâ. “Esâmî-i Lâle Şiirleri ve İstanbullu Hâtif’in Esâmî-i lâle Matlaları Üzerine Bir İnceleme”. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı 8/1 (2013): 2013–29.
- . “Klasik Türk Edebiyatında Lâle ve Edebî bir Tür Örneği Olarak Lâle Şiirleri”. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı 4/2 (Winter 2009): 911–27.
- Özcan, Abdülkadir. “Mahmud I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2003.
- Özcan, Tahsin. “Mehmed Efendi, Lâlezârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- Öztuna, Yılmaz. *Osmanlı Padişahlarının Hayat Hikâyeleri*. 6. baskı. İstanbul: Ötüken, 2005.
- Özyalvaç, Şükriye Pınar. “İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)”. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi, 2015.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.
- . *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.
- Pamuk, Şevket. *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler (1469-1998)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.
- . *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Sajdi, Dana. “Gerileme Hoşnutsuzlukları ve Osmanlı Kültürel Tarihi”. *İçinde Osmanlı Laleleri ve Osmanlı Kahvehaneleri: On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, editör Dana Sajdi, çeviren Aylin Onacak, 13–59. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.

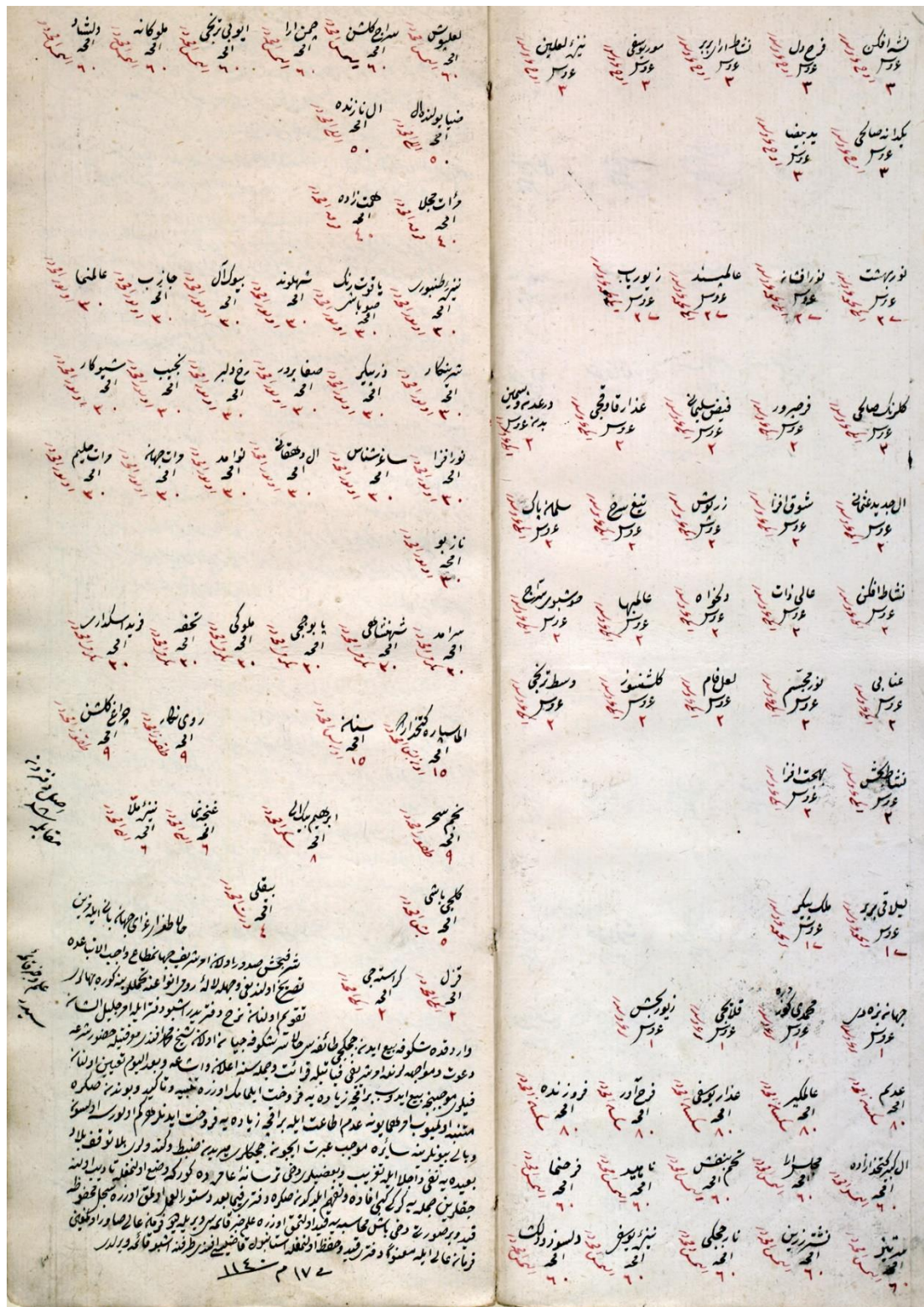
- Sakaoğlu, Necdet. “Çiçekçilik”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.
- . “Lale”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.
- . “Lâle Devri”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.
- . *Tarihi Mekanları, Kitabeleri ve Anıları ile Saray-ı Hümayun: Topkapı Sarayı*. İstanbul: Denizbank Yayınları, 2002.
- . *Tarihi Mekanları Kitabeleri ve Anıları İle Saray-ı Hümayun : Topkapı Sarayı*. İstanbul: Denizbank, 2002.
- Sakaoğlu, Necdet, ve Nuri Akbayer. *Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı’dan Günümüze İstanbul’da Eğlence Yaşamı*. İstanbul: Creative Yayıncılık, 1999.
- . *Osmanlı Dünyasından Yansımalar*. İstanbul : Deniz Bank, 2000.
- Salzmann, Ariel. “The Age of Tulips: Confluence and Conflict in Early Modern Consumer Culture (1550-1730)”. *İçinde Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922*, editör Donald Quataert, 83–106. Albany: State University of New York Press, 2000.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2004.
- Segal, Sam. “Tulips Portrayed: The Tulip Trade in Holland in the 17th Century”. *İçinde The Tulip: A Symbol of Two Nations*, editör Michiel Roding ve Hans Theunissen, 9–24. Utrecht/İstanbul: M. Th. Houtsma Stichting/Turco-Dutch Friendship Association, 1993.
- Sert, Özlem. “Kelemen Mikes’in Mektuplarına Göre 1716-1758 Yılları Mevsim Takvimi”. *Kebikeç*, sayı 23 (2007): 79–83.
- Sevengil, Refik Ahmet. *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?* Editör Sami Önal. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Shay, Mary Lucille. *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu: Lale Devri ve Sonrası (1720-1734)*. çev. Münir Akın. İstanbul: ARK Kitapları, 2009.
- Sonyol, Şadiye Ceylan. “Lale Soğanlarında Uygulanacak Soğuklatma İşlemleri ve Farklı Dikim Zamanlarının Soğanların Büyümesi ve Çiçeklenmesi Üzerine Etkileri”. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, T.C. Ege Üniversitesi, 2012.
- Spufford, Peter. Editör Joel Mokyr. *The Oxford Encyclopedia of Economic History*. United States of America: Oxford University Press, 2003.
- Faroghi, Suraiya. “Çiçek satıcıları: Çiçek ve Çiçeksever Arasında Bağlantı Kuran Esnaf”. *1453: İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 2013.
- Tabak, Faruk. *Solan Akdeniz 1550-1870 : Coğrafi Tarihsel Bir Yaklaşım*. çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. “Nedim’e Dair Bazı Düşünceler”. *İçinde Edebiyat üzerine makaleler*, editör Zeynep Kerman, 2. baskı, 169–73. Dergah yayınları. İstanbul: Dergah Yayınları, 1977.
- Tekçam, Mitat. “Osmanlı Eğlence Kültüründe Mesire Yeri Olarak Kâğıthane”. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, T.C. Sakarya Üniversitesi, 2006.
- Tezcan, Hülya. *Atlaslar Atlası: Pamuklu, Yün ve İpek Kumaş Koleksiyonu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993.
- Tuncer, Hüner. “Viyana Sefaretnâmesi (1131 H. 1719 M.) Elçi: İbrahim Paşa”. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni* 4, sayı 2 (1984): 99–105.

- Tunç, Enis U. “Lale Aşkı”. *.tr Dergisi*, sayı 2 (2015): 27–29.
- Turna, Nalan. “Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul’da Berber Olmak, Berber Kalmak”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı 9 (2006): 171–88.
- Ülkütaşır, M. Şakir. “Çiçek Encümeni: Meclis-i Şükûfe”. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: Türk Kültürü*, sayı 74 (1968): 160–63.
- . “Eski Türklerde Bahçe San’atı ve Türk Bahçeleri”. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: Türk Kültürü*, sayı 43 (1966): 48–56.
- . “Tarih ve Edebiyatımızda Lâle ve Lâle Devri”. *Hisar*, sayı 65 (1969): 6–7.
- . “Tarihimizde Lâle ve Lâle Devri”. *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, sayı 144 (1954): 14–15.
- Ünal, Mehmet Ali. *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.
- Ünver, A. Süheyl. “Türk Halkı ve Lâle”. *Türk Folklor Araştırmaları* 6, sayı 129 (1960): 2117–20.
- . “Türk Sanatında Çiçekler ve Buketler”. İçinde *Lâle Güzellemesi*, editör Nevzat Bayhan, 71–83. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Park ve Bahçeler Müdürlüğü, 2007.
- . “Türkiye’de Lâle Tarihi”. *Vakıflar Dergisi*, sayı 9 (1971): 265–70.
- . “Türkiye’de Lâle Tarihine Bir Bakış”. *Türk Yurdu* 2, sayı 284 (1960): 4.
- Ünver, Süheyl. “Çiçek Tarihimizde Türk Karanfilleri”. *Türk Etnografya Dergisi*, sayı 9 (1966): 5–12.
- White, Sam. *Osmanlı’da İsyan İklimi: Erken Modern Dönemde Celali İsyanları*. çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.
- Yalçın Çelik, S. Dilek. “Lâle Devri: Bir Lâle Muamması, Masal Diyarı Şiir Gibi Bir Aşk...” *Doğu Batı: Aşk ve Doğu*, sayı 26 (2004): 227–44.
- Yaman, Bahattin. *Osmanlı Saray Sanatkârları: 18. yüzyılda Ehl-i Hıref*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- Yıldırım, Işıl Pınar. “Lale Devri’nde Kültür ve Edebiyat”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Kırıkkale Üniversitesi, 2004.
- Yılmaz, Fehmi. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Gökkubbe, 2010.

Ek-1: Hollanda lale soğanı ağırlıklarını gösteren çizim.

Murray, lalelerin bir ölçü birimi olan 'azen' ile ölçüldüğünü belirtmiş ve lale soğanlarının yaklaşık büyüklüklerini gösteren çizimlerle birlikte 20 'azen'den 1062 'azen'e kadar olan ağırlıkları gram olarak da ifade ederek bu diyagramla göstermiştir. Buna göre 20 azen=1 grama denk gelmektedir.

Ek-2: İstanbul Bab Mahkemesi nr. 143.

1727 Tarihli Lale Narhının Transkripsiyonu

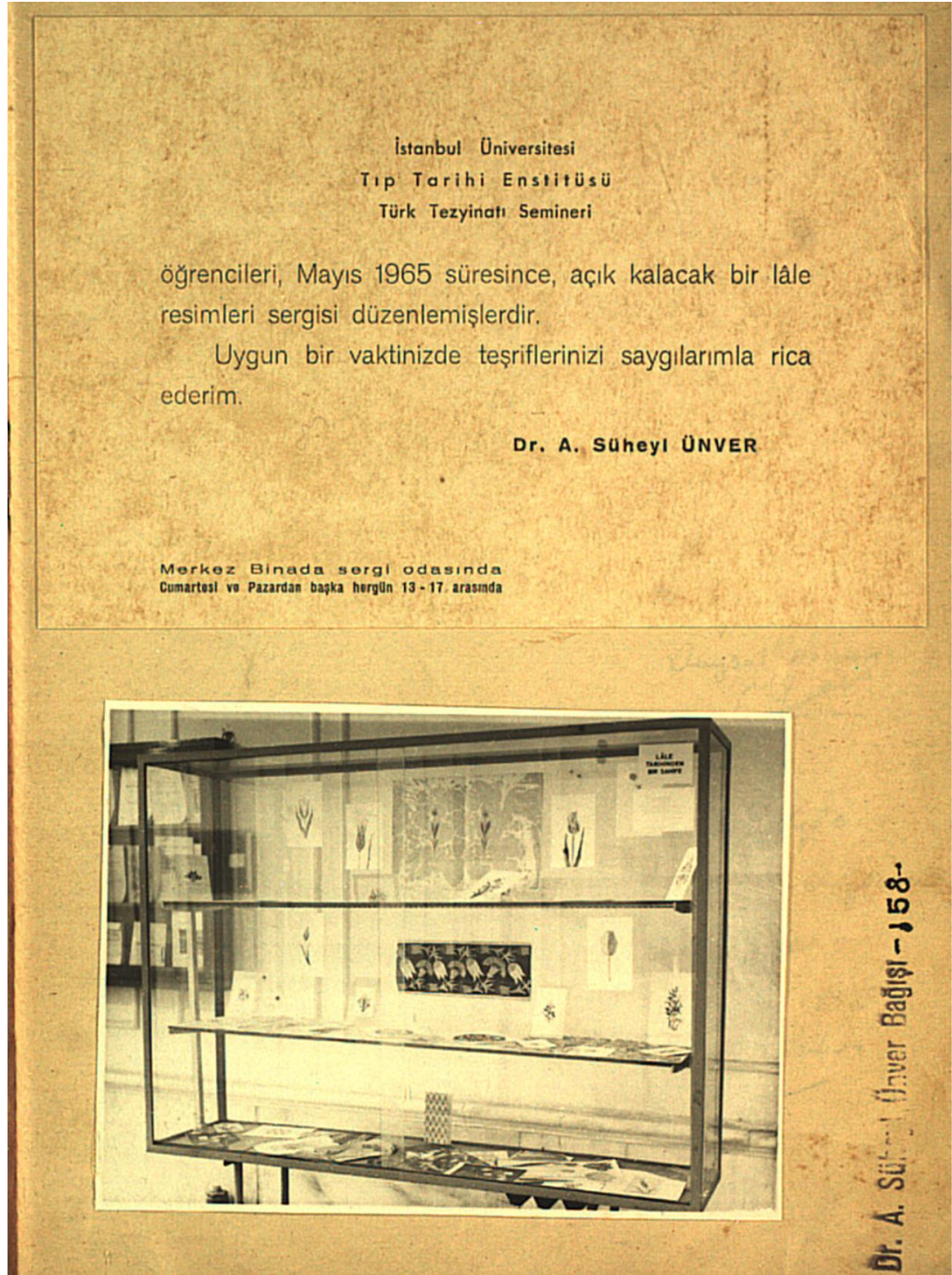
Nîze-i rummânî 200 Kuruş İkiyüz Kuruştur	Sâhib-kırân 150 Kuruş Yüzelli Kuruştur	Gül-rîz 100 Kuruş Yüz Kuruştur	Sâğar-ı gülşen 100 Kuruş Yüz Kuruştur	
Pençe 100 Kuruş Yüz Kuruştur	Şeh-pesend 100 Kuruş Yüz Kuruştur	Şevk-engîz 100 Kuruş Yüz Kuruştur	Vâlâ-şân 100 Kuruş Yüz Kuruştur	
Nîze-i gülşen 80 Kuruş Seksen Kuruştur	Feyz-i bahâr 80 Kuruş Seksen Kuruştur	Bahâr-pîrâ 80 Kuruş Seksen Kuruştur	Müşîrâne 80 Kuruş Seksen Kuruştur	
Şîve-engîz 80 Kuruş Seksen Kuruştur	Nahl-i erguvân 80 Kuruş Seksen Kuruştur			
Gülşen-zîver 60 Kuruş Altmış Kuruştur	Vahîd 60 Kuruş Altmış Kuruştur	Latîf turuncî 60 Kuruş Altmış Kuruştur		
Reşk-i gülşen 50 Kuruş Elli Kuruştur	Şevk-bahş 50 Kuruş Elli Kuruştur	Cihân-ârâ 50 Kuruş Elli Kuruştur	Sâğar-ı la'lîn 50 Kuruş Elli Kuruştur	
Âlî-tebâr 40 Kuruş Kırk Kuruştur	Âlî-şân 40 Kuruş Kırk Kuruştur	Gül-ruhsâr 40 Kuruş Kırk Kuruştur	Leylâkî İshak Efendi 40 Kuruş Kırk Kuruştur	
Âlem-zîb 40 Kuruş Kırk Kuruştur	Cilve-rîz 40 Kuruş Kırk Kuruştur	İşve-Bâz 40 Kuruş Kırk Kuruştur	Ferah-efzâ 40 Kuruş Kırk Kuruştur	
Gülşen-efrûz 40 Kuruş Kırk Kuruştur	Turuncî-i Şeyh 30 Kuruş Otuz Kuruştur			
Feyz-i Hüdâ 30 Kuruş Otuz Kuruştur	Subh-ı bahâr 30 Kuruş Otuz Kuruştur	Ferah-engîz 30 Kuruş Otuz Kuruştur	Şû'le-rîz 30 Kuruş Otuz Kuruştur	Zevk-bahş 25 Kuruş Yirmibeş Kuruştur
Şehper-i Ali 25 Kuruş Yirmibeş Kuruştur	Âlem-frîb 25 Kuruş Yirmibeş Kuruştur	Bedr-rahşende 25 Kuruş Yirmibeş Kuruştur	Zîşân 20 Kuruş Yirmi Kuruştur	Bâlâ-turuncî 20 Kuruş Yirmi Kuruştur

Âli-Kadr 20 Kuruş Yirmi Kuruştur	Âli-meniş 20 Kuruş Yirmi Kuruştur	Nize-i Selmân 15 Kuruş Onbeş Kuruştur	Mesned-nişîn 15 Kuruş Onbeş Kuruştur	Hülâsa 15 Kuruş Onbeş Kuruştur
Gülşen-ârâ 15 Kuruş Onbeş Kuruştur	Şevk-efrûz 15 Kuruş Onbeş Kuruştur	Sâğar-ı sîm 15 Kuruş Onbeş Kuruştur	Sadr-ı nişîn 15 Kuruş Onbeş Kuruştur	
Tâb-âver 10 Kuruş On Kuruştur	Ruh-perver 10 Kuruş On Kuruştur	Haşhâşî 10 Kuruş On Kuruştur	Şûr-efgen 10 Kuruş On Kuruştur	Bezm-efrûz 10 Kuruş On Kuruştur
Serbâz 8 Kuruş Sekiz Kuruştur				
Mu'teber 6 Kuruş Altı Kuruştur	Sâğar-nümâ 6 Kuruş Altı Kuruştur	Bahş-ı Hudâ 6 Kuruş Altı Kuruştur	Hûr-peyker 6 Kuruş Altı Kuruştur	
Nev-res 5 Kuruş Beş Kuruştur	Hançer-i yâkâut 5 Kuruş Beş Kuruştur	Pertev-efgen 5 Kuruş Beş Kuruştur	Mihr-engîz 5 Kuruş Beş Kuruştur	Bâlâ-nişîn 5 Kuruş Beş Kuruştur
Neş'e-bahş 5 Kuruş Beş Kuruştur	Nîze-i gülzâr 5 Kuruş Beş Kuruştur	Revnak-ı gülşen 5 Kuruş Beş Kuruştur	Hem-ser-i Sâlihî 5 Kuruş Beş Kuruştur	Surûr-i Şeyh 5 Kuruş Beş Kuruştur
Neşât-âver 4 Kuruş Dört Kuruştur	Gülşen ziyâ 4 Kuruş Dört Kuruştur			
Neşe-efgen 3 Kuruş Üç Kuruştur	Ferah-dil 3 Kuruş Üç Kuruştur	Neşât-Ârâ-yı Berber 3 Kuruş Üç Kuruştur	Mor-ı Yusuf 3 Kuruş Üç Kuruştur	Nîze-i la'lîn 3 Kuruş Üç Kuruştur
Yekdâne-i Salih 3 Kuruş Üç Kuruştur	Yed-i beyzâ 3 Kuruş Üç Kuruştur			
Nûr-ı bihişt 2,5 Kuruş İki buçuk Kuruştur	Nûr-efşân 2,5 Kuruş İki buçuk Kuruştur	Âlem-pesend 2,5 Kuruş İki buçuk Kuruştur	Zîver-yâb 2,5 Kuruş İki buçuk Kuruştur	
Gül-reng-i Sâlih 2 Kuruş İki Kuruştur	Ferah-perver 2 Kuruş İki Kuruştur	Feyz-i Süleymânî 2 Kuruş İki Kuruştur	Îzâr-ı Kavukçu 2 Kuruş İki Kuruştur	Dürr-i Adn ve Simîn 2 Kuruş İki Kuruştur

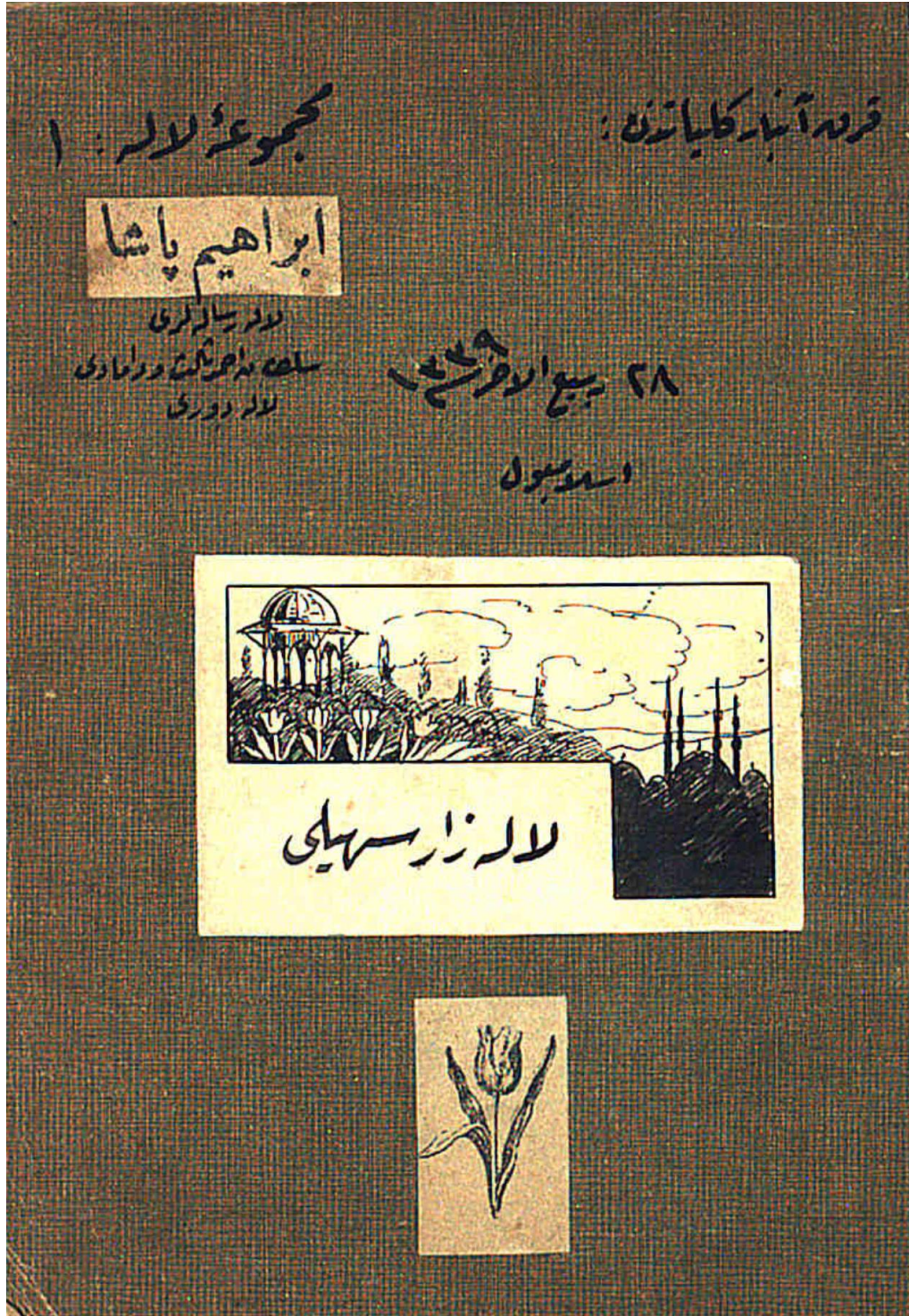
Al-1 cedid-i Osmânî 2 Kuruş İki Kuruştur	Şevk-efzâ 2 Kuruş İki Kuruştur	Zer-pûş 2 Kuruş İki Kuruştur	Tîğ-1 sürh 2 Kuruş İki Kuruştur	Selmân-1 pâk 2 Kuruş İki Kuruştur	
Neşât-efgen 2 Kuruş İki Kuruştur	Âlî-zât 2 Kuruş İki Kuruştur	Dil-hâh 2 Kuruş İki Kuruştur	Âlem-bahâ 2 Kuruş İki Kuruştur	Hoş-bûy-1 Sarrâc 2 Kuruş İki Kuruştur	
Unnâbî 2 Kuruş İki Kuruştur	Nûr-1 mücessem 2 Kuruş İki Kuruştur	La'l-fâm 2 Kuruş İki Kuruştur	Gülşen-sûz 2 Kuruş İki Kuruştur	Vasat turuncî 2 Kuruş İki Kuruştur	
Neşât-bahş 2 Kuruş İki Kuruştur	Behcet-efzâ 2 Kuruş İki Kuruştur				
Leylâkî Berber 1,5 Kuruş Bir buçuk Kuruştur	Melek-peyker 1,5 Kuruş Bir buçuk Kuruştur				
Cihân bezedi 1 Kuruş Bir Kuruştur	Muhammedî güvez 1 Kuruş Bir Kuruştur	Kalaycı 1 Kuruş Bir Kuruştur	Zîver-bahş 1 Kuruş Bir Kuruştur		
Adîm 80 Akçe Seksen Akçedir	Âlem-gîr 80 Akçe Seksen Akçedir	Izâr-1 Yusufî 80 Akçe Seksen Akçedir	Ferah-Âver 80 Akçe Seksen Akçedir	Firûzende 80 Akçe Seksen Akçedir	
Âl-i Kehüdâzâde 60 Akçe Altmış Akçedir	Meclis-ârâ 60 Akçe Altmış Akçedir	Tohm-1 benefşe 60 Akçe Altmış Akçedir	Nâhîd 60 Akçe Altmış Akçedir	Ferah-nümâ 60 Akçe Altmış Akçedir	
Ser-tîz 60 Akçe Altmış Akçedir	Nişter-i zerrîn 60 Akçe Altmış Akçedir	Nar çiçeği 60 Akçe Altmış Akçedir	Nîze-i Yusuf 60 Akçe Altmış Akçedir	Dil-sûz ve Dil- keş 60 Akçe Altmış Akçedir	
Lâ'l-pûş 60 Akçe Altmış Akçedir	Sirâc-1 gülşen 60 Akçe Altmış Akçedir	Çemen-ârâ 60 Akçe Altmış Akçedir	Eyyübî turuncu 60 Akçe Altmış Akçedir	Mülûkâne 60 Akçe Altmış Akçedir	Dil-şâd 60 Akçe Altmış Akçedir
Ziyâ yolunda al 50 Akçe Elli Akçedir	Âl-i nâzende 50 Akçe Elli Akçedir				
Mir'ât-1 mücellâ 40 Akçe Kırk Akçedir	Himmet-zâde 40 Akçe Kırk Akçedir				

Nîze-i Tanûrî 30 Akçe Otuz Akçedir	Yâkut-reng-i Subaşı 30 Akçe Otuz Akçedir	Şeh-levend 30 Akçe Otuz Akçedir	Büyük al 30 Akçe Otuz Akçedir	Câzib 30 Akçe Otuz Akçedir	Âlem-nümâ 30 Akçe Otuz Akçedir
Şîr-i nigâr- Şîrîn-kâr 30 Akçe Otuz Akçedir	Zer-peyker 30 Akçe Otuz Akçedir	Safâ-perver 30 Akçe Otuz Akçedir	Ruh-ı dilber 30 Akçe Otuz Akçedir	Necib 30 Akçe Otuz Akçedir	Şîvekâr 30 Akçe Otuz Akçedir
Nûr-efzâ 30 Akçe Otuz Akçedir	Sâğar-şinâs 30 Akçe Otuz Akçedir	Âl-i Dihkânî 30 Akçe Otuz Akçedir	Nev-amed 30 Akçe Otuz Akçedir	Mir'ât-ı cihân 30 Akçe Otuz Akçedir	Mir'ât-ı Halim 30 Akçe Otuz Akçedir
Nâz-bû 30 Kuruş Otuz Akçedir					
Ser-âmed 20 Akçe Yirmi Akçedir	Şehinşâhî 20 Akçe Yirmi Akçedir	Pabuççu 20 Akçe Yirmi Akçedir	Mülûkî 20 Akçe Yirmi Akçedir	Tuhfe 20 Akçe Yirmi Akçedir	Ferîd-i Üsküdârî 20 Akçe Yirmi Akçedir
Çerâğ-ı gülşen 9 Akçe Dokuz Akçedir	Rûy-ı nigâr 9 Akçe Dokuz Akçedir			Sinan 15 Akçe On beş Akçedir	Elmas-pâre-i Kethudâzâde 15 Akçe On beş Akçedir
Nîze-i Molla 6 Akçe Altı Akçedir	Gonce-nümâ 6 Akçe Altı Akçedir		İbrâhim Bey alı 8 Akçe Sekiz Akçedir		Necm-i seher 9 Akçe Dokuz Akçedir
		Bıyıklı 4 Akçe Dört Akçedir			Gülcü-başı 5 Akçe Beş Akçedir
				Keresteci 2 Akçe İki Akçedir	Kızıl 2 Akçe İki Akçedir

Ek-3: Süheyl Ünver'in 1965 lale resimleri sergisine ait imza defteri.

Ek-4: Lâlezâr-ı Süheylî

Süheyl Ünver'in, 1921 yılında hazırlayıp Lâlezâr-ı Süheylî adını verdiği bu defter, lale risalelerine dair okuma notları, çeşitli lale çizimleri ve Damad İbrahim Paşa ile ilgili yazı kupürlerini içermektedir.

Ek-5: Süheyl Ünver'in Lâlezâr-ı Süheylî ismini verdiği defterden bir not.

8 I 1921 de hazırladığım
defterdir
8 I 1971 Süheyl Ünver
Bundan 50 sene sonra bu
defteri B. Amerikada
Time - Life dergisinde
çıkacak yeni Lâle mekalem
için yeniden gözden geçirdim

Ek-6: Süheyl Ünver'in, 1921'de yetiştirdiği lalelere ait bir çizimi.

Ek-7: Süheyl Ünver'in lale çizimleri.

“Rüstem Paşa Camîi Şerîfi’ndeki çinilerde müstamel lâleler.”

Ek-8: Berlin Devlet Kütüphanesi'ndeki Lale Risalesi.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Özlem Kumbar

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 04 Temmuz 1977

Elektronik Posta: ozlemozdemir_57@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum ve Mezuniyet Yılı
Lisans	Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği, 2008.
Yüksek Lisans	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalı, 2016.

YABANCI DİLLER

Orta düzeyde İngilizce.